

spol: Ž

Uredili: LENCA BOGOVIČ, ZOJA SKUŠEK

SPOL: Ž
© KUD France Prešeren
Institutum Studiorum Humanitatis · ISH

Ljubljana
1996

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

396(082)

SPOL: Ž / urednici Lenca Bogovič, Zoja Skušek. · Ljubljana : ISH
· Institutum Studiorum Humanitatis : KUD France Prešeren, 1996

ISBN 961-6192-06-X (ISH)
1. Bogovič, Lenca 2. Skušek, Zoja
61678592

Po mnenju Ministrstva za kulturo št. 415–250/96 z dne 13. 3. 1996 sodi knjiga
med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

spol: Ž

Uredili: LENCA BOGOVIČ, ZOJA SKUŠEK

V knjigi so zbrana predavanja, ki so v okviru Vesele znanosti z naslovom Ženski blok potekala spomladi 1995 v KUD France Prešeren. Namen organizatorice predavanj, ki se mu tudi zbornik ni odrekel, je bil, predstaviti, kaj se v teh krajih dogaja s t. i. "žensko problematiko" ali "problematiko spolov" v treh pomembnih sferah; civilni družbi, državi in univezi – v njenem pedagoškem in raziskovalnem delu.

Večerov v KUD je bilo štirinajst, v knjigi jih je natisnjenih trinajst, besedel pa je več; kot je razvidno iz kazala, se je tu in tam na en večer zvrstilo več predavanj. A tudi to: vseh prispevkov, žal, nisva dobili; nekatere avtorice in avtorji niso utegnili svojih predavanj pripraviti v pisni obliki, primerni za tisk, drugi so jih poslali drugim založnikom in so menili, da dvojna objava ne bi bila primerna. Kljub temu meniva, da knjiga ustrezno prenaša "ozračje", intelektualno in siceršnje, ki smo mu bile in bili priča v večerih lanske spomladi.

Ker je šlo za večere (noči), nama je obliko knjige narekoval spomin na davno branje; tisoč in ena noč, trinajst in en – manjkajoči – večer. In tako kot se sodobna literarna teorija strinja, da je orientalska zbirka nastajala na različnih krajih in v različnih časih, tako tudi pričujoča kaže veliko pestrost; zastopane so vse tri omenjene sfere, tematik je še veliko več. Avtorice in avtor prispevkov, te sodobne Šeherezade, pravzaprav spodbijajo trditve, da "se na tem področju pri

nas še zmerom ne dogaja nič". Začelo se je že v 70. letih, v politiki in teoriji. Res je, marsičesa ni bilo, tudi zato ne, ker ni bilo tradicije ženskih gibanj in feminizma in ni bilo oblik političnega samoorganiziranja žensk, a prispevki vendarle govorijo, da imamo zdaj civilno družbo z najrazličnejšimi oblikami samoorganiziranja in pomoči, imamo Urad za žensko politiko, ki si prizadeva ženske spraviti v politiko, in univerzo, ki raziskuje. Drži, tega še ne prenese, da bi v njenih kurikulumih nastopali Ženski študiji ali Študiji spolov, a ti so si, hočeš nočeš, našli svoje poti, poti Alija Babe in njegovih razbojnikov – naj metafore ostanejo v istem slogu – do študentov in študentk. In imamo knjige in zadnje čase celo revijo.

Eppur si muove, potemtakem. In še hitreje se bo, saj bodo časi, ki so pred nami, bržkone dali dovolj razlogov, da vse tri sfere postanejo agresivnejše in še produktivnejše.

Urednici

1. večer
21. februar

Sabina Ž. Žnidaršič

ZGODOVINA MENSTRUACIJE ALI ZGODOVINA MOŠKEGA ČUDENJA?

Nikakor si ne domišljam, da je mogoče kaj pametnega povedati o menstruaciji kot biološkem procesu, zavezanem časovnim in kulturnim spremenljivkam – o zgodovini menstruacije torej. Zgodovinsko spremenljivost pa moremo prepoznati v vsakokratnem videnju, razumevanju in razlaganju menstruacije. Vsak čas, vsaka kultura, ki se ji je posrečilo zapisati v zgodovino, je takrat, ko je govorila o ženskah, imela kaj dodati tudi o menstruaciji. In ker so v preteklih tisočletjih in stoletjih tako na glas, da jih lahko slišimo še danes, govorili (povečini) le moški, je znotraj historične perspektive menstruacija postala kulturni pojav in s tem moška domena, po svojem bistvu pa zgodovina moškega čudenja ali, če hočete, zgodovina moške fascinacije s posebnostjo in nerazumljeno drugačnostjo ženskega telesa (v primerjavi z moškim, seveda). Znotraj historično spremenljivega in, presenetljivo redko, tudi dopolnjujočega vedenja o menstruaciji, so ji predpisovali bodisi pravilno ali še sprejemljivo pojavno obliko bodisi svarili pred napačno ali bolno in škodljivo formo.

Še tja v 19. stoletje, ko razvoj medicine kulminira do osamosvojitve ginekologije, ostajajo glavni poudarki glede menstruacije povezani s kopico prepovedi, omejitev in domnevnih nevarnosti najprej za okolico menstruirajoče osebe, nato tudi za žensko samo. Devetnajsto (in za njim nadaljuje s to prakso tudi naše) stoletje se od prejšnjih razlikuje predvsem v povečani skrbi za ženske: vse prepovedi, omejitve in pomisleki so na eni strani posledica spoznanj

znanosti, ki je, po drugi strani, sedaj v službi »varovanja« in »zaščite« ženskega spola. Nevarni čas menstruacije sedaj neposredno ogroža le ženske, ima pa lahko posredno, prek njih, še vedno destruktivne učinke na okolico. Ženske niso več ogroževalke kot na primer pri antičnih in srednjeveških mislecih in praktikih, ampak postanejo telesno šibke, na trenutke zmedene, neodgovorne in zato varstva potrebne osebe. Ne glede na to, v 19. stoletju korenito spremenjeno opcijo, pa so nasledki spoznanj znanstvenikov srednjega ali najnovejšega veka slejkoprej enaki: zagovor poskusov izključevanja žensk iz sveta javnega ali vsaj omejevanje njihove aktivnosti v njem.

Sredina 19. stoletja je tisti čas, ko so vsaj v stroki premagani stari predsodki, povezani z menstruacijo, in ko se večina praktikov in raziskovalcev, kljub še vedno ne povsem razjasnjenemu poteku in namenu ženskega mesečnega cikla, strinja z oznako menstruacije, ki jo je leta 1841 zapisal v svoji knjigi o fiziologiji menstruacije zdravnik A. Alexander: »Menstruacija je funkcija ženskega telesa, pri kateri opazimo iztok krvi iz genitalij, trajajoč nekaj dni, in ki se pojavlja redno enkrat na lunin mesec, ki se v času nosečnosti in dojenja prekine in se v določeni starosti konča. Prva menstruacija označuje konec otroštva, začetek spolne zrelosti, zadnja pa ugasnitev spolnih funkcij.«¹

Izjavo davne ženske, ujeto na glineni ploščici, ki ji pripisujejo starost ok. 3.000 let, razumemo brez prevelikih zadreg: »Ženska muka je zagrabila moje telo, izrujte mi bogovi to tegobo.«² Razumljivost in nedvoumnost sporočila te davne izjave pa nista prav pogosti odliki časovno sicer mlajših zapisov. Glavni razmislek, namenjen menstruaciji tako v antični kot srednjeveški družbi, ni veljal razpravljanju o ženskem počutju v času menstruacije ter iskanju morebitnih ukrepov za lajšanje morebitnih tegob; vsi ukrepi,

¹ Cit. po: Sabine Hering in Gudrun Maierhof, *Die Unpäßliche Frau. Sozialgeschichte der Menstruation und Hygiene 1860–1985*. Fachbibliothek für Geschichtswissenschaften Universität Wien. Centaurus-Verlagsgesellschaft, Dunaj, 1991, str. 11.

² *Op. cit.*, str. 12.

nasveti, opozorila in prepovedi izražajo predvsem strah in skrb za ogroženost, s katero skrivnostni in s krvjo povezani pojav, katerega nosilke so ženske, grozi »celotnemu svetu«.

Prva naravoznanstvena razmišljanja o menstruaciji izvirajo iz obdobja antike. Antični modreci in praktiki so posredovali v prostor in čas kopico naukov v zvezi z ženskim telesom in še posebej z menstruacijo, ki so preživeli celi tisočletji. Menstruacijo so v tem obdobju najpogosteje pojasnjevali kot znamenje in posledico prevelike vlažnosti in pregretosti ženskega telesa. Ob tem velja pripomniti, da je imel na primer Aristotel (384–322 p. n. š.) v primerjavi z vednostjo o telesnem ustroju različnih živalskih vrst izredno pomanjkljivo znanje o anatomiji človeškega telesa.³ Antični avtorji so si med seboj edini tudi v tem, da pripisujejo menstruaciji »ženski delež« pri nastanku otroka. Po njihovem je torej analogna moškemu semenu. Do razlik med njimi prihaja, ko poskušajo vsak po svoje in znotraj svojega znanstvenega interesa natančneje definirati podobnost med moškim semenom in menstruacijo kot ženskim semenom.

Eden prvih zagovornikov ideje o »ženskem semenu« je praktik Hipokrat (460–377 p. n. š.), ki odmerja ženskemu deležu pri nastanku novega človeka pomembnejšo vlogo kot mlajši filozof Aristotel. Po njegovem mnenju naj bi se med nosečnostjo uporabljala menstrualna kri kot gradivo in material za rast otroka. Iz prakse povzame sklep, da povzročajo pri ženskah težave z menstruacijo jalovost in da je menstrualna kri neke vrste izraz ali dokaz ženske plodnosti. Prav zaradi tovrstnih sklepov, nastalih na podlagi opazovanj, pripiše Hipokrat menstrualni krvi funkcijo »ženskega semena«. V njegovi knjigi *O ženskih boleznih* je predstavljena kot posledica ženske konstitucije, ki je v primerjavi z moškim šibkejša in polna tekočin: »Le-to [žensko telo, o.p.] je vlažnejše, manj nepropustno, manj močno kot pri moškem. Kot vpije vase rahla vol-

³ Po vsej verjetnosti so imeli pred obdobjem znanstvene renesanse v sredozemskem bazenu najboljši pogled v ustroj človeškega telesa Egipčani. Zaradi prakse mumificiranja pomembnejših umrlih. Žal pa mi v literaturi, ki mi je bila na voljo, ni uspelo zaslediti, kaj, če sploh kaj, so imeli povedati o menstruaciji.

na veliko mokrote, vpije tudi rahlo žensko tkivo vase veliko tekočine... Menstruacija je, tako se zdi, regulacijski odtok prevlačnosti.«⁴ Po Hipokratu je torej eden od mehanizmov, ki odvaja iz ženskega telesa odvečno tekočino. Izostanek menstruacije je zato nevaren in prinaša s seboj vročino, krvav urin, mrzlico in celo smrt. Dalj časa trajajoč izostanek menstruacije povzroči naval krvi v pljuča in nastanek jetike. Kri, ki ne more normalno odtekati v obliki menstruacije, se lahko nabere tudi v drugih organih in jih poškoduje, pravi Hipokrat.

Hipokratov nauk o menstruaciji izhaja iz posebnega gledanja na človeško telo, ki naj bil bilo sestavljeno iz raznih tekočin. Bistvo zdravja tiči v vsakokratnem ravnotežju med temi različnimi telesnimi sokovi. Pri ženskem organizmu, ki je po Hipokratu vlažnejše od moškega, ima menstruacija prav to očiščevalno funkcijo. Hipokratovo poimenovanje za menstruacijo, ki je preživelo vse do danes, je seveda »mesečna čišča«.⁵

Tudi znotraj Aristotelovega filozofsko urejenega sveta polarnih in po vrednosti nasprotnih, a dopolnjujočih se kvalitet, nastopa menstruacija kot analogija moškemu semenu. Vendar v nasprotju s Hipokratom Aristotel pripisuje semenoma po vrednosti različno vlogo. Ob tem, da je moškemu semenu pripisan aktivni princip, da ima funkcijo nosilca nematerialnega, dinamičnega in duhovnega principa, je ženska menstrualna kri surova materija, iz katere je otrok (zgolj) grajen. Glede na kvaliteto je moško seme »toplo«⁶ in v primerjavi z njim je ženska menstrualna kri po kvaliteti »mrzla«. Za Aristotela pa je »mrzlost« tudi ena od ženskih lastnosti – po nje-

⁴ Po S. Hering in G. Maierhof, *op. cit.*, str. 15–16.

⁵ Zanimivo bi bilo preveriti morebitno zvezo med Hipokratovim spoznanjem o menstruaciji kot regulacijskem mehanizmu, ki vzpostavlja homeostazo telesnih tekočin, in široko rabljeno in izrabljano prakso puščanja krvi kot zdravstveno terapijo. Le-to tehniko vzpostavljanja telesne homeostaze s pridom uporabljajo tudi (in morda predvsem) moški.

⁶ Aristotelov filozofski pojem »toplota« pa je povezan z drugimi višjimi pojmi, kot so: ogenj, moč, življenje. Svoj sedež ima »toplota« v srcu, v – po Aristotelu – najpomembnejšem organu telesa in hkrati sedežu duše.

govem prepričanju so ženske hladnejše od moških.⁷ Ženski delež pri reprodukciji je vrednostno nižji kot moški: moški oz. moško seme je dejanski nosilec življenja in pooseblja aktivni princip, žensko telo je zgolj groba materija, v katero moški odtisne svoj odtis in s tem novo življenje. Iz povedanega seveda izhaja, da je v idealnem modelu otrok po Aristotelu vedno posnetek svojega očeta. Če se to ne zgodi, in ponavadi se ne, če torej deček ni povsem podoben svojemu očetu ali če se rodi celo deklica, je to napaka, ki nastane, po Aristotelu, zaradi kvarnega delovanja ženske »mrzle« materije, torej menstrualne krvi, na »toplo« moško seme. Ženska je po Aristotelovi teoriji torej nič več kot napaka narave, odmik od popolnosti, ki se lahko materializira le v obliki moškega. Je ponesrečen moški.⁸

Razumevanju menstruacije kot analogije moškemu semenu se pridružuje tudi filozof Plinij (23–79 n.š.), ko pravi, »da je otrok oblikovan iz menstrualne krvi. Pod vplivom moškega semena se združi ta kri v obliko, ki zadobi sčasoma podobo telesa in sprejme življenje. Če nosečnosti ni, je kri izločena in je nečista.«⁹ Novo in za nadaljnjo zgodovino žensk in menstruacije odločilno dognanje je Plinijevo prepoznanje menstrualne krvi kot nečiste.

Hipokratovo teorijo »prevlačnosti« še razvije zdravnik Galen (129–199 n.š.) z navodili, česa naj ženske med menstruacijo ne počno: »Ne zatira narava vsake ženske s tem, ko odriva pri njej vsak mesec odvečno kri? Da lahko ženski organi izločijo te nakopičene količine sokov, je nujna menstruacija, zanjo pa to, da ob tem času ženska ne zapusti hiše, ne opravlja težkih del, ne gre na sonce.«¹⁰

Z nasvetom, naj med menstruacijo ženska cele dni ne hodi iz

⁷ A. C. Crombie, *Augustin to Galileo, Science in the Middle Ages, 5th to 13th Centuries*, Penguin Books, 1969, I. del, str. 160–162.

⁸ Zgolj kot spodbuda k razmisleku: V grški tragediji je umor očeta »vreden« več kot umor matere. Orestu, ki umori svojo mater, določijo bogovi kot akt očiščenja ustanovitev atenskega areopaga. Ojdipu, ki umori svojega očeta, pa čeprav po pomoti, so bogovi manj milostni.

⁹ Po S. Hering in G. Maierhof, *op. cit.*, str. 15–16.

¹⁰ *Op. cit.*, str. 16.

hiše, je postal Galen za tisočletje in pol glavna avtoriteta svojim kolegom. Galen skupaj s Plinijem oz. njegovo trditvijo o nečistosti menstrualne krvi in z Aristotelovim naukom o tem, da je ženska človeško bitje z napako, sodi med trojico antičnih avtoritet, ki so začrtale ženskam ideološki okvir tako v antiki kot v srednjem veku.

Srednjeveški misleci so našli v antičnih »dognanjih« o menstruaciji neizčrpen vir inspiracije. Dognanja antičnih mojstrov so dopolnjevali s starohebrejskimi nasveti iz Stare zaveze, vse skupaj pa izročili v predelavo čudežni sholastiki. V srednjem veku sta bila greh in bolezen v kavzalni zvezi: bolezen in bolečine, ki jo spremljajo, nastopa najprej kot vidni znak greha, takoj za tem pa že kot sama kazen za storjeni greh. Že v Genesis so porodne bolečine posledica prvega ženskega greha in hkrati že božja kazen zanj: »Ženi pa je rekel [Bog, o.p.]: 'Prav mnogo težav ti bom dal pri tvoji nosečnosti; v bolečinah boš rodila otroke.«¹¹ Podobna stigma doleti tudi žensko krvavitev: pa naj bo to menstruacija, poporodna krvavitev ali kateri koli drugi neimenovani iztok krvi pri ženski. Odnos vrha katoliške cerkve do ženskih krvavitev vse do konca prvega tisočletja še ni bil povsem jasen in kaže na postopno oblikovanje ter zaostrovanje odnosa cerkve do menstruirajoče ženske. Med cerkvenimi očeti bomo našli tudi take, ki v menstrualni (ali kateri drugi ženski) krvi niso videli nič tako zloveščega, da se zaradi nje ženska ne bi smela približati božjemu hramu. Tako je papež Gregor leta 735 na vprašanje, ali smejo ženske v času menstruacije v cerkev, povsem mirno odgovoril: »Da, ker mesečna perioda ni njihova krivda, ampak stvar nature/od narave povzročena.«¹² Večina cerkvenih avtoritet pa se je opirala na stare Mojzesove recepte, povezane z ženskimi krvavitvami. V tretji Mojzesovi knjigi Leviticus beremo o menstruaciji, tisti zdravi in tisti bolni, tale navodila, katerih glavni namen je zaščita okolice pred kontaminacijo, ki preti od krvaveče ženske: »Ako ima žena tok, to je krvotok na svojem telesu, naj bo sedem dni v očiščevanju; kdor koli se

¹¹ *Sveto pismo stare in nove zaveze*, ekumenska izdaja. Ljubljana, 1975. Gen 3. 16.

¹² Po S. Hering in G. Maierhof, *op. cit.*, str. 16.

je dotakne, naj bo nečist do večera. Vse, na čemer leži ob svojem očiščevanju, je nečisto, in vse, na čemer sedi, je nečisto. Kdor koli se dotakne njenega ležišča, naj si opere oblačila in se skoplje v vodi in naj bo nečist do večera. Kdor koli se dotakne katere koli priprave, na kateri je sedela, naj si opere oblačila in se skoplje v vodi in naj bo nečist do večera. Ako se kdo česa dotakne, kar je na ležišču ali na pripravi, na kateri je sedela, naj bo nečist do večera. Če pa je kdo pri njej in pride njena nečistost nanj, naj bo sedem dni nečist; tudi vsako ležišče, na katerem leži, je nečisto.

Če pa ima žena svoj krvotok več dni izven dobe svojega očiščevanja ali če ima tok čez svoje očiščevanje, so vsi dnevi toka, ki jo omadežuje, kakor dnevi njenega očiščevanja: nečista je. Vsako ležišče, na katerem leži vse dni svojega toka, naj ji bo kakor ležišče njenega očiščevanja in vsaka priprava, na kateri sedi, naj bo nečista, kakor ob njenem očiščevanju. Kdor koli se teh reči dotakne, je nečist; naj si opere oblačila in se skoplje v vodi in naj bo nečist do večera.

Če se očisti svojega toka, naj si šteje sedem dni; potem je čista. Osmi dan naj si vzame dve grlici ali dva mlada goloba in naj ju prinese duhovniku k vhodu v shodni šotor. Duhovnik naj enega daruje v daritev za greh, drugega pa v žgalno daritev; tako naj duhovnik izvrši zanjo spravo pred Gospodom zaradi toka, ki jo je omadeževal.¹³

Z občevanjem z žensko, ki ima menstruacijo, si po Mojzesu tudi moški nakoplje breme in stigmo nečistoti, ki zahteva sedemdnevni očiščevalni postopek. V srednjem veku pa sodi tovrstno občevanje med grehe, ki jim je predpisana ustrezno visoka pokora: tako spovedniki od 8. stoletja izprašujejo svoje grešnike po občevanju *a tergo* in predpisujejo za to desetdnevno pokoro ob kruhu in vodi, po občevanju med postom, ki je vredno štirinajstdnevne dietne pokore, podobno ceno pa ima tudi občevanje med menstruacijo.

Medicinski teksti opatinje Hildegarde iz Bingena (1098–1179), zelo izobražene in vplivne osebe svojega časa, nas podučje, da se kaže splet grešnosti kot fizična napaka, njena tipična pojavna obli-

¹³ Lv 15, 19–31.

ka pa je prav menstruacija. Menstruacija je po njeni razlagi znamenje ženske grešnosti, in to tiste podedovane grešnosti¹⁴, kajti, kot pravi Hildegarda iz Bingena: »Ko je reka poželenja prodrla v Evo, so se vse njene žile prenapolnile s krvjo... od tedaj preživljajo vse ženske viharne procese v svoji krvi, tako da spominjajo na luno. So igrače/uboge pare v rokah krvi, ki jo enkrat v sebi zadržujejo, drugič spet izgubljajo.«¹⁵ Kaznovalni in grešni značaj menstruacije se kaže tudi tako, da, kot pravi Hildegard van Bingen »je v tem času ženska glava bolna, njene oči motne, njeno celo telo pa oslabilo.«¹⁶

S spoznanji visokega srednjega veka se je utrdil stereotip o vplivu lune ali njenih men na ženski menstrualni cikel. Vse do 18. stoletja je bilo v veljavi latinsko reklo: »Stara luna starke, mlada luna mladenke očisti« (*Luna vetus vetulas, nova luna juvener repurgat*), kar bi pomenilo, da ob mlaju menstruirajo stare, ob polni luni pa mlade ženske. Zveze med luninimi menami in ženskimi menstrualnimi cikli pa le ni bilo tako lahko potrditi z opazovanji, tako da lahko v knjigi o ženskih boleznih De la Motta in Scheidta iz 18. stoletja beremo tale pomislek: »Splošno razširjeno mnenje, da vpliva luna na menses, je treba ponovno preveriti: očitno je namreč, da nimajo vse ženske te čišče ob istem času, ampak jo ima vsaka ženska na štiri tedne, in ta se lahko pri deklicah prične ob polni luni, pri stari in odrasli ob mlaju.«¹⁷ Preprosta ugotovitev, da se ženski menstrualni cikel ne ravna po luninih menah, in da ne menstruirajo vse ženske iste poloble ob istem času, je po vsej ver-

¹⁴ Ženska po mnenju srednjeveških mislecev, predvsem sholastikov, ni niti v obredju krsta povsem odrešena bremena izvirnega greha. Ostaja nečista in zaznamovana, saj v primerjavi z moškimi nikakor ne more doseči enake stopnje čistosti. To je bil tudi eden od argumentov, zakaj ženske v rimskokatoliški cerkvi ne morejo opravljati najsvetejših opravil, kot so na primer vodenje službe božje in podeljevanje svetih zakramentov. Načelo in iz njega izhajajoče prepovedi za ženske veljajo v rimskokatoliški cerkvi tudi še danes.

¹⁵ Po Esther Fischer-Homberg, *Krankheit Frau, Zur Geschichte der Einbildungen*, Luchterhand, Darmstadt, 1984, str. 39–40.

¹⁶ Po E. Fischer-Homberg, *op. cit.*, str. 40.

¹⁷ Po S. Hering in G. Maierhof, *op. cit.*, str. 18.

jetnosti posledica skrbnejšega opazovanja. S podobnimi poskusi in preštevanji se zdravniki pred 18. stoletjem niso posebno trapili; zanje je slej ko prej veljal latinski rek. Odgovor zdravnika Varandeija iz zgodnjega 17. stoletja, zakaj so mladenke menstruirale v času polne lune in ne ob mlaju kot njihove starejše sestre, je kaj zanimiv: »S krvjo in sočnostjo polnejšim mladim deklicam je za menstruiranje dovolj vpliv mlade lune, stare pa potrebujejo vso moč celega luninega cikla, da sploh lahko pride do izlitja.«¹⁸

V vednosti o funkciji in principu menstruacije se sodobniki obdobja znanstvene renesanse bistveno ne razlikujejo od svojih antičnih predhodnikov. In celo znameniti Paracelsus lahko leta 1566 pove o menstruaciji samo to, da »na svetu ni strupa, ki bi bil tako strupen kot menstrualna kri«¹⁹, obenem pa jo označi za »nesnago, ki ji na zemlji noben strup ni enak, škodljiv in hud«²⁰. Mnogi srednjeveški avtorji so si bili glede strupenosti in zloveščosti menstrualne krvi edini. Kot taka nastopa tako pri Albertusu Magnusu (1193–1280), ki je sicer znan sovražnik žensk, med drugim pa tudi veliki učitelj najpomembnejše cerkvene seksualne avtoritete Tomaža Akvinskega, kot pri Konradu iz Magenburga (1309–1374), ki jo je krivil celo za koze. Vrhunec pa je ideja o strupenosti menstrualne krvi doživela prav v obdobju znanstvene renesanse, ki se je nasploh zanimala za strupe vseh vrst in njih rabe. V veljavi ostaja stara, že kar stereotipna zveza, izvirajoča že iz antike, med žensko in mešanjem strupov. Prvi klasično ženski delikt je od antike naprej zastrupljanje. Renesančnim strokovnjakom je menstrualna kri tako povzročiteljica najrazličnejših bolezni²¹, dobro pa se jo da uporabiti tudi v raznih ljubezenskih napojih. Hieronymo Cardano (16. stoletje) povezuje menstrualno kri in priljubljeno temo renesančne

¹⁸ *Op. cit.*, str. 18.

¹⁹ *Op. cit.*, str. 18.

²⁰ Po E. Fischer-Homberg, *op. cit.*, str. 44.

²¹ Vzročno naj bi bila povezana tako s sifilisom, gobavostjo, kugo, ošpicami, kozami; zdravnik in botanik Petrus Andreas Matthiolus (1500–1577) pa je celo vedel, da povzroča menstrualna kri tudi blaznost, še posebno je nevarna menstrualna kri žolčnih in prepirljivih žensk.

medicinske literature, *philtrum*. *Philtrum* je strup ali čar, ki pripomore k ljubezni ali zaljubljenosti v povsem določeno osebo. Tako je lahko *philtrum* povzročitelj nezaželene zaljubljenosti, ki je bila v renesansi kaj poznana. Sestavljen je iz zelo različnih sestavin, ena najpomembnejših pa je prav menstrualna kri.

V 17. in 18. stoletju so bile stare toksikološke ideje o menstrualni krvi zajete v nova kemično-biološka razmišljanja in spoznanja. Nekako v 17. stoletju je prišlo do odkritja fermentov – živih organizmov ali organskih snovi, ki povzročajo fermentacijo. Nauk o fermentih in fermentaciji se ujema s časom vzpona znanstvene kemije, za katere začetnika velja Helmont (17. stoletje). S pojmom ferment so razumeli kaj različne stvari; med drugim tudi moč ali silo, ki omogoča potek kemičnih reakcij v organizmu. Ker v 17. stoletju fermenta nihče ni videl in ni mogel videti, je bil bolj kot kaj drugega fantazijsko-metaforični konstrukt. V duhu novih spoznanj so tedaj proučevali menstruacijo kot izraz procesa izgorevanja krvi. Teoretik fermentacije Duncan je poskušal lansirati celo idejo o tem, da kot ferment menstruacije nastopa Evino jabolko. Čas 17. stoletja pa takim razmišljanjem – predvsem med protestantsko usmerjenimi misleci – ni bil več naklonjen, tako da je Duncanova ideja zbujala prej posmeh kot pa resne polemike.

Razsvetljeno 18. stoletje se je lotilo problema menstruacije drugače, širše in na novo; v razmišljanja, katerih izhodišče so sedaj ženske same, je vključilo tako zunanje okoliščine kot notranje/psihične vplive na žensko. Znotraj civilizacijskega pesimizma, ideje razsveteljencev, po kateri se človeštvo med razvojem čedalje bolj odmika od narave, najdemo tudi razmišljanja o menstruaciji. Razsvetljenci so povzemali staro Soranusovo (2. stoletje) predstavo, da je menstruacija posledica preobilja hrane in pomanjkanja gibanja pri ženskah. Že kar revolucionarna novost razsveteljencev pa je bila ideja, da napačna vzgoja kvarno vpliva predvsem na žensko seksualnost. V procesu vzgoje zatrta ženska seksualnost se manifestira kot menstruacija. Tako je bila za Rousseauja (1712–1778) menstruacija posledica preobilja v življenjskem slogu: preveč sedenja v zaprtih prostorih, preveč hrane, ki se predvsem pri ženskah ni kompenzirala z več telesne aktivnosti, ob tem pa še stro-

ga, neliberalna spolna vzgoja, ki je ponovno škodljivo delovala predvsem na ženske. Samuel Schaarschmidt (1709–1747) je menil, »da je pri ženskem spolu krvavitev posledica njihovega mesečnega čiščenja. Do le-tega prihaja, kadar dobiva oseba več hrane, kot jo porabi, in se ob tem manj giblje. Pri ljudeh povzročajo pohotnost in razne zvijače, da jedo preveč kot zahteva naravna lakota. Tega pri živalih ni, zato tudi ni menstruacije«²². Ideja, da so prav seksualne prepovedi in zadržki, ki veljajo v družbi, glavni razlog za menstruacijo pri ženskah, se najjasneje izrazi pri Lorenzu Okensu (1779–1851). Po njegovem mnenju nastane menstruacija zaradi dalj časa izostale zanositve: »Perioda kot produkt omejenosti spolnega gona prehaja od matere na hčer... Prve generacije ženskega spola so bile vsekakor brez menstruacije.«²³ V prepričanju, da je menstruacija posledica kulturnega razvoja (tudi v smislu zaostrovanja spolnih norm) in ne biološka posebnost ženskega telesa v primerjavi z živalskimi samicami, se mu pridružuje tudi znani Heinrich Nudow leta 1791, ko pravi: »V pravem idealu ženske ne poznajo menstruacije.«²⁴

V 18. stoletju ni prišlo le do sprememb v razlagah, od kod in zakaj menstruacija, ampak tudi v njenem vrednotenju in normiranju. Ob tem, da je še vedno veljalo, da je menstrualna kri strupena, pa je bila sedaj bolj zaželena močnejša krvavitev kot šibka. Zakaj je prešibka mesečna krvavitev nevarna za telo, nam leta 1750 pojasni zdravnik Krüger: »Kadar je mesečna krvavitev prešibka, povzroča notranje poškodbe/poškodbe rodil, trganje v životu, slabost, strah, utrujenost v nogah, malodušje, glavobol, vnetja in zateklina po obrazu.«²⁵ Ženske, ki so imele nestandardno šibko menstruacijo, so lahko segle po različnih receptih, enem bolj neprijetnim od drugega. Enega od njih priporoča na primer zdravnik Samuel Adam ml. s tole recepturo: »Vzemi oslovo blato, pomešaj s sirupom jagod in trpotčevo vodo, in pij vsako jutro.«²⁶

²² Po E. Fischer-Homberg, *op. cit.*, str. 47.

²³ *Op. cit.*, str. 48.

²⁴ *Op. cit.*, str. 48.

²⁵ Po S. Hering in G. Maierhof, *op. cit.*, str. 19.

²⁶ *Op. cit.*, str. 18.

Ne le, da je morala biti »zdrava« menstruacija »pravilna« po količini, tudi starost, ko je deklice dobilo prvo menstruacijo, ni smela bistveno odstopati od »normalnosti«. Prezgodnja ali prepozna menstruacija je bila bržkone posledica kvarnih vplivov okolja, vzgoje in navad. Zdravnik Elias van Siebold je pojasnil prezgodnjo menstruacijo kot posledico »revščine, vlažnega stanovanja, sedečega dela – ob tem pa še: obscenih iger in romanov in prezgodnjega pohajanja z moškimi«²⁷. To pa še ni vse, kajti, »ker izhaja bolezen pogosto iz onanije, morajo biti zato zdravniki na to še posebno pozorni. Opustitev te razvade je pogoj za zdravje«. In bistven del zdravja je tudi »pravilna« menstruacija. Zakasnitev prve menstruacije je po Sieboldovem mnenju prav tako posledica škodljivega razvoja civilizacije: »Vzburjajoči razlogi so posledica napačne fizične in moralne kulture ženskih sob višjih in bogatih slojev.«²⁸

Pozno 18. stoletje je, verjetno ne povsem brez vplivov populacijskih teorij tega časa (npr. Thomas Robert Malthus, konec 18. stoletja), začelo natančneje opazovati in zapisovati razlike med posameznimi družbenimi sloji tudi na področju reprodukcije prebivalstva. Tako so se utrdile predstave o tem, da je zgodnejša menstruacija značilna za nižje sloje, poznejša za višje. Obsedenost z merjenji, statističnimi primerjavami najrazličnejših parametrov in oblikovanje »pravilnih«, »zdravih« in »značilnih« pojavnih oblik, tudi menstruacije, pa je ena od glavnih značilnosti 19. stoletja, ki je tudi stoletje statistike.

Devetnajsto stoletje bi s stališča zgodovine menstruacije lahko označili kot prelomno, in to iz več razlogov: 1. to je stoletje, ko postaja z novimi odkritji predstava o fiziologiji ženskega mesečnega cikla jasnejša; 2. na podlagi empiričnih in primerjalnih raziskav poskušajo opredeliti običajne in neobičajne pojavnosti mesečne krvavitve; 3. prav na podlagi tega novega vedenja se

²⁷ *Op. cit.*, str. 18.

²⁸ Na tem mestu naletimo na stereotip t.i. ženskih sob, v katerih so se zbirale »prosvetljene« ženske, razpravljajoč o raznih vprašanjih, od umetnosti, politike do (morda) spolnosti. Vsekakor je bila neposvečenost in nepoučenost moških v te nove oblike ženske prebuje eden glavnih netilcev njihovega strahu.

oblikuje v družbi nova podoba o ženski, ki se kaže celo v pravu, na primer v argumentaciji t. i. »pozitivne« diskriminacije žensk.

Leta 1827 se je doktorju Karlu Ernstu van Baernu po sistematičnem raziskovanju posrečilo odkriti jajčno celico. Odkritje je, vsaj v znanosti, na mah pometlo s tisočletnimi predstavami o tem, da je za zaploditev ključen le moški. Odkritje, ki ga je morala katoliška cerkev prebavljati skoraj celo naslednje stoletje²⁹, je razjasnilo tudi pomen jajčnikov kot sprožilcev menstrualnega procesa. Leta 1840, le trinajst let po Baerovem odkritju, je Francoz Charles Nigier opisal povezavo med ovulucijo in menstruacijo. In to le na podlagi opazovanj in sklepanj, kajti mikroskopa pri tem ni mogel uporabljati.

Kljub obetavni oceni Müller-Hessa v knjigi *Nauk o menstruaciji* iz leta 1938³⁰, da so se s temi odkritji sklenile vse spekulativne teorije in da so šle vse nadaljnje raziskave po poti znanosti, so spekulativne teorije živele še naprej. Predstava o menstruaciji kot abortusu, ki se je pojavila nekako v 18. stoletju na podlagi empiričnega dejstva, da nosečnice ne menstruirajo, je, okrepljena z novimi odkritji, živela še v 19. stoletju. Njen najvplivnejši zagovornik je bil Rudolf Virchow (1821–1902), ena najpomembnejših tedanjih medicinskih avtoritet. Leta 1848 je na primer zapisal: »Odkar trde fiziologi, da je vsaka menstruacija povezana s sprostitvijo jajčeca in prehodom le tega v spolne poti, morajo seveda izginiti razlike med menstruacijo in nosečnostjo... Menstruacija je nosečnost v manjšem merilu.«³¹ Podobnega mnenja je bil tudi angleški ginekolog Robert Barnes (1817–1907). Leta 1873 je takole opisal menstruacijo: »Vse je pripravljeno za spočetje.« In nadaljeval: »Ko vstopi moški element, tedaj najde na oploditev pripravljeno jajčece. Če do tega ne pride, jajce propade in organi se umire. Ta cikel je zelo podoben nosečnosti. Menstruacijo lahko

²⁹ In ni zgolj naključje, da je katoliška cerkev prav v tem času, natančneje 1854. leta, kanonizirala Marijino brezmadežno spočetje.

³⁰ Po S. Hering in G. Maierhof. *op. cit.*, str. 36.

³¹ Po E. Fischer-Homburg, *op. cit.*, str. 55.

brez pretiravanja primerjamo z abortusom. Menstruacija je propadla ali razočarana nosečnost.«³²

Razlage te vrste pa so bile že v tistem času tarče napadov. Tako je leta 1880 Robert Moricke (1851–1900) kritiziral predvsem trditve Virchowa, med drugim tudi s temi besedami: »Menstruacija je fiziološki proces, ki dobi, če bi jo predstavljali kot degenerativen proces, povsem patološki/bolezenski značaj. Osnova, na podlagi katere so zgodnejši opazovalci prišli do takih ugotovitev, je kratko malo v tem, da svojih preparatov niso mogli opazovati povsem svežih, da so bile skratka spremembe, ki so jih opazovali, že znamenje smrti.«³³

Kontroverza o bolezenski menstruaciji ali menstruaciji kot abortusu je del velike kontroverze o kontracepciji in prekinitvi nosečnosti, ki se je v drugi polovici 19. stoletja močno zaostila. Naravnost ali nenaravnost kontracepcijskih metod je bila velika tema tedanjih svobodomislecev. To, da so vanjo intenzivno posegale že tudi ženske, je temperaturo le še zviševalo. Med temi polemikami se je znašlo tudi vprašanje o bolezenskosti oz. nebolezenskosti menstruacije. Razumevanje menstruacije kot bolezni se ponovno prenaša v bližino grešnosti. Grešnost poznega 19. stoletja pa se ne kaže več v odnosu do Boga, ampak imamo opraviti tako z grehom proti naturi kot proti družbi. Natura je namreč brezpogojno določila žensko za razplod, družba ali država ali narod pa od nje pričakuje/jo in potrebuje/jo izpolnitev te brezpogojnosti.

Na podlagi kar najizčrpnjšega zbiranja in primerjanja podatkov iz široke palete ras, narodov, nacionalnih manjšin in socialnih skupin žensk se je fizičnim antropologom iz vrst medicincev oziroma natančneje anatomov končno posrečilo zakoličiti formo »pravi«, »zdravi« in »normalni« menstruaciji; in to tako po barvi, količini in frekvenci kot po starosti ob prvi menstruaciji. Ugotovili so, da vplivajo na to, v katerem letu starosti deklica dobi prvo menstruacijo, razni faktorji.

Da je starost deklet ob prvi menstruaciji močno odvisna od pod-

³² *Op. cit.*, str. 55.

³³ *Op. cit.*, str. 56.

nebnih razmer, je že staro vedenje. Pri Indijcih naj bi do nje prišlo v povprečju v starosti 12 let; v Talmudu beremo o 13. letu za židovske deklice; za stari Rim navaja Soranus starost 14 let. Albertus Magnus omenja, da doseže v njegovem času žensko telo to stopnjo razvoja v starosti 12 let. V splošnem se izoblikuje v 19. stoletju spoznanje, da nastopi prva menstruacija prej v toplejših krajih, pozneje v krajih s hladnejšim podnebjem. Tako velja za tople predele Azije kot povprečna starost deklet ob prvi menstruaciji 8 do 10 let, za osrednjo Evropo 12 do 13 let, v hladnejših predelih pa naj bi se menstruacija v povprečju zakasnila. Spoznanja o vplivu podnebja na čas prve menstruacije je poskušal konec 19. stoletja strniti Marc d'Espine v tole (res vseobsegajoče) povprečje: »Menstruacija nastopi med 9 in 24 letom. Najpogosteje med 14 in 15 letom. Srednje vrednosti nastopa obdobja zrelosti so različne zaradi geografske širine: čim bliže ekvatorju, tem prej. Klima je pri proučevanju tako pomembna kot geografska širina.«³⁴

Vsi raziskovalci se s prevladujočim vplivom podnebja niso strinjali. Med njimi je bil tudi zdravnik F. Weber, ki je v osemdesetih letih 19. stoletja preverjal starost ob prvi menstruaciji med prebivalci St. Petersburga. Med drugim pravi: »V splošnem ne moremo reči, da ima prav klima odločilno vlogo pri času prve menstruacije, in nihanja, do katerih prihaja, moremo prej pripisati nacionalni pripadnosti in rasi.«³⁵ Posebno »ugoden« material za ugotavljanje povezav med starostjo deklet ob prvi menstruaciji in rasno pripadnostjo so bile mlade Židinke, živeče na različnih geografskih širinah. Na podlagi tovrstnih »vseevropskih« raziskav naj bi najprej, in to ne glede na zemljepisno širino bivanja, menstruirale prav mlade Židinke, primerjalno najpozneje pa Finke in Rusinke.

Proučevali so tudi razlike v starosti, ki se kažejo glede na življenjski slog in glede na bivalno okolje (tu gre za nasprotje mesto – vas). Med raziskovalci takih vplivov bomo ponovno našli gospo-

³⁴ Dr. Paul Bartels, *Das Weiß in der Natur- und Völkerkunde. Anthropologischen Studien*, 1. del, druga dopolnjena izdaja. Th. Grieben's Verlag, Leipzig, 1908, str. 416.

³⁵ *Op. cit.*, str. 417.

da F. Webra, ki pravi: »Večina žensk, ki dobe prvo menstruacijo do 14. leta, so [po poklicu]: gospodinje, perice, kmečke dekletke, čevljarke, babice, vzgojiteljice, paznice; do 15. leta: kuharice, šivilje, trgovke, dojilje, igralke, poljske delavke; do 16. leta: sobarice, prostitutke, učiteljice, paznice; pred 13. letom pa: učiteljice, pevke, študentke in modistke.«³⁶ Weber strne svoje raziskave v spoznanje, ki nam iz citiranega ni povsem očitno, da nastopi prva menstruacija pozneje pri dekletih, ki so že od rane mladosti trdo delale, in prej pri tistih, ki so se dlje časa izobraževale za svoj poklic³⁷. Skratka, po strokovnem mnenju F. Webra in tudi po mnenju drugih strokovnjakov tega časa, preveč sedenja, še zlasti sedenja za knjigami in izobraževanje nasploh, za ženski organizem ni zdravo.

Glede količine prelite menstrualne krvi so ugotovili, da je le-ta manjša v hladnejših predelih (Anglija in severna Nemčija 90 g na eno menstruacijo), obilnejša v južnih predelih Evrope (južna Italija 360 g), najobilnejše krvavitve pa so namerili v tropskih predelih (600 g).

Spoznanja, da delujejo na ženska telesa tako burni in neobvladljivi procesi, da so podrejene tolikšni vsakomesečni izgubi krvi, so pripeljala v splošno ugotovitev, da so resnično psihično in fizično šibke oziroma šibkejše od moških. Občutek pravičnosti pa je zahteval, da se jih temu primerno mileje obravnava tudi pred zakonom in kaznuje po drugem vatlu, kot je veljal za močne in vedno prisebne moške. Od 19. stoletja se je bilo mogoče v sodni medicini sklicevati na vsako menstruacijo, ne le tisto nenormalno, kot na olajševalno okoliščino.³⁸ V začetku 19. stoletja postane znotraj

³⁶ *Op. cit.*, str. 420.

³⁷ Opozarjam na ravno nasprotna spoznanja 18. stoletja, ko so povezovali pojav zgodnje menstruacije z nepravilno vzgojo, lenobo in mentaliteto »ženskih solb«.

³⁸ Pri tem je treba dodati, da ljudje 19. in zgodnjega 20. stoletja še niso prav nič vedeli o hormonih. Ženska psihična šibkost je bila posledica samega navora, ki ga mora telo (in to žensko, ki je že tako ali tako – če že ne prav zato – šibkejše) opraviti, da najprej ovulira, nato prepelje jajčece v prave telesne prostore, namenjene oploditvi, in če se to ne zgodi, sledi velika izguba krvi, za katero vsak medicinec in brivec ve, da povzroča nevarno nestabilnost v telesu. Brez vseh spoznanj o delovanju ženskih spolnih hormonov, brez predmenstrualnega sindroma, so vedeli sko-

tega novega videnja žensk izredno pomembna periodizacija njihovih življenjskih ciklov. Še posebna pozornost je veljala obdobju pubertete. Pojav menstruacije v času pubertete je le eno od kritičnih znamenj tega obdobja. Drugi je nastop spolnega nagona. Škodljivi vplivi v tem občutljivem obdobju lahko vodijo k nenavadnim nagonom. Okvarjena menstruacija lahko prispeva, na primer, k piromaniji. Piromanska nagnjenja mladih deklet so bila, vsaj tako se zdi po literaturi, posebno aktualen problem v Nemčiji. Z menstruacijo ni mogoče opravičiti le namernega požiga, ampak tudi umor, detomor, samomor in tatvino. S posebno skrbnostjo je proučeval in zbiral primere deviantnega vpliva menstruacije na ženske, predvsem mlade, Richard von Krafft-Ebing (1840–1902), eden najvplivnejših psihiatrov svojega časa.³⁹ Po njegovem ne gre upoštevati le posamezne menstruacije, med katero je prišlo do delikta, ampak pride v poštev kot olajševalni argument kar celotna perioda.

Ženskam tudi v 19. stoletju ni pomoči; je že res, da jih nič več ne zaklepajo za pol meseca v hišo in jim ne predpisujejo poniževalnih očiščevalnih obredov, jih pa zato razglasijo za potencialno neprištevne, neodgovorne, bolne, vsekakor pa za osebe, ki jim ne gre zaupati odgovornih del in odločitev. Niso več uboge pare v rokah lune, so pa ujetnice svoje biologije. In naše 20. stoletje zgolj nadaljuje, na svoj način in s svojimi zmožnostmi, starodavno pripoved o menstruaciji. Zato ukvarjanje z miti in zmotami, pripisanimi menstruaciji, ne zadeva le mejnikov v zgodovini filozofskih ter religiozних sistemov in zgodovine medicine, ampak zadeva tudi razvoj podobe žensk skozi različne čase. Položaj žensk v preteklosti (in danes) ne nazadnje ni bil neodvisen (tudi) od odnosa sodob-

raj vse, kar ve naše 20. stoletje, o ženski šibkosti in – vsaj občasni – čustveni labilnosti.

³⁹ Naj na tem mestu naštejemo le nekaj značilnih naslovov njegovih knjig, kjer se loteva menstruacije: *Raziskovanje blodnjavosti v času menstruacije in Prispevek k vednosti o periodičnih blodnostih* iz leta 1878; *Učbenik pravne psihopatologije* iz leta 1900, kjer med drugim pravi tudi (po: Esther Fischer-Homberher, *op. cit.*, str. 65): »Duševna integriteta menstruirajočih žensk je sodno vprašljiva.«; leta 1902 objavi sodno-medicinsko študijo *Psychosis menstrualis*.

nikov do menstruacije: nikakor ni bilo vseeno, ali so bile ženske razumljene kot zaželene ali nevarne, kot močne ali šibke, kot nečiste, kot plodne ali kot nergave. Zgodovina menstruacije in vsakokratni higienski predpisi ter prepovedi je torej tudi zgodovina ideologij in vedenj o ženskem telesu, o »ženskem bistvu«, o »ženskem značaju«.

LITERATURA:

- Dr. Paul Bartels, *Das Weib in der Natur- und Völkerkunde, Anthropologische Studien*, 1. del, druga dopolnjena izdaja, Th. Grieben's Verlag, Leipzig, 1908.
- A. C. Crombie, *From Augustin to Galileo, Science in the Middle Ages, 5th to 13th Centuries*, Penguin, 1969.
- Esther Fischer-Homberg, *Krankheit Frau, Zur Geschichte der Einbildungen*, Luchterhand, Darmstadt, 1984.
- Sabine Hering, Gudrun Maierhof, *Die unpäßliche Frau, Sozialgeschichte der Menstruation und Hygiene 1860–1985*, Fachbibliothek für Geschichtswissenschaften Universität Wien, Centaurus-Verlagsgesellschaft, Dunaj, 1991.
- Uta Ranke Heinemann, *Katoliška cerkev in spolnost*, DZS, Ljubljana, 1992.
- Judith Schlehe, *Das Blut der fremden Frauen, Menstruation in der anderen und der eigenen Kultur*, Campus Verlag, Frankfurt, 1987.

2. večer

1. marec

Diana Jerman

SVETOVANJE

Samo svetovanje na splošno poteka v različnih oblikah, obstajajo kratka svetovanja in kontinuirana svetovanja. Znotraj tega se svetovanje deli na faze, od začetne faze, ki ima svoje značilnosti, do konca svetovanja, ki ima spet druge značilnosti. Cel proces lahko traja nekaj tednov, mesecev ali let. Prav tako obstajajo različne šole in smeri svetovanja, ki izhajajo iz različnih psihoanalitičnih in drugih konceptov.¹

Osnovna značilnost vsakega svetovanja je, da pride človek po pomoč v pomembnem trenutku svojega življenja. Če za svetovalko to pomeni še eno uporabnico, ki je stopila skozi vrata, je za uporabnico to pomemben trenutek. Oseba pride do svetovalca ali svetovalke v trenutku, ko so vsi njeni osebni in drugi mehanizmi (družina, partner, partnerica, prijatelji, prijateljice...) odpovedali. Znajde se v brezizhodnem položaju, sama si ne zna pomagati. Takrat se obrne na tujca ali tujko in išče pomoč. Svetovalka lahko takoj vidi, da je uporabnica v psihičnih težavah, ker je zadnjih deset let trpela občasno ali konstantno fizično ali psihično nasilje. Uporabnica pa samo čuti, da je z njo nekaj narobe, saj ne more več izpolnjevati predpisanih vlog, ne more več skrbeti za družino, delati, pospravljati, kuhati... Torej je bolna. Nasilje, ki ga je doživela ali

¹ Več o fazah svetovanja si lahko preberete v: »Feminist Counselling in Action« avtorice Jocelyn Chaplin. Na splošno o svetovanju si lahko preberete v: Vindy Drayden (ur.), *Questions and Answers on Counselling in Action*, Sage, London, 1993.

ga doživlja, je pač samo del življenja, ki je tako, kakršno je. V procesu svetovanja skupaj prideta do te povezave in že samo zavedanje tega je lahko velik korak naprej.

Žensko svetovanje

Prav v tem, da vidimo, zakaj so ženske motene, nevrotične, zakaj se zatekajo k alkoholu, zakaj pristanejo v psihiatričnih bolnišnicah, je pomembna razlika med ženskim svetovanjem in feminističnim konceptom in drugimi oblikami pomoči. In skozi zavedanje pomena patriarhalne kulture, v kateri živimo že nekaj tisočletij, lahko vidimo, zakaj se vse to nasilje nad ženskami dogaja, pa tudi, zakaj ženske to trpijo. Svetovanje ni dajanje nasvetov. Svetovanje je kreiranje varnega ženskega prostora, kjer lahko ženska govori o sebi in svojih mislih in razmišlja o možnostih spreminjanja. V celotnem procesu svetovanja se svetovalka zaveda, da obstajajo razlike med spoloma, ki so nastale skozi tisočletja patriarhata in s tem povezanimi predpisanimi ženskimi in moškimi vlogami. Pomen ženskega svetovanja je v tem, da se ustvari ženski prostor, kjer je diskurz že sam po sebi drugačen. Iste specifične ženske izkušnje, ki jih imajo lahko samo ženske, ker so določene s svojim spolom, pomenijo razumevanje tega prostora in diskurza. Ženske se prepogosto počutimo krive za stvari, ki jih nismo povzročile in ki jih ne moremo reševati. Svetovanje je namenjeno zavedanju tega procesa, videnju dogajanja in hkrati pomoč pri reagiranju v konkretnih situacijah.²

V ženskem svetovanju mora obstajati možnost izbire. Če želi uporabnica svetovalko ali svetovalca, ji je treba to omogočiti. Če ji svetovalka ne ustreza, ima pravico, da jo zamenja. To ji je treba pred začetkom svetovanja jasno povedati in ves čas svetovanja mora to biti jasno. To pomeni osnovno spoštovanje do nje kot do samostojne odrasle osebe.

² »Lahko je videti zlorabljene ženske kot motene, nevrotične, duševno bolne: treba pa je videti, da so jih take naredile zlorabe in nasilje.« Moira Walker *Women in Therapy and Counselling*, Open University Press, London, 1990.

Če imamo možnost, lahko že sam prostor naredimo topel, manj formalen in uraden. V takem prostoru žensk ne vidimo kot pacientk. Ustvarimo neformalno ozračje. Izognemo se vsem birokratskim hierarhičnim proceduram. Za osnovne podatke je vedno čas in do njih lahko pridemo tudi na bolj neformalen način. Hkrati pa zagotovimo uporabnici popolno anonimnost, tudi za podatke, ki nam jih je posredovala, ali za podrobnosti, ki nam jih je povedala.

Svetovalka mora imeti ves čas pred očmi, da smo vsi ljudje in imamo podobne strahove in upanja, različne stopnje v življenju in da smo vse ranljive, vsi ranljivi. Svetovalka se mora ves čas zavedati, da bi lahko bila zlahka tudi ona v podobni situaciji, in da se ne sme prepustiti mislenosti, da je z njo vse v redu, z uporabnico pa ne. Moramo se zavedati svojih šibkih točk in svojih strahov, pokazati uporabnici svojo ranljivost. Hkrati pa mora biti jasno tudi, da se je treba z izkušnjami in bolečinami soočiti, se naučiti z njimi ravnati ter iti naprej. To ne pomeni, da se svetovalka v trenutku krize v svojem življenju »zjoče na ramenih« uporabnice. Ranljivost pomeni tudi moč, kako skozi učenje ravnati s problemi.

Pomembno je, da smo vse ženske enake, da vse ženske živimo v prevladujoče moški družbi in da smo vse doživele na svoji koži moško prevlado ali dominacijo, čeprav so okoliščine, v katerih živimo, drugačne.

Svetovalka je tu zato, da se ženska počuti varno, ves čas mora biti jasno, da je v redu, da govori in da je to varno. Uporabnici se lahko zgodi, da je nezanesljiva, da zamuja, da je ni. Svetovalka pa mora biti vedno tam in uporabnica mora vedeti, da je tako. Nezanesljivost uporabnice zbudi pri svetovalki različna čustva, vendar pa se ne sme znesti nad uporabnico. Pravico pa ima, da načne vprašanja zamujanja, da ubesedi svoja čustva in da z uporabnico skupaj poiščeta vzroke za tako ravnanje. V svetovanju nasploh se svetovalec distancira od povedanega oz. zavzame nevtralno pozo. V ženskem svetovanju se zgodi nasprotno: svetovalka se v celoti postavi na stran uporabnice, ne glede na to, kaj ji ta pove. Svetovalka je v celoti zagovornica uporabnice in jo brezpogojno sprejema tako, kakršna je, z vsemi dobrimi in slabimi lastnostmi. Svetovalka ne opravičuje dejanj drugih, sprejema okoliščine, v

katerih uporabnica živi, vendar to ne pomeni, da zanika samo sebe in svoje mišljenje. To je seveda splošno pravilo, ki ne pomeni, da brezpogojno sprejemamo, npr., popolnoma nacionalistično usmirjeno uporabnico, še zlasti, ker smo proti vsakršni diskriminaciji. To vprašanje se bo v procesu svetovanja izpostavilo in svetovalka ne more zanikati svojega mišljenja. V takem primeru lahko uporabnici ponudi, da si izbere drugo svetovalko. Lahko pa skupaj raziščeta ta problem.

LITERATURA:

Jocelyn Chaplin, *Feminist Counselling in Action*, Sage Publications, London, 1992.

Windy Dryden (ur.), *Questions and Answers on Counselling in Action*, Sage Publications, London, 1993.

Doreen Gibson, »Socialno delo - nemogoča naloga?«, *Socialno delo*, 1-3, 1990, str. 26-48.

Zapiski skupine samopomoči, Ljubljana, 1991.

Darja Zaviršek (ur.), *Žensko vprašanje in socialno delo*, *Socialno delo*, 3, 1989.

Darja Zaviršek, *Ženske in duševno zdravje*, VŠSD, Ljubljana, 1994.

Moir Walker, *Women in Therapy and Counselling*, Open University Press, London, 1990.

Mojca Urek

ŽENSKA SVETOVALNICA

Ko smo pred dvema letoma s kolegicami staknile glave in začele resno delati načrt, kakšna naj bi bila učinkovita psiho-socialna svetovalna služba za ženske, smo se najprej vprašale, kaj pravzaprav pri nas potrebujemo. Ugotavljale smo, da je pri nas mreža takih služb, ki bi bile občutljive za izkušnje in stiske žensk v vsakdanjem življenju in ki bi se fleksibilno prilagajala njihovim potrebam, zelo na redko spletena. Preštele smo nič manj kot SOS- telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja, samopomočno skupino za ženske pri Centru za socialno delo – Bežigrad, Žensko odvetniško pisarno ter še nekaj posameznih socialnih delavk, ki so znotraj svojih služb v zadnjih letih postajale občutljivejše za specifične stiske žensk, ki prihajajo k njim po pomoč.

Pomemben vir spoznanj, ki so spodbudila našo akcijo za začetek prostovoljnega projekta *Ženske svetovalnice* in ki predstavljajo teoretični okvir našega dela, so odlične feministične filozofske, sociološke, psihološke in socialne analize položaja žensk, ki so v zadnjih desetletjih prinesle, skupaj s konkretnimi akcijami ženskega gibanja, velike spremembe tudi na področje socialnega dela in duševnega zdravja. To so med drugim študije socializacije deklic, feministične reinterpretacije družinskega nasilja in spolnih zlorab, analize raznih življenjskih situacij žensk, feministične raziskave revščine, spoznavanje socialno ranljivejših skupin žensk itn. Drugi vir znanja smo črpale iz korpusa praktičnih izkušenj o tem, kaj je dobra služba duševnega zdravja v skupnosti; gre za koncepte,

kot sta normalizacija in dezinstucionalizacija, ter za take metode in oblike psihosocialne skrbi v skupnosti, ki iščejo različne nerepresivne načine, kako bolje odgovarjati na specifične potrebe in življenjske situacije ljudi. Pri nas imamo mlajšo zgodovino takih inovativnih prostovoljnih socialnih projektov, ki v zadnjih nekaj letih, predvsem na področju duševnega zdravja, postajajo vse bolj legitimni in postavljajo zahteve po spremembah v obravnavanju ljudi tudi v rigidnejših institucionalnih okoljih.

Ženska svetovalnica je prostovoljna ženska organizacija, ki nudi svetovanje vsem ženskam, ki se znajdejo v kakršnikoli življenjski stiski. V prvi vrsti smo hotele, da je svetovalnica varen prostor, kjer bi ženske lahko spregovorile o svojih izkušnjah in s podporo svetovalk razmišljale o možnostih reševanja življenjske situacije. Izkušnja prvega pol leta je pokazala, da smo ženske zadržane iskalke pomoči, ko gre za nas same, in narobe, zelo angažirane takrat, ko gre za druge. To potrjujejo tudi opažanja centrov za socialno delo, kjer je večina iskalk pomoči žensk, vendar se najpogosteje obračajo po pomoč zaradi otrok, partnerjev ali starejših članov družine, za katere skrbijo. Odločitev ženske, da bo prišla do nas, tako med drugim pogosto pomeni tudi to, da se je odločila nekaj narediti zase, da je torej sebe postavila na prvo mesto. Zaradi vsega tega vsako klicalko zelo spodbujamo, naj se pri nas tudi oglasi. Včasih nas po telefonu sprašujejo, ali lahko pridejo »tudi, če niso težek primer«, da bi se samo želele pogovarjati, da se ne bi počutile same. Svetovalke smo pogosto začutile, da se ženske nekako bojijo »odžirati čas« drugim, se počutijo nelagodno, ko si jemljejo prostor zase, in imajo problem s tem, da se ne počutijo dovolj pomembne, da bi bili njihova zgodba in njihovi občutki upoštevanja vredni. Prej zmanjšujejo pomen svoje situacije in občutkov kot narobe. V slovenski kulturi, v kateri ljudje, tako ženske kot moški, poskušamo bolečino utišati na različne introvertirane načine in je ne kažemo navzven, se zdi, da ženske to počnemo še zlasti tiho in skrito: socializacijski vzorec je ta, da je treba potrpeti do konca in še dlje in bolečino karseda dobro skriti pred drugimi. Teža takega stanja se lahko zgosti v krizo pri tistih ženskah, ki imajo sorodniško in prijateljsko socialno mrežo bolj na redko

spleteno, ali pa se jim je zgodilo, da so iz različnih vzrokov za dlje časa padle skozi.

Kakršen koli že je razlog, da pride ženska v *Žensko svetovalnico*: nasilje v družini, pravni nasvet okrog postopka ločitve, osamljenost, problemi s prehranjevanjem ali pa kratko malo to, da stvari v njenem življenju ne gredo več tako, kot bi morale, se mi zdi najprej pomembno to, da se nekje počuti dovolj varno, da o tem spregovori, da lahko joče ali pa molči. Pomembno je, da čuti, da jo sprejemamo z njenimi čustvi in mislimi, ne glede na to, kako zmedena so ta lahko trenutno; da začuti, da je kratko malo v redu oseba, kar koli se ji že dogaja trenutno v življenju, ter da ji verjamemo.

Ena od filozofij dela v svetovalnici je, da na življenjsko situacijo ženske poskušamo gledati celostno, kompleksno ter kontekstualno. Pomembno je, kako je odraščala, v kakšnem okolju, koliko družbene moči ima, da lahko spreminja in kontrolira svoje življenje, katere so njene notranje moči, ki bi jih bilo pomembno podpreti, kakšna je njena socialna mreža, kaj je pravzaprav že vse naredila za rešitev situacije, kateri ljudje in stvari so zanjo osebno pomembni, kaj rada počne, kakšen je njen osebni stil reševanja problemov itn. Ženske torej ne vidimo izključno kot problem – pretepena ženska, z motnjami v prehranjevanju, spolno zlorabljena; prav tako je ne vidimo, recimo, skozi morebitno psihiatrično diagnozo ali alkoholizem, čeprav je treba upoštevati vlogo, ki jo morda igra v njenem življenju. S tem se hočemo izogniti patologiziranju, stigmatiziranju ali morebitnemu specializiranju svetovalnice samo za nekatere problematike. To ne pomeni, da ne potrebujemo znanja, izkušenj ali senzibilnosti za posebna, partikularna področja in problematike. Prav narobe. Ravno zato jih potrebujemo. V tem smislu tudi ne zaupamo v unitarne rešitve in izhode iz situacij, in ne verjamemo, da določenim situacijam linearno sledi čisto določena rešitev, edina in najboljša možna.

Med oblikami in metodami dela, ki jih uporabljamo v Ženski svetovalnici, je individualno svetovanje najpogostejša, ne pa tudi edina oblika. Prostovoljka-pravnica enkrat na teden daje pravne nasvete. Še največkrat se ženske nanjo obračajo po nasvete o ločitvenem postopku, delitvi premoženja ter v primerih nasilja, ko

jih še največkrat zanimajo pristojnosti različnih uradnih organov in postopek civilne tožbe. Ženske opogumljamo tudi za ustanavljanje samopomočnih skupin za reševanje konkretnih problemov. Izkušnje kažejo, da smo najboljše strokovnjakinje ravno na življenjskih področjih in za situacije, ki smo jih same izkusile, ter da je delitev teh izkušenj z osebo, ki je sama šla skozi podobne situacije, lahko zelo podpirna. V letošnjem letu je zaživila samopomočna skupina za ženske s težavami pri prehranjevanju, natančneje z bulimijo. V kontekst razvoja samopomoči sodi prizadevanje za izdajo brošure s praktičnimi nasveti s področja prava, socialnih in zdravstvenih pravic, in sicer za razne konkretne situacije (od tega, kako ravnati, če nas posilijo, do tega, kdaj smo upravičene do socialne pomoči). Drugi tak projekt je zbiranje življenjskih zgodb žensk ter izdaja teh zgodb v knjižici. Razvoj zagovorništva, predvsem v smeri spremljanja žensk na centre za socialno delo, sodišča, policijo ter v druge uradne ustanove, kjer se lahko zelo hitro počutimo zgubljene in brezpravne, tudi če nismo v stiski, ter kot pomoč pri sestavljanju uradnih dopisov, prošenj, pritožb, bo v prihodnosti odvisen tudi od tega, koliko prostovoljk bomo uspele pritegniti k projektu.

Naj omenim še, da so storitve Ženske svetovalnice brezplačne in da zelo pazimo na zaupnost podatkov. To pomeni, da ženski ni treba dati osebnih podatkov in da vse, kar nam pove, ostane znotraj našega tima. Če smo torej pred dvema letoma preštele le nekaj takih psiho-socialnih projektov, ki so bodisi ženski ali pa ženskam bolj pisani na kožo, pa danes ugotavljamo, da je takih ženskih prostorov že več. Z drugimi ženskimi organizacijami, projekti, iniciativami, ki delujejo na raznih področjih (Ženski center Metelkova, feministično-lezbična skupina Kasandra, Modra, ženski tabori, publikacije itn.), gotovo prispevamo k povečevanju družbene legitimnosti ženskih zahtev ter vplivamo na ženske same, da izbirajo, zahtevajo zase in ustvarjajo take prostore, kjer se počutijo varne in niso obravnavane seksistično.

Andrejka Čufer

ZAKAJ ŽENSKÉ HOČEMO SVOJ PROSTOR?

Ko razmišljam o ženskah in prostoru, se vedno znova ustavim ob vprašanju, ki mi ga ljudje pogosto zastavijo, ko zvedo, da delam v Ženski svetovalnici.

Vprašanja »Zakaj ženske potrebujemo svoj prostor«, ki se navadno nadaljuje z vprašanji tipa »Zakaj samo za ženske«, »Ali moškimi vstop res ni dovoljen«, se končajo nekako v stilu »Ali ženske sploh pridejo v prostore, ki so namenjeni samo njim«.

Moram priznati, da sem bila, ko so me prvič izprašali na to temo, rahlo zmedena in predvsem negotova v svojih odgovorih.

Zakaj?

Osebnostno se mi zdi samoumevno, da imam na voljo žensko zdravnico in žensko terapevko. Da lahko dobim zatočišče, kadar me moj partner pretepa. Da se v ženskih skupinah samopomoči lahko pogovarjam z ženskami, ki so šle skozi podobne življenjske situacije kot jaz. Da se, kadar sem posiljena, z menoj pogovarjajo ženske. Da lahko dobim žensko pravno pomoč. In še in še.

Prav zato je bilo moje soočenje s spoznanjem, da se o ženskih prostorih malo govori in še manj ve, predvsem pa, da ljudje zanikajo potrebe po obstoju takih prostorov, boleče.

V zvezi s tem še vedno obstaja gora predsodkov, stereotipov, pikrih opazk in zlobnih pripomb. Večina žensk in moških še vedno živi v klasičnih vzorcih soodvisnosti, ta ljubi svet in življenje v njem pa še vedno krojijo moški.

Veliko govorimo, da postajamo subtilnejši, da se izgublajo ali

izginjajo tradicionalne vrednote moškega. Ko pa se sprehodim po ulicah, se »zaletim« v plakate, kjer so vloge še vedno tradicionalno razdeljene, poslušam reklame, ob katerih sem mi ježi koža, grem v lokal na kavo, kjer sem edina ženska med samimi moškimi...

*

Ko govorim o ženskih prostorih, izhajam predvsem iz svojega dela v Ženski svetovalnici, kajti prav v njej in z njo sem pravzaprav pričela razmišljati o odgovorih, zakaj ženske hočemo svoj prostor.

Žensko svetovalnico označujemo kot varen prostor. Naša predstava varnosti ni omejena zgolj na fizično predstavo prostora (če si predstavljate varen prostor kot utrdbo, naši prostori zagotovo ne izpolnjujejo osnovnih atributov varnosti).

Veliko bolj želimo poudariti socialno in psihološko dimenzijo, predvsem zato, ker prostori, kjer smo in se zbiramo ženske, še vedno nosijo negativen predznak (z izjemo družine in doma).

*

Socialna dimenzija.

Ženska, ki pride k nam, se sooči s spoznanjem, da ni prišla v t. i. klasično institucijo, kjer so vloge strogo razdeljene in je tudi prostorsko postavljena ločnica (poenostavljeno: terapevt ali terapevtka za pisalno mizo in uporabnik ali uporabnica na stolu pred njo). V mislih imam predvsem prostor kot kategorijo, ki označuje možnost, da oseba stopi iz vlog, ki jih določa (predpisuje), vsiljuje družba.

Zame to pomeni, da dobi v ženskih prostorih ženska možnost (in pri tem jo tudi spodbujamo), da se lahko otrese vlog in vzorcev, ki jih preživlja v svojem vsakdanjem življenju ter poskuša najti svojo identiteto ženske.

Želimo, da bi prostor, ki označuje svetovalnico, omogočal, da se ženske v njem počutijo varno – kar za nas pomeni, da lahko pričnejo govoriti o svojih težavah, da jih pričnejo reševati. Zato potrebujejo prostor, kjer si lahko oblikujejo lasten odnos do življenja in družbeno vsiljenih idealov, kot so, npr., materinstvo in ženskost.

Psihološka dimenzija.

Ženske ki prihajajo k nam, so ženske, ki so se v svojem življenju znašle v kritičnem trenutku. To so ženske, ki so preutrujene, depresivne, osamljene, nezadovoljne s seboj in z vsem, kar jih obkroža.

Te ženske v določenem trenutku svojega življenja potrebujejo razumevanje brez obsojanja in nasvetov, želijo si nekoga, ki zna zgolj poslušati. Potrebujejo krajši ali daljši umik iz situacije, v kateri so se znašle. Želijo si informacij, kakšno pomoč lahko pričakujejo od državnih institucij.

*

Tako imenovane klasične ustanove ženske v glavnem obravnavajo v kontekstu družine. Pozabljajo, da bi jo lahko obravnavale zunaj predpisanih vlog, ki jih navadno ženske nosimo s seboj. Poleg tega jo navadno naredijo odvisno od ustanove same, namesto da bi ji pomagali priti do tiste stopnje, ko bi sama pričela razmišljati, kaj lahko sama stori zase.

Tu pridemo do točke, ki jo označujem kot infantilizacija ženske. Ta je vseskozi navzoča. Že kot deklince nas učijo, kaj in katere igre so za nas primerne, učijo nas sramežljivosti in odvisnosti. Učijo nas, kateri poklici se »ne spodobijo« za ženske in kakšne so lastnosti idealne matere in žene. To je tudi sinonim za idealno žensko.

*

Prav iz spoznanja, da je ta krog treba pretrgati, so se pričele oblikovati številne skupine ženske pomoči ženskam, katerih osnovni namen je, preseči občutek »stopicanja na mestu« ter zbuditi ženskam voljo, da se znebijo svoje odvisnosti. Kakršne koli že: odvisnosti od razmerja, hrane, zdravil...

In v te namene Ženska svetovalnica nudi varen prostor.

*

Kaj lahko sklenemo iz vsega tega? Ženski prostori v zahodnih državah obstajajo že dolgo. Imajo svojo tradicijo in položaj v družbi. Nihče se ne sprašuje o smiselnosti njihovega ustanavljanja.

V Sloveniji? Razmišljanja in ugotovitev, da potrebujemo ženske

hiše, svetovalnice, zatočišča..., se nenehno pojavljajo. Manjše skupine in posameznice poskušajo narediti, kar se narediti da.

Vendar pa širša javnost še vedno zanika potrebo po oblikovanju takih skupin. Vse preradi se izogibamo pogovorom, diskusijam o ženskih prostorih. Kot da je to neumestno in nespodobno. Ali pa nekakšen prekršek. Jasno je, da dobra volja, zagnanost in navdušenje niso vedno dovolj. Nekje prične primanjkovati moči. Predvsem, ko prideš do čisto praktičnih vprašanj – kje dobiti prostor za delo, s čim poravnati stroške, kako zaposliti ljudi...

Takrat se vprašaš, ali zares ni mogoče, da bi ženske dobile svoj prostor, ne da bi na dolgo in široko pojasnjevale, zakaj ženske hočemo svoj prostor.

LITERATURA:

Shirley Arender (ed.), *Women and Space – Ground Rules and Social Maps*, Cross-Cultural Perspectives on Women, 5, Berg, Oxford/Providence, 1993.

Joycelin Chaplin, *Feminist Counseling in Action*, Sage Publications, London, 1988.

Darja Zaviršek, *Ženske in duševno zdravje – O novih kulturah skrbi*, Visoka šola za socialno delo, Ljubljana, 1994.

MODRA, DRUŠTVO ZA RAZISKAVO IN URESNIČEVANJE PSIHOSOCIALNIH POTREB ŽENSK

Ženski center na Metelkovi, Ljubljana

Društvo Modra je nevladna in neprofitna ženska organizacija, ki deluje v Ljubljani in širi svoje delovanje po Sloveniji. Razlogi za njen nastanek so številni:

- ker je v Sloveniji na področju problematike žensk premalo raziskav in premalo publicirane literature s to tematiko;
- ker se vladne organizacije in nevladne psihosocialne službe redko ukvarjajo s specifično žensko problematiko;
- ker veliko žensk doživlja fizične, spolne in psihične zlorabe, ne da bi imele prostor, v katerem bi o tem spregovorile in dobile ustrezno pomoč.

Namen Modre je, da opozarja na tabuizirana področja, ki v družbi zadevajo predvsem ženske: na nasilje, spolne zlorabe, posilstva, prostitucijo, razne diskriminacije in probleme, povezane z duševnim zdravjem posameznic. Take izkušnje imamo ženske iz vseh okolij in vseh slojev.

Čeprav vemo, da je fizičnega in spolnega nasilja pri nas veliko, ženske o tem ne govorijo in ga redko prijavljajo. Razlogi za to so sram, občutki krivde, strah pred nasilnežem in izkušnja, da jim nihče ne verjame in nihče ne pomaga. Ljudje mislijo, da je nasilje stvar zasebnosti. Vse to povečuje občutke manjvrednosti in nesamozavest pri posameznicah. Zato potrebujejo več čustvene podpore, informacij in varen prostor, kamor se zatečejo pred nasiljem.

Ženske, ki se ukvarjajo s prostitucijo, nimajo zagotovljene temeljne socialne, zdravstvene in emocionalne vrednosti. Socialne

službe nimajo podatkov o njihovih potrebah, delo z njimi pa je prepuščeno osebni pobudi strokovnjakinj.

Vse to vpliva tudi na duševno zdravje žensk. Mnoge, ki postanejo pacientke v psihiatričnih bolnišnicah, so doživljale dolgoletna nasilja ali pa so bile žrtve spolnih zlorab.

Veliko žensk vsak dan doživlja vseh vrst diskriminacije na delovnem mestu (neenako plačilo, izrinjanje z delovnega mesta, spolno nadlegovanje).

Zaradi vsega tega temelji filozofija Modre na Listi pravic za ženske, ki doživljajo vse vrste nasilja. Modra si prizadeva, da bi se s pravicami seznanili razni ljudje:

- ženske, ki doživljajo nasilje in diskriminacijo;
- strokovnjakinje in strokovnjaki v psihosocialnih službah;
- tisti, ki imajo moč odločanja, ter drugi moški in ženske.

Hkrati si Modra prizadeva, da bi tudi v našem prostoru ustvarili take pogoje, da bi bilo mogoče Listo pravic uresničevati v praksi. To pomeni, da je treba poiskati praktične odgovore na specifične potrebe žensk.

Obenem si Modra prizadeva, da bi v obstoječih službah, kamor se ženske zatečejo po pomoč, prepoznali njihove specifične potrebe. Prizadevala pa si bo tudi za ustanavljanje novih služb, denimo, varnih hiš, kriznih centrov, skupin za samopomoč.

Ena od glavnih potreb je ustanovitev mreže varnih hiš po Sloveniji. Varna hiša je prostor, kamor se umaknejo ženske in otroci pred nasilno osebo. Strokovne delavke in prostovoljke dajo ženski osnovne informacije, svetujejo, dajejo emocionalno podporo, pomagajo pri skrbi za otroke in pri ustvarjanju mreže za pomoč.

Lista pravic za ženske, ki doživljajo zlorabe

- Pravico imam, da nisem zlorabljen.
- Pravico imam, da sem jezna zaradi pretepanja v preteklosti.
- Pravico imam, da spremenim razmere.
- Pravico imam, da se osvobodim strahu pred zlorabo.
- Pravico imam, da zahtevam in pričakujem pomoč od policije ali socialnih služb.

MODRA

- Pravico imam, da svoja čustva delim z drugimi in da nisem izolirana od drugih.
- Pravico imam, da hočem boljši komunikacijski model vlog za svoje otroke.
- Pravico imam, da me obravnavajo kot odraslo.
- Pravico imam, da zapustim okolje, v katerem se dogajajo zlorabe.
- Pravico imam do zasebnosti.
- Pravico imam, da izrazim lastne misli in občutke.
- Pravico imam, da razvijam svoje talente in sposobnosti.
- Pravico imam, da formalnopravno preganjam nasilnega partnerja.
- Pravico imam, da nisem najboljša.

**PRAVICA VSAKE ŽENSKE JE, DA SE POSTAVI
ZA SVOJE PRAVICE.**

3. večer

8. marec

Vera Kozmik

ZAKAJ URAD ZA ŽENSKO POLITIKO?

Pripadnost spolu je biološko določena, toda okoli te naravne determiniranosti je oblikovana družbena konstrukcija pomenov in odnosov. O tem, kakšen je bil položaj žensk v različnih kulturah v preteklosti, seveda nimam namena govoriti, spomnim naj samo, da je bila v preteklosti ženska v življenju in po zakonih deprivilegirana: od tega, da ni imela možnosti dedovanja, da se ni mogla šolati, do tega, da dolgo ni imela volilne pravice. Lani je poteklo sto let, odkar so ženske dobile volilno pravico (najprej na Novi Zelandiji, pri nas pa šele leta 1945). Danes so ženskam in moškim v Sloveniji zagotovljene enake pravice, kar pa še daleč ne pomeni, da predsodki in stereotipne predstave o spolnih vlogah ne veljajo več in da zakonsko zagotovljena enakopravnost pomeni tudi enake možnosti. Razlika med deklariranim in dejanskim položajem je danes celo večja kot kdaj v zgodovini.

Mary Wollstonecraft je že leta 1792 v *Zagovoru pravic žensk* rekla: »Ne oblast, enakost je tisto, za kar bi se morale boriti!«

Poskusila bom odgovoriti na vprašanje, kaj smo ženske dejansko dosegle od takrat, ko smo dobile volilno pravico, pa do danes, in kako je pri nas z enakimi možnostmi žensk in moških: ali se pravice, zapisane v ustavi in zakonih, tudi dejansko uresničujejo, kaj je politika enakih možnosti in zakaj jo potrebujemo. Še pred tem pa mi dovolite, da predstavim naš urad, ki ga zdaj vodim že približno dve leti. Torej: kaj je Urad za žensko politiko, s čim se

ukvarja, zakaj je bil ustanovljen in, ne nazadnje, zakaj ga sploh potrebujemo.

Urad za žensko politiko je bil ustanovljen na pobudo parlamentarne Komisije za žensko politiko, in sicer pred tremi leti. Je vladna ustanova, vendar deluje kot samostojna strokovna služba, ne pa kot sestavni del katerega od ministrstev ali vladnih organov, in kot direktorica urada sem odgovorna neposredno predsedniku vlade.

Toda zgodovina tega urada se seveda ne pričinja z njegovo ustanovitvijo, ampak že veliko prej, z ženskim gibanjem, s pobudami, ki so prihajale iz vrst raznih ženskih organizacij in društev. V prejšnjem sistemu je prevladovalo prepričanje, da ne potrebujemo posebne institucije, ki bi skrbela za pravice žensk, in da je mogoče dovolj narediti v okviru obstoječih ustanov. Pobuda, da potrebujemo posebne organe, ki bi skrbeli za žensko politiko, je torej relativno nova, je posledica političnih sprememb, uresničljiva pa je postala šele s spremembo političnega sistema, po prvih večstrankarskih volitvah.

Že ob ustanovitvi Urada za žensko politiko so se pojavili pomisleki, češ da ga v resnici sploh ne potrebujemo in da so ženske pri nas vendar popolnoma enakopravne. Slovenija je med vsemi nekdanjimi socialističnimi državami resda edina država, ki ima tak državni (nacionalni) mehanizem za spodbujanje enakosti, po drugi strani pa je v primerjavi z zahodnimi, zlasti pa severnoevropskimi državami v tem še čisto na začetku. Skandinavske države so razvile celo mrežo institucij, ki se ukvarjajo s pravicami žensk in skrbijo za politiko enakih možnosti; njihove izkušnje so pokazale, da je to potrebno in da je iluzorno pričakovati, da bo država kar sama od sebe sprejemala ukrepe v korist enakosti spolov (mimogrede: govorim o enakosti v smislu enakega položaja, enakega obravnavanja, enakih možnosti, ne pa, kot narobe razumejo nekateri, v pomenu istosti, se pravi, da bi bile ženske enake moškimi ali take kot moški).

Zakonodaja v Sloveniji povzema skoraj vsa načela mednarodnih konvencij, povezanih s pravicami žensk in na nekaterih področjih ponuja celo ugodnejše rešitve. Ustava Republike Slovenije govori o enakosti v pravicah ne glede na spol, tudi

delovno pravo upošteva enake možnosti pri zaposlovanju (ne glede na spol) in predpisuje enako plačilo za enako delo. Toda med formalnimi pravicami in možnostjo njihovega uresničevanja je veliko neskladje. V praksi, v vsakdanjem življenju se ženske srečujejo z ovirami, ki jim onemogočajo doseči enak položaj, kot ga imajo moški. Zato jih ni na najvišjih položajih ne v politiki ne v gospodarstvu ne na področju izobraževanja, ni jih v prestižnih kulturnih in akademskih institucijah...

Poglavitna skrb urada je prispevati in spodbujati tiste aktivnosti, ki peljejo k drugačnemu razumevanju vloge spolov in prispevajo k spreminjanju tradicionalnih predstav o mestu žensk in moških v javnem in političnem življenju. Pri tem je njegova dolžnost opozarjanje na konkretne pojave šovinizma v družbi in pa sprejemanje ukrepov, ki onemogočajo diskriminacijo.

V ta namen pripravlja urad analize, poročila in druga gradiva, ki rabijo kot podlaga za konkretne ukrepe. Urad je doslej pripravil več takih raziskav. Naj omenim samo nekatere: raziskavo o položaju žensk v politiki, ki vključuje tudi anketo med članicami političnih strank; raziskavo o odnosu delodajalcev do porodniškega dopusta in raziskavo o seksistični rabi jezika. Celosten pregled položaja žensk v Sloveniji pa prinaša Nacionalno poročilo za četrto svetovno konferenco, ki je nastalo sredi lanskega leta.

Naslednja dejavnost urada je obravnavanje predpisov, aktov in ukrepov, ki jih sprejemajo vlada in resorna ministrstva, ter sodelovanje pri njihovi pripravi, kot tudi posredovanje predlogov za ukrepe, pač s svojega delovnega področja. Tudi tu naj omenim nekaj stvari, ki se mi zdijo najpomembnejše: po zgledu drugih držav pripravljamo resolucijo, morda pa celo zakon o enakih možnostih; Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve smo dali pobudo za ustanovitev posebnega sklada, iz katerega bi se plačevale preživnine; sodelujemo pri pripravi tistega člena delovne zakonodaje, ki se nanaša na porodniški dopust; na področju družinske zakonodaje smo pripravili predlog za izenačenje statusa istospolnih in raznospolnih partnerskih skupnosti.

V delovno področje urada sodi tudi obravnavanje pobud nevladnih ženskih organizacij, skupin in gibanj. V ta namen je urad lani

objavil razpis za sofinanciranje izobraževalnih in socialnih projektov, ki se ukvarjajo z žensko tematiko, in ga tudi uspešno izvedel. Sicer pa redno sodeluje z nevladnimi ženskimi skupinami in se na rednih srečanjih dogovarja o tekoči problematiki in o aktualnih temah.

Toliko zaenkrat o Uradu za žensko politiko, zdaj pa bi se vrnila k tistemu, s čimer sem začela: k prizadevanjem za enake pravice in enake možnosti.

Danes se zdi nekaj povsem samoumevnega, da imamo ženske aktivno in pasivno volilno pravico. Toda še pred prvo svetovno vojno so imele ženske volilno pravico le v štirih državah: v Novi Zelandiji (l. 1893), Avstraliji (l. 1902), na Finskem (l. 1906) in na Norveškem (l. 1907). Po vojni so ženske dobile volilno pravico še v petnajstih evropskih državah (ter v Kanadi in ZDA), vendar je bila ponekod omejena, obstajale so določene restrikcije. V Belgiji in Kanadi so smele voliti le matere in vdove ubitih vojakov ali pa bližnje sorodnice tistih, ki so v vojni sodelovali.

Ženske so dobile aktivno volilno pravico pred pasivno le v dveh državah, na Nizozemskem in v Gvajani, medtem ko za večino držav velja, da je bila prva povezana z drugo oziroma da je pasivni sledila še aktivna volilna pravica. Pri nas smo ženske dobile volilno pravico precej pozno, leta 1945, torej v zadnji skupini držav.

To, da so ženske dobile tako aktivno kot pasivno volilno pravico, seveda še ne pomeni, da so bile tudi dejansko izvoljene. Leta 1990 je bilo na svetu med tistimi, ki zasedajo ministrske položaje, samo 3,5% žensk, 93 držav sploh ni imelo nobene ministrice, ženske pa so imele manj kot 5% najvišjih položajev, vključno z Združenimi narodi in Evropsko skupnostjo. Po podatkih iz leta 1992 je bilo evropsko povprečje deleža žensk v posameznih parlamentih 11%.

Zastopanost žensk v parlamentu in v vladi je najvišja v skandinavskih državah, kjer se je delež žensk približal 40% in tako celo presegel tisto kritično maso (30%), ki je po mnenju strokovnjakinj in strokovnjakov potrebna, da dosežemo nekatere spremembe v politiki in v družbi. Zahodnoevropske države teh številk seveda ne dosegajo, prav tako daleč od tega – in Slovenija tu ni nobena izje-

ma – so vzhodnoevropske oziroma nekdanje socialistične države; v teh državah se je po prvih večstrankarskih volitvah delež žensk povsod zmanjšal.

Pri nas nimamo nobene predsednice stranke ali voditeljice poslanske skupine, kaj šele predsednice vlade ali države. Delež žensk v parlamentu se je po drugih volitvah sicer nekoliko popravil (z 11 na 14,5 %), kljub temu pa ostaja izredno nizek.

Zato je tisti pravo vprašanje, ki si ga moramo zastaviti, kako se je skandinavskim državam posrečilo občutno povečati delež žensk na vseh ravneh političnega sistema in zakaj je to sploh potrebno.

Eden izmed ukrepov, ki je bistveno prispeval k povečanju njihovega deleža, je bil vpeljava kvot, to je zagotovljenega deleža žensk v strankah in v vladi. Na Norveškem so si stranke postavile spodnjo mejo pri 40%, podobno na Finskem, na Švedskem pa imajo kar tri stranke uravnotežene liste, kar pomeni 50% zastopanost.

Kvote so začasen ukrep pozitivne diskriminacije. Samo začasen zato, ker jih potem, ko dosežemo cilj, pač ne potrebujemo več, o pozitivni diskriminaciji pa govorimo zato, ker daje prednost tistemu spolu, ki je izrazito slabo zastopan. Gre za koncept, ki so ga načelno podprli Združeni narodi, številne vlade in stranke, toda zares pomembno je, kako se uresničuje v praksi.

Koncept pozitivne diskriminacije je doživel tudi številne kritike. Očitali so mu predvsem, da je umeten konstrukt, ki prinaša le *ad hoc*, trenutne rešitve, ne pa tudi dejanskih sprememb z dolgoročnimi učinki. Seveda, če kvote razumemo zgolj v grobem, instrumentalnem smislu, potem se s tem popolnoma strinjam. Toda kvote ne določajo zgolj najnižjega praga zastopanosti – »in potem je stvar opravljena« –, ampak so celostni politični projekt, ki mora temeljiti na angažmaju, volji strank, njihovi pripravljenosti investirati v ženske, jih podpreti, jim omogočiti tudi dejansko izvolitev. Le v tem primeru, kot so pokazale tudi izkušnje političnih strank v skandinavskih državah, imajo kvote smisel, le v tem primeru je mogoče z njimi kaj doseči. Vsaj za skandinavske države zagotovo drži, da je s tem mehanizmom relativno visok delež žensk postal pravilo in da so ženske dobile politični vpliv in moč.

Danes v evropskih razpravah o enakosti ne govorijo več toliko

o kvotah kot o paritetni demokraciji kot sredstvu za doseganje enakosti. Politična stvarnost v Sloveniji pa je, žal, še daleč od udejanjenja zahteve po pariteti (50% zastopanosti); osebno sem prepričana, da je v paritetno demokracijo mogoče stopiti samo skozi vrata, do katerih vodijo stopnice v obliki strankarskih kvot.

Zgodovinsko gledano je bil prodor žensk v kakšen poklic vsakokrat povezan z njegovim razvrednotenjem ali narobe: poklici, ki so izgubili prestižni pomen, so postali domena ženske delovne sile.

Ne vem, ali je politika v naši družbi ugleden poklic (prej bi rekla narobe, saj njen ugled v zadnjih letih nezadržno pada), a očitno je še vedno dovolj ugleden, da ostaja rezerviran za moške. In zakaj je v politiki tako malo žensk?

Razlogov za to je več, zagotovo pa imajo pri tem pomembno vlogo tradicionalne družbene predstave o vlogah spolov in individualni proces socializacije, ki je pač spolno specifičen. In tako se ustvarja prepričanje, da so ženske za politiko manj primerne, da niso dovolj ambiciozne, motovirane, sposobne... Seveda to ni res – v Sloveniji imamo zanesljivo dovolj sposobnih žensk –, res pa je, da ženske kažejo majhno pripravljenost za sodelovanje v političnem življenju. Kot je pokazala raziskava, ki smo jo opravili na uradu, je velika ovira prav obremenjenost žensk z družinskim in gospodinjstvom, ki pač ne pušča dovolj prostora za politično angažiranje.

S tem v zvezi je zanimiva tudi polemika, ki že nekaj časa poteka v Evropi in ki je spodbudila tudi že kar nekaj raziskav. Gre za vprašanje, ali bo z večjim številom žensk v politiki zagotovljena zgolj formalna reprezentiranost ali pa se bo spremenila tudi vsebina politike. Rezultati raziskav prinašajo nekatere zanimive ugotovitve. Dokazujejo, da večja navzočnost žensk v politiki postavlja pod vprašaj obstoječe vsebine politike; trdijo, da dajejo ženske prednost drugim političnim usmeritvam kot moški in da se motivacija žensk pri vstopu v politiko razlikuje od motivacije moških.

Druge raziskave spet ugotavljajo, da imajo ženske na vodilnih položajih drugačen stil vodenja in da so se bolj kot njihovi moški kolegi pripravljene zavzemati za posebne pravice žensk, za žensko

politiko. Vprašanje, ali lahko govorimo o ženskem in moškem stilu, načinu vodenja, si je postavila tudi zanimiva študija o ženskah na predsedniških položajih. Študija ugotavlja, da tega seveda ne moremo posploševati na vse ženske, kajti stil vodenja Margaret Thatcher ali Indire Gandhi je povsem drugačen od, na primer, sloga irske predsednice Mary Robinson ali predsednice vlade na Islandiji Vigdis Finnbogadottir ali norveške predsednice vlade Gro Harlem Brundtland. Prav tako ne moremo zagovarjati teze, da so ženske na najvišjih položajih bolj pripravljene zavzemati se za cilje ženske politike. Margaret Thatcher in Golda Meir, na primer, nista imeli v kabinetu nobene ženske, po drugi strani pa norveška in irska predsednica vsekoli poudarjata pomen enake politične zastopanosti žensk in drugih ciljev ženske politike. Vzpon norveške predsednice, ki se je, povejmo to kot zanimivost, začela ukvarjati s politiko že pri sedmih letih, pri petintridesetih pa je postala ministrica za okolje, je bil povezan z ženskim gibanjem in z zavzemanjem za liberalno zakonodajo glede pravice do abortusa. Tudi Mary Robinson, ki je prišla na predsedniški položaj l. 1990, se je v svojih političnih nastopih zavzemala za legalizacijo prodaje kontracepcijskih sredstev, kritizirala je zakon, ki obravnava istospolne skupnosti kot kaznivo dejanje, zavzemala se je tudi za reprodukcijske pravice žensk in za reformo družinske politike. Njen prihod na oblast je v konservativni državi, kakršna je Irska, povzročil pravi šok.

Mimogrede, ali veste, koliko je bilo doslej predsednic vlad ali predsednic držav? Poskušajmo jih naštet:

ženske predsednice držav: 7:

Corazon Aquino (Filipini), Vigdis Finnbogadottir (Islandija), Violeta Chamorro (Nikaragva), Ertha Pascal Trouillot (Haiti), Lidia Peron (Argentina), Mary Robinson (Irska)

ženske ministrske predsednice: 17:

Margaret Thatcher (Velika Britanija), Maria Liberia Peter (Nizozemski Antili), Eugenia Charles (Dominikanska republika), Gro Harlem Brundtland (Norveška), Indira Gandhi (Indija), Sirimavo Bandaranaike (Šri Lanka), njena hči Čandrika Bandaranaike (Šri Lanka), Golda Meir (Izrael), Milka Planinc

ZAKAJ URAD ZA ŽENSKO POLITIKO?

(Jugoslavija), Maria de Lourdes Pintasilgo (Portugalska), Benazir Buto (Pakistan), Begam Kaleda Zia (Bangladeš), Kazimiera Danute Prunskiene (Litva), Edith Cresson (Francija), Hanna Suchocka (Poljska), Flora Macdonald (Kanada), Tansu Çiller (Turčija)

Ne bom vas vprašala, koliko je bilo do sedaj predsednikov vlad ali predsednikov držav.

Skratka, če že ne moremo govoriti o nekem prevladujočem vzorcu, pa lahko zatrdimo, da imajo ženske, ki so polovica prebivalstva, vso pravico do enake udeležbe v javnem in političnem življenju. In to ne glede na to, ali bo potem politika kaj boljša – slabša že ne more biti, je ob neki priložnosti dejala omenjena Mary Robinson.

Volilno pravico smo si ženske sicer izborile, ne pa tudi enakih možnosti, enakega položaja. Če bi v začetku tega stoletja rekli, da bi ženske lahko bile tudi odlične pravnice, zdravnice, bi večina (tudi žensk) glasno protestirala in zahtevala, naj jih ne silimo v nekaj, česar si ne želijo, naj ženske opravljajo tisto, kar jim gre, torej naj ostanejo gospodinje, matere, pridne delavke, kmetice... Bog ne daj, da bi jih silili še v šole! Ko danes rečemo, da bi bile ženske odlične političarke, večina (med njimi tudi ženske) spet zatuli, naj jih nikar ne silimo v nekaj, česar si ne želijo, politika pač ni zanje.

Pravo vprašanje je torej, kaj je politika oziroma kaj je tista politika, v katero naj se ženske ne vmešavajo. Če je politika PRIPRAVA (to je pomembno, saj gre za oblikovanje strategij) in SPREJEMANJE odločitev na vseh področjih življenja, in to je prava definicija politike, potem bi rada videla tistega, ki trdi, da je politika samo za moške. Odločitev, kako se bodo šolali otroci, je politična odločitev. Odločitev, kakšen bo obrambni sistem države, je politična odločitev. Odločitev, kdo bo dobival otroške dodatke in kolikšni bodo, je politična odločitev. Odločitev, kakšni bodo davki, je politična odločitev. Odločitev, ali bomo zgradili novo porodnišnico, je politična odločitev. Katere so potem tiste politične odločitve, ki žensk ne zadevajo, ki niso zanje?

Popolnoma jasno postane, da pri trditvi, da politika za ženske

ni primerna, ne gre za nič drugega kot za strah pred delitvijo oblasti. S tem pa smo spet pri zoprnem vprašanju, kaj je feminizem. Ali je to nekakšna revolucija z ženskim obrazom? Tisti, ki so v to prepričani in menijo, da je to zahteva po vladavini žensk, ga seveda odklanjajo. Tiste in tisti, ki feminizem oziroma feministično politiko razumemo predvsem kot zahtevo po udeležbi žensk pri vodenju in vplivanju na vodenje države, smo deležni obsodbe, češ da hočemo revolucijo. Feministična politika (ženska politika) ni nič drugega kot le politika zoper podreditvena razmerja, vezana na spol. Je politika, ki zahteva enake izhodiščne možnosti žensk in moških. Izhodiščne možnosti niso možnosti, ki so zapisane v ustavi in zakonih, ampak v vsakdanjem življenju, v družbenih normah in predstavah, pa tudi v individualni (glede na spol specifični!) socializaciji in življenjskih kontekstih. Če so te zahteve revolucionarne, potem sem seveda revolucionarka.

Tu vidim pomembno vlogo urada, ki ga vodim. Naj končam z mislijo iz filma Orlando. Ko Orlando (ki živi skozi stoletja kot lep in mlad moški) postane Orlando (ženska, visoka, vitka), ugotovi: »Isti človek. Nobene razlike. Samo drugi spol.« Ko ta drugi spol ne bo pomenil več tudi drugih možnosti, bo tudi Urad za žensko politiko postal odveč.

4. večer
15. marec

Marcela De Batistič

VZGOJA IN VARSTVO PREDŠOLSKIH OTROK

Ob zelo široki temi, ki jo napoveduje naslov, se mi je seveda ob pripravi predavanja najprej postavilo vprašanje, kako jo zožiti v konsistentno celoto, ki bo zanimiva za najbrž precej heterogeno poslušalstvo in ki bo predvsem spodbudila diskusijo o tej problematiki.

Ta čas se pri nas govori o vzgoji in varstvu otrok predvsem v povezavi z dvema aktualnima temama razprav in polemik – to sta predlog nove zasnove ter zakonodaje vzgoje in izobraževanja in predlog o podaljšanju porodniškega dopusta. V eni od pripomb k novi šolski zakonodaji je zapisano, da »financiranje (vrtcev) iz državnega proračuna ni pošteno niti smiselno«, saj ta »dejavnost ... ni namenjena vzgoji in opravlja le del starševskega dela z otroki, kar sicer omogoča obema staršema zaposlitev, a hkrati neugodno vpliva na družinsko življenje, kar je na tej starostni stopnji otrok v večini primerov izredno škodljivo...«¹.

Mnenje, da je edina funkcija vrtcev nadomeščanje staršev, je seveda ekstremno in kaže popolno nepoznavanje strokovnih spoznanj o predšolski vzgoji. Navedeno mnenje ne prikriva stališča avtorjev, da bi matere predšolskih otrok morale ostati doma in skrbeti za otroke, če jim nočejo škoditi. Podobna stališča nekaterih se kažejo tudi v polemikah o podaljšanju porodniškega dopusta. Kar

¹ V. Vodopivec, A. Dolenc, »Pripombe k novi šolski zakonodaji«, Tretji dan, XXIII, št. 205, 1994, str. 46–48.

preseneča, je »neznosna lahkost« teh razpravljanj, ki prezrejo tako zgodovino kot znanstvena spoznanja in celo preprosta dejstva, ki jih kažejo statistični podatki. Čeprav ne verjamemo, da so znanstvena spoznanja nevtralna in neodvisna od aktualnih družbenih in političnih dogajanj, in vemo, da se tudi razlikujejo med seboj, to še ni razlog, da jih ne upoštevamo. Nekateri razpravjalci se namreč namesto na strokovne argumente opirajo le na lastne individualne izkušnje, njihove izjave pa ne skrivajo osebno obarvanih vrednot in pogledov na svet.

Tema, ki sem si jo izbrala za to predavanje, je funkcija vrtcev. S kratkim opisom nastanka in zgodovine vrtcev in s primerjavo med organizirano predšolsko vzgojo pri nas in v svetu bom poskušala dokazati strokovno neustreznost dveh pri nas kar pogostih prepričanj.

Prvo tako prepričanje je, da vrtci nadomeščajo družino oziroma opravljajo »del starševskega dela«, kadar so starši (ali še boljše matere) zaposleni. Ekstremen primer takega mnenja je prej navedeni citat, katerega avtorja sta prepričana, da so vrtci škodljivi. Manj ekstremna in vrtcem nekoliko bolj naklonjena različica istega mnenja pa je, da so vrtci sicer namenjeni varstvu otrok, da pa poleg tega opravljajo tudi vzgojno funkcijo, kar vsaj ni škodljivo za otroke, če že ne prinaša dodatnih koristi.

Drugo, s prvim povezano prepričanje pri nas pa je, da imamo v vrtcih večji delež otrok kot razvite zahodne države, kar naj bi bila posledica socialistične ureditve in njenega odnosa do zaposlovanja žensk.

Na začetku se mi zdi potrebno pojasniti še pomen dveh terminov, ki jih bom v nadaljevanju pogosto uporabljala. Prvi je *vzgoja* predšolskih otrok, ki zajema posredovanje znanj, vplivanje na razvoj sposobnosti, spretnosti in navad in seveda vključuje tudi vzgojo v ožjem smislu. Temu ustrezna termina sta »vzgoja in izobraževanje«, ki se uporablja v povezavi s šolskimi otroki, ali pri nas manj uveljavljen pojem »edukacija«. Drugi pojasnila potrebni termin je *vrtec*. Ker se pri nas uporablja kot sinonim za institucijo predšolske vzgoje, ga bom tudi sama uporabljala v tem smislu. Treba pa je pojasni-

ti, da v drugih državah uporabljajo različne termine za različne vrste institucij, namenjenih predšolskim otrokom, in da je marsikje vrtec (*kindergarten*) le ena od vrst institucij.

Prve institucije za predšolske otroke so nastale že v drugi polovici 18. stoletja. Razlog za njihov nastanek je bilo širjenje industrializacije in s tem povezano dejstvo, da so se odrasli vse bolj zaposlovali zunaj doma. Ženske iz srednjega in višjega sloja so doma skrbele za gospodinjstvo in vzgojo otrok, revnejše pa so bile tako kot njihovi možje prisiljene, da se zaposlijo. Čeprav je bila *prva in osnovna funkcija vrtcev skrb za otroke zaposlenih mater*, so imele te institucije že od začetka tudi druge cilje. Oberline, ki je leta 1770 ustanovil prvi vrtec, je imel idejo »doseči srca staršev« skozi vzgojo otrok, torej tudi vplivati na civilizacijsko raven in religiozno usmerjenost predvsem revnih in neizobraženih staršev². Utopični socialist Owen pa je v začetku 19. stoletja celo verjel, da bo z vključevanjem otrok v vrtec (*infant school*) izpeljal socialno reformo družbe (*ibid.*). Če vrtec že ne more spremeniti staršev ali celo družbe, pa je prav od začetka njegov cilj tudi poskus korekcije (neustreznih) domačih razmer, s tem da otrokom iz deprivilegiranih okolij nudi ustrežnejše zdravstveno-higienske razmere, nego in vzgojne spodbude. To pomeni, da so imeli vrtci že od začetka ob varstveni tudi *vzgojno funkcijo*. Ker pa so bili vrtci tedaj namenjeni predvsem otrokom nižjih slojev, je bila v ospredju *kompensacijska vloga vzgoje*.

Pod vplivom razsvetljenstva, ki je poudarjalo pomen izobraževanja za vse, se je razširilo prepričanje, da je učenje potrebno že v predšolskem obdobju. Čeprav je v praksi še dolgo prevladovala vloga predšolske vzgoje kot priprave na šolski režim in disciplino, je tako pojmovanje pomenilo razširitev vzgojne funkcije vrtcev in začetke ideje, da so vrtci koristni za vse otroke.

Kljub relativno dolgi zgodovini pa so postali vrtci namenjeni vsem otrokom šele v drugi polovici tega stoletja. Razloga za naglo naraščanje števila otrok, vključenih v različne programe in oblike

² E. Singer, *Child Care and the Psychology of Development*, Routledge, London, New York, 1992.

predšolske vzgoje, sta bila tako naraščajoče zaposlovanje žensk kot nova znanstvena spoznanja o otrocih in vzgoji.

Po drugi svetovni vojni se je začel povečevati delež zaposlenih žensk iz vseh slojev, saj je bilo za obnovo in razvoj potrebne več delovne sile, posledica vojne pa je bila tudi manjši delež moških. Zlasti v 60. letih se je pod vplivom feminizma in drugih novih družbenih gibanj vedno bolj uveljavlja zahteva žensk po enakopravnih možnostih za izobraževanje in zaposlovanje, vzporedno pa tudi potreba po dostopnem in kvalitetnem varstvu otrok.

Težnje emancipiranih žensk je spremljala nasprotna reakcija politikov in strokovnjakov, ki so interese žensk postavili nasproti interesom otrok. Tako medicina kot psihologija, zlasti s popularizacijo Bowlbijeve teze o primarni navezanosti med otrokom in materjo, sta pomembno prispevali k mnenju, da je vzgoja v institucijah, še zlasti za najmlajše otroke, manj primerna od družinske vzgoje. Po drugi strani pa se je v znanosti vedno bolj uveljavljalo spoznanje, kako pomembno je zgodnje učenje in socializacija v skupini za otrokov razvoj. Mnenje, da je sistematična vzgoja potrebna že v predšolskem obdobju, je povzročilo, da so se v različne programe in oblike predšolske vzgoje vključevali tudi otroci, katerih matere niso bile zaposlene in ki niso potrebovali zunajdružinskega varstva.

V 60. letih je prevladalo optimistično prepričanje v kompenzacijsko vlogo predšolske vzgoje. Pod tem vplivom je v 60. in 70. letih glavni cilj vrtcev priprava na šolo. V 80. letih se je uveljavila ideja o »programih, ki izhajajo iz otroka«. Namesto priprave na šolo postane osnovni cilj vrtcev upoštevanje otrokovih aktualnih potreb, interesov in razvojnih potencialov. Posledica je manjša strukturiranost in formaliziranost programov, več skupinskega in individualnega dela.

Predšolske institucije v svetu so torej nastajale iz dveh različnih motivov: potrebe po varstvu in potrebe po vzgoji. Posledica, ki se še danes kaže v sistemskih ureditvah predšolske vzgoje, je, da nekatere institucije in programi dajejo prednost funkciji varstva, druge pa funkciji vzgoje. Dvojnost se kaže v vrsti razlik med insti-

tucijami predšolske vzgoje v isti državi: v ustanovitelju, poslovnem času, vrsti programa in pedagoški orientaciji predšolske institucije, zahtevani izobrazbi in plači delavcev, dostopnosti za otroke in stroških za starše, pa tudi razlikah med skupinami otrok, vključenih v oba tipa institucij.

V institucije, ki so v prvi vrsti namenjene varstvu in imajo poslovni čas usklajen z delovnikom staršev, so vključeni že najmlajši otroci, praviloma po končanem porodniškem dopustu staršev. Otroci, največkrat starejši od treh let, ki ne potrebujejo varstva, se vključujejo v vrtce ali predšolske oddelke v šolah, katerih glavna funkcija je vzgoja v skupini.

V mnogih državah (npr. ZDA, Velika Britanija, Irska, Nizozemska, Luxemburg) je skrb za najmlajše otroke povsem prepuščena zasebnim institucijam in posameznikom, za starše pa zelo draga, ker država zanjo ne namenja nobenih sredstev. V navedenih primerih se od varuhinj in varuhov otrok ne zahteva posebne izobrazbe ali pa so zahteve minimalne (npr. neformalno dopolnilno izobraževanje). Predšolska vzgoja za otroke od drugega do petega ali šestega leta starosti, ko otroci stopajo v šolo, poteka v različnih tipih vrtcev, ki se v nekaterih primerih tudi v isti državi razlikujejo v sistemu upravljanja, ciljih in pedagoških pristopih. Večina držav Evropske skupnosti (npr. Francija, Grčija) ima ločena sistema predšolske skrbi za otroke do treh let (pod okriljem ministrstva za zdravstvo ali socialne zadeve) in za otroke nad tremi let, ki sodijo pod »izobraževanje«³. Posledica opisanega sistema predšolske vzgoje za otroka je pogosto menjavanje vrtca in osebjaja. V Veliki Britaniji npr. polovica otrok do tretjega leta enkrat zamenja varstvo, četrtnina pa dva in večkrat⁴, veliko otrok pa celo v istem dnevu zamenja več institucij, ki imajo različen poslovni čas in različne cilje.

Kot vzor kvalitetne predšolske vzgoje največkrat navajajo skan-

³ P. Moss, »The early childhood league in Europe: Problems and Possibilities in cross-national comparisons of levels of provision«, *European Early Childhood Education Research Journal*, II, št. 2, str. 5–17.

⁴ E. Hennessy in sod., *Children and Day Care*, Paul Chopman, London, 1992.

dinavske države, ki imajo integriran sistem predšolske vzgoje za otroke vseh starosti in visok standard vrtcev. Integriran sistem uva-
jajo ali načrtujejo tudi v Španiji, na Danskem, na Novi Zelandiji ter
v nekaterih delih Italije in Velike Britanije.⁵

Če opisano situacijo primerjamo z vrtci pri nas, lahko ugotovi-
mo, da imamo relativno visoko kvaliteto predšolske vzgoje. Poglavitna prednost, ki jo najdemo le v nekaterih najrazvitejših
državah, je integriran sistem za otroke vseh starosti pod okriljem
enega ministrstva (Ministrstva za šolstvo in šport), kar pomeni, da
otrok največkrat vse predšolsko obdobje ostane v isti instituciji, več
let pa praviloma tudi pri istih vzgojiteljicah ali vzgojiteljih. Z inten-
zivno gradnjo vrtcev zlasti v 70. letih smo uspeli zagotoviti, da so
vrtci dostopni vsem otrokom. Tudi standard vrtcev (oprema, število
otrok v skupini in otrok na odraslega, izobrazba vzgojiteljev in
vzgojiteljic...) je na ravni razvitih držav. Bistvena pomanjkljivost
pa je premajhna možnost izbire. Čeprav se zadnja leta kot posledica
manjše centraliziranosti povečujejo razlike v pristopih in
načinih dela med vzgojitelji, imamo še vedno le javne vrtce, ki
temeljijo na istem formalnem vzgojnem programu in večino otrok
vključenih v t. i. celodnevne programe s podobnim delovnim časom
in pretežno rigidnim dnevnim redom.

Poglejmo še, kakšen je delež v vrtce vključenih otrok pri nas in
v svetu. Ker, kot že povedano, vrtce pogosto pojmujejo le kot
ustanove za varstvo otrok, delež otrok v vrtcih enoznačno povezu-
je z deležem zaposlenih mater teh otrok.

Podatki kažejo⁶, da delež zaposlenih žensk v zahodni Evropi in
ZDA strmo narašča. Le v nekaterih državah s konservativno poli-
tiko (Velika Britanija, Irska, Nizozemska), v katerih so tudi naj-
slabši pogoji za vzgojo in varstvo predšolskih otrok, se delež mater
predšolskih otrok, ki so zaposlene, giblje okrog 30%. V Franciji in
Belgiji je zaposlenih več kot polovica mater predšolskih otrok, na
Danskem znaša njihov delež 70%. Trend naraščanja je razviden npr.
iz podatkov za ZDA: od leta 1970 do leta 1992 se je delež

⁵ P. Moss, *op. cit.*

⁶ E. Singer, *op. cit.*

zaposlenih mater otrok do šestega leta podvojil (z 29% na 60%).

Ker mi ni uspelo dobiti podatka o zaposlenosti mater predšolskih otrok pri nas, se bom oprla na podatek o zaposlenosti žensk med 20. in 40. letom starosti. Ta znaša okrog 90% (*Statistični letopis RS*, 1994) in ker vse ženske te starosti nimajo otrok, lahko sklepamo, da je delež zaposlenih mater nekoliko manjši. Zaposlenost žensk pri nas je torej v primerjavi s svetom med najvišjimi, medtem ko je delež v vrtce vključenih otrok relativno nizek, če ga primerjamo s podatki iz drugih držav.

Delež otrok do treh let, ki so v zunajdružinskem varstvu, je v mnogih državah neznan, saj so ti otroci pogosto v zasebnih institucijah brez državne subvencije ali v varstvih na domu, ki niso registrirana. Primerjavo lahko naredimo le z nekaterimi državami⁷: pri nas je v vrtce vključenih 29% otrok, mlajših od treh let, več otrok te starosti imata v vrtcih Francija (32%) in Danska (49%), le nekoliko manj pa Belgija (22%).

Če podatke o deležu vključenosti otrok od treh do petih let v vrtce pri nas primerjamo s podatkih iz dvanajstih držav ES, treh skandinavskih držav in ZDA (*ibid.*), ugotovimo, da je le na Portugalskem v vrtcih manj otrok te starosti (45%) kot pri nas (51%), povsod drugod pa več. Naš delež otrok v vrtcih je v primerjavi z Zahodom manjši, čim starejši je otrok: triletni otrok je v vrtcih več kot pri nas v 10-ih državah, štiriletnikov v 14-ih državah, vseh 17 držav pa ima v vrtcih večji delež petletnih otrok. Šestletni otroci pa so povsod, razen na Švedskem in v Sloveniji, že šolski obvezniki.

Iz vsega povedanega lahko sklenemo, da je ločevanje med varstvom in vzgojo upravičeno le, kadar govorimo o različnih motivih staršev za otrokovo vključitev v vrtce. Čeprav se ločevanje obeh funkcij še vedno kaže v ureditvi institucionalne predšolske vzgoje v svetu, pa lahko rečemo, da je v strokovnih krogih prevladalo prepričanje, da je tako ločevanje strokovno vprašljivo. Tudi

⁷ »Zasnova javnih vrtcev«, v: J. Krek (ur.), *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v RS*, Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana, 1995, str. 35–67 P. Moss, op. cit.

če je motiv staršev za vključitev otroka v vrtec predvsem potreba po varstvu, je otrok v vsakem primeru deležen tudi bolj ali manj zavestnih in načrtnih vzgojnih vplivov. Nemožnost ločevanja obeh funkcij je vodilo marsikatero reforme sistema predšolske vzgoje v svetu.⁸

Nobenih dokazov tudi ni, da bi bila vzgoja v vrtcih manj ustrezna od družinske. Čeprav tudi v strokovnih krogih pogosto slišimo dvome o koristnosti vrtcev za najmlajše otroke, pa raziskavam ni uspelo dokazati, da bi bila zgodnja ločitev od matere za otroke škodljiva.⁹ Najpomembnejše je, da je skrb za otroka zunaj družine kvalitetna in da se osebe, ki za otroke skrbijo, ne menjajo pre-pogosto. V skladu s tem si strokovnjaki v svetu prizadevajo za razvoj kvalitetnih programov za najmlajše otroke, politična in druga zainteresirana javnost pa od države zahteva tudi ustanavljanje in sofinanciranje oddelkov za otroke do tretjega leta v vrtcih.¹⁰

Visok delež vključenosti starejših predšolskih otrok v vrtece v razvitih državah kaže, da vrtci niso namenjeni le otrokom zaposlenih staršev, ampak tudi drugim otrokom. Govorimo lahko o trendu podaljševanja izobraževanja ne le navzgor, ampak tudi navzdol. Mnoge države si za cilj postavljajo, naj bo vsak otrok vsaj od tretjega leta starosti dalje deležen neke oblike sistematične zunajdružinske vzgoje. Potemtakem vrtec *ni zamenjava za družino, ampak dopolnitev družinske vzgoje*. Otrokom nudi drugačne izkušnje in vzgojne spodbude kot družina. Med cilji predšolske vzgoje zunaj družine strokovnjaki navajajo zlasti spodbujanje otrokove aktivnosti, učenja in razvoja na vseh področjih, socializacijo in pomoč ob vstopu v šolo.

Upam, da se mi je posrečilo pokazati, da si interesi otrok in interesi žensk, ki se želijo izobraževati in zaposliti, niso v nasprotju. Pri nas bi bilo treba predvsem povečati različnost vrtcev in programov – tako v pedagoških pristopih kot v trajanju programov –

⁸ E. Hennessy in sod., *op. cit.*

⁹ A. L. Roggman in sod., »Infant day care attachment and the 'file drawer problem'«, Child Development, LXV, št. 5. 1994, str. 1429–1443.

¹⁰ »Zasnova javnih vrtcev«, *op. cit.*

in s tem dati družinam večjo možnost izbire v skladu z njihovimi potrebami in interesi. Na področju zaposlovanja pa bi bilo dobro, da bi imeli starši več možnosti za zaposlitev za krajši čas.

LITERATURA:

- Norberto Bottani (ur.), *Društvena briga o predšolskoj deci*, poročilo OECD, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988.
- Eilis Hennessy in sod., *Children and Day Care*, Paul Chapman Publishing Ltd., London, 1992.
- Peter Moss, »The early childhood league in Europe: Problems and Possibilities in cross-national comparisons of levels of provision«, *European Early Childhood Education Research Journal*, II, št. 2, 1994.
- A. L. Rogman in sod., »Infant day care attachment and the 'file drawer problem'«, *Child Development*, LXV, no. 5.
- Elly Singer, *Child Care and the Psychology of Development*, Routledge, London in New York, 1992.
- Vinko Vodopivec, Anton Dolenc, »Pripombe k novi šolski zakonodaji«, *Tretji dan*, XXIII, št. 205, 1994.
- »Zasnova javnih vrtcev«, v: Janez Krek (ur.), *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v RS*, Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana, 1995.

5. večer
22. marec

Tanja Rener

ODPIRANJE PROSTOROV? O situaciji univerzitetnih ženskih študijev

Seveda bi bilo najlažje začeti s tezo, da ženski študiji na univerzah v Sloveniji ne obstajajo, in bržkone bi bilo mogoče najti kakšen argument v prid taki trditvi, kakor denimo, da v Sloveniji ni bilo ženskih gibanj, ali vsaj, da ni bilo dovolj močnih ženskih gibanj, ki bi spodbujala ali celo zahtevala umestitev in institucionalizacijo ženskih študijev v univerzitetne kurikule, kot se je to dogajalo na Zahodu; drugič, lahko bi rekli, da to, kar zadnja leta obstaja na ljubljanski univerzi, niso ženski študiji, ampak pretežno študiji spolov, in tretjič, da to, kar bi nemara vendarle lahko imenovali ženski študiji, obstaja le na pol, da imajo šibak institucionalni status, da se večinoma izvajajo kot fakultativni predmeti, izbirni kurzi ter seminarji in so v nenehni negotovosti glede svojega obstoja.

Vendar bom izhodišče rajši obrnila in začela s tezo, da ženski študiji v Sloveniji obstajajo, da obstajajo v obliki raziskovalnega, publicističnega in pedagoškega dela ter da obstajajo že dolgo, da torej imajo svojo »zgodovino«, o kateri je mogoče govoriti.

Poskušajmo to utemeljiti, čeprav po ovinku. Ne bom se spraševala po začetkih, po tem, do kam segajo ženski študiji v Sloveniji, kdaj je nastopil tisti trenutek, ko so zapisi o ženskah postali ženski zapisi, ko so se torej postavili v bran pravic žensk. Diskusija o tem, kdaj so se pravzaprav začeli ženski študiji, je povezana z vprašanjem, do kod seže zgodovina žensk in ta diskusija je povsod še odprta in živahna.¹

¹ Več o tem v Vlasta Jalušič, »Nove demokracije« in »ženske študije«, v: *Od*

Ostanimo doma. Ali je mogoče štiri študije Angele Vode, ki so izšle v knjižni obliki v tridesetih letih, šteti za prve prave ženske študije v Sloveniji? Ali pa je treba seči še dlje in so številni zapisi Elvire Dolinar, Marice Bartol, Ivanke Anžič, Roka Drofenika, Lojzke in Cirile Štebi..., ki so jih objavljale ob koncu prejšnjega in v začetku tega stoletja v revijah Slovenka in Ženski svet, to, čemur bi danes rekli ženski študiji? Navsezadnje je Elvira Dolinar v Slovenki leta 1897 objavila spis s prav tem naslovom, namreč »O ženskih študijah«.²

Prepustimo razpravo o zametkih in začetkih komu, ki bi se mu – ali ji bo – ljubilo prekopavanje ozadja v tej smeri.

Če se omejimo na sodobni čas, potem se zdi, da soglašamo o tem, da so pri nas v relativno liberalnemu socializmu sedemdesetih in osemdesetih let študiji o ženskah dobile priložnost postati ženski študiji. Svojevrstni mejnik, neke vrste feministični »coming out« je jugoslovansko posvetovanje v Portorožu leta 1976, kjer je delovala tudi sekcija »sodobni feminizem«, ki so jo oblikovale predvsem zagrebške feministke, sicer delujoče v skupini »Žena i društvo«.³

Na feministični »coming out«, ki je odmeval tudi v Sloveniji, je reagiral tedanji partijski ideolog Stipe Šušvar s spisom »Feminizam kao konservativizam«⁴, v katerem se avtor znajde v svo-

ženskih študij k feministični teoriji (ur. Eva D. Bahovec), ČKZ, Ljubljana, 1993, str. 107.

² Bibliografija »ženskega pisanja« v Sloveniji ne obstaja. V okviru seminarja »Ženske študije in sociologija« v letu 1994/95 smo želeli izdelati bibliografijo pisanja o ženskah v slovenskem jeziku, ki bi zajemala obdobje od konca prejšnjega stoletja do danes in bi vključevala članke in knjige z oznako »znanstveno, strokovno, poljudnoznanstveno delo«. Naivno smo pričakovali, da bomo material zgolj izbrali in uredili, pokazalo pa se je, da začenjamo od začetka, bibliotekarski delavci in delavke po vseh večjih knjižnicah v Sloveniji podobne želje še niso slišali in pojasnili so nam, da bi tak »projekt« zahteval nekajmesečno delo skupine strokovnjakov/inj.

³ Posvetovanje v Portorožu sta organizirala Marksistična centra Zveze komunistov Slovenije in Hrvaške. Referati so objavljeni v zborniku *Društveni položaj žene i razvoj porodice u socialističkom samoupravnom društvu*, Komunist, Ljubljana, 1979.

⁴ Naše teme, vol. 26, št. 6, Zagreb, 1982.

jevrstnem avantgardnem položaju in za kakšnih petnajst let prehititi feministične teoretičarke v dekonstruiranju »enotnega ženskega subjekta«, če se smem malo pošaliti. Šušarjeva argumentacija zoper »domači« feminizem je šla nekako takole: že res, da obstaja nekaj takega, kot je žensko vprašanje, že res, da tudi v socializmu družbeni položaj žensk ni docela ustrezen, itn., toda tudi feministična stališča so vnaprej spodletela, ker predpostavljajo ženske kot enotno kategorijo, kar je nemogoče, ker so ženske v sebi razcepljene, ker jih prečijo razredne, rasne, nacionalne... razlike. Šušar torej nastopa z anti-esencialistične pozicije in je čisto na liniji sodobnih feministk, predvsem z anglo-ameriškega območja, ki si pogosto ne morejo kaj, da ne bi svoje »politične korektnosti« utemeljile z uvodnim opravičilom, kot je na primer tale:

»In writing this paper I am very well aware of myself as a middle-class white academic sociologist.«⁵

Šalo na stran, ker je seveda Šušarjev »postmodernistični anti-esencializem« stranski produkt povsem druge (represivne) ideološke intence.

Odtlej so šle stvari kljub občasnim zatemnitvam naprej. Pri »zatemnitvah« imam v mislih predvsem ideološko inducirano amnezijo, zgubo zgodovinskega spomina, ker je obstajal vztrajni embargo na raziskovanje in publiciranje o predvojnem feminizmu v Sloveniji.

Konec sedemdesetih in v osemdesetih letih so izhajali prvi prevodi sodobne feministične literature z uvodnimi študijami domačih

Zdi se, da so devetdeseta leta feministični produkciji v Sloveniji kar naklonjena. Naj zgoj naštejemo nekaj knjig in zbornikov, ki nas te čase veselijo: *Abortus – pravica do izbire?* (ur. Bahovec), *Ženska, družina, država* (ur. Rener), *Od ženskih študij k feministični teoriji* (ur. Bahovec), M. Jogan: *Socialna konstrukcija hierarhije med spoloma*, V. Jalušič: *Dokler se ne vnešajo ženske*, D. Zaviršek: *Ženske in duševno zdravje*, Ule, Ferligoj, Rener: *Ženske, zasebno, politično*, Salecl: *The Spoils of Freedom*. Pred kratkim je začela izhajati revija za ženske študije in feministično teorijo Delta, izšel je zbornik »L« o lezbizstvu v Sloveniji.

⁵ P. Abbott, »Feminist Perspectives in Sociology: The Challenge to Mainstream Orthodoxy«, v: Aaron. Walby (ur.), *Out of the Margins*, The Falmer Press, London, New York, 1991.

avtoric, izšle so »ženske« tematske številke nekaterih revij (Časopis za kritiko znanosti, Problemi, teoretska priloga Mladine) ter zborniki in knjige.⁶

Sredi osemdesetih se oblikujejo prvi ženski klubi (Lilit), prve »ženske sekcije« pri strokovnih društvih in tudi na univerzi ženski študiji delno vstopijo v raziskovanje in v študijske programe.⁷ Glede slednjega bi rekla, da je ta vstop potekal v kontekstu osrednje strategije, ki bi jo bilo mogoče imenovati strategija tihotapljenja. Tihotapljenje, prekrivanje ali vsaj izogibanje pri poimenovanju je potekalo in še poteka na različnih ravneh:

- najprej tako, da so posamezne predavateljice in predavatelji v svoje etablirane akademske discipline tihotapsko vnašali elemente feminističnih teorij, refleksije ženskih gibanj in podobno, ne da bi se to navzven poznalo v študijskih programih;

- raziskovalne študije, diplomske in magistrske naloge, doktorske disertacije, ki so nastajale v osemdesetih letih in so bile po svojih tematikah, strukturi, epistemoloških in metodoloških zahtevah delno ali povsem ženski študiji, so relativno nepro-

⁶ Kot primer stopanja ženskih študijev v univerzitetne programe navajam Fakulteto za družbene vede, ker tu situacijo bolje poznam. Prvi seminar »ženskih študijev« je bil razpisan v študijskem letu 1985/86 v okviru študija sociologije v tretjih in četrth letnikih. Gre za izbirne seminarje, vendar se v desetih letih razpisovanja še ni zgodilo, da bi teh seminarjev ne vpisalo zadostno število študentk in študentov (minimalno število za izvedbo seminarja je 15 vpisanih). Prej narobe. Pred letom dni vpisa v seminar nismo omejili in imeli smo 120 vpisanih študentk in študentov. Doslej so se kot najbolj dinamični izkazali tisti seminarji ženskih študijev, v katerih smo se ukvarjali s skupnim raziskovalnim delom, kakršno je bilo triletno ukvarjanje z biografskim pristopom in oralno zgodovino, in pa tisti, ki so imeli izteke v »politično«, kakor je bilo sodelovanje študentk pri pripravi zbornika o abortusu ali premestitev dela seminarja iz prostorov fakultete na Metelkovo.

⁷ Ne mislim, seveda, da bi morala biti umestitev ženskih študijev v univerzitetne kurikule nujno rezultat »sporov in spopadov« s fakultetnimi ali univerzitetnimi oblastmi. Doslej predlogi za uvedbo ženskih študijev, pri katerih sem sodelovala, niso naleteli na odločno odklanjanje, ne-navdušenje nad njimi se je med univerzitetnimi sodelavci kazalo bolj v obliki »mehkih zavračanj« (hudomušne pripombe, »a mislite resno?«, »tole reč menda res imajo tudi na Berkeleyu, Cambridgeu in Oxfordu, ampak pri nas?«, »ja, kaj bi pa take diplomantke znale delati?«, »kdo bi jih pa hotel zaposliti?« in podobno).

blematično smukale mimo univerzitetnih carinikov tako, da so se preoblačila v neiritantna, scientistična poimenovanja. Strategije tihotapljenja so se tako bogatile s spretnostjo travestije;

– obstoječi kurzi in seminarji, ki ne skrivajo več svojega imena in namena, so v univerzitetne kurikule zdrknili tedaj, ko se je ponudila priložnost, ko se je zdelo, da je univerzitetna carina manj pozorna, ali tedaj, ko se je primerilo, da je katero od »pozicij moči« na univerzi zasedel empatičen posameznik.⁸

Sredi devetdesetih let na ljubljanski univerzi obstaja nekaj seminarjev, izbirnih predmetov, modulov ženskih študijev ali študijev spolov, obstaja Center za ženske študije in feministično teorijo in odpirajo se možnosti rednejšega objavljanja produkcije s tega področja.

Če to, kar imamo v Sloveniji oziroma na ljubljanski univerzi kot ženske študije, primerjamo s položajem ženskih študijev na univerzah zahodne in vzhodne Evrope, dobimo tisti znani »nekaj vmes«, ki usodo te dežele sicer spremlja že dolgo.

Univerzitetni ženski študiji imajo na nekaterih zahodnoevropskih univerzah nekaj več kot dvajsetletno zgodovino. Enega prvih univerzitetnih kurzov ženskih študijev je imela Univerza v Lancasteru (Velika Britanija) v letu 1973, za katerega poročajo, da je bil neposredni učinek diskusije med feministkami z univerze in zunaj nje iz začetka sedemdesetih let.

Kratek pregled situacije ženskih študijev na univerzah evropske skupnosti povzemam po poročilu projekta »Ženske študije in feministično raziskovanje v Evropski skupnosti« (*Les cahiers du Grif*, 1991).

Poročilo kaže, da – z vidika ženskih študijev – zahodna Evropa ne obstaja, da pa obstajajo ženski študiji na zahodnoevropskih univerzah, ki so jim skupne predvsem razlike. To, v kakšni situaciji so univerzitetni ženski študiji, je odvisno od spleta okoliščin, med

⁸ »Študijski produkti« takih programov v naših razmerah seveda učinkujejo nenavadno. Pred kratkim smo imeli nekaj težav z nostrifikacijo diplome kolegice, ki je v ZDA diplomirala na Fakulteti za ženske študije. Iz njenih papirjev je bilo med drugim razvidno, da je odlično opravila izpit iz ženskega kreativnega pisanja, afroameriških teorij lezbizstva in diplomirala je z razstavo keramičnih izdelkov.

katerimi je mogoče naštet: (ne)obstoj tradicije feminističnih in ženskih gibanj v obliki diskurzivnih praks in političnega aktivizma, obstoj ali neobstoj institucionalne podporne mreže v obliki informacijsko-dokumentacijskih centrov, arhivov, ženskih knjižnic, knjigarn, založb in podobno, struktura in usmerjenost izobraževalnega sistema in, seveda, aktualna politična klima v posameznih državah, ki je ženskimi študijem naklonjena ali pa ne, kar se odločilno pozna v državnem subvencioniranju ali odtegotvanju finančnih sredstev.

Glede na navedene (nekoliko poenostavljene) dejavnike, bi bilo mogoče »počutje« ženskih študijev deliti v tri skupine:

– v prvi skupini se ženskimi študijem na univerzah najbolj godi, ker sedijo na relativno dolgi tradiciji feminizma in ženskih gibanj, ker živahno polemizirajo z neakademskega feminizmom, so trdno umeščene v univerzitetnih institucijah in jih za to, da počnejo, kar počnejo, plačuje država. Sem sodijo skandinavske države, Nizozemska in v znatni meri tudi Nemčija;

– v drugi skupini univerzitetni ženski študiji prav tako temeljijo na dolgi tradiciji gibanj in feministične teorije, ohranjajo produktivno napetost med »akademsko teorijo« in »političnim aktivizmom«, imajo razvite publicistične in informacijske podporne mreže, so pa mnogo manj institucionalno trdno umeščene v primerjavi s prvo skupino in bistveno bolj odvisne od spreminjajoče se politične situacije, kar pomeni, da pogosto nimajo dovolj sredstev za izpeljavo svojih programov. V to skupino bi bilo mogoče uvrstiti države, kakršne so Velika Britanija, Francija, Italija, Irska;

– v tretji skupini so »bojevnice«, ki začenjajo institucionalizirati univerzitetne ženske študije, ki šele vzpostavljajo podporne mreže in se otepajo s težavami vseh vrst. Sem sodijo Grčija, Španija, Portugalska, ki jim je poleg slabšega počutja univerzitetnih ženskih študijev skupno tudi to, da so tu ljudje v recentni zgodovini prestali totalitarne desne režime oziroma vojaške diktature.

Situacija ženskih študijev na področju vzhodne in srednje Evrope je delno podobna slednji, torej bojevniški skupini, čeprav gre tudi tu za področje velikih razlik, od dokaj obetavnih razmer za razvoj ženskih študij na Poljskem, Češkem, Madžarskem do bolj

depresivnih situacij v Bolgariji ali Romuniji, kjer po padcu prejšnjih režimov šele vzpostavljajo nekatere družboslovne discipline. Pred letom 1990 na področju vzhodne in srednje Evrope, če izvzamemo Hrvaško, Slovenijo, Srbijo in Poljsko, ženskih študijev v univerzitetnih programih ni bilo. To, kar je odločilno vplivalo, da ženskih študijev na tem področju ni bilo, morda niti ni odsotnost tradicije ženskih gibanj in feminizma, ampak odsotnost oziroma nemožnost oblik samoorganiziranja žensk, predvsem pa političnega samoorganiziranja, kakor ugotavlja Vlasta Jalušič.⁹

Ob koncu kratkega pregleda situacije ženskih študijev na univerzah v Evropi, je najbrž že čas, da se dotaknem vprašanj, ki sem se jim doslej izogibala.

Morda bi veljalo začeti z vprašanjem: «Kaj je v imenu?» Kaj so ženski študiji, kakšna je razlika med ženskimi študiji in študiji spolov? So razlike zgolj gramatične ali gre za kaj drugega, nemara celo za politično razliko?

Odgovor na to, kaj so ženski študiji, ni zelo enostaven; v brskanju po tovrstni literaturi bomo naleteli bolj na namige: vprašanje definiranja ženskih študijev je vprašanje razmerja med vrednostjo in politiko. Minimalna, tako rekoč tehnična definicija ženskih študijev govori o študijih o ženskah za ženske, medtem ko študiji spolov raziskujejo družbeno, zgodovinsko in diskurzivno konstrukcijo spolov.

Na območju vzhodne in srednje Evrope prevladujejo študiji spolov iz – tako pravijo same udeleženske – povsem oportunističnih in praktičnih razlogov. Taka oznaka se je pokazala kot mnogo bolj sprejemljiva v univerzitetnih procedurah in t. i. javno mnenje je do nje nevtrarno. Izmed vseh izumov zahodnega sveta, ki jih Vzhod zdaj na splošno visoko ceni, je vse, kar bi kakor koli spominjalo na feminizem, vključno z ženskimi študiji, deležno skrajno pejorativnih obravnav. Prav kakor nekoč.

Diskusija o imenu teče tudi na univerzah zahodne Evrope, čeprav zaradi drugačnih razlogov. Od konca osemdesetih let je

⁹ V. Jalušič, »Nove demokracije in ženske študije«, v: E. D. Bahovec (ur.) *Od ženskih študij k feministični teoriji*, ČKZ, Ljubljana, 1993.

namreč opaziti množično preimenovanje ženskih študijev v študije spolov.

Argumentacija ob preimenovanju gre nekako takole: ženski študiji so v dvajsetih letih obstoja na univerzah opravili svojo misijo, povedale so, kar so imele povedati, predvsem pa, naredili so, kar so imeli narediti – tu je najti močno aluzijo na njihovo presežno ideološkost, politični naboj in aktivizem. Ženski študiji so konstituirali javni, akademski prostor, zdaj pa gre zares in zares gre lahko samo kot študiji spolov. Zagovornice in zagovorniki preimenovanja v ženskih študijih vidijo tako rekoč otroško bolezen feminizma.

Tiste in tisti, ki oponirajo takim stališčem, mislijo, da preimenovanje pomeni odvzemanje političnosti spolni razliki, pomeni reprezentacijo zavajajoče enakosti oziroma pomeni demonstracijo moči, kar naj bi se navsezadnje kazalo v tem, da je med predavatelji študijev spolov neprimerno več oseb moškega spola.¹⁰

Poleg imena je še nekaj, kar ves čas lovimo za rep, namreč, vprašanje o predmetu ženskih študijev oziroma vprašanje o tem, kaj storiti s kategorijo ženske kot »nemogočega subjekta«? In, ali ni že v imenu ženskih študijev prisotna esencialistična pozicija, ki ženske obravnava kot enoten subjekt (zatiranje)? V osemdesetih letih se je feministična teoretska produkcija ukvarjala predvsem z dekonstrukcijo kategorije ženska, pogosto z navezavami na psihoanalizo in socialno zgodovino in zdi se, da njihovi premisleki neposredno sugerirajo premik v študije spolov. Čemu torej obnavljanje in mencanje?

Zato, pravijo zagovornice ženskih študijev, ker so ženski študiji političen in propedeutičen projekt, ki se še ni izpel, dokler mu uspeva ohranjati zvezo med »francosko teorijo« in »angloameriškim pragmatizmom«.¹¹

V polemiki med »kaj misliti« in »kaj početi« so nekatere avtorice potegnile ne krajši, pač pa hitrejši konec, spletle nekaj,

¹⁰ J. Aaron, P. Walby (ur.), *Out of the Margins*. The Falmer Press, London, New York, 1991.

¹¹ R. Braidotti, *Gender Studies/Women's Studies*, rokopis. Utrecht, 1991.

čemur bi se dalo reči sintezno stališče in se postavile v držo, ki jo morda najbolj izraža Liz Stanley, ena vodilnih feminističnih epistemologinj in metodologinj, ki pravi, da kategorijo »ženske« seveda prečijo številne razlike, da pa obstaja skupna zunanja, materialna, empirično preverljiva realnost, s katero se ženske srečujejo, in to realnost označujejo neenakost, izkoriščanje, opresija. Kar seveda ne pomeni, da so vse ženske podrejene ali zatirane na enak način; forme, izrazi podrejanja so odvisni natanko od razlik, ki prečijo kategorijo »ženske« (kot na primer rasma, etnična, razredna pripadnost, spolna usmerjenost in podobno).¹²

Naslednja velika dilema univerzitenih ženskih študijev zadeva načine umestitve ženskih študijev v polje družbenih in humanističnih ved. Dilemo je mogoče kratko predstaviti kot vprašanje:

1. *integracije* ženskih študij v obstoječe akademske discipline, kar navadno poteka kot vključevanje dimenzije spola, kot dodajanje »specifičnega ženskega pogleda«, kot trud v dokazovanju, da spregled (ženskega) spola nujno siromaši teoretsko produktivnost in raziskovalne dosežke posameznih disciplin in podobno. Taka – najpogostejša – postavitev univerzitetnih ženskih študijev ob visokih vložkih energije dosega skromne rezultate, ki se večinoma izražajo v poziciji priključka, dodatka k dominantnemu korpusu znanj posameznih disciplin;

2. *separatizma* in *avtonomije* z vzpostavitvijo samostojnih programov ženskih študijev ob predpostavki, da obstaja posebna, samozadostna ženska vednost, ki jo je mogoče sporočati na univerzi in obenem ohranjati brezbriznost do uveljavljenih univerzitetnih procedur in komunikacij. Tako radikalizirana pozicija je razmeroma redka in zaradi nenehne obrambe lastne avtonomije deluje izjemno hermetično;

3. *dekonstrukcije* in *rekonceptualizacije* družbenega in s tem polja družbenih ved, kar naj bi dajalo »novo« podlago za »nove« ženske študije. Taka zastavitev postavlja vprašanje, ali ni kategorija »družbenega« enako sporna, kot je kategorija »ženske«; main-

¹² L. Stanley, »Feminist Auto/Biography and Feminist Epistemology«, v: Aaron, Walby (ur.), *op. cit.*

stream družbene vede navadno nekritično postulirajo družbeno kot podlago svojega početja in se ukvarjajo z izpeljavami družbenega, kot so družbene skupine, družbene institucije, družbena razmerja... Gre za epistemološko brezno, ki je nemara res tu, če ga hočemo videti, je pa ta »uvid« za univerzitetne ženske študije seveda hudo nevaren. Namreč, niso ženski študiji edini, ki stojijo pred problemom rekonceptualizacije družbenih ved, si pa kot najšibkejši člen univerzitetne institucije nalagajo, da izgovorijo tisto znano »cesar je gol« in s tem tvegajo izgon iz akademije.

LITERATURA:

- Jane Aaron, Pamela Walby (ur.), *Out of the Margins*, The Falmer Press, London, New York, 1991.
- Pamela Abbott, »Feminist Perspectives in Sociology: The Challenge to Mainstream Orthodoxy«, v: Aaron, Walby (ur.), *Out of the Margins*, The Falmer Press, London, New York, 1991.
- Rosi Braidotti, *Gender Studies/Women's Studies*, rokopis, Utrecht, 1991.
- Vlasta Jalušič, »Nove demokracije in ženske študije«, v: Eva D. Bahovec (ur.), *Od ženskih študij k feministični teoriji*, posebna izdaja ČKZ, Ljubljana, 1993.
- Liz Stanley, »Feminist Auto/Biography and Feminist Epistemology«, v: Aaron, Walby (ur.), *op. cit.*
- Šušvar, Stipe, »Feminizam kao konservativizam«, *Naše teme*, vol. 26, št. 6, Zagreb, 1982.
- Mirjana Ule, »Kontekst ženskih študij v Sloveniji«, v: Eva D. Bahovec (ur.), *op. cit.*

Blanka Tivadar

MEDICINSKI GOVOR O ŽENSKI

Pričujoči prispevek obravnava trialoški odnos med socialnim spolom, telesom kot družbenim fenomenom in medicino kot družbeno in politično prakso. Družbene temelje in učinke medicinske vednosti analiziram v polju družbeno konstruktivistične teorije o medicini in z vidika feministične perspektive v sociologiji medicine. Tako zastavljena sociološka analiza pokaže na prepletenost in določenost uveljavljenih medicinskih diskurzov z dominantnimi diskurzi kulturno – zgodovinskih obdobj in prostorov. Pokaže se, da medicinska vednost poleg »narave« odseva in ohranja tudi družbene odnose, sodeluje pri ohranjanju družbeno zaželenih vlog ter posreduje vzorce sprejemljivega spolno specifičnega vedenja. Eksplanativnim potencialom medicinskih diskurzov o ženskem telesu, ki temeljijo na domnevi o bolezni kot immanentni lastnosti ženske narave, se pridružujejo tudi preskriptivni in normativni potenciali, ki oblikujejo teleološko funkcionalne modele delovanja ženskih spolnih organov, katerih eno in edino poslanstvo je vgnezdenje oplojenega jajčeca in skrb za razvijanje zarodka. Prepričanja o pritajenih boleznih v ženskem organizmu in o naturnosti ženskih družbenih vlog rabijo medicinski stroki za priročno opravičilo, da posega v njihovo vsakdanje življenje. Tako medicina dejavno sodeluje pri odpiranju žensk na rob družbenih dogajanj, saj z nenehnim poudarjanjem, da se povsem *naravni, normalni in fiziološki* procesi v vsakem trenutku lahko sprevržejo v

svoje nasprotje, drži ženske pod svojim patronatom in jih postavlja v položaj domestificiranih in infantiliziranih subjektov.

Podoba ženskega telesa v zahodni medicini je nestabilno in slabotno telo, ki se nenehno giblje na meji med slabim zdravjem in boleznijo, ter je usodno razpeto med hormonskim neredom v času menstrualnega cikla in patološko nosečnostjo, med predmenstrualno razdražljivostjo in depresivnostjo v menopavzi, med vnetji rodil vseh vrst in ginekološkimi operacijami, med razmnoževalno zmožnostjo in jalovostjo. Medicina pogosto tako zelo izkrivlja pomen ženskih razmnoževalnih zmožnosti, da ženske po eni strani reducira na njihovo reproduktivno funkcijo, po drugi strani pa jih pojmuje kot produkte reproduktivnega sistema in izločkov endokrinih žlez. Za medicino so ženske pogosto producentke, ki veljajo le toliko, kolikor uporabnih produktov proizvedejo, kot produkti pa imajo le omejen rok uporabe z navodilom: *Uporabite do menopavze*.

1. Medicina kot družbeni konstrukt

Pogled v zgodovino medicine skozi prizmo družbeno konstruktivistične teorije razkrije, da je relevantne medicinske teorije, aktualne medicinske vsebine, temeljne raziskovalne metode in priznane rešitve problemov vedno določal kulturno zgodovinski kontekst, v katerem je medicina spoznavala in delovala. Pokaže se, da medicinska dognanja niso samo rezultati raziskovanja realnih, od raziskovalca ali raziskovalke neodvisnih fenomenov, ki sami po sebi obstajajo v zunanjem svetu in jih je mogoče odkriti z metodami naravoslovne znanosti. Tisto, kar ima naravoslovna pamet za surov podatek ali celo za znanstveno dejstvo, je rezultat vzajemnega delovanja idej, pričakovanj in principov interpretacije znotraj znanstvene skupnosti na eni strani in opazovanega sveta na drugi.¹

Intelektualne korenine družbeno konstruktivistične teorije o medicini segajo v trideseta leta 20. stoletja, ko je poljski zdravnik

¹ Max Charlesworth in sod., *Life Among the Scientists. An Anthropological Study of an Australian Scientific Community*, Oxford University Press, Oxford, Melbourne, 1989, str. 9.

Ludwik Fleck v delih *O miselnem stilu in miselnem kolektivu* (1933), *Nastanek in razvoj znanstvenega dejstva* (1935) in *K vprašanju o temeljih medicinskih spoznanj* (1935) »... anticipiral postpozitivistično tezo o teoretski obremenjenosti dejstev«. ² Fleck je bil prepričan, da je vsa vednost, ki jo imamo, mogoča le na podlagi vzajemno priznanih domnev – miselnega stila, ki se jih znanstveniki in znanstvenice v precejšnji meri ne zavedajo in jih tudi redko problematizirajo. ³ Tako znanstveniki in znanstvenice narave ne zaznavajo neposredno, ampak jo opazujejo skozi prizmo kategorij in modelov, ki veljajo za relevantne v določenem času in v določeni znanstveni skupnosti. Fleck je bil prepričan, da je vir miselnega stila družben in se izoblikuje v kolektivu kot rezultat družbenih sil. ⁴ Miselni stil zaokroži in omeji možno realnost, ker deluje tudi v smeri produkcije vprašanj, ki jih lahko zastavimo, in predisponira odgovore nanje. ⁵ Določen kulturni kontekst dovoljuje le določeno vrsto vprašanj, saj deluje tako, da zavrača ali onemogoča postavljanje vprašanj, ki v določenem trenutku niso družbeno zaželena. ⁶

»Kaj opazujemo in kako opazujemo, je odvisno od naše celotne kulture in njenega razvoja. Vedeti moramo, da je opazovanje določenega objekta mogoče le na podlagi apriornih mnenj. Prazen um ne more videti ničesar. *Ni opazovanja, ki bi bilo zvesto naturi, le tako je, ki je zvesto kulturi.*«⁷

Po mnenju Kevina Whitea⁸ je Fleck s konceptom miselnega stila

² Andrej Kirn, »Znanstvene revolucije in znanstvene paradigme«, Teorija in praksa, 3–4, 1990, str. 432.

³ Jonathan Harwood, »Ludwik Fleck and The Sociology of Knowledge«, *Social studies of Science*, 16, 1986, str. 177.

⁴ 1935, cit. po: Thadeus J. Trenn, »Ludwik Fleck's 'On The Question of The Foundations of Medical Knowledge'«, *Journal of Medicine and Philosophy*, 6, 1981, str. 254.

⁵ Kevin White, »The Sociology of The Health and Illness«, *Current Sociology*, 39, 2, 1991, str. 59; tematska številka.

⁶ 1935, cit. po: Thadeus J. Trenn, *op. cit.*, str. 248.

⁷ *Ibidem*, str. 247, podčrtal L. F.

⁸ Kevin White, *op. cit.*, str. 58.

razvil tako filozofsko kot sociološko analizo (medicinske) znanosti. Filozofska analiza znanosti izhaja iz predpostavke, da odkritja znanstvenih dejstev ne temeljijo na vnaprej obstoječi naravi, temveč na vnaprej obstoječi teoriji o tej naravi, predpostavka sociološke analize znanosti pa je, da odkritja znanstvenih dejstev določajo neznanstveni – religiozni, politični ali ekonomski – dejavniki. K sociološki analizi znanosti je Fleck pomembno prispeval tudi s tem, da je opozoril na zgodovinskost in kolektivno naravo vednosti, katere produkcija je posledica interakcij med tekmujočimi skupinami z alternativnimi definicijami realnosti. Zagoovarjal je tezo, da človekova vednost ne napreduje linearno, ampak lahko govorimo le o spremembah miselnih stilov, ko nekateri problemi postanejo nepomembni in drugi zavzamejo privilegirano mesto v znanstveni skupnosti.

Fleck je bil prepričan, da so tako srednjeveške kot moderne anatomske risbe le ideogrami, ki zrcalijo ideje in predstave o človeškem telesu v določeni dobi in ne oblike, ki bi zrcalile naravo. Tako so npr. anatomi zgodnje moderne dobe risali okostnjake v trpečih hamletovskih pozah, ki so obenem prikazovale zgradbo človeškega skeleta in simbolizirale smrt, v risbah porodov se niso osredotočali na potek poroda, ampak na obrazno mimiko porodnic, fetuse in dojenčke so upodabljali kot amorete itn. Fleck v razpravi o spremembah miselnih stilov opozori tudi na bistvene razlike v medicinskem razumevanju funkcije človeškega skeleta v 18. in 20. stoletju. Čeprav so zdravniki 18. stoletja že dobro poznali strukturo skeleta, mu niso pripisovali takega pomena za oporo telesu, kot mu ga pripisujejo danes. Tisto, kar je po njihovem mnenju držalo telo pokonci, niso bile kosti, ampak neke vrste duhovni ogenj. Razloge za tako velike razlike v pojmovanju funkcije človeškega skeleta Fleck pripiše različnima konceptoma gravitacije, ki sta bila – vsaj kar zadeva človeško telo – relevantna v medicini 18. in 20. stoletja. Današnje upodabljanje skeleta kot oporne strukture telesa, kot mehanske konstrukcije, na katero se pripenjajo vezi in mišice, po njegovem mnenju temelji na modernem konceptu gravitacije in simbolizira tehniko 20. stoletja. Vsebina anatomske risbe ni toliko

odvisna od dejanskega stanja stvari kot od miselnega stila, ki mu pripadamo.⁹

Pri analizi zgodnjemodernih medicinskih tekstov je Fleck ugotovil, da so njihovi avtorji namenjali veliko pozornost štetju anatomskih delov. V tedanjih miselnih stilih števila niso bila deskriptivne narave, tako kot so danes, ampak so bila pomembna sama po sebi, ker so jim pripisovali magičen pomen. Prav tako pa je imelo drugačen pomen od današnjega poimenovanje anatomskih delov.

»Ime ni bilo naključna ali dogovorjena oznaka, ampak najbolj pomembna lastnost referenčnega objekta, ki je neposredno sporočala njegovo značilnost in pomen. Še več, ime je bilo včasih celo magični ekvivalent objekta. Raziskovanje imen je bil zelo pomemben, če ne celo najbolj pomemben del znanja o objektu.«¹⁰

Ob tem Fleck navaja Fontanusa, anatoma iz 17. stoletja, ki je v poglavju o stegnenici posvetil njeni anatomiji le četrtno besedila, v preostalih treh četrтинah pa razpravljal o imenih za stegnenico in o njihovih pomenih pri Pliniju, Vergilu, Horaciju itn. Njegov sodobnik Bartholin pa je o imenih razpravljal takole:

»Ključnici pravijo, da je ključ, ker zaklepa prsni koš in kot ključavnica priklene lopatici k prsnici.«¹¹

Izjemni Bartholinov interes, da bi razumel ime posameznega telesnega organa, kaže tudi trditev, ki pa je iz angleščine ni mogoče prevesti v slovenski jezik, ne da bi se izgubila njena slikovitost:

»The testes or testicles attest to a man's virility.«¹²

Fleck je bil prepričan, da razlike med nam tujim in našim miselnim stilom ne izvirajo le iz našega večjega znanja. Naši predni-

⁹ 1935. cit. po: Thadeus J. Trenn, »Ludwik Fleck's 'On The Question of The Foundations of Medical Knowledge'«, *Journal of Medicine and Philosophy*, 6, 1981, str. 245–247.

¹⁰ *Ibidem*, str. 250.

¹¹ *Ibidem*, str. 250.

¹² *Ibidem*, str. 250.

ki so o stvareh, ki so jim pripisovali večji pomen, kot jim ga pripisujemo sami, znali povedati več, kot danes lahko storimo mi. Že omenjeni Bartholin je napisal celo poglavje o sezamoidnih kosteh¹³, medtem ko jih medicina 20. stoletja komajda omenja. Bartholinu se je zdelo pomembno pisati o njih, ker je še vedno nekoliko verjel v legendo, po kateri so te majhne kosti semena, iz katerih telo ponovno zraste. Prav tako je nekaj strani namenil o deviški kožici, ki je dandanes opisana v nekaj stavkih.¹⁴

Medicinska vednost kot produkt specifičnega zgodovinskega obdobja in koncept dejstva, ki je le produkt miselnega stila in nič več produkt narave, sta tudi pomembni izhodišči zgodovinske študije Michela Foucaulta *Rojstvo klinike* (1975), s podnaslovom *Arheologija medicinskega pogleda*. V njej Foucault raziskuje obdobje uveljavitve nove paradigme v medicinski znanosti (konec 18. in začetek 19. stoletja), ki bolezni ni več razumela kot posledice motenj v ravnovesju telesnih sokov, ampak kot posledico bolezenskih sprememb v posameznem organu. Tedaj postane vzrok zdravstvenih težav namesto pokvarjenih telesnih sokov slabo delovanje določenega telesnega dela. Zdravniki so namesto »Kaj je narobe z vami?« pričeli spraševati »Kje vas boli.«¹⁵ Nič več niso ugibali diagnoz na podlagi verbalne analize simptomov, ki jim jih je sporočal/a njihov/a pacient/ka, temveč so diagnozo postavili na podlagi podrobnih telesnih pregledov in preiskav. Med pacientkinim oz. pacientovim življenjem so preglede izvajali z različnimi instrumenti, po njihovi/njegovi smrti pa na secirni mizi. Ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja je medicino pomembno zaznamoval razcvet patološke anatomije, ki je tedaj postala prevladujoča raziskovalna tehnika. To je bilo tudi obdobje ustanavljanja kateder za patološko anatomijo in pato-anatomskih inštitutov.¹⁶

¹³ Sezamoidne kosti so majhne okrogle kosti, ki so vtakne v sklepne ligamente. Njihovo število je spremenljivo, najdemo pa jih v sklepih rok in nog.

¹⁴ *Ibidem*, str. 248.

¹⁵ Michel Foucault, *The Birth of The Clinic, An Archeology of Medical Perception*, Vintage Books, New York, 1975.

¹⁶ N. D. Jewson, »The Disappearance of The Sick-Man From Medical Cosmology, 1770–1870«, *Sociology*, 10, 2, 1976 str. 227–231.

Bolezen in smrt sta se tedaj v celoti razkrili človeškemu očesu in razumu ter umestili v viden, trden in omejen prostor človeškega telesa. Zdravniki so bili prepričani, da jim bodo razteležena trupla omogočila »čist in nepristranski pogled na objekt njihovega raziskovanja«. ¹⁷ Vendar Foucault zavrača novoveške fantazme o absolutni objektivnosti znanosti, saj pravi, da so se z uporabo patološke anatomije spremenile samo oblike vidnosti in da novemu medicinskemu duhu ne moremo pripisati psihološke in epistemološke čistosti. ¹⁸ Nastanek patološke anatomije je zanj posledica spremenjenih oblik mišljenja v medicinski znanstveni skupnosti in ne njihov vzrok. Prepričan je, da zgodovina medicine zmotno domneva, da je bil novi medicinski pogled, ki je spremljal uveljavljanje patološke anatomije, posledica razvoja nove medicinske vede. ¹⁹ Zgodovinarji medicine so namreč prepričani, da so cerkvene zapovedi, morala in predsodki vse do 19. stoletja omejevali izvajanje anatomskih sekcij. Patološka anatomija naj bi se zato ves ta čas gibala na meji prepovedanega. Ohranila naj bi se le zaradi pogumnih in vztrajnih entuziastov, ki so hrepeneč po prepovedanem znanju tvegali svoja življenja, ko so sredi noči plenili grobove in potem na ukradenih truplih skrivaj in ob medli luči izvajali anatomske sekcije. Foucault ²⁰ take rekonstrukcije preteklosti razglasi za napačne in nam ponudi alternativni pogled na zgodovinski razvoj patološke anatomije. Prepričan je, da je preboj in uveljavitev novega medicinskega mišljenja ovirala oblast v medicini in ne zunaj nje. Medicinske avtoritete so bile do konca 18. stoletja prepričane, da odpiranje trupel nima posebnega pomena za medicinsko spoznanje. V trenutku, ko je v medicini prišlo do epistemološkega preloma, ko si je priznala, da lahko spremembe in poškodbe organov in tkiv pojasnijo bolezenske simptome, je po Foucaultovem mnenju spremenila tudi svojo zgodovino – zgodovino, v

¹⁷ M. Foucault, *op. cit.*, str. 195.

¹⁸ *Ibidem*, str. 195.

¹⁹ *Ibidem*, str. 124.

²⁰ *Ibidem*, str. 124–148.

kateri je potem odpiranje trupel v imenu znanstvenega raziskovanja napovedovalo opazovanje človeškega telesa v pozitivistični maniri.

Foucault pravi, da v zgodovini medicine ni obstajal konflikt med staro klasično in novo moderno vednostjo, ampak med različnimi vrstami vednosti.²¹ Zgodilo se je samo to, da so moderni zdravniki pričeli drugače gledati objekt svojega raziskovanja kot njihovi predniki. Še več, Foucault je prepričan, da novi objekti medicinskega raziskovanja niso entitete, ki bi same po sebi obstajale v resničnem svetu, ampak produkti medicine. Tako kot je fizika ustvarila pojem »protona« in ga naredila za objekt svojega raziskovanja, je tudi medicina ustvarila »pacientke« in »bolezenske spremembe«.²²

Zanimivo je, da uradna zgodovina medicine, zastojev ali nazadovanja v medicinski vednosti ne pripisuje individualnim zmotam, ampak jih razlaga kot posledico delovanja mračnih družbenih sil, sovražnega javnega mnenja, ovir, ki so jih postavljale cerkvene avtoritete ali neprosvetljenosti posvetnih oblasti. Medtem ko so zaostajanje, nazadovanje in zmote v medicini družbenega izvora, pa medicinski napredek vedno izvira iz genija medicinskih učenjakov.

Na osnovi ugotovitev Ludwika Flecka in Michela Foucaulta lahko sklenemo, da se je v zgodovini relevantnost medicinskih vsebin in disciplin vzpostavljala v odvisnosti od vsakokratnega razmerja sil v medicinski znanstveni skupnosti, od pogajalskih izidov med zdravniki in drugimi profesionalnimi skupinami, od potreb, želja in zahtev laične in strokovne javnosti ter, ne nazadnje, od ekonomskih in političnih interesov družbenega reda.

Medsebojno prepletenost medicinskih teorij in praks z vsakokratnim sociokulturnim kontekstom je na najbolj splošni ravni

²¹ *Ibidem*, str. 126–127.

²² Peter Wright, Andrew Treacher (ur.), *The Problem of Medical Knowledge. Examining The Social Construction of Medicine*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1982, str. 7.

mogoče dokazovati s psihološkimi dognanji o družbeni naravi kognitivnih procesov, ki poudarjajo, da so

»... vse ravni kognicije podvržene sociokulturnim vplivom in da so vse predstave, kategorije in modeli, s katerimi tolmačimo svet, družbene narave«. ²³

Zunanji svet je torej nemogoče opazovati brez splošnega okvira, brez določene vrste pričakovanj, ki jih vnašamo v spoznavni proces, brez principov, s katerimi pojasnjujemo lastnosti in zveze med opazovanimi pojavi. ²⁴ Šele vnaprej obstoječa teorija o naravi ali o družbi nam pove, kaj in kako naj opazujemo. Če rezultatov opazovanja ne moremo umestiti v že obstoječe interpretativne sheme, potem ne moremo vedeti, kaj smo videli ali dognali. Ko pa jih umestimo, realnosti ne zaznavamo več na neposreden način.

Družbeno kontekstualne temelje medicinske znanstvene produkcije utemeljuje tudi dejstvo, ki še zlasti velja za 20. stoletje. Medicinske raziskovalke in raziskovalci so danes najeta delovna sila, ki pogosto dela na ozko specializiranem področju, ki so ga določili drugi. Njihova spoznanja so zelo konkretno odvisna od financiranja raziskovalnih projektov, od odločitev, ki jih sprejemajo uprava znanstvene institucije, zasebni in državni skladi ali vladne službe. ²⁵

Seveda pa z osvetlitvijo kontekstualnih elementov znanstvene produkcije ne nameravamo do skrajnosti relativizirati veljavnosti znanstvenih dognanj in zagovarjati teze, da nobeno medicinsko odkritje nima univerzalne ali transkulturne veljave. Nekateri ²⁶ primerjajo družbeno konstrukcijo znanosti z družbeno konstrukcijo jezika, kjer je mogoče znotraj relativno trajnih pravil in možnosti na različne načine misliti in govoriti »resnico« in kjer jezik ne opredeljuje v celoti misli in, narobe, kjer tudi misel v celoti ne opredeljuje jezika.

²³ Mirjana Nastran Ule, *Temelji socialne psihologije*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1994, str. 74.

²⁴ Max Charlesworth in sod., *op. cit.*, str. 8.

²⁵ Elizabeth Fee, »Is Feminism a Threat to Scientific Objectivity?«, *International Journal of Women Studies*, 4, 1981, str. 386–387.

²⁶ Max Charlesworth in sod., *op. cit.*, str. 12–13.

2. Poseganje medicine v vsakdanje življenje

Od druge polovice 19. stoletja je medicina vedno globlje posegala v vsakdanje življenje ljudi. Medicinska spoznanja o specifičnih povzročiteljih posameznih nalezljivih boleznih in razvoj farmakologije – ki je priskrbela cepiva in zdravila za večino tedaj najbolj nevarnih nalezljivih boleznih ter s proizvodnjo anestetikov in sredstev za sterilizacijo pripomogla k večji varnosti in višji ravni medicinskih posegov – so medicinske strokovnjake in strokovnjakinje in laično javnost zazibali v sen o skorajšnji zmagi človeštva nad boleznimi. Čeprav je v drugi polovici 20. stoletja izpuhtel mit o vseomogočnosti ortodoksne zahodnjaške medicine, medicinska intervencija v človekov vsakdanjik ni prenehala, ampak se čedalje bolj krepila.

Medicinski vpliv na vsakdanje življenje dandanes pomaga širiti drugačna ideologija: če medicina ne more pozdraviti prav vseh boleznih, pa jih lahko onemogoča, obvladuje, lajša in človeku pomaga razumeti, kako s svojim nezdravim načinom življenja, s svojim neodgovornim in zdravju nevarnim vedenjem, s stresogenim poklicnim delom, z bivanjem v okolju, katerega zrak, zemlja in pitna voda so onesnaženi, škodi svojemu zdravju.

Ideologija »obtoževanja žrtve«, s poudarkom na individualni odgovornosti za zdravje, poleg tega, da odlično ustreza dejanskim mejam uspešnosti in učinkovitosti medicine, tudi zanika krivdo tvorcev zdravstvene politike, ker niso vsem državljanom in državljanke zagotovili enakopravnega dostopa do zdravstvenih storitev in zdravil, zmanjšuje odgovornost hudih onesnaževalcev okolja, prispeva k višanju zavarovalnih premij, vzdržuje razredno in spolno strukturo dela ter ne nazadnje vedno znova odvrča pozornost od dejstva, da sta stopnja smrtnosti in obolelosti pri veliko boleznih obratno sorazmerni z družbenim statusom posameznika ali posameznice.²⁷

Vedno večji poudarek na preprečevanju boleznih, na »zdravem«

²⁷ Robert Crawford, »'You Are Dangerous To Your Health': The Ideology and Politics of Victim Blaming«, *International Journal of Health Services*, 7, 4, 1977, str. 663–680.

načinu življenja, pomika medicino v vsakdanje življenje zdravih ljudi, kjer postajajo oznake, kot so »zdravo«, »nezdravo« in »bolno«, relevantne za vedno večje število področij človekovega življenja.²⁸

»Uravnotežena prehrana, stopnja telesnih aktivnosti, prostočasne dejavnosti, način bivanja in ogrevanja, uživanje alkohola, kajenje, standardi čistoče, telesna teža – vse to v imenu onemogočanja boleznih preha-ja v področje medicinskega nadzora.... Zdravstveni profesionalci pa so razsodniki, ki razsojajo o tem, kaj sestavlja zdravo življenje, in strokovni svetovalci, katerih mnenje je dobrodošlo pri vedno večjem številu vprašanj«²⁹.

Malcolm Bull³⁰ prepoznava navzočnost medicine v sodobnih družbah na vsakem koraku: ljudje so izpostavljeni medicinskim pregledom v vsakem življenjskem obdobju, medicinska merila določajo, kaj je sprejemljivo v urbanističnem načrtovanju, avtomobilskem oblikovanju, pridelavi hrane, prodaji živil; medicinska percepcija kajenja določa uporabo javnih prostorov, zdravnika in zdravnice odločajo, kdo je zdravstveno sposoben za delo, kdo se lahko zavaruje, in celo o tem, kdo lahko uveljavlja vse svoje državljanske pravice.

Ekspanzija medicinskega sektorja se krepi tudi z uporabo vedno bolj sofisticirane medicinske tehnologije, s katero je mogoče odkriti nenormalnosti, še preden se pojavijo, ter z množično produkcijo najrazličnejših zdravil in zdravilnih pripomočkov, za katere farmacevtska industrija obljublja, da lahko pozdravijo bolezen, še preden se pokaže.³¹

»Ko so bogate zahodne družbe sprejele načelo, da je legitimna skrb medicine ne le skrb za življenje, ampak tudi skrb za kvaliteto življenja, so želje posameznikov, da bi bili bolj vitki, višji, bolj privlačni in večno mladi,

²⁸ Agnes Miles, *Women, Health and Medicine*, Open University Press, Milton Keynes, 1993, str. 183.

²⁹ *Ibidem*, str. 183.

³⁰ Malcolm Bull, »Secularization and Medicalization«, *The British Journal of Sociology*, 41, 2. 1993, str. 245–246

³¹ Agnes Miles, *op. cit.*, str. 183.

prešle v sfero medicine. Ljudje so prepričani, da jih lahko nova tehnologija in nova zdravila pripeljejo do želenega konca«. ³²

Agnes Miles³³ trdi, da omenjeni trend ni omejen le na medicino. Poleg zdravnikov in zdravnic se pojavljajo tudi številni drugi »profesionalci in profesionalke za zdravje«, ki so ljudem pripravljeni svetovati vse mogoče; od tega, kolikokrat na teden in kako naj se ljubijo, kdaj in kaj naj jedo, kako naj vzgajajo otroke in s svojim najstnikom ali z najstnico vzpostavijo zaupljiv odnos, katera »naravna« kozmetična sredstva naj uporabijo, da se bo njihova koža bleščala od zdravja, kako naj najdejo pot iz življenjskih stisk, do tega, kako zdravo in zadovoljno preživeti starost.

Naslednje področje medikalizacije, ki ga avtorica posebej raziskuje, je področje »neodobranega« vedenja (ang. »disapproved« behaviour). Pri tem se naveže na predstavnike funkcionalističnega pristopa v sociologiji medicine (Talcott Parsons, Elliot Freidson, Irving Kenneth Zola, Peter Conrad), ki so proučevali medicino kot institucijo družbene kontrole. Medtem ko je Parsons videl vlogo zdravniškega poklica predvsem v zagotavljanju konformnosti z družbenimi normami, so drugi trije poudarjali, da medicinska znanost zelo močno vpliva tudi na oblikovanje vedenjskih norm ter da uporablja medicinska sredstva, s katerimi odpravi ali zmanjša nezaželeno vedenje. Ob tem A. Miles navaja znano Freidsonovo trditev, da je domala vse »neodobravano vedenje« postalo domena medicine tako, da ga je reinterpreterirala kot bolezen. Tisto, kar je bilo včasih škodljiva razvada, greh ali kriminal, je danes postalo medicinski primer³⁴. V domeni medicine je uživanje psihostimulativnih in halucinogenih substanc, ki se mu zdaj reče »narkomanija«; pogosto uživanje večjih količin alkohola, nekdanj škodljiva razvada, je dobilo medicinsko oznako »alkoholizem«; istospolna usmerjenost, ki je bila včasih greh, je bila do sedemdesetih let zaznamovana s stigmo duševne bolezni; ponavljajoče se kraje v trgovinah pa psihiatrija imenuje »kleptomanija«.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, str. 184.

Peter Conrad³⁵ poudarja, da lahko pride do medikalizacije in nadzorovanja vedenja v imenu zdravja tudi brez aktivne udeležbe ali želje medicinskih strokovnjakov/inj. Po njegovem mnenju lahko določene skupine, npr. Anonimni alkoholiki, privzamejo medicinsko ideologijo, sodišča pogosto zahtevajo mnenje medicinskih strokovnjakov in strokovnjakinj in tudi socialne službe velikokrat pričakujejo sodelovanje zdravnic in zdravnikov.

2.1. Teoretska opredelitev medikalizacije

Da bi lahko govorili o medikalizaciji določenega področja človekovega življenja, morata biti izpolnjena dva pogoja:

1. Za določeno vedenje/stanje mora obstajati teoretični medicinski model. To pomeni, da je konkretno vedenje ali stanje opredeljeno s pomeni zdravja in bolezni.
2. Medicinski model določenega vedenja/stanja se tudi praktično uporablja in tako opredeljuje in uokvirja posamezne človekove izkušnje; medicinska praksa, katere cilj je zagotoviti konformnost z družbenimi in medicinskimi normami, postane sredstvo za izločitev ali nadzorovanje problematiziranih stanj in vedenj.³⁶

Medikalizacija deluje na treh ravneh:

1. Na konceptualni ravni medicinski besednjak definira problem.
2. Na institucionalni ravni zdravniški poklic obvladuje posredovanje v probleme ljudi.
3. Na interakcijski ravni je v pogovoru med zdravnikom oz. zdravnico in pacientom oz. pacientko medicinsko mnenje odločilnega pomena.³⁷

³⁵ Cit. po: *ibidem*, str. 185.

³⁶ Patricia A. Kaufert, Penny Gilbert, »Women, Menopause, and Medicalization«, *Culture, Medicine and Psychiatry*, 10, 1986, str. 5; Catherine Kohler Riessman, »Women and Medicalization: A New Perspective«, v: Gill Kirkup, Laurie Smith Keller (ur.), *Inventing Women: Science, Technology and Gender*, Polity Press, Cambridge, 1992, str. 124.

³⁷ Catherine Kohler Riessman, *op. cit.*, str. 124; Kevin White, *op. cit.*, str. 50.

Feministični pristop v sociologiji medicine pa medikalizacijo razume kot triplastni proces spolne diferenciacije,

- a) kjer medicina postavi družbene meje vedenja za posamezni spol tako, da podrobno določi, kaj je normalno in kaj deviatno vedenje;
- b) ki omogoča nastanek situacije, v kateri moški gospodujejo ženskam, te pa se morajo pogajati za privilegije in resurse;
- c) ki je prizorišče ohranjanja ali spreminjanja zavesti. Praktično izvajanje medicinske vednosti pomeni njeno uporabo za potrebe oblasti, ki omejuje ženske na družbeno determinirane in konstruirane vloge. To pomeni, da je medicina politična praksa.³⁸

Vendar ne zadostuje le ugotovitev, da si medicina lasti vedno več področij vsakdanjega življenja žensk, ampak je po mnenju Catherine Kohler Riessman³⁹ treba tudi poudariti, da si jih lasti veliko več, kot jih je zmožna »pozdraviti«. Tudi Tina Posner⁴⁰ je podobnega mnenja, saj pravi, da zmožnosti diagnosticiranja v moderni medicini daleč presegajo njene prognostične zmožnosti: zdravniki in zdravnice sicer zmorejo prepoznati znake raznih nepravilnosti, niso pa prepričani, kaj pomenijo. Kadar pa zdravniki in zdravnice ne vedo, kaj odstopanja od »normalnega« pomenijo, delujejo po načelu: »Kadar si v dvomih, ne opusti suma na bolezen.« Omenjeno medicinsko načelo po avtoričinem mnenju izhaja iz dveh predpostavk: a) bolezen je dokončen in neuklonljiv proces, ki v primerih, če medicina ne intervenira, neizogibno pelje od majhnih nepravilnosti do popolnega razvoja bolezni, ki lahko ogroža organ ali življenje; b) medicinske diagnoze in preiskave so same po sebi neškodljive.

Pripadnice in pripadniki feminističnega pristopa v sociologiji medicine in družbeno konstruktivistične teorije o medicini medikalizacijo prepoznavajo in analizirajo na treh ravneh: na ravni

³⁸ Kevin White, *op. cit.*, str. 54–55.

³⁹ *Op. cit.*, str. 124.

⁴⁰ »What's in a Smear? Cervical Screening, Medical Signs and Metaphors«, *Science and Culture*, 2, 11. 1991, str. 173.

specifično ženskih telesnih procesov, ravni razmnoževalnih sposobnosti žensk ter na ravni družbenih vlog. Množico raziskovalnih predmetov lahko razdelimo na deset področij:

- odnos zdravnik oz. zdravnica – pacientka;
- uporaba ginekologije za onemogočanje redefiniranja (tradicionalnih) ženskih družbenih vlog;
- duševno zdravje in psihiatrična kontrola žensk;
- tehnologizirana obravnava rojevanja in medikalizacija porodov;
- nova reproduktivna tehnologija in umetno oplojevanje;
- medikalizacija materinstva;
- ekspanzija medicinskega vpliva na področje gospodinjkega dela;
- medikalizacija partnerskih in družinskih odnosov;
- medikalizacija menstruacije, predmenstrualne napetosti, onemogočanje nosečnosti in menopavze;
- seksistična narava medicinskega diskurza v medicinskih učbenikih, strokovnih revijah in reklamah za zdravila.⁴¹

Medicina v zahodnih družbah že več kot stoletje širi svoj vpliv na področje telesnih in duševnih procesov, ki zadevajo ženske razmnoževalne sposobnosti. Zadnje tako področje, ki si ga je prisvojila pred dobrimi 60. leti, je poimenovala »predmenstrualna napetost« oziroma »predmenstrualni sindrom« (PMS).

3. *Za dežjem vedno posije sonce: Predmenstrualni sindrom*

Prevladujoči model za predmenstrualni sindrom je psihološko-medicinski model, v katerem se PMS kaže kot raznovrstnost telesnih, čustvenih in vedenjskih simptomov, za katerimi trpijo ženske.⁴² V literaturi o PMS je doslej opisanih več kot 150 predmenstrualnih simptomov. Njihove skupne značilnosti prikazuje razpredelnica:

⁴¹ Kevin White, *op. cit.*, 51–54; Agnes Miles, *op. cit.*

⁴² Emily Martin, *The Woman in the Body, A Cultural Analysis of Reproduction*, Beacon Press, Boston, 1992, str. 113.

Razpredelnica 3.1. Značilnosti predmenstrualne napetosti

Skupne značilnosti:

1. Simptomi se pojavijo 1–14 dni pred začetkom menstruacije.
2. Simptomi izginejo na začetku menstrualne krvavitve ali kmalu po njem.
3. Ženska se v preostanku ciklusa dobro počuti.
4. Kombinacija simptomov se pojavlja redno; občasno ali v vsakem ciklusu.
5. PMN ženski povzroča nelagodje in lahko povzroči še druge probleme v njenem življenju.

Simptomi:

PSIHOLOŠKE SPREMEMBE

depresivnost
 utrujenost, naveličanost, letargičnost
 napetost
 razdražljivost, vzkipljivost
 nerodnost ali slaba koordinacija
 težave v koncentraciji
 večje ali manjše zanimanje za spolnost

TELESNE SPREMEMBE

občutljivost dojk
 občutki napetosti ali otečenosti
 otečen obraz, prsti, napihnjen trebuh
 povečanje telesne teže
 glavoboli
 spremembe apetita
 želja po ogljikovih hidratih
 aknavost ali izpuščaji
 zapeka ali driska
 povečana ali zmanjšana potreba po spanju
 nespečnost
 otrplost mišic ali sklepov
 splošne bolečine
 trebušne bolečine ali krči
 bolečine v križu
 poslabšanje epilepsije, migren, astme,
 vnetja nosne sluznice, koprivnice

Vir: Diana Sanders. »Premenstrual Tensions«, v: Ann, McPherson, (ur.) *Woman's Problems in General Practice*. Oxford University Press, New York, 1987, str. 44.

Medicinsko-psihološki model PMS je povsem logična nadzida medicinskih teorij o patološki naravi žensk. Če medicinska teorija razume žensko telo kot po naravi bolno telo, je razumljivo,

da tudi telesne in duševne spremembe, ki jih občutijo ženske, interpretira kot bolezenske. Obenem pa medicinsko-psihološki model PMS temelji na predpostavki, da je »zdrav« in »normalen« človek vedno dobrega počutja, ima nespremenljivo količino hormonov v krvi, konstantne potrebe po spanju, vedno enake želje po spolnosti ter da ne spreminja svojega razpoloženja.

Če nekoliko poenostavimo, ugotovimo, da se danes v (feministični) sociologiji zdravja in bolezni oblikujeta dve liniji interpretacije psiholoških predmenstrualnih simptomov:

Avtorice, ki sodijo v prvo, obsežnejšo skupino⁴³, ne problematizirajo samega obstoja predmenstrualnih simptomov, vendar pa v nasprotju s sociobiologi in sociobiologinjami in zdravniki ter zdravnicami poudarjajo njihovo družbeno določenost. Po mnenju omenjenih avtoric ortodoksna medicina in psihologija moteča in nezaželena čustva, ki naj bi bila sestavni del predmenstrualne simptomatike, neproblematično pojasnita z vpeljavo koncepta PMS. Sicer prijazna, vdana in razumevajoča žena in mati, ki se nekaj dni pred menstruacijo spremeni v »pošast«, je tako kulturno nezaželena, nesprejemljiva in moteča, da mora biti njeno vedenje posledica bolezn. V tistem trenutku, ko nesprejemljiva čustva označimo za bolezenska, ta spet postanejo kulturno sprejemljiva. Po mnenju nekaterih raziskovalk⁴⁴ psihološke spremembe pred menstruacijo niso posledica hormonskih sprememb, ampak kulturno vezan sindrom, s katerim ženske izrazijo nezadovoljstvo s svojim položajem. Emily Martin⁴⁵ poroča, da sta razdražljivost in jeza dva najbolj pogosta in tudi najbolj moteča predmenstrualna simptoma, ki jih opisujejo ženske. Slednje jezo velikokrat opisujejo kot nekaj, česar ne morejo obvladati, kar pride brez pravega vzroka in jih v celoti prevzame; kadar so tako zelo jezne, se jim zdi, kot

⁴³ Kohler Riessman, *op. cit.*; Linda Chait, »Premenstrual Syndrome & Our Sisters in Crime: A Feminist Dilemma«, *Women's Rights Law Reporter*, 9, 3–4, 1986, str. 267–293; Alma Gottlieb, »American Premenstrual Syndrome: A Mute Voice«, *Anthropology Today*, 4, 6, 1988, str.10–13.

⁴⁴ Emily Martin, *op. cit.*, Alma Gottlieb, *op. cit.*

⁴⁵ *Op. cit.*, str. 130–131.

bi jih obsedle neznane sile. Po mnenju Alme Gottlieb⁴⁶ Zahodnjakinje takrat dramatično obrnejo vedenjske norme sprejemljivega ženskega vedenja, in sicer podobno, kot to počnejo pripadnice ruralnih skupnosti, kadar se »zatečejo v epizode spiritualne obsedenosti«. ⁴⁷ Ta obrat jim omogoči, da sprostijo duševno napetost, ki jo povzroča nenehno zatajevanje lastnih potreb in obenem protestirajo proti situaciji, v kateri so. To je tudi način, kako pritegnejo pozornost in izrazijo agresijo proti oblastnikom. ⁴⁸ Emily Martin⁴⁹ je prepričana, da je vir predmenstrualne jeze Zahodnjakinj treba iskati v njihovem spoznanju, da so zatirane, da imajo nižje plače in manjše možnosti za napredovanje na visoke položaje, da je njihov spol izključen iz jezika ter da so prisiljene v družbene vloge, ki zahtevajo neprestano skrb za druge in zanikanje lastnih potreb. Vendar pa medicinska znanost nezaželena in moteča čustva dopušča le kratek čas, v preostanku meseca se od žensk pričakuje, da bodo spet prijazne, potrpežljive in neskončno vdane svojemu moškemu in otrokom.

»Če pa ženska dovolj dolgo vztraja, da naj njeno jezo vzamejo resno, se lahko zgodi, da jo razglasijo za noro, ker bo videti, kot da je pomešala in izkrivila vse svoje vrednote.«⁵⁰

Druga, nekoliko manjša skupina teoretičark in teoretikov⁵¹, ki raziskuje fenomen PMS v sodobnih družbah, pa trdi, da je PMS le kulturni artefakt. Po njihovem mnenju psihološki predmenstrualni

⁴⁶ *Op. cit.*

⁴⁷ Darja Zaviršek, »Ženske in duševno zdravje v feministični antropologiji«, *Socialno delo*, 32, 1–2, 1993, str. 102.

⁴⁸ *Ibidem*, str. 103.

⁴⁹ *Ibidem*, str. 133.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Carolyn E. Ainscough. »Premenstrual Emotional Changes: A Prospective Study of Symptomatology in Normal Women«, *Journal of Psychosomatic Research*, 34, 1, 1990, str. 35–45.

Paula Englander Golden in sod., »Social and Menstrual Cycles: Methodological and Substantive Findings«, *Health Care for Women International*, 7, 1–2, 1986, str. 77–96.

simptomi niso niti družbenega niti biološkega izvira. V času pred menstruacijo naj bi namreč sploh ne prihajalo do posebnih psiholoških sprememb. Rezultati njihovih raziskav ne kažejo samo, da se razpoloženje žensk spreminja neodvisno od menstrualnega ciklusa, ampak tudi, da so nihanja v razpoloženju značilna za oba spola.

Rezultati raziskave, ki jo je opravila Carolyn Ainscough⁵² na vzorcu 50. duševno zdravih žensk, so pokazali, da anketiranke pred menstruacijo niso doživljale negativnih čustvenih sprememb, čeprav so pred raziskavo trdile, da so nekaj dni pred menstruacijo napete in razdražljive. Anketiranke, ki so 8 tednov vsak dan izpolnjevale vprašalnik o razpoloženju, niso bile obveščene o pravem namenu študije. Razlog za razkorak med domnevnimi osebnimi izkušnjami posameznic in rezultati raziskave je po avtoričinem mnenju v delovanju stereotipnih medicinskih sodb o ženski naravi. Zahodni stereotip o jezni in razdražljivi predmenstrualni ženski ali o depresivni upokojenki v menopavzi, ki jo mučijo vročinski valovi in ji pokajo kosti,

»...deluje kot okvir, v katerem posameznica selekcionira, organizira in poimenuje izkušnje. V raziskavah menstruacije in menopavze obstaja nevarnost, da bo stereotip pričel delovati v trenutku, ko se bodo anketiranke seznanile s predmetom raziskave. Njihov stereotip o menstrualnem ciklusu bo deloval kot filter, skozi katerega bodo videle in sporočale svoje izkušnje. Pristranskost je možna ne glede, ali anketiranke poročajo o sedanjosti ali o pretekli simptomatiki.«⁵³

Ko raziskovalke in raziskovalci po nacionalni televiziji oznanijo, da bodo izvajali raziskavo o predmenstrualnem sindromu, ko nato vprašalnik naslovijo z »nevšečnosti menstrualnega ciklusa«⁵⁴

⁵² *Op. cit.*

⁵³ Pat Kaufert, John Syrotuik, »Symptom Reporting At The Menopause«, *Social Science and Medicine*, 15E, 1981, str. 177.

⁵⁴ Naslov vprašalnika »Menstrual Distress Questionnaire«, ki ga je leta 1969 sestavil Rudolf Moss, razkriva negativno mnenje avtorja vprašalnika o naravi menstrualnega ciklusa. Od 47-ih vprašanj jih let predvideva pozitivne rezultate (npr. »naraščanje energije«, »dobro počutje«), drugih 42 vprašanj pa meri težave in probleme. npr. »manjšo učinkovitost« ali »izogibanje družbenim aktivnostim« (J.

in v njem navedejo seznam simptomov, ki jih zahodna medicina najpogosteje pripisuje predmenstrualnemu sindromu, in ko anketiranke še poprosijo, naj obkrožijo tistega, za katerim »trpijo«, zanikajo dejstvo, da obstaja velika verjetnost, da bodo kulturna stališča žensk o predmenstrualnem sindromu močno vplivala, o katerih simptomih bodo poročale.⁵⁵ Rezultati tako zasnovanih in izpeljanih raziskav povedo več o predsodkih njihovih avtorjev kot o značilnostih menstrualnega ciklusa.

Z vidika sociološke analize medicinskih teorij o značilno ženskih telesnih procesih je pomemben podatek o kraju in času nastanka teorije o predmenstrualnem sindromu. Američan Robert T. Frank je l. 1931 v članku z naslovom »The Hormonal Causes of Premenstrual Tension« prvi poimenoval in opisal predmenstrualni sindrom. Vzroke zanj je pripisal produkciji ženskih spolnih hormonov in za motnjo predpisal tudi zdravilo:

»Odločili smo se, da bomo dejavnost ovarijev upočasnili z rentgenskim zdravljenjem tako, da bomo vanje usmerili x žarke«.⁵⁶

Franka je še zlasti zanimal vpliv predmenstrualne napetosti na zmožnost žensk za poklicno delo, za katero je tudi ugotovil, da v času pred menstruacijo upade. S sociološkega vidika je pomembno predvsem dejstvo, da je Frank razvijal svojo teorijo v začetku tridesetih let, v času največje gospodarske krize v ZDA, ko so se z vseh strani vrstili pritiski na ženske, naj prepustijo plačane zaposlitve moškim.⁵⁷

Chris Shilling⁵⁸ trdi, da so skozi zgodovino zahteve žensk po državljskih, političnih in socialnih pravicah vedno obudile zanimanje za teorije, ki so ohranjale prepričanja o biološki inferiornosti žensk. Tako, denimo, Bryan S. Turner⁵⁹ poroča, da so se prve kohe-

Delaney in sod. *The Curse, A Cultural History of Menstruation*, New American Library, New York in Scarborough, 1976, str. 82–84).

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Frank, cit. po: Emily Martin, *op. cit.*, str. 117.

⁵⁷ *Ibidem*, str. 118.

⁵⁸ Chris Shilling, *The Body and Social Theory*, Sage, London, 1993, str. 45.

⁵⁹ 1984, cit. po: *ibidem*, str. 91.

rentne diagnoze agorafobije pojavile takrat, ko jih je družbeni red najbolj potreboval. Agorafobija je bila duševna motnja, ki je bila omejena predvsem na pripadnice srednjega sloja, najbolj pa je bila razširjena v času, ko je zaradi urbanističnega urejanja in opravljanja policijske funkcije, gibanje v mestih za ženske postalo varnejše. Turner je prepričan, da so medicinske diagnoze agorafobije izražale strahove moških pred neodvisnostjo njihovih žensk. Agorafobija meščanske soproge je izražala zaskrbljenost moža, da bo izgubil nadzor na družinskem življenjem, obenem pa je manifestirala odvisnost žene od varnosti in statusa buržoaznega družinskega okolja. V trenutku, ko je zdravnik damo srednjega razreda označil za agorafobičarko, se je lahko ponovno vzpostavila oblast moža nad ženo.

Ko so ženske začele trkati na vrata univerz, so jim znanstveniki poskušali to onemogočiti s popularizacijo darvinistične teorije o evoluciji spolnih razlik. Nasprotnike njihovega izobraževanja je med drugim skrbela velikost in kapaciteta ženskih možganov. Gustave Le Bon, strokovnjak s področja kraniometrije, je konec 19. stoletja, potem ko je po dolgem in počez premeril 13 lobanj, ugotovil, da

»... so ženske najbolj inferiorna oblika človeške evolucije in so bližje otrokom in divjakom kot odraslemu civiliziranemu moškemu.... Želja, da bi bile deležne enake izobrazbe ter da bi imele skladno s tem enake cilje kot moški, je nevarna blodnja.«⁶⁰

V tistem času so zdravniki opozarjali meščanke, naj ne študirajo in ne delajo poklicne kariere, ker naj bi to nepopravljivo škodilo njihovim razmnoževalnim zmožnostim. Peter Wright (1980) pravi, da tedanja mnenja zdravnikov niso bila le preprost odsev dominantne ideologije, kot so bila, denimo, mnenja novinarjev in politikov. Prepričan je, da je bilo početje zdravnikov kvalitativno drugačno, saj so seksistična prepričanja o biološki inferiornosti žensk širili pod krinko znanosti.

⁶⁰ *Ibidem*, str. 45–46.

⁶¹ *Ibidem*, str. 111.

»Pántheon znanstvenih herojev je varoval njihovo avtoriteto in podeljeval kredibilnost njihovim svarilom. Rečemo lahko, da so za podpiranje obstoječega družbenega reda uporabljali svoj domnevni dostop do strukture naravnega sveta.«⁶¹

Med obema vojnama so nastale številne študije o izčrpavajoči naravi menstruacije. Poleg »prirojene« nesposobnosti za kaj drugega kot za preprosto učenje šivanja, vezenja, plesa in prikupne hoje so bile ženske že od mladih let, še posebno pa v letih, primernih za izobraževanje, zaradi menstruacije neposredno zdravstveno ogrožene:

»V razvojnih letih spolnega dozorevanja je čas mesečnega perila zlasti nevaren. V telesu mladih deklic se takrat vrše važne spremembe, katere delajo mladi organizem občutljivejši in sprejemljivejši. Vsako napornejše telesno delo jim lahko škoduje. Zato naj se jim prepove pretirano gibanje, nočne plesе, težko delo in uživanje alkoholnih pijač.«⁶²

Ženske so bile takrat na trgu delovne sile ovira za polno zaposlitev moških. Zato tudi ni presenetljivo, da so takoj po začetku druge svetovne vojne, v obdobju pomanjkanja moške delovne sile, rapidno naraščale študije, v katerih so ugotavljali, da menstruacija ne pomeni nesposobnosti za delo.⁶³ Tudi zgodovinska analiza ameriških televizijskih reklam za higienske vložke, ki so jo opravile Janice Delaney, Mary Jane Lupton in Emily Toth⁶⁴, je pokazala, da so ženske na začetku druge svetovne vojne začeli jemati resno. Jezik reklam je poudarjal koristnost in uporabnost higienskih vložkov in tamponov. Reklame so upodabljale tajnice med delom, ženske, ki se oblačijo za v službo, ženske, ki nosijo udobne hlače, ženske, ki prihajajo na delo itn. V reklamah so medicinske sestre in zdravnice svetovale drugim ženskam. Menstruacija je pomenila le fizično nevšečnost. Naloga vložkov je bila varno prestreči menstrualno kri. To je bilo vse in v reklamah ni bilo niti sledu o psiho-

⁶² Alojz Zalokar, *Predavanja o porodništvu za učenke državne babiške šole v Ljubljani*, Ljubljana, 1921, str. 22.

⁶³ Emily Martin, *op. cit.*, str. 117–120.

⁶⁴ Janice Delaney in sod., *op. cit.*

loških težavah, ki naj bi jih pomagali reševati čim tanjši in čim manjši vložki. Uporaba določene znamke higienskih vložkov naj bi ženskam prihranila čas in denar ter omogočila opravljanje pomembnih družbenih nalog. Tako je npr. medvojna reklama za vložke Kotex poudarjala potrebo po ženski solidarnosti. Upodabljala je najstnico, ki čemerno sedi pred omelem za prah in gobico za pomivanje posode ter zavrača gospodinjsko delo, ker ima menstruacijo. Iz ozadja je bilo slišati očitajoč glas:

»Kdo bi si mislil, da boš omagala pred krpo za prah in nekaj umazane posode, ko mama računa nate? Ko tvoja domovina računa nate? Kot ti pravi mama – dekleta, kot si ti, prevzemajo naloge, ki razbremenjujejo celo vojsko mater, da lahko zvijajo povoje, prodajajo vojne obveznice in upravljajo s tkalnimi stroji.«⁶⁵

Vendar pa so po drugi svetovni vojni, ko so vojni veterani ponovno iskali plačano delo, ženski hormoni znova postali vzrok za številne domnevne nesposobnosti žensk. S spremembo nacionalnih ideologij, ki konec 40. let niso več potrebovale žensk za stroji tekstilne industrije, so se spremenile tudi vsebine ženskih revij in reklamnih oglasov za higienske vložke. Reklamni oglasi niso nič več prikazovali zaposlenih žensk. Svojo ciljno skupino so pričeli nagovarjati z »dekleti«, ženske podobe niso nič več argumentirano zagovarjale določenega izdelka, temveč sramežljivo, v kratkih stavkih izražale svoje navdušenje.

»Če sklepamo na podlagi oglaševalskih praks, potem ženski inteligenčni kvocient samodejno upade takrat, ko ženska delovna sila ni več potrebna.«⁶⁶

Tipičen primer takega oglaševanja je oglas za vložke Tampax konec 40. let, na katerem so štirje ženski obrazi, ki sporočajo: »Seveda, vse uporabljamo Tampax,« potem vsaka pove svoj razlog: »Tako velika razlika!... Tako bistrumno!... Posebna mehkoaba...! Omogočajo mi, da sem samozavestna!«.⁶⁷ Če so se med drugo sve-

⁶⁵ *Ibidem*, str. 103.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

točno vojno ženske v reklamah ukvarjale s poklicno kariero in koristnim družbenim delom, se po vojni ukvarjajo samo še s tem, kako naj ostanejo tudi v »tistih dneh« privlačne in kako naj pred drugimi čim bolj skrijejo »svojo skrivnost« z vedno tanjšimi, čim bolj vpojnimi in skoraj nevidnimi vložki.

Sedemdeseta leta, čas naraščajočega zaposlovanja žensk – ko se znova okrepijo glasovi, ki naj bi ženske prepričali, da jih v celoti obvladujejo hormoni in naj se zato umaknejo iz javnega življenja in profesionalnega dela – pa prvič v zgodovini medikalizacije ženskih telesnih procesov niso bila povojno obdobje.⁶⁸

»Navzočnost žensk med plačano delovno silo je bila posledica številnih dejavnikov: drugega vala feminizma in odločnejših zahtev po pravicah žensk do zaposlitve, manjše rodnosti, zakonodajne podpore navkljub spolni diskriminaciji, naraščajoče urbanizacije in povečanja izobraževalnih možnosti za ženske.«⁶⁹

Reklama za higienske vložke Kotex je 1970. leta prigovarjala Američankam:

»Bodite njegovi. Bodite doma. Bodite nepozabni. Bodite zanesljivi. Zanesljivi, kot so Kotex vložki.«⁷⁰

Sedemdeseta so tudi čas, ko se je na zahodu povečal medicinski interes za predmenstrualno napetost. S. Laws je prepričana, da je to odgovor na drugi val feminizma.⁷¹ Catherine Kohler Riessman⁷² pa vidi vzroke za poseganje medicine v novo področje ženskega življenja v zmanjšanju rodnosti, v velikem številu potencialnih pacientk v starosti od 30 do 40 let ter v naraščanju števila ginekologov in ginekologinj na prebivalstvo, zaradi česar so si morali ginekologi in ginekologinje priskrbeti nove vire zaslužka in s tem nova področja dela. Predmenstrualni sindrom je od l. 1987 vključen

⁶⁸ Emily Martin, *op. cit.*, str. 120.

⁶⁹ *Ibidem*, str. 121.

⁷⁰ Janice Delaney in sod., *op. cit.*, str. 104.

⁷¹ 1983, cit. po: Emily Martin, *op. cit.*, str. 121.

⁷² *Op. cit.*, str. 133-134.

tudi v Diagnostični in statistični priročnik ameriške psihiatrične zveze kot »razpoloženska motnja pozne lutealne faze« (ang. *late luteal phase dysforic disorder*).

Predmenstrualni sindrom je dobrodošel vir zaslužka za farmacevtsko industrijo. Farmacevtske družbe oblikujejo poglede zdravnikov in zdravnic z oglaševanjem, osebnimi stiki in brezplačnimi vzorci svojih izdelkov. Drugi, ki prispevajo h krepitvi zdravniških mnenj o patološki naravi ženskih ritmov, so odvetniki in odvetnice in sodniki in sodnice – ti predlagajo in upoštevajo diagnozo »PMS« kot olajševalno okoliščino za svoje klientke oziroma obtoženke kaznivih dejanj⁷³ – in zavarovalnice, ki vključujejo to novo diagnostično kategorijo v svojo odškodninsko politiko.⁷⁴

Če analiziramo predmenstrualne simptome, ki jih opisuje medicinska literatura, ugotovimo, da so se ženske v času pred menstruacijo manj pripravljene podrežati običajni delovni disciplini.⁷⁵ V učbeniku *Gynecology by Ten Teachers*, ki ga pri študiju ginekologije, uporabljajo študentke in študenti ljubljanske medicinske fakultete, tako lahko preberemo:

»Tisti, ki zaposlujejo kvalificirane delavke na delovnih mestih, ki zahtevajo visoko stopnjo koncentracije, lahko opazijo upadanje delovne učinkovitosti.«⁷⁶

Tudi ženske same najpogosteje poročajo, da v dneh pred menstruacijo niso sposobne opravljati dejavnosti, ki zahtevajo duševno

⁷³ D. Sanders (1987, str. 43) poroča o treh sodnih primerih v ZDA, kjer so leta 1981 diagnozo PMS sprejeli kot olajševalno okoliščino in so ženskam, ki so bile obtožene umora, zaradi »zmanjšane prištevnosti« sodili za nenaklepni uboj. Vednost o možnem neprilagojenem obnašanju žensk v predmenstrualnem času pa si pridobijo že študentke in študenti medicine. V učbeniku *Gynaecology by Ten Teachers*, ki se uporablja tudi pri študiju ginekologije v Sloveniji, lahko v razdelku o predmenstrualni napetosti preberemo: »... in pravijo, da obstaja povezanost med nasilnim in asocijalnim vedenjem in tem stanjem« (Lewis, Chamberlain. 1990, str. 181). (Thomas Loftus Townshed Lewis, Geoffrey Chamberlain (ur.), *Gynecology by Ten Teachers*, 15th Edition, Edward Arnold, London, 1990, str. 181).

⁷⁴ *Ibidem*, str. 133–134.

⁷⁵ Emily Martin, *op. cit.*, str. 121.

⁷⁶ Thomas Loftus Townshed Lewis, Geoffrey Chamberlain, *op. cit.*, str. 181.

ali telesno disciplino. Najpogosteje navajajo »težave v koncentraciji«, »zmedenost«, »slabo koordinacijo gibov«, »manjšo učinkovitost«, poročajo tudi o povečani odsotnosti z dela ali neuspešnem opravljanju izpitov.⁷⁷

Emily Martin je prepričana, da imajo ženske s svojim telesnim in duševnim stanjem težave le zaradi načina, na katerega je organizirano človeško delo v industrijskih družbah.

»Nobenega dvoma ni, da v družbi, kjer večina ljudi dela v službah, ki zahtevajo in nagrajujejo telesno in duševno disciplino, pomanjkanje discipline razumejo kot negativno... Namesto da bi premišljevali o tem, da bi bilo treba spremeniti organizacijo družbe in dela v smeri, ki bi zahtevala manj konstantno disciplino in produktivnost, raje pojmujeemo ženske kot tiste, ki delujejo nepravilno in katerih hormonsko ravnotežje je porušeno.«⁷⁸

Ob branju popularne medicinske literature o predmenstrualnem sindromu je mogoče dobiti vtis, da zmogljivost žensk pred menstruacijo upada prav na vsakem področju. Poleg tega naj bi jezne ženske v svoje družine vnašale nemir, motnje in celo razdor.⁷⁹ Avtorice in avtorji medicinske literature se seveda ne sprašujejo o logiki svojih izjav, ki izhaja iz predpostavke, da je ženska odgovorna za gladko in harmonično delovanje odnosov v družini.

Emily Martin tezo o zmanjšani učinkovitosti pri opravljanju vsakdanjega plačanega in neplačenega dela spodbija s tezo o povečanih sposobnostih žensk na drugih področjih: Ugotovila je, da so nekatere ženske v predmenstrualnem času veliko bolj ustvarjalne kot sicer.

»Gre za posebno kvaliteto mojega dela in mojih vizij, ki je sicer kratko malo ni. Veselim se biti predmenstrualna, ker to vpliva na mojo ustvarjalnost.«⁸⁰

⁷⁷ Emily Martin, *op. cit.*, str. 121.

⁷⁸ *Ibidem*, str. 121, 123.

⁷⁹ *Ibidem*, str. 127.

⁸⁰ *Ibidem*, str. 128.

Druge imajo večjo sposobnost empatije:

»Moje srce je preplavljeno z občutki ljubezni do otrok, moža, sveta, človeštva, z vsem veseljem in z vso bolečino.«⁸¹

Tretje počnejo stvari, ki jih sicer ne počenjajo:

»Ne vem zakaj, ampak zjutraj se zbudim z neustavljivo željo, da bi spekla kruh. Komaj čakam, da pridem domov z dela in začnem mešati moko, gnesti testo, vohati kvas. Skoraj nasladno je in zelo zadovoljujoče. Mogoče iz mene prihaja mati zemlja. Ne vem. Vendar uživam v svojem predmenstrualnem času.«⁸²

Nekatere pa uživajo v samoti:

»Takrat sem rada sama s seboj in pozabim na vse, kar si mislijo ljudje. Všeč mi je, če mi ni treba nikogar gledati in se z nikomer pogovarjati. Lepo je, če imaš čas samo zase.«⁸³

Četudi so večja ustvarjalnost, empatija ali uživanje v samoti za posameznico pozitivne in koristne izkušnje, pa v zahodnih industrijskih družbah to prav gotovo niso sposobnosti (razen če gre za umetnice), ki bi jih veljalo negovati in spodbujati, ali pa prednosti v vsakdanjem življenju večine žensk z dvojnimi obremenitvami.⁸⁴

»Kar se lahko v pravem kontekstu kaže kot mogočna ustvarjalnost ali globoko samospoznanje, postane v kontekstu vsakdanjih življenj žensk v naših družbah le slabo prilagojeno nezadovoljstvo.«⁸⁵

Emily Martin navaja tudi raziskovalki Lyndo Birke in Katy Gardner⁸⁶, ki sta ugotovili, da so znanstvenice v predmenstrualnem času bolj zmogljive in se lažje skoncentrirajo kot navadno. Avtorica pravi, da je odgovor za te presenetljive rezultate mogoče iskati v tem, da različne raziskovalke raziskujejo različne vrste koncen-

⁸¹ *Ibidem.*

⁸² *Ibidem.*

⁸³ *Ibidem.* str. 129.

⁸⁴ *Ibidem.*

⁸⁵ *Ibidem.* str. 130.

⁸⁶ *Ibidem.* str. 129.

tracije: nekatere vrste koncentracije so v predmenstrualnem času neprijetne za telo in duha in jih ženske zavračajo, druge pa omogočajo izražanje globljih občutij, ki naj bi bila ženskam tedaj dostopnejša.

Medicina morda ravno zaradi družbene etiologije še vedno ugiba o »pravih« vzrokih predmenstrualnega sindroma. Medicinskih hipotez o organski etiologiji PMS je kar nekaj. Vzroki za nastanek predmenstrualnega sindroma so lahko različne oblike hormonskega neravnovesja, prevelike ali premajhne količine določenih hormonov, motnje v funkciji centralnega nadzornega mehanizma menstruacije, pomanjkanje vitamina B6, esencialnih maščobnih kislin, magnezija in krvnega sladkorja⁸⁷. Kadar pa zdravnice in zdravniki ne morejo odkriti zanesljivega organskega vzroka za določeno težavo, o kateri poroča človek, jo pogosto pripišejo psihološkemu dejavniku. Tako lahko tudi v prej omenjenem ginekološkem učbeniku za prihodnje slovenske zdravnike in zdravnice na koncu razdelka o simptomih predmenstrualne napatosti preberemo, da k simptomom prispeva tudi emocionalni stres. Zdravljenje zato vključuje »pomiritev« pacientke in »preprosto psihoterapijo«, včasih pa pomaga tudi jemanje »blagih pomirjeval« ali »blagih antidepresivov«, »diuretikov« in pripravkov »progesterona«. ⁸⁸ Emocionalno bolečino ali jezo je mogoče kemično obvladati s poživili ali pomirjevali in ženska se lahko vsak mesec znova pomiri s svojim položajem. Medikalizacija predmenstrualnega sindroma je tako še eden izmed primerov, kjer medicina in seksistična družba z roko v roki poskušata ženske utišati in jih obdržati na mestih, ki sta jim jih določili. Žensko telo je, kot pravi Emily Martin, ponovno »loкус delovanja oblasti«. ⁸⁹

Na ravni človeškega telesa se tako vedno znova obnavljajo in opravičujejo (modernejši) dualistični koncepti gospodovanja in

⁸⁷ Diana Sanders, »Premenstrual Tension« v: Ann McPherson (ur.), *Women's Problems in General Practice*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1987, str. 47–52.

⁸⁸ Thomas Loftus Townshend Lewis, Geoffrey Chamberlain, *op. cit.*, str. 181.

⁸⁹ Emily Martin, *op. cit.*, str. 136.

podrejanja, razuma in emocij, kulture in narave, svobode in nujnosti, moške in ženske narave. Disciplinarne razsežnosti družbenih praks omogočajo reprodukcijo družbeno zaželenih teles – močnega, vzdržljivega in stabilnega moškega ter krhkega, upogljivega in nestalnega ženskega telesa. Telo zato še naprej ostaja tako pri-zorišče kot utelešenje socialnih hierarhij zahodne kulture.

LITERATURA:

- Carolyn E. Ainscough, »Premenstrual Emotional Changes: A Prospective Study of Symptomatology in Normal Women«, *Journal of Psychosomatic Research*, 34, 1, 1990, str. 35–45.
- David H. Barlow, Ann McPherson, »Menstrual Problems« v: Ann McPherson (ur.), *Women's Problems in General Practice*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1987, str. 14–42.
- Peter Borisov, *Zgodovina medicine*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1985.
- Malcolm Bull, »Secularization and Medicalization«, *The British Journal of Sociology*, 41, 2, 1993, str. 245–261.
- Linda Chait, »Premenstrual Syndrome & Our Sisters in Crime: A Feminist Dilemma«, *Women's Rights Law Reporter*, 9, 3–4, 1986, str. 267–293.
- Max Charlesworth in sod., *Life Among the Scientists. An Anthropological Study of an Australian Scientific Community*, Oxford University Press, Oxford, Melbourne, 1989.
- Robert Crawford, »'You Are Dangerous To Your Health': The Ideology and Politics of Victim Blaming«, *International Journal of Health Services*, 7, 4, 1977, str. 663–680.
- Janice Delaney in sod., *The Curse, A Cultural History of Menstruation*, New American Library, New York in Scarborough, Ontario, 1976.
- Paula Englander Golden et al., »Social and Menstrual Cycles: Methodological and Substantive Findings«, *Health Care for Women International*, 7, 1–2, 1986, str. 77–96.
- Elizabeth Fee, »Is Feminism a Threat to Scientific Objectivity?«, *International Journal of Women Studies*, 4, 1981, str. 378–392.

- Michel Foucault, *The Birth of The Clinic, An Archeology of Medical Perception*, Vintage Books, New York, 1975.
- Alma Gottlieb, »American Premenstrual Syndrome: A Mute Voice«, *Anthropology Today*, 4, 6, 1988, str.10–13.
- Jonathan Harwood, »Ludwik Fleck and The Sociology of Knowledge«, *Social studies of Science*, 16, 1986, str. 173–187.
- N. D. Jewson, »The Disappearance of The Sick-Man From Medical Cosmology, 1770–1870«, *Sociology*, 10, 2, 1976 str. 225–244.
- Patricia A. Kaufert, Penny Gilbert, »Women, Menopause, and Medicalization«, *Culture, Medicine and Psychiatry*, 10, 1986, str.7–21.
- Pat Kaufert, John Syrotuik, »Symptom Reporting At The Menopause«, *Social Science and Medicine*, 15E, 1981, str. 173–184.
- Andrej Kirn, »Znanstvene revolucije in znanstvene paradigme«, *Teorija in praksa*, 3–4, 1990, str. 431–440.
- Catherine Kohler Riessman, »Women and Medicalization: A New Perspective«, v: Gill Kirkup, Laurie Smith Keller (ur.), *Inventing Women: Science, Technology and Gender*, Polity Press, Cambridge, 1992, str. 123–144.
- Thomas Loftus Townshend Lewis, Geoffrey Chamberlain (ur.), *Gynecology by Ten Teachers*, 15. ponatis, Edward Arnold, London, 1990.
- Emily Martin, *The Woman in the Body: A Cultural Analysis of Reproduction*, Beacon Press, Boston, 1992.
- Agnes Miles, *Women, Health and Medicine*, Open University Press, Milton Keynes, 1993.
- Tina Posner, »What's in a Smear? Cervical Screening, Medical Signs and Metaphors«, *Science and Culture*, 2, 11, 1991, str. 167–187.
- Diana Sanders, »Premenstrual Tension« v: Ann McPherson (ur.), *Women's Problems in General Practice*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1987, str. 43-63.
- Chris Shilling, *The Body and Social Theory*, Sage, London, 1993.
- Thadeus J. Trenn, »Ludwik Fleck's 'On The Question of The Foundations of Medical Knowledge'«, *Journal of Medicine and Philosophy*, 6, 1981, str. 237–256.
- Mirjana Nastran Ule, *Temelji socialne psihologije*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1994.

SPOL: Ž

Kevin White, »The Sociology of The Health and Illness«, *Current Sociology*, 39, 2, 1991, tematska številka.

Peter W. G Wright, »The Radical Sociology of Medicine«, *Social Studies of Science*, 10, 1, 1980, str. 103–120.

Peter Wright, Andrew Treacher (ur.), *The Problem of Medical Knowledge, Examining The Social Construction of Medicine*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1982.

Alojz Zalokar, *Predavanja o porodništvu za učenke državne babiške šole v Ljubljani*, Ljubljana, 1921.

Darja Zaviršek, »Ženske in duševno zdravje v feministični antropologiji«, *Socialno delo*, 32, 1–2, 1993, str. 91–106.

6. večer
29. marec

Mojca Dobnikar

SOS TELEFON ZA ŽENSKÉ IN OTROKE – ŽRTVE NASILJA

Naš telefon je, ostro rečeno, namenjen samo ženskam, in sicer samo tistim, ki doživljajo nasilje. Seveda to ne pomeni, da nas ne kličejo tudi drugi ljudje in zaradi drugih stisk in da se z njimi ne pogovarjamo – prav narobe. Vendar je naš prvi cilj ali naloga, ki smo si jo zadale, ko smo se ustanovile najprej kot povsem neformalna skupina, pozneje pa tudi kot društvo, da pomagamo ženskam, ki doživljajo nasilje – v družini, partnerskih odnosih, sorodstvenih relacijah. To seveda pomeni, da se usposabljam predvsem za to področje, kar spet pomeni, da nismo posebej usposobljene za pomoč v drugih stiskah, recimo ob problemih narkomanije, alkoholizma, raznih duševnih stiskah ipd., prav tako pa tudi ne za svetovalno delo z otroki.

Ko sem se pripravljala na današnjo Veselo znanost, sem imela precejšnje težave. Kadar namreč v javnosti govorim o SOS telefonu, največkrat povem že precej običajne reči – kdo kliče na naš telefon, kakšni so razlogi, problemi, zaradi katerih nas kličejo, kako vodimo svetovalne pogovore ipd. Ponavadi povem še naše ocene o tem, koliko je fizičnega in spolnega nasilja nad ženskami pri nas, in dodam še kakšen ocvirek, da mogoče tudi malo ugodim publiki, denimo, da na naš telefon kličejo tudi moški.

Danes sem hotela govoriti o nečem drugem in k temu hotenju me je spodbudilo predvsem to, da se nocojšnja Vesela znanost dogaja v okviru »ženskega bloka«. Hotela sem se malo bolj posvetiti vprašanju, zakaj ravno ženske, kar bi v zvezi z našim telefonom

pomenilo, zakaj delamo na njem samo ženske, zakaj je telefon namenjen samo ženskam in zakaj ravno ženske in nasilje.

Čeprav sem še kar hitro ugotovila, o čem bi hotela govoriti, s tem mojih težav še ni bilo konec. Zakaj? Povedala vam bom kratko zgodbo. Pred 14 dnevi mi je tukaj, na Veseli znanosti, neka oseba povedala, da je neka druga oseba, spet tukaj, na Veseli znanosti, še kakšnih 14 dni nazaj izjavila, da je vse to, kar se tukaj – namreč na Veseli znanosti – gremo, pravzaprav samo salonski feminizem in da nimamo pravega stika z realnostjo, z vsakdanjim življenjem žensk. Oseba, ki mi je to povedala, je s tem, če sem jo prav razumela, hotela izreči kritiko tudi na svoj račun.

Ta izjava me je na nekaj spomnila; odkar smo se v slovenskem prostoru prvič soočili s feminizmom, in to je bilo pred dobrimi desetimi leti, se pravi, odkar so se pojavile ženske, ki so se imele za feministke in ki so se v tem smislu začele družiti in organizirati razne akcije, vse od tega prvega trenutka se pri nas skozi žensko ali feministično sceno ali kakorkoli jo že imenujemo, vleče nekaj, čemur bi lahko rekli spor med feminističnimi teoretičarkami in praktičarkami ali aktivistkami. Kolikor sem bila navzoča na Veseli znanosti v okviru »ženskega bloka«, sem opazila, da se je tudi skozi te večere vsaj v ozadju, če že ne v ospredju, vlekel natanko isti spor, ali pravilneje – ker stvar danes ni več tako konfliktna – vleklo se je isto vprašanje.

Oseba, ki sem jo omenila, se je očitno prepoznala v tej izjavi o salonskem feminizmu. Zdaj bom ugibala, vendar domnevam, da je salonskost razumela približno takole: sedim doma, berem knjige feminističnih avtoric in pišem feministične teoretske tekste.

Sama se nimam za salonsko feministko in se tudi ne morem imeti; redko sedim doma, redko berem knjige feminističnih avtoric in že dolgo ne pišem nikakršnih tekstov več, kaj šele feminističnih teoretskih. Zakaj tega ne počnem? Ker sem feministična aktivistka, razpeta med vsaj tri feministične angažmaje hkrati, kar pomeni, da tekam npr. s sestanka o ženskem taboru na usposabljanje prostovoljk za SOS telefon pa spet nazaj itn.

Zaradi tega mi je iskreno žal. Raje bi bila salonska feministka, in to pravim popolnoma brez vsake ironije. Zakaj mi je žal? Zdaj

bom rekla nekaj, kar bo mogoče zvenelo puhlo, vendar bom vseeno rekla: prepričana sem, in to prepričanje se mi potrjuje na vsakem koraku mojega feminističnega aktivizma, da feministični aktivizem brez teorije, in to prav salonske teorije, ne more narediti ničesar. In zakaj bi rada bila salonska feministka? Zato ker mi ravno na področju nasilja nad ženskami primanjkuje teorije. Tuje literature na to temo je, kolikor hočete; pri nas pa o tem vprašanju ni skoraj še nič napisanega, kar seveda pomeni, da je večina tistih, ki se, recimo na našem telefonu, ukvarjajo z nasiljem nad ženskami, omejena pri izobraževanju, ima omejen pogled v teorijo, kar se seveda – žal – pozna tudi v praksi.

Toliko o posedanju v salonih. Dodala bom samo še nekaj; če bi imela ustrezno moč, bi z državnimi subvencijami podprla tako feministične praktične, predvsem socialne projekte, kot tudi salonski feminizem. Če hočeš biti dobra svetovalka ženski, ki doživlja partnerjevo nasilje, ti mogoče ni treba ravno prebrati vseh tekstov, denimo Luce Irigaray ali Andree Dworkin, vendar ti poznavanje enih in drugih zagotovo lahko koristi.

In zdaj o tem, zakaj in odkod ženske in zakaj ženske v povezavi z nasiljem. Vprašanja nasilja nad ženskami se je med drugim gotovo mogoče lotiti tudi tako, da ga pogledamo skoz prizmo spolnih vlog ali delitve vlog med spoloma. Pri delu s telefonom v zadnjih šestih letih se mi je izoblikovala psihološka slika tipične ženske osebnosti, ki postane in ostane žrtev partnerjevega nasilja, in ta slika se kar dobro ujema s tem, kar nekatere feministične teoretičarke govorijo o delitvi spolnih vlog.

Moja slika je taka: gre za mrežo tesno prepletenih vlog, ki so ženski pripisane in ki jih ženska seveda tudi sama razume kot svoje vloge. Ena takih tipičnih vlog je vloga osebe, ki potrpi, vloga potrpežljivega bitja, ki se zelo hitro lahko prevesi v vlogo trpečega bitja; ta vloga se povezuje z vlogo osebe, ki odpušča, še več, ki ima zmoglost neskončnega odpuščanja.

Najbrž tudi vas ta vloga spominja na milosti in ljubezni polno krščansko podobo Marije, o kateri sicer še nisem slišala, če sem lahko malo grda, da bi jo kdo pretepal; toda če bi jo, bi se zagotovo vedla natanko tako, kot se velika večina žensk, do katerih so

partnerji nasilni – potrpeča bi, odpustila bi in še preden bi se dobro zavedela, bi se znašla v vlogi preganjane, ranjene, izmučene živali. Ženske, ki doživljajo nasilje, se v vlogo tiste, ki trpi in potrpi in povzročitelju svojega trpljenja odpušča, zelo dobro vživijo in iz nje zelo težko izstopijo.

Vendar to ni edina vloga, ki jo imajo te ženske za svojo. Obstaja še mnogo drugih. Ena je recimo vloga osebe, ki interese svojega otroka postavlja pred svoje interese. Druga je vloga osebe, ki je nekakšna skrbnica družine, te skupnosti, ki živi skupaj in naj bi živela skupaj, skrbnica v emocionalnem smislu, dostikrat tudi v materialnem, predvsem pa skrbnica v smislu, da mora to skupnost ščititi, se pravi, jo varovati pred razpadom, skrbeti, da funkcionira, organizirati njeno življenje itn. Še ena vloga, ki bi jo rada omenila in je blizu tej zadnji, je vloga osebe, ki prevzema odgovornost za ljudi, ki jih ima rada, s katerimi je čustveno povezana. Ta vloga se seveda izrazi zlasti neposredno v odnosu do nasilnega partnerja.

Zakaj sploh govorim o teh vlogah oz. zakaj mislim, da so pomembne? Če hoče ženska, ki doživlja nasilje – ne glede na to, kako dolgo – priti iz te situacije, iz nasilnega odnosa, se ji postavi jo pod vprašaj vse te vloge. To je moment, zaradi katerega je tako zelo težko rešiti se iz nasilnega odnosa. Reševanje iz take situacije pomeni cel proces. Ne gre za preprosto odločitev, recimo – aha, moj partner me je udaril, moj partner me je pretepel ali moj partner me pretepa deset ali dvajset let, tega mi je dovolj, ločila se bom in se odselila. Zelo lepo bi bilo, če bi bilo tako, in moram reči, da naši socialni delavci in delavke dostikrat spodrsnejo prav na tem ledu; stvar razumejo tako preprosto in so seveda v svetovalnih razgovorih s temi ženskami popolnoma neuspešni. Če hočemo tem ženskam pomagati, in SOS telefon jim seveda hoče pomagati, moramo biti pripravljeni iti z njimi skozi celoten proces, skozi prespraševanje vseh teh vlog ter privzemanje, učenje novih vlog.

Naj tu omenim »Listino mojih pravic«, ki smo jo objavile na našem informativnem letaku in ki med drugim pravi:

Sem spoštovanja vredno človeško bitje.

Sposobna sem sama skrbeti zase.

Sama najbolje vem, kaj je dobro zame.

Svoje življenje lahko spremenim, če tako hočem.
Nisem sama. Druge ljudi lahko prosim za pomoč.
Živeti hočem varno in srečno.

Za temi t. i. pravicami se pravzaprav skrivajo vloge, ki so nasprotno tradicionalnim, stereotipnim vlogam, v katerih naj bi ženske v svojem življenju nastopale. S tem sem prišla do točke, ko moram reči tole: ni naključje oz. popolnoma logično je, da projekte za pomoč ženskam, ki doživljajo nasilje, po vsem svetu vse od začetka razvijajo feministke. Na tem področju namreč noben svetovalni delavec ali delavka ne moreta biti uspešna, če se nista tudi sama pripravljena soočiti z vprašanjem stereotipov v spolnih vlogah. Vsak pristop, ki tega vprašanja ne upošteva, je lahko samo humanitaren, dobrodelen, se pravi tak, ki poskrbi za prvo pomoč in nič več.

Taka prva pomoč nima dolgotrajnih učinkov, kar zelo dobro vedo v nefeminističnih zatočiščih; pritožujejo se namreč nad tem, da ženske, ki se zatečejo k njim, niso pripravljene spremeniti svojega življenja in se vedno znova vračajo k nasilnim partnerjem. Enako pritoževanje pogosto slišimo od naših socialnih in drugih svetovalnih služb, da o policiji ne govorim. Razumljivo. Gre za državne ustanove, ki zelo težko, če sploh, postavijo pod vprašaj temelje kulture, v kateri živimo. Delitev vlog med spoloma pa je gotovo eden od temeljev te kulture.

Mislím, da sem s tem vsaj po ovinkih, če ne drugače, odgovorila na vprašanje, zakaj ženske, zakaj samo ženske, in celo na vprašanje, ki si ga nisem glasno postavila, tj. zakaj feministke in feminizem. Vsekakor pa sem, upam, dovolj jasno povedala, da je spor med feminističnim aktivizmom in feministično teorijo lahko v resnici samo spor med osebami, ki se vidijo na tej ali oni strani.

7. večer

5. april

Milica G. Antić

OD SUFRAŽETK DO MINISTRIC

Uvodno pojasnilo

Naj bo najpoprej povedano, da naslov zavaja. V tekstu, ki je pred vami, bo namreč osrednje vprašanje – vprašanje volilne pravice žensk in šele na samem koncu (pa tudi bolj skopo) bo govor o tem, zakaj enak formalnopravni položaj moških in žensk še ni dovoljšnje zagotovilo za dejansko enak položaj obeh spolov, bolje, govor bo o tem, kaj je treba storiti, da bi ženske in moški imeli v politiki enak položaj. Večina prostora bo torej posvečena gibanju za volilno pravico žensk v Angliji. Zakaj v Angliji? Zato, ker je Anglija tista država, kjer se je o demokraciji – predvsem njeni predstavniki različici – tako na ravni teorije, glede zagotavljanja volilne pravice ženskam pa tudi prakse, največ zgodilo.

Volilna pravica kot sredstvo za doseganje boljšega položaja žensk v družbi

Volilna pravica je začela v teoretskih diskusijah kotirati kot ena pomembnih političnih pravic šele v začetku 19. stoletja.

Diskusija o pravicah človeka in državljana je sicer starejša in sega vsaj v čas francoske revolucije. Pri človekovih pravicah se je – ne prvič – postavilo vprašanje, kdo je »človek«, ki so ga imeli v mislih, oz. čigave pravice so bile subsumirane pod »pravice človeka«. Ne glede na to, da so ženske sicer konstituirale človeštvo – in so bile vključene v pojem »človek« –, pa jih je tedanja zakonoda-

ja izključevala iz državljanskih pravic. Pravice človeka so bile »de facto« pravice moškega.¹

Na tako pojmovanje človeka se je v Franciji takoj odzvala Olympe de Gouges² z *Deklaracijo o pravicah ženske in državljanke*, ki je zahtevala popolnoma enake pravice tudi za ženske. V Angliji pa je Mary Wollstonecraft z *Zagovorom pravic ženske* utemeljevala koristnost in potrebo po razširitvi političnih pravic tudi na drugo »polovico človeštva«. Toda ni še prav vedela, kako jih zagotoviti. Predvsem pa je bila prepričana, da so prvi in temeljni pogoj za politično emancipacijo žensk enake možnosti izobraževanja obeh spolov. Čeprav je vedela, da samo izobraževanje ne more delati čudežev, in se je zavzemala za kombinacijo razuma, znanja in kreposti³, je postavila izobraževanje svojih vrstnic za temeljni kamen, na katerem se lahko konstituirajo pravice žensk.⁴ Pri tem je ugotavljala, da izobraževanje po eni strani pomeni avtorizacijo za politično emancipacijo, po drugi strani pa šele omogoča opravljati tiste dolžnosti, ki so bile ženskam pripisane, da jih morajo dobro opravljati (vodenje gospodinjstva, materinstvo). Mary Wollstonecraft se je zavzemala za politično enakost žensk. V njenih delih pa ostaja še nepojasnjeno, kako to enakost doseči. Zavzemala se je, »da bi ženske morale imeti svoje predstavnike« v sistemu političnega odločanja, ni pa še mogla ponuditi odgovora na

¹ Vlasta Jalušič pravi: »Zato deklaracija iz leta 1789 na eni strani omogoča interpretacijo, da so tudi ženske vključene v človeka oziroma človeštvo, obenem pa jih izključuje v točki državljanskih pravic – ženske so sicer ljudje, ne morejo pa biti enaki državljanji, ker imajo 'posebne dolžnosti'.« Gl. Vlasta Jalušič, *Dokler se ne vmešajo ženske*, Krt, Ljubljana, 1992, str. 33-34.

² O Olympe de Gouges gl. več v: Jalušič, *op. cit.*, str. 29-39; Spender, 1988, str. 125-127; Scott, 1992.

³ Gl.: Ralph Wardle, *Mary Wollstonecraft, A Critical Biography*. University of Nebraska Press, Lincoln, 1951, str. 151.

⁴ Podobno stališče je mogoče najti pri več avtoricah in avtorjih. Nekatere avtorice (Eisenstein, Tong, Coole) menijo, da njeno pisanje sodi v same začetke liberalnega feminizma. D. H. Coole pravi, da je njen način reševanja vprašanja ženske emancipacije tipično liberalen, saj so temelji tega izobraževanje, državljanske pravice in pravica tekmovati za dostop do poklica. R. Tong pa piše, da je tisto, kar si je M. Wollstonecraft za ženske najbolj želela, »personhood«.

vprašanje, kako – v političnem sistemu, v katerem tudi vsi moški še niso imeli volilne pravice in kjer je bila volilna pravica vezana predvsem na ekonomski položaj – naj ženske pripustitev v polje politike tudi dosežejo.⁵ Meje njene argumentacije so tudi meje, ki jih je (ne samo njej) postavljalo 18. stoletje.

Devetnajsto stoletje prinese mnoge spremembe na mnogih področjih, tudi v politiki. Dorothy Thompson je 19. stoletje zelo zgoščeno opisala kot stoletje družbenih in političnih sprememb, »v katerem so bila običajna in tradicionalna obnašanja in institucije izpodrinjene, nadomestile pa so jih nove oblike, ki so temeljile na drugačnem dojemaju, bile so umeščene na različnih mestih ter v mnogih primerih podrejene ponovnim racionalnim ugotovitvam, ki so temeljile na potrebah širše, bogatejše, ekspanzivnejše družbe tistega časa. Mnoge spremembe, ki so se zgodile, so vsebovale premik avtoritete od privatnega področja – gospodinjstva in družine – na javno, na lokalne in nacionalne oblasti. Magistraturno sodišče v podeželski hiši je zamenjalo uradno poslopje sodišča, šolska učilnica se je iz hiše preselila v šolska poslopja in na kolidže, delo se je preselilo stran od doma in doma lociranih delavnic v delovne hale in tovarne«.⁶

S tem ko so ženske stopile na področje plačanega dela, so prestopile prag zasebnosti. Zakonodajca pa temu koraku ni sledila. Ženske so predstavljale družbeno skupino, ki je bila absolutno izključena iz mnogih pravic (med drugim iz političnih pravic oz.

⁵ Podobno je tudi stališče R. Tong, ki pravi: »M. Wollstonecraft pripozna, da je ekonomska neodvisnost žensk od moških v interesu žensk, vendar ženskam poda malo predlogov o tem, kako naj bi to neodvisnost dosegle. Prav tako prizna, da ženske potrebujejo enake državljanske svoboščine, kot jih imajo moški, zato da bi bile pravno neodvisne od svojih mož. Kljub temu pa hkrati trdi, da pravzaprav ni posebej pomembno, ali ženske dobijo volilno pravico ali ne, saj je celotni sistem zakonodajnega predstavništva pravzaprav skorumpiran in 'primerno sredstvo za despotizem'«. Gl.: Rosemarie Tong, *Feminist Thought. A Comprehensive Introduction*, Routledge, Kent, 1993, str. 16.

⁶ Dorothy Thompson, »Women, Work and Politics in Nineteenth-Century England: The Problem of Authority«, v: Jane Rendal (1987), *Equal or Different, Women's Politics 1800–1914*. Basil Blackwell, Oxford in New York, 1987, str. 57.

volilne pravice) na podlagi svojega spola. Res je sicer, da so bili iz volilne pravice izključeni tudi mnogi moški⁷ – vendar pa njihova izključitev ni bila absolutna, kot je bila pri ženskah. V drugi polovici 19. stoletja je postajalo vse bolj jasno, da je tisto, kar ženske potrebujejo za to, da bodo lahko same odločale o lastni usodi, pravica odločanja oz. volilna pravica na državni ravni.⁸

Čeprav je bilo ne le v ekonomiji, ampak tudi na področju politike še vedno pomembnejše, iz katere in kako premožne družine izhaja posameznik, pa je vendarle volilna pravica pridobivala vse večji (tako simbolni kot realni) pomen. Za mnoge borbe za volilno pravico žensk je bila volilna pravica simbol svobode in enakosti. Vstop v parlament pa so razumele kot sredstvo, s katerim je mogoče uresničiti enakost (moških in žensk) pred zakonom.⁹ Po sprejetju zakona o lokalnih volitvah leta 1869, po katerem so bile v volilni imenik vpisane tudi samske ženske, ki so plačevale davke, je bilo splošno razširjeno mnenje, da bi to lahko bila podlaga za pripustitev žensk tudi na volitve na državnem nivoju.

Čeprav je bila podlaga, na kateri so ženske utemeljevale zahtevo po volilni pravici, enaka kot za moške (plačevanje davkov, lastnina), je do uresničitve njihove zahteve preteklo več kot petdeset let prepričevanj, agitiranj, demonstracij, včasih pa tudi fizičnih spopadov. V času, ko še nobena ženska ni mogla voliti na volitvah za državni parlament, pa je bila moškimi pot na volitve veliko bolj odprta.

Fulford navaja, da je z reformo leta 1867 dobil volilno pravico pomemben del delavskega razreda v mestih, leta 1884 pa so jo dobili še mezdni delavci na vasi. Takrat sta imeli volilno pravico skoraj dve tretjini vseh moških. Velik del teh novih volilcev ni znal ne brati ne pisati, tako da so jih pred prvimi volitvami najprej morali

⁷ Kot smo že omenili, je leta 1832 lahko volil vsak štiriindvajseti moški, leta 1867 vsak dvanajsti in leta 1884 vsak sedmi. Med njimi pa ni bilo nobene ženske.

⁸ D. Thompson pravi, da je »*locus classicus*« ženskih bojev za emancipacijo zahteva po volilni pravici in s tem po vstopu v politično nacijo. Dorothy Thompson, *op. cit.*, str. 75.

⁹ Gl.: Susan Kingsley Kent, *Sex and Suffrage in Britain 1860–1914*, Routledge. London, 1990, str. 207 in 210.

poučevati, kam naj narišejo svoj križec na volilnem listku. Povsem razumljiv se tako zdi predlog liberalnega poslanca James Claya, po katerem bi vsak volilec moral, preden bi bil pripuščen k volitvam, opraviti izpit iz branja, pisanja, črkovanja in štirih temeljnih matematičnih operacij.¹⁰

Zelo zgoščeno zapisano je bil po pravu položaj žensk v Angliji takrat tak: do 1884. leta sta bila moški in ženska »one person in law«, to pomeni, da je bila žena v posesti svojega moža. Do 1857. leta ločitev moža in žene ni bila mogoča (obstajala je sicer možnost »Private act of Parliament«, toda uporabili so ga zelo redko, zgolj moški, bila pa je izredno draga). Do 1839. leta žena, ki jo je mož napodil, ni smela videvati svojih otrok, ves nadzor nad otroki je imel oče. Do 1870. leta zakon poročenim ženskam ni dovoljeval lastnih prihrankov, vsi prihranki, vsa lastnina z obleko vred je pripadla možu – šele z »Married woman property act« je ženska lahko obdržala do 200 funtov lastnih prihrankov. Do 1871. leta ženskam ni bil dovoljen vpis na kolidž.

V takem položaju so ženske začenjale v volilni pravici videti možnosti, da z njo vplivajo na svoj položaj v družbi. V volilni pravici so najpoprej videle sredstvo, s katerim lahko zase oz. za svoj spol – kot bi rekla Mary Wollstonecraft – naredijo nekaj koristnega. Od tega pa bi po njihovem mnenju imela koristiti tudi celotna družba. Ali, če rečemo drugače, prišlo je do pripoznanja političnega kot elementa socialnih sprememb.

Pri boju za volilno pravico žensk bi vsaj pogojno lahko govorili o dveh obdobjih. In sicer, o obdobju pripuščanja, v katerem so s pomočjo nekaterih uglednih moških zagovornikov ženske volilne pravice v parlamentu poskušale doseči sprejetje zakona, ki volilne pravice ne bi omejeval le na moške¹¹, in o obdobju aktivnega

¹⁰ Gl.: Roger Fulford, *Votes for Women. The Story of a Struggle*, Faber and Faber, London, 1956, str. 44 in 92.

¹¹ Pri tem je imel posebno pomembno vlogo J. S. Mill, ki se je kot član parlamenta zapisal v zgodovino tega gibanja s predlogom, naj bi zakon spremenili tako, da bi za oznako tistega, ki ima volilno pravico, zapisali oseba (*person*) in ne moški (*male person*) ali človek (*man*). O tem gl. več v: Milica G. Antić, »Politična angažira-

vstopanja žensk v polje politike, ko so se odločile »stvar vzeti v svoje roke«. To obdobje se začne z nastankom organiziranega gibanja za volilno pravico žensk.

Čeprav sta bili obe obdobji za končni uspeh gibanja zelo pomembni in ne gre zanemariti ali pa omalovaževati prispevka nekaterih tem vprašanjem naklonjenih moških, predvsem v obdobju »pripuščanja«, pa se najbrž ne motimo, če rečemo, da je bilo za končni uspeh organizirano, močno ciljno usmerjeno, široko in raznoliko gibanje žensk odločilnega pomena. Ko so ženske odločno nastopile s svojimi zahtevami, so nasprotnikom volilne pravice žensk odvzele enega od do tedaj pomembnih ugovorov, in sicer, da si ženske v resnici volilne pravice ne želijo in da so zadovoljne s tem, da njihove interese zastopajo njihovi moški sorodniki (očetje ali možje). Ko je bilo na ulicah velikih mest in industrijskih središč tisoče in tisoče žensk, ki so zase zahtevale volilno pravico, tega ni bilo mogoče več trditi.

Vstopanje žensk v politično javnost

Ženske so se s tem, ko so si vzele eno od političnih pravic (pravico do javnega zborovanja in združevanja) in ko so javno nastopile, pravzaprav tudi subjektivirale – postale so aktiven politični subjekt, ki sicer še ni imel vseh pripadajočih mu pravic, a je bilo vendarle treba pripoznati, da so vstopile v t.i. *politično javnost*, iz katere jih ni bilo mogoče več izgnati in jih zapreti za varna vrata doma.¹²

Proces vstopanja v politično javnost so ženske začele s pisanjem peticij z zahtevo po volilni pravici in agitiranjem oz. lobiranjem za podporo med člani parlamenta. Izdajale so revije, meseč-

nost Johna S. Milla za volilno pravico žensk«, Delta, Revija za ženske študije in feministično teorijo, 3-4/1995.

¹² Najverjetneje je treba na tem mestu znova povedati, da ženske niso bile povsem izključene iz volilne pravice, saj so na lokalnem nivoju imele marsikatero od teh pravic. Več o tem glej v: Eugene A. Hecker, *A Short History of Women's Rights. From the Days of Augustus to the Present Time, With Special Reference to Europe and United States*, Greenwood Press Publisher, Westport Connecticut, 1914/1917, str. 147.

nike in druge publikacije. Vrstili so se tudi javni nastopi in zborovanja, na katerih so razlagale svoje zahteve.

Zdi se, da je bila za tedanje angleške razmere najbolj produktivna argumentacija, ki je izhajala iz dejstva, da so bile ženske iz volilne pravice izključene na podlagi njihove naravne oz. biološke razlike – po principu spola. Svoje utemeljevanje se je zagovornicam in zagovornikom volilne pravice žensk zdelo najbolj prepričljivo utemeljiti na isti podlagi, kot je veljala za »prvi spol« – za moške, na podlagi lastnine. Tej zahtevi je seveda mogoče očitati, da ni bila demokratična, ker ni zahtevala volilne pravice za vse ženske. Vendar je na ta očitek med drugim možno odgovoriti tudi z razmišljanjem nekaterih tedanjih aktivnih udeleženk gibanja, da je vendarle bolje, če o interesih žensk odločajo nekatere ženske (samske ženske in vdove), kot da o vseh njih odločajo samo moški (Millicent Garrett Fawcett); da bo pridobitev volilne pravice za nekatere ženske strla princip izključevanja na podlagi spola (Christabel Pankhurst) in bo potem lažje doseči volilno pravico tudi za druge sloje žensk. Pri tem je treba poudariti, da zgodovina, vsaj po nam dostopnih virih, ne omenja organiziranih naspričevanj enega sloja žensk proti pridobivanju volilne pravice drugega.¹³

Argumenti, ki so jih v svojem zagovarjanju uporabljale predstavnice nastajajočega gibanja za volilno pravico žensk, se od argumentov, ki jih je v svojem času razvil John S. Mill, niso bistveno spremenili. Eden najbolj razširjenih je bil ta, da politične stranke cenijo dejavnost žensk, če se angažirajo v političnih aktivnostih in ko dokažejo, da so za to sposobne. »Ni davkov brez predstavnštva« je prav gotovo najbolj znano geslo iz časa bojev za volilno pravico žensk. Vsi deli gibanja so poudarjali, da tudi ženske plačujejo davke in da gre za odkrito diskriminacijo, če se jim ne dovoli, da bi na tej osnovi uresničevale pravice, kakršne imajo njihovi moški sodobniki. Militantno krilo sufražetskega gibanja je ta argument izkoristilo tudi za akcijo t. i. državljanske neposlušnosti (neplačevanje

¹³ Gl.: Constance Rover, *Women's Suffrage and Party Politics in Britain 1866 – 1914*, Routledge and Kegan Paul, University of Toronto Press, London in Toronto, 1967, str. 209.

davkov). Med delavskimi ženskami pa je prevladovalo zagovarjanje zahteve, da ženske potrebujejo volilno pravico za lastno zaščito. Vsem delom gibanja za volilno pravico žensk je bilo skupno zatrjevanje, da bodo potem, ko bodo tudi ženske pripuščene v areno političnega odločanja (ko bodo moški in ženske skupaj pisali zakone), zakoni lahko narejeni veliko bolje kot dotlej.

Gibanje za volilno pravico žensk naj bi se po mnenju nekaterih začelo aprila 1866, ko je Barbara Bodichon skupaj z Jessie Boucherette, Emily Davies in Elizabeth Garrett sestavila peticijo, s katero so zahtevale volilno pravico žensk.¹⁴ Oktobra istega leta je Barbara Bodichon to peticijo prebrala pred *National Association for the Promotion of Social Science* v Manchestru. Januarja leta 1867 pa je ustanovila *Manchester Women's Suffrage Committee*.¹⁵

Manchesterskemu komiteju za volilno pravico žensk so sledile ustanovitve podobnih komitejev in združenj v Londonu, Edinburghu in Bristolu. Optimizem teh prvih asociacij je bil tolikšen, da so bile prepričane, da bo do uresničitve njihovih zahtev kmalu prišlo. Toda po porazu Millovega amandmaja, po katerem bi v zakonu o volitvah termin »male person« nadomestili s »person«, se je izkazalo, da imajo »private bills«, ki jih predstavljajo posamezni člani parlamenta, brez podpore vlade zelo malo možnosti za uspeh. Izkazalo se je torej, da bo v prihodnje treba pridobiti podporo vlade in strank ter vplivati na spreminjanje javnega mnenja, ki je bilo na strani tistih, ki so menili, da ženske ne potrebujejo volilne pravice.

Gibanje za volilno pravico žensk

Z nastajanjem gibanja za volilno pravico žensk, ki ga nekateri z eno besedo imenujejo sufražetsko gibanje, so bile vse politične

¹⁴ Gibanje za volilno pravico žensk naj bi po mnenju C. Rover šlo skozi tri različna obdobja. Začetno – pionirsko obdobje od 1866 do 1870 po njenem mnenju odlikuje velik optimizem; drugo obdobje od 1870 do 1905 je označeno kot obdobje »potrnosti«; za tretje obdobje – po letu 1905 – pa je značilno obnavljanje delovanja in poudarek na »militantnosti«. V vsakem obdobju so prevladovale druge osebnosti ter bili značilni različni poudarki in različne ostrine. Gl.: Constance Rover, *op. cit.*, str. 28.

¹⁵ Gl.: Susan Kingsley Kent, *op. cit.*, str. 185.

zahteve žensk zgoščene v eni sami – v zahtevi po volilni pravici. Da bi se izognili netočnostim in nejasnostim, naj povemo, da ime gibanja izvira iz angleške besede *suffrage*, kar pomeni splošno volilno pravico. Obstajata pa še dve izpeljanki iz te besede, in sicer sufražetka (*suffragette*), to ime se je prijelo predstavnic militantnega, bojevitega dela tega gibanja, moških v tem delu gibanja ni bilo, in sufražistka/sufražist (*suffragist*) pa je bila oznaka za predstavnico/predstavnik konstitucionalnega dela gibanja, večina katerega so vendarle bile ženske.¹⁶ Poleg tega pa v angleščini obstaja še izraz *enfranchise*, ki pomeni podeliti volilno pravico samo enemu delu prebivalstva, npr. mezdnim delavcem ali tistim ženskam, ki plačujejo davke, ipd. Če bi bili dosledni, potem nekaterih delov gibanja za volilno pravico žensk ne bi smeli imenovati »sufraž«, saj so se zavzemali zgolj za volilno pravico enega dela žensk, torej za njihovo »franchise« – za kar je v slovenščini težko najti pravi izraz v eni sami besedi.

To ne pomeni, da so vse druge zahteve zanemarile ali pa opustile, temveč da so absolutno prednost dale prav tej. Za nedvomno najbolj znano militantno sufražetko Emmeline Pankhurst je pravica voliti pomenila najprej simbol, potem varnost in končno sredstvo.¹⁷

Gibanje za volilno pravico žensk je bilo raznolično, z nenehno notranjo diferenciacijo, razpadanjem dotedanjih in nastajanjem novih zvez in organizacij. Zanj je dolgo veljalo, da gre za gibanje žensk srednjega razreda in da delavske ženske v njem niso bile udeležene, bolje, da gre v bistvu za politično gibanje žensk srednjega razreda. Vendar pa so nekatere poznejše študije pokazale, da so bile udeležene tega gibanja tudi delavke. Pri dokazovanju zgornje trditve je treba omeniti predvsem delo avtoric Jill Liddington in Jill Norris, ki sta zgodovinarsko natančno popisali

¹⁶ Prim.: Diane Atkinson, *Votes for Women*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, str. 10–19, Constance Rover, *op. cit.*, str. 72–102, in Sandra Stanley Holton, *Feminism and Democracy. Women's Suffrage and Reform Politics in Britain, 1900–1918*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, str. 29–52.

¹⁷ Diane Atkinson, *op. cit.*, str. 8.

dogajanja med ženskami v industrijskih predelih – predvsem v Lancashiru – in njihovo borbo za volilno pravico žensk, ki jo najbolje opiše prav naslov njune knjige: »Nobene stvari si ni mogoče prioriti v času med kosilom in čajem, večina nas, ki smo bile poročene, je morala delati z eno roko, zvezano na hrbtu.« V prid trditvi o sodelovanju delavk v gibanju govori tudi Sandra Stanley Holton v eni najboljših študij omenjene tematike z naslovom *Feminism and Democracy*, kjer pravi, da so ženske srednjega razreda v gibanju prevladovala v poznem 19. stoletju, v zgodnjih letih 20. stoletja pa so začele v gibanju pomembno nastopati delavke, še zlasti tiste, organizirane v delavskem gibanju.

Vse veje gibanja so imele en skupen cilj: narediti vse, da bi ženske čim prej dobile volilno pravico na državnih volitvah.

Pri taktikah in strategijah pa so med posameznimi deli tega gibanja obstajale pomembne razlike. Različni so bili odgovori na naslednja vprašanja: 1. ali naj se zavzemajo za splošno volilno pravico žensk (*universal womanhood suffrage*) ali pa za volilno pravico enega dela žensk (*franchise*); 2. naj bo gibanje od strank neodvisno ali naj se z njimi povezuje in, če se povezuje, s katerimi; 3. ali je pri njihovem delovanju dobro imeti vlado na svoji strani ali pa jo nenehano napadati, kritizirati; 4. naj bodo njihove akcije – usmerjene v spreminjanje zakonodaje – miroljubne ali pa naj uporabljajo tudi nasilje.

Zaradi različnih odgovorov na omenjene dileme so se pojavili tudi različni pristopi posameznih delov gibanja. Razlike so bile deloma tudi časovno determinirane. Poznavalke tega področja sicer menijo, da je izredno težko postaviti ločnice med posameznimi deli, vse pa se strinjajo, da je obstajala temeljna »delitev« na dve krili, na bolj znano »militantno« krilo, ki je bilo organizirano v *Women's Social and Political Union*, in na manj znano »konstitucionalno« krilo, katerega največja organizacija se je imenovala *National Union of Women's Suffrage Societies*. Razen o teh dveh se v literaturi s tega področja govori še o radikalnih sufražistkah (oz. demokratičnih sufražistkah), ki jih je najti v predvsem delavskih vrstah.

Naj omenimo le nekaj njihovih temeljnih značilnosti.

Za *konstucionalno krilo*¹⁸ gibanja velja, da iz svojega delovanja ni izključevalo moških. Nekateri – predvsem gre za može pomembnih voditeljic tega gibanja – so bili njihovi tovariši.¹⁹ Sufražistke (v gibanju so bile v veliki večini) in sufražisti so v svojih »akcijah« uporabljali miroljubna sredstva, v svojih zahtevah so bili zmerni in so do spremembe obstoječe zakonodaje poskušali priti po poti prepričevanja posameznih članov parlamenta za »svojo stvar«. Njihova zahteva je bila enostavna in jasna – promovirati zahtevo po volilni pravici žensk na državni ravni na enaki podlagi, na kakršni so to pravico dobili moški. Sufražistke se niso zavzele za volilno pravico vseh žensk, bile so za to, da se pripusti k volitvam podoben sloj žensk (davkoplačevalke), kot se je pred tem zgodilo že moškim – šlo jim je torej za »franšizacijo« (*enfranchisement*) žensk.

Strategija konstucionalnega krila je bila izvajati politični pritisk in »lobirati« med člani parlamenta za »njihovo stvar«. Njihova metoda, pravi Sandra S. Holton, je bila »[...] organizirati zagovornike volilne pravice žensk iz vseh strank v spodnjem domu parlamenta, preden bo prišlo do predstavitve 'private member women's suffrage bill'. Prepričane so bile, da bi dokazovanje te vrste podpore principu volilne pravice žensk morebiti sčasoma zagotovilo predstavitev vladnega ukrepa ali pa bi jim vlada omogočila polno podporo pri 'private member bill'«. ²⁰ Veliko jim je bilo do tega, da bi bili v parlament izvoljeni ljudje, ki so podpirali volilno pravico žensk, zato so predvsem podpirale takšne kandidate v predvolilnih kampanjah. V dejavnostih zunaj parlamenta

¹⁸ Najbolj izpostavljena pripadnica konstucionalnega krila in voditeljica *National Union of Women's Suffrage Societies* (NUWSS) je bila Millicent Garrett Fawcett, ki je tej zvezi predsedovala več kot dvajset let. Organizacija je postajala vse bolj množična, tako da je bilo leta 1914 vanjo vključenih prek šeststo lokalnih zvez in več kot sto tisoč individualnih članic (in članov).

¹⁹ Predvsem gre tu poleg Johna S. Milla omeniti vsaj še najbolj izpostavljene sodobnike, kot so Henry Fawcett, Richard Pankhurst, Jacob Bright in lord Lytton.

²⁰ Sandra Stanley Holton, *op. cit.*, str. 32.

pa so njihove akcije zajemale javna zborovanja po vsej državi, tiskanje pamfletov, pisanje pisem raznim časopisom in revijam – skratka, običajne akcije politične propagande.²¹

Pripadnice konstitucionalnega krila sufražetskega gibanja so se deklarirale kot strankarsko neodvisne in nevezane, vendar pa natančnejša analiza pokaže, da jim je bila od strank najbližje liberalna. Njihovo do strank odklonilno stališče najbolje ilustrira mnenje Millicent Garrett Fawcett, ki je menila, da vprašanje volilne pravice ni strankarska zadeva. O tem, kako zelo so se motile, bomo spregovorili pozneje. Popolnoma odklonilnega odnosa do strank pa ni bilo lahko obdržati in velikokrat je bilo prav to jabolko spora med posameznimi protagonistkami tega gibanja. Poleg tega jih tako stališče ni prav nič približalo pridobitvi volilne pravice, nejeverjetneje bi lahko rekli, da jih je celo oddaljevalo.

Kritike delovanja konstitucionalnega krila tega gibanja so bile usmerjene na njihovo neproduktivno nestransko politiko in na to, da je – kot pravi C. Rover – njihova propaganda postala zastarela in obrabljena. Na samem začetku gibanja je bilo vsekakor drzno – kot ženska – odločiti se javno nastopati in zagovarjati pravico do volitev, ob koncu stoletja pa se je javnost na to tako navadila, da to ni imelo skoraj nikakršnega učinka več.²² Sporno vprašanje njihove politike je bilo vprašanje *volilne pravice poročenih žensk*. Te iz zahtev po volilni pravici niso bile popolnoma izvzete, vendar pa njihovo zavzemanje za volilno pravico žensk na isti podlagi kot za moške večino poročenih žensk »pušča zunaj te pravice«.

»Konstitucionalistke« so, kot kaže, neutemeljeno trdile, da za ženske zahtevajo pravice na enaki podlagi kot za moške – uresničitev te zahteve bi brez volilne pravice pustila veliko večino žensk, ki bi (če bi zanje veljali enaki pogoji kot za moške) imele volilno pravico. Tudi njihova teza o eventualni odpravi lastninskega cenzusa za moške in o takratni pripustitvi k volilni pravici tudi poročenih žensk te očitne slepe pege njihovega stališča ne odpravi. Zdi se, da bi morala biti konsistentna argumentacija drugače zas-

²¹ Constance Rover, *op. cit.*, str. 61.

²² Constance Rover, *op. cit.*, str. 69.

novana, vendar pa je argumentacija, sprijaznjena z zakoni, ki poročeni ženski niso pripisovali pravice do lastnine (torej ni bila »*person in law*«), očitno delovala in za naše razumevanje dogajanja je prav to najpomembnejše.²³

Militantno krilo je veliko bolj znano širši javnosti. Veliko več je znanega o njihovem članstvu (še posebej o treh gospeh Pankhurst: Emmelini, Christabel in Sylviji). V tem delu gibanja so sodelovale izključno ženske – *sufražetke* (*suffragette*). V njihovem delovanju so bile v začetku prisotne miroljubne akcije in pasiven odpor (npr. neplačevanje davkov), sčasoma pa vse bolj nasilna dejanja (napadi na lastnino, razbijanje itn.).

Videti je, da je do odločitve za militantne akcije prišlo takrat, ko je nesporna voditeljica Emmeline Pankhurst izgubila upanje še v laburistično stranko, kakor poprej že v liberalno. Dejavnost militantnega krila je bila usmerjena na pritisk na širšo javnost, sufražetke pa so pri tem vseskozi imele še jasno protivladno stališče.

Najbolj vidna in morda tudi najpomembnejša razlika med militantnim in konstitucionalnim krilom pa se pokaže, ko pogledamo sredstva, ki sta jih uporabljali. Medtem ko gre pri konstitucionalnem krilu za miroljubna sredstva – mirne demonstracije, publicistična dejavnost ipd. –, pa gre pri militantnem v začetku za pasiven odpor, pozneje pa vse bolj za kršenje obstoječih zakonov z nasilnimi akcijami.²⁴

Do najbolj znane njihove akcije je prišlo 18. novembra 1910. leta – pozneje poimenovane »črni petek« – , ko v parlamentu niso hoteli postaviti na dnevni red novega predloga zakona o volilni pravici, ki je vključeval tudi volilno pravico žensk. Takrat je poli-

²³ Gl.: Margaret Stacey, Marion Price, *Women, Power and Politics*, Tavistock Publications, London in New York, 1981, str. 78.

²⁴ »Dejanja, ne besede« in »Jaz sem kršilka zakona, zato ker si zaslužim biti snovalka zakona« sta paroli, ki ju je bilo mogoče zaslediti med pripadnicami tega gibanja. Izražata pa med drugim predvsem upor zoper neučinkovitost in nemoč dotedanje prakse sufražetskega gibanja, ki je menilo, da bo prišlo do sprememb že z javnimi nastopi oz. željo po tem, da bi svojo moč dokazali tudi z množičnim javnim uporom zoper obstoječo zakonodajo.

cija brutalno napadla gospe, ki so hotele stopiti v parlament za svojima voditeljicama Emmeline Pankhurst in Elizabeth Garrett Anderson, ki sta poskušali predsednika vlade prepričati, naj vendarle postavi na dnevni red tudi sklepanje o zakonu o volilni pravici. Nasilno ravnanje policije je pripeljalo do nasprotne akcije sufražetk, ki so štiri dni pozneje napadle Downing street in razbile nekaj oken.

Po »črnem petku« so bile nasilne akcije vse pogostejše in ni jim bilo videti konca.²⁵ Njim so sledile bolj ali manj brutalne akcije policije. Vrstile so se aretacije in sojenja. Mnoge udeleženske so bile tudi zaprte, saj so navadno zavrnilo plačilo odmerjene kazni. Zaradi naraščanja zapornih kazni so se zvite sufražetke kmalu domislile, kako pretentati oblast in prestati čim manj kazni v zaporu. Začele so z gladovnimi stavkami, zaradi katerih so močno shujšale in ogrozile svoja življenja, kar naj bi pripeljalo do tega, da jih izpustijo iz zapora. Oblast je poskusila s prisilnim hranjenjem, vendar je bil ta ukrep kmalu deležen hudih kritik javnosti, zato so ga morali opustiti ter se domisliti česa bolj »humanega«. Kot rezultat premisleka, kako pretentati sufražetke na bolj prefinjen način, je nastal t. i. *Cat and Mouse Act*²⁶, po katerem so iz zapora vsakokrat izpustili tisto zapornico, ki je bila spričo izčrpanosti zaradi gladovne stavke nezmožna prestajati kazen do konca. Izpustili so jo za toliko časa, da si je opomogla, potem pa so jo znova zaprli.

Po vsem tem je gibanje doživelo nekatere spremembe. Vse manj je bilo zaupanja v tiste, ki niso podpirali njihovih militantnih akcij. R. Strachey pravi, da so vse bolj verjele v moralno nasilje.²⁷ Njihova organizacija WSPU je postajala vse bolj avtorska, vse odločitve so sprejemale voditeljice Emmeline in Christabel Pankhurst in Pethick Lawrence.

Največ kritik je letelo na račun njihovih nasilnih akcij. Zdi se,

²⁵ Gl.: Constance Rover, *op. cit.*, str. 82.

²⁶ Več o dogodivščinah okrog kazenske zakonodaje, prisilnega hranjenja in mačkinega lovljenja miši gl. v: Ray Strachey. *The Cause. A Short History of the Women's Movement in Great Britain*, Virago, London, 1928/1978, str. 330–336.

²⁷ Gl.: Ray Strachey, *op. cit.*, str. 310.

da so bile sprva odmevne in javnost jih je podpirala in kazala razumevanje zanje. S svojimi akcijami so naredile močan vtis tudi na sufražistke.²⁸ Sčasoma pa, ko se je njihovo nasilje stopnjevalo, je bil odziv javnosti dvojen. Del javnosti je še vedno občudoval pogum deklet in žensk, ki so v akcijah sodelovale, pomemben del pa se je obrnil proti njim. Žal se je proti njim obrnil tudi del zmerne politične javnosti, ki je sicer podpirala njihovo zahtevo po volilni pravici žensk.²⁹ Domnevamo tudi lahko, da je na odklonilen odnos do militantnih akcij vplivalo tudi to, da je nasilje kot sredstvo političnega boja voditeljica tega gibanja Emmeline Pankhurst začela vse bolj uporabljati kot sredstvo osebnega boja.³⁰

Kritik je bil deležen tudi njihov negativen odnos do političnih strank. Nenehni napadi na liberalno stranko in vlado niso obrodili zelenih sadov. V krogih, v katerih je bilo pomembno pridobivati podporo za »njihovo stvar«, z nasilnimi akcijami tega niso dosegle. Sufražetke so pretrpele veliko fizičnega nasilja, pa vendar so vztrajale na svoji poti. Vprašanja, ki se nam zdijo umestna, so, ali so bila žrtvovanja mnogih sufražetek vredna truda in ali niso bila prestana trpljenja nesorazmerna v primerjavi z doseženimi rezultati? Ali je bila njihova militantnost za uspeh gibanja učinkovita?

O *radikalnem sufražetskem* gibanju sta pisali Jill Liddington in Jill Norris. V uvodu v svojo zgodovinsko študijo o gibanju za volilno pravico žensk med delavkami v močnih industrijskih centrih Anglije sta leta 1977 zapisali, da sta omenjeno knjigo napisali zato, ker sta menili, da pomemben del zgodbe o gibanju za volilno pravico žensk še ni bil napisan. Po njenem mnenju je iz nje izpuščen ali pa zanemarjen pomemben del kampanje, ki so ga za volilno pravico žensk opravile ženske – delavke v bombažni industriji.³¹

²⁸ M. G. Fawcett je bila do militantnih akcij sufražetek sprva naklonjena. Sčasoma pa je postala zaradi tega zaskrbljena. Ko so bile njihove akcije na vrhuncu, je neki svoji prijateljici pisala, da je med njihovimi akcijami in kriminalom le neznatna razlika. Nav. po: Sandra Stanley Holton, *op. cit.*, str. 47.

²⁹ Gl.: Constance Rover, *op. cit.*, str. 91–93.

³⁰ Gl.: Roger Fulford, *op. cit.*, str. 300.

³¹ Jill Liddington, Jill Norris, *One Hand Tied Behind Us. The Rise of the Women's Suffrage Movement*, Virago, London, 1987, str. 11.

Delom, ki so izšla do tedaj in so se ukvarjala z volilno pravico žensk, očitata, da so ustvarila napačen vtis, da gre pri celotnem gibanju zgolj za gibanje žensk srednjega razreda, ki naj bi svoje središče imelo v Londonu in katerega predstavnice naj bi bile sufražetke s Pankhurstovimi na čelu.

Avtorici trdita, da je prispevek t.i. radikalnih sufražistk v celotni zgodbi izredno pomemben. Sandra S. Holton pa govori o demokratičnih sufražistkah, med katerimi naj bi prišlo do združitve zahtev po volilni pravici žensk s širšimi vprašanji položaja delavskih žensk.³²

Socialni položaj radikalnih sufražistk se je od položaja sufražetek pomembno razlikoval. Medtem ko so bile sufražetke večinoma materialno preskrbljene in samske, pa so bile radikalne sufražistke v glavnem poročene in matere številnih otrok. Veliko so se morale ukvarjati že z eksistenčnimi problemi svojih družin. Zato so se slednje veliko težje in z veliko več odrekanja vključevale v praktične politične akcije. Radikalne sufražistke so sicer resda predstavljale del celotnega delavskega gibanja, toda njihova dejavnost je bila širša in je zajemala tudi zavzemanje za volilno pravico žensk in za to, da ženske dobijo svoj delež v vodenju politike. Iz svojega delovanja moških niso izključevale, ampak prav narobe – s tistimi, ki so z njihovimi idejami simpatizirali, so tesno sodelovale.³³ Niso se zadovoljile z zahtevami sufražističnega gibanja Millicent G. Fawcett, temveč so zahtevale volilno pravico za vse ženske (*womanhood suffrage*), starejše od enaindvajset let. Za uresničitev te pravice pa so bile pripravljene organizirati množično gibanje delavskih žensk, saj so bile prepričane, da gibanje žensk srednjega razreda samo ne bo učinkovito.³⁴

Radikalne sufražistke so menile, da lahko k uspešnosti gibanja največ prispevajo s tem, da ustanovijo lastno organizacijo, ki bo razvila svoje lastne strategije in taktike boja. Pri tem se v nasprotju s prejšnjima dvema deloma gibanja niso izogibale strankam,

³² Gl.: Sandra Stanley Holton, *op. cit.*, str. 6.

³³ Gl.: Jill Liddington, Jill Norris, *op. cit.*, str. 229.

³⁴ *Op. cit.*, str. 26.

ampak so, prav narobe, menile, da je njihova podpora (kakor tudi podpora sindikatov) izredno pomembna (predvsem podpora nastajajoče laburistične stranke).

Nasprotovanja volilni pravici žensk Antisufražisti

Nasprotniki volilne pravice žensk so sprva zagovarjanje volilne pravice žensk pospremljali s posmehom in zaničevanjem. Prepričani so bili, da gre za popolnoma utopične ideje zagrizenih zagovornikov, ki nimajo nikakršne možnosti za uspeh. A ko so ugotovili, da se je kar nekaj nekdanjih nasprotnikov volilne pravice žensk premislilo in »stvar« podprlo v parlamentu, se jim je zdelo, da je nastopil čas za preplah ali ukrepanje. Zato so 1875. leta ustanovili komite s pomenljivim imenom *Committee for Maintaining the Integrity of the Franchise*.³⁵

Antisufražistično gibanje je bilo ustanovljeno v zgornjem domu angleškega parlamenta potem, ko je t. i. *Forsyth's Women's Suffragge Bill* v drugem branju »padel« zgolj s petintridesetimi glasovi večine. Trdno jedro skupine poslancev, ki so ustanovili odbor, so bili člani konservativne stranke, vendar pa so bili v njem tudi člani liberalne stranke in nekateri plemiči s stalnim sedežem v lordski zbornici. V začetku je bilo nasprotovanje volilni pravici žensk omejeno na parlament, pa še tu je bila njihova aktivnost kratkega obdobja.

V 19. stoletju je sicer mogoče govoriti tudi o zunajparlamentarnem nasprotovanju volilni pravici žensk, vendar pa to ni bilo organizirano. Posebej ga moramo omeniti zato, ker je volilni pravici žensk nasprotovalo nekaj pomembnih pisateljic, kot sta bili Humphrey Ward in Beatrice Potter, bolj znana s priimkom Webb.³⁶

³⁵ Gl.: Constance Rover, *op. cit.*, str. 170.

³⁶ Zdi se nam pomembno opozoriti, da prisotnosti žensk med nasprotniki volilne pravice žensk ni mogoče najti v vseh delih, ki se ukvarjajo s tem področjem. Temu pomembnemu aspektu v boju za volilno pravico žensk so namenili nekaj strani v klasičnih delih s tega področja R. Strachey, *The Cause*, in R. Fulford, *The Votes for*

Bolj organizirani so bili nasprotniki z začetka 20. stoletja. Leta 1909 so – kot navaja Fulford – v parlamentu predstavili peticijo, za katero so zbrali četrto milijona podpisov proti temu, da bi ženskam dali volilno pravico.³⁷ Med pomembnimi članicami in člani *Anti-Suffrage League* najdemo kar nekaj v javnosti navzočih žensk. Ženske se po njihovem mnenju lahko angažirajo na lokalni ravni, lahko se ukvarjajo z vprašanji družine in doma ter z družbenimi aktivnostmi v svojem okolju.

Organizacij, ki so nasprotovale volilni pravici žensk, je bilo več. Svoja stališča pa so objavljale v reviji, ki je izhajala enkrat na mesec in se je imenovala *Anti-Suffrage Review*.

Nasprotovanja strank

Velik delež »krivde« za to, da je gibanje za volilno pravico žensk potrebovalo toliko časa, da je pripeljalo svoja prizadevanja do uspešnega konca, nosijo tudi parlamentarne stranke.³⁸ Vse so se bale, da bi se volilno telo povečalo še za tako velik delež, kot ga v celotni populaciji imajo ženske. Vsaka pa je imela še dodatne razloge, zaradi katerih ni storila več, da bi ženske dobile volilno pravico. Laburistična stranka ni soglašala s tistim zakonom, po katerem naj bi volilno pravico žensk dobile ženske, ki imajo svojo lastnino in plačujejo davke, saj bi po njihovem mnenju to pomenilo, da bi s tem pridobila konservativna stranka. Menili so namreč, da se bo večina teh žensk opredeljevala za konservativno politiko in volila njihove poslance. Konservativna stranka pa je nasprotovala volilni pravici vseh žensk, sodeč, da bo tako volilno pravico pri-

Women, ter C. Rover v *Women's Suffrage and Party Politics in Britain 1866–1914*. Sandra S. Holton pa se v svoji znani knjigi *Feminism and Democracy* z nasprotniki sploh ne ukvarja, medtem ko D. Atkinson v *Votes for Women* sicer omenja nasprotovanja volilni pravici žensk, pri čemer pa »zataji« prisotnost žensk v organiziranem nasprotnem gibanju.

³⁷ Roger Fulford, *op. cit.*, str. 215.

³⁸ Zdi se, da s tem stališčem soglašajo mnoge poznavalke tega področja. Prim.: Constance Rover, *op. cit.*, str. 180. Roger Fulford, *op. cit.*, str. 134, Ray Strachey, *op. cit.*, str. 266.

dobilo veliko število delavk, te pa bodo zagotovo volile laburistično stranko.³⁹

V zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja se je zdelo, da je edina stranka, od katere je bilo pričakovati podporo, liberalna stranka. Toda z vsakim novim poskusom v parlamentu je bilo bolj jasno, da so se predvsem voditeljice konstitucionalnega krila zmotile v svoji oceni. Vodstvo stranke, ki je imelo drugačno stališče kot posamezni člani in članice, se je močno balo, da bodo ženske volile predvsem konservativce.⁴⁰

Konstitucionalnemu krilu gibanja in radikalnim sufražistkam je bilo veliko do tega, da si pridobijo podporo laburistične stranke. Toda v stranki ni bilo povsem enotnega stališča o vprašanju volilne pravice žensk. Nekateri vidni predstavniki so zahteve žensk močno podpirali, drugi so volilni pravici žensk odkrito nasprotovali, tretji pa so se zavzemali predvsem za *full adult suffrage*. Vodstvu stranke se je zdelo, da bi zavzemanje za volilno pravico žensk njihove širše cilje postavilo v drugi plan.⁴¹

Nesoglasja med strankarskim vodstvom in članstvom ter bojazen, da bo prevladala nasprotna politična opcija ali da bodo zamagljeni širši politični cilji, so bila največja ovira, da bi stranke podprle zahteve po volilni pravici žensk na državnem nivoju. Dokler v zvezi z vprašanjem volilne pravice žensk ni prišlo do minimalnega enotnega osnovnega stališča med strankami, tudi ni bilo mogoče pričakovati napredka na tem področju.

V takem položaju je bilo povsem jasno, da lahko uspe samo tisti predlog zakona, ki ima popolno podporo vlade. Predlogi in pobude posameznih parlamentarcev, znani kot *Private Member Bills*, so imeli malo upanja za uspeh. Vsi po vrsti so neslavno propadli, če ne prej, pa v drugi obravnavi. Vendar pa je bilo neenotno stališče najti tudi v vladnih kabinetih, ne glede, katera stranka je imela večino.

Videti je bilo, da ima največ možnosti za sprejem tisti zakon, ki

³⁹ Prim. tudi: Ray Strachey, *op. cit.*, str. 266.

⁴⁰ Prim.: Ray Strachey, *op. cit.*, str. 283 in Constance Rover, *op. cit.*, str. 181.

⁴¹ Gl.: Ray Strachey, *op. cit.*, str. 289.

so ga sestavili predstavniki najpomembnejših parlamentarnih strank – t. i. *Conciliation Bill* iz leta 1910. Ta predlog je imel široko podporo in sufražetsko gibanje je zanj na svojih zborovanjih še dodatno agitiralo, pa vendar v parlamentu ni dobil dovolj široke podpore. K neuspehu pa je pripomogel tudi »veto« lordske zbornice.

Nesoglasja v vladah, nenaklonjeni ministrski predsedniki in nenehna nasprotovanja lordske zbornice so tako uspešno zaustavljali vse poskuse, ki bi pripeljali do sprejetja zakona o volilni pravici žensk.

Vojna in volilna pravica

Z začetkom vojne so vse organizacije za volilno pravico žensk, z izjemo novo nastale *East London Federation of Suffragettes* (ELFS; ustanovila jo je Sylvia Pankhurst), prenehale z aktivnostmi. Odnos ženskih organizacij do vojne je bil različen. Voditeljica sufražističnega gibanja Millicent Garrett Fawcett je v vojni videla možnost, da ženske dokažejo, da so vredne državljanskih pravic.⁴² Sufražistke so se angažirale pri delu materinskih centrov, v bolnišnicah, pri Rdečem križu, sčasoma pa so začele nadomeščati moške v vojaški industriji. Enotnega stališča do vojne ni bilo. Del članic ji je nasprotoval in se zavzemal za hitro končanje vojne. Sufražetke pa so bile prepričane, da morajo narediti vse, da bo v tej vojni Nemčija poražena. Močno so se angažirale v protinemški propagandi in novačile ženske za delo v vojni industriji.⁴³ Vendar pa tudi pri njih ni bilo enotnega stališča do vojne. Močno pa so vojni nasprotovale članice ELFS s Sylvio Pankhurst na čelu in med vojno nadaljevale s svojimi aktivnostmi za volilno pravico žensk ter na svojih zborovanjih propagirale pacifizem in socializem.⁴⁴

Zaradi odhoda moških na fronto je bila potreba po delovni sili

⁴² Prim.: Diane Atkinson, *op. cit.*, str. 37 in Ray Strachey, *op. cit.*, str. 338.

⁴³ Strachey navaja, da je Sylvia Pankhurst v času vojne sodelovala z vlado in pomagala novačiti ženske, ki so delale v vojaški industriji. Gl.: Ray Strachey, *op. cit.*, str. 343.

⁴⁴ Gl.: Diane Atkinson, *op. cit.*, str. 37.

v vojaški industriji velika. Kljub odporom moških, ki niso hoteli delati skupaj z ženskami in jih zato niso hoteli vpeljati v nov način dela, so to vrzel ženske uspešno zapolnile ter tako dokazale tudi te sposobnosti in ne samo za delo doma. Mnoge ženske pa so našle zaposlitev v kmetijstvu.⁴⁵

Vse to je vplivalo na položaj žensk v družbi. Ženske so družbi, vladi, ministrom in članom parlamenta pokazale, kaj vse zmorejo, in tako spreminjale tudi samopodobo. Dokazale so, da niso šibka, krhka, neinteligentna bitja, ki potrebujejo zaščito. Porušile so predstavo o ženskih in moških delih oz. ženskih in moških družbenih vlogah. »Ženska«, ki se je zavedala, da je soudeležena pri pomembnih stvareh, in je imela lasten zaslužek, je postala veliko bolj samozavestna. Predvsem zaradi tega je bilo po koncu vojne težko še vedno nasprotovati njihovim zahtevam po državljanskih pravicah, saj so se pokazale kot – če rečemo z besedami Mary Wollstonecraft – »koristne državljanke«. Pretirano bi bilo trditi, da so ženske dobile volilno pravico zaradi svojega dela v vojaški industriji. Lahko pa rečemo, da so se z vojno pojavile možnosti širšega angažiranja in dokazovanja žensk in ženske so te možnosti s pridom izkoristile.⁴⁶

Uzakonitev splošne volilne pravice žensk

Po vojni, ko so morali že zaradi spremenjenih okoliščin na novo vzpostaviti volilni register, se je pokazala priložnost za obnovitev zahteve po volilni pravici žensk. Ker v prejšnji register niso bili vpisani niti vsi moški, se je predlagateljem sprememb zdelo najbolj pravično, da postane osnova vpisa v register *war service*. Toda v vojni so sodelovale tudi ženske, kar je pomenilo, da tega dejstva parlament ne bo mogel preprosto spregledati. Na to je *National Union of Women Suffrage Societies* (sufražistična organizacija) opozorila tudi predsednika vlade. Tega so se morali zavedati tudi nekdanji nasprotniki volilne pravice žensk.

⁴⁵ O delu žensk v času vojne gl. več v: Ray Strachey, *op. cit.*, str. 337–349.

⁴⁶ Prim.: Roger Fulford, *op. cit.*, str. 298.

Vse parlamentarne stranke so s podporo vlade in predvsem njenega predsednika predlagale nov volilni zakon, po katerem naj bi volilno pravico dobile tudi vse ženske, stare več kot trideset let, če so »[...] lastnice hiš ali žene lastnikov hiš, če imajo poklice z lastnimi prihodki vsaj pet funtov na leto, in diplomantke angleških univerz ali ženske, ki imajo kvalifikacijo, niso pa diplomirale«. ⁴⁷ Predlog zakona, ki se je imenoval *People Representation Bill* (spodnji dom angleškega parlamenta ga je sprejel z veliko večino – po nekaterih podatkih 364 glasov za in 23 proti, po drugih pa 385 za in 55 proti –, zgornji dom pa z večino 134 za, 71 jih je bilo proti in 13 vzdržanih), je 6. februarja 1918, ko ga je potrdil še kralj, stopil v veljavo. S tem se je končalo več kot petdeset let trajajoče gibanje za odpravo izključitve žensk iz volilne pravice zaradi njihovega spola. Še vedno pa ženske niso bile izenačene z moškimi v pravici do volitev na državnem nivoju. Medtem ko je *Representation of the People Act* dal volilno pravico vsem moškim, ki so bili starejši od enaindvajset let, pa so isto pravico dodelili vsem ženskam, ki so bile starejše od trideset let. Šele 1928. leta je zakon moškega in žensko v tej pravici izenačil.

Potreba po nadaljnjih ukrepih za izenačitev moških in žensk v politiki

S tem ko so si ženske priborile splošno volilno pravico, je bila dosežena formalna politična enakost moških in žensk. Toda kmalu je postalo jasno, da je bilo to še zdaleč premalo za njihov odločilen vpliv na dogajanja na tem področju. Zakaj? Ena od razlag pravi, da po stoletjih in stoletjih zapiranja žensk na področje privatnega ne moremo tako hitro pričakovati velikih sprememb. Druga pravi, da je splošna volilna pravica ženskam odprla možnosti za popolnoma nov položaj, da ne delujejo več kot člani družine, ampak kot individuumi, da pa ženske niso imele organizirane podporne baze, s katero bi to pravno enakost lahko spremenile v družbeno realnost. Tretja optimistična razlaga govori, da so ženske ob dvojnih

⁴⁷ Diane Atkinson, *op. cit.*, str. 39.

bremenih in v tako kratkem času pravzaprav veliko dosegle. Četrta razlaga gre v smeri iskanja novega pojma politike in političnosti in dokazuje, da so ženske v družbi (politiki) aktivne, da pa tega svojega delovanja nimajo za političnega, in da je zato treba redefini-rati polje političnosti.

Ne glede na navedene razlage – in če ostanemo na področju politike v Webrovem pomenu besede – je res, da so ženske marginaliziran politični subjekt in podreprezentirane v najvišjih organih odločanja. V politiki vlada železno pravilo, ki narekuje: čim večja je politična moč, tem manj je žensk in več moških. Podatki kažejo, da jih je še največ aktivnih v politiki na lokalni ravni, precej manj jih je v nacionalnih parlamentih⁴⁸, še manj žensk je v vladah posameznih držav, zelo redke pa so predsednice vlad ali držav. Po podatkih združenih narodov se je delež žensk v parlamentih zmanjšal s trinajst na deset odstotkov v letu 1994; med predsedniki držav, voditelji velikih korporacij in na vodstvenih položajih v mednarodnih organizacijah je manj kot pet odstotkov žensk. Samo šest odstotkov žensk je na ministrskih mestih, pa še te vodijo t. i. ženska področja, kot so socialne zadeve, zdravstvo in izobraževanje. Samo dvainšestdeset držav od sto oseminsedemdesetih sploh ima kakšno žensko na ministrskem položaju. Izjeme pri tem so le skandinavske države, kjer je zastopanost žensk v parlamentih in vladah že nekaj časa več kot tridesetodstotna. Na Norveškem in Švedskem se v vladah približujejo enaki zastopanosti obeh spolov.

Kje se skrivajo razlogi za tako stanje?

Najpoprej je treba reči, da so skandinavske države tako raven zastopanosti žensk v politiki dosegle postopno. Ob tem pa je treba ugotoviti, da gre pri njih za povsem specifično situacijo. Posebej pomembno je omeniti družbeno zgodovinske okoliščine, na katere je zagotovo pomembno vplivala protestantska etika, demokratična tradicija in zavestno izgrajevanje države blaginje. Že nekaj časa je stop-

⁴⁸ Evropsko povprečje zastopanosti žensk v nacionalnih parlamentih se giblje med desetimi in trinajstimi odstotki. Slovenija se s trinajstimi odstotki uvršča prav v sredino.

nja rodnosti nizka, stopnja zaposlenosti žensk in življenjska pričakovanja pa visoka. Demokratizacija v politiki je vplivala tudi na demokratizacijo vsakdanjega življenja. Moški in ženske si bolj enakomerno kot kje drugje delijo delo za potrebe gospodinjstva in družine. Prehajanje moških in žensk iz zasebnosti v javnost je bolj enakomerna. Odnos do države in politike je drugačen, govorijo o izgrajevanju ženskam prijazne države in izkoriščanju institucij sistema v korist žensk. V državi ne vidijo sovražnika, temveč v njej iščejo partnerski odnos. Obstaja cela mreža ženskih nevladnih in civilnodružbenih organizacij, ženske so organizirane v sindikatih in strankah.

Pa vendar je treba poudariti, da so ob vsem tem pomembno vlogo odigrali tudi ukrepi t. i. pozitivne diskriminacije, med katerimi je vpeljava kvot najpomembnejša. Kvote so učinkovit mehanizem, s katerimi stranke dosegajo minimalno udeležbo žensk v organih stranke, pa tudi na volitvah za državne parlamente ali druga pomembna politična mesta. Kvote ženskam olajšajo vstop v politiko tako, da je določeno število mest na kandidatnih listah rezervirano zanje. Večkrat se je namreč izkazalo, da že to, da se ženske pojavijo na kandidatnih listah, zagotavlja sorazmerno visoko verjetnost, da bodo tudi izvojene. Marsikod so kvote sprejeli kot začasni mehanizem (npr. nemška SPD), na Nizozemskem pa imajo t.i. dogovorne kvote – odstotek udeležbe žensk na kandidatnih listah je stvar dogovora lokalnih odborov in strankinega vodstva. V sredinsko in levo usmerjenih strankah skandinavskih in nekaterih zahodnoevropskih držav so se kvote izkazale za izredno učinkovit mehanizem pri zagotavljanju spodnjega praga udeležbe žensk v politiki. Kvote so sprejeli kot začasni ukrep in jih zdaj, ko se približujejo enaki zastopanosti moških in žensk v politiki, ponekod že opuščajo. V skandinavskih državah se zdaj zavzemajo za paritetno demokracijo, katere cilj je zagotavljanje enake udeležbe moških in žensk v politiki.

Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da bi vpeljava sistema kvot tudi drugod po svetu pripeljala več žensk v politično arena, na parlamentarne stolčke, pa tudi na ministrske položaje. Tako se je zgodilo na Norveškem, kjer je pogosto slišati šalo, v kateri sin sprašuje: »Mama, ali je tudi moški lahko predsednik vlade?«

LITERATURA:

- Milica G. Antić, »Politična angažiranost Johna S. Milla za volilno pravo žensk«, *Delta, Revija za ženske študije in feministično teorijo*, 3–4/1995, str. 145–161.
- Diane Atkinson, *Votes for Women*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.
- Diana H. Coole, *Women in Political Theory. From Ancient Misogyny to Contemporary Feminism*, Wheatsheaf Books, Sussex, 1988.
- Roger Fulford, *Votes for Women. The Story of a Struggle*, Faber and Faber, London, 1956.
- Eugene A. Hecker, *A Short History of Women's Rights, From the Days of Augustus to the Present Time, With Special Reference to Europe and United States*, Greenwood Press Publisher, Westport Connecticut, 1914/1917.
- Sandra Stanley Holton, *Feminism and Democracy. Women's Suffrage and Reform Politics in Britain, 1900–1918*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Vlasta Jalušič, *Dokler se ne vmešajo ženske*, Krt, Ljubljana, 1992.
- Susan Kingsley Kent, *Sex and Suffrage in Britain 1860–1914*, Routledge, London, 1990.
- Jill Liddington, Jill Norriss, *One Hand Tied Behind Us. The Rise of the Women's Suffrage Movement*, Virago, London, 1987.
- Constance Rover, *Women's Suffrage and Party Politics in Britain 1866–1914*, Routledge and Kegan Paul, University of Toronto Press, London in Toronto, 1967.
- Joan W. Scott, »Olympe de Gouges' Imagination«, Paper for the conference on Mary Wollstonecraft: 200 Years of Feminism, University of Sussex (neobjavljeno), 1992.
- Dale Spender, *Women of Ideas and What Men Have Done To Them*, Pandora Press, London, 1988.
- Margaret Stacey, Marion Price, *Women, Power, and Politics*, Tavistock Publications, London in New York, 1981.
- Ray Strachey, *The Cause. A Short History of the Women's Movement in Great Britain*, Virago, London, 1928/1978.

OD SUFRAŽETK DO MINISTRIC

Dorothy Thompson, »Women, Work and Politics in Nineteenth-Century England: The Problem of Authority«, v: Jane Rendal (ur.), *Equal or Different. Women's Politics 1800–1914*, Basil Blackwell, Oxford in New York, 1987.

Rosemarie Tong, *Feminist Thought. A Comprehensive Introduction*, Routledge, Kent, 1993.

Ralph Wardle, *Mary Wollstonecraft. A Critical Biography*, University of Nebraska Press, Lincoln, 1951.

8. večer

12. april

Dr. Majda Černič Istenič

ŽENSKES SO LAHKO (SAMO) ŠTEVILKE – RODNOST V SLOVENIJI V OSEMDESETIH LETIH

Uvod

V Sloveniji se je rodnost dolgo zadrževala nad nivojem rodnosti številnih evropskih držav. Njeno prebivalstvo se je zadovoljivo obnavljalo, kar je omogočalo ohranjanje obstoječega razmerja med vsemi starostnimi skupinami. Toda na začetku osemdesetih let se je tudi Slovenija pridružila skupini držav z neustreznim nivojem rodnosti. Po letu 1980 so se namreč tudi pri nas začele naglo zniževati vse mere rodnosti, tako splošna mera rodnosti¹ kakor tudi povprečno število živorojenih otrok na eno žensko². Vrednosti slednje, prikazane v razpredelnici 1, so od leta 1980 dalje take³, da lahko po mnenju nekaterih naših demografov⁴ že v nekaj letih pričakuje-

¹ Splošna mera natalitete (nataliteta) je razmerje med številom živorojenih otrok v enem koledarskem letu in srednjim številom prebivalstva v tem letu:

$$n = N/P * 1000.$$

M. Šircelj in sod., *Projekcije prebivalstva R Slovenije 1986–2006*, Zavod republike Slovenije za statistiko, Ljubljana, 1990, str. 10.

² Povprečno število živorojenih otrok na eno žensko (totalna mera rodnosti, TMR) je seštevek starostno-specifičnih mer splošne rodnosti v enem koledarskem letu. Pomeni povprečno število živorojenih otrok na eno žensko s predpostavko, da vse ženske doživijo 49. leto starosti (M. Šircelj in sod., *op. cit.*, str. 10).

³ V naših razmerah je za enostavno obnavljanje prebivalstva ob dani stopnji smrtnosti potrebno povprečno 2,08 živorojenih otrok na eno žensko.

⁴ M. Šircelj, *Determinante rodnosti v Sloveniji*, doktorska disertacija, FF, Ljubljana, 1991.

ŽENSKÉ SO LAHKO (SAMO) ŠTEVILKE – RODNOST V SLOVENIJI V OSEMDESETIH LETIH

mo negativni naravni prirastek in naglo spreminjanje razmerij med starostnimi skupinami v korist starejših in v škodo mlajših generacij.

Razpredelnica 1: *Splošna mera natalitete in povprečno število živorojenih otrok na eno žensko 1953–1993.*

Leto	Splošne mere natalitete	Povprečno število živorojenih otrok na eno žensko
1953	18,3	2,80
1965	18,7	2,40
1970	16,0	2,20
1975	16,7	2,16
1980	15,7	2,11
1981	15,2	1,96
1982	15,0	1,93
1983	14,1	1,82
1984	13,5	1,75
1985	13,1	1,72
1986	12,9	1,70
1987	12,9	1,69
1988	12,6	1,66
1989	11,7	1,55
1990	11,2	1,48
1991	10,8	1,42
1992		1,34
1993		1,31

Vir: *Statistični letopis Slovenije 1992*, Letnik XXXI, Zavod republike Slovenije za statistiko, Ljubljana, 1992., str. 63–64, razpredelnice 4–8, in str. 67, razpredelnice 4–14.

Šircelj: *Determinante rodnosti v Sloveniji*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Ljubljana, (doktorska disertacija), Ljubljana, 1991, str. 248, razpredelnica 50.

Za leto 1993 neobjavljen podatek Zavoda republike Slovenije za statistiko.

Zakaj se je tudi v Sloveniji rodnost spustila pod raven enostavnega obnavljanja prebivalstva? Da bi lahko odgovorili na to vprašanje in morebiti tudi na vprašanje, kako je mogoče pri nas ponovno vzpostaviti ustrezno obnovo prebivalstva, je treba najprej ugotoviti, kateri dejavniki so imeli pri vzpostavitvi takih razmer odločilno vlogo.

Ko se je rodnost v Sloveniji spustila pod raven enostavnega obnavljanja prebivalstva, smo pogosto slišali trditve, da je do tega prišlo zaradi ekonomske krize, ki je nastopila v začetku osemdesetih let. Ali je to dejansko res ali pa so na proces upadanja rodnosti vplivali podobni dejavniki in procesi, kot v drugih državah z nizko rodnostjo (npr. spremenjen način življenja ljudi, spremenjen družbeni položaj žensk, uveljavljanje doktrine odgovornega starševstva, množična uporaba zanesljivih kontracepcijskih sredstev)? Odgovor na to vprašanje je tema analize v pričujočem prispevku. Pri tem izhajam iz tele predpostavke:

Naglo upadanje števila rojstev v Sloveniji po letu 1980 je bilo močnejše povezano s spremenjenim pomenom družine (naraščanjem števila zunajzakonskih zvez in razvez) in spremenjeno vlogo ženske (podaljševanjem izobraževanja in naraščanjem zaposlovanja) kot pa z realnim poslabšanjem materialnih življenjskih razmer prebivalstva (upadanjem realnih dohodkov in upadanjem stanovanjske gradnje), t. j. z »ekonomsko krizo« v osemdesetih letih. Tudi nekatere spremembe, ki imajo značaj periodnih učinkov (migracije), so bile v primerjavi s poslabšanimi materialnimi življenjskimi razmerami močnejše povezane z upadanjem rodnosti.

Upadanje rodnosti in socialno-ekonomski procesi

Ključna spremenljivka pri preverjanju te predpostavke je totalna mera rodnosti, se pravi povprečno število živorojenih otrok na eno žensko. Pri tem kazalcu rodnosti sta izločena vpliva spolne in tudi starostne strukture prebivalstva, zaradi česar je ustrezno merilo za analizo rodnosti po koledarskih letih ali za prečno analizo rodnosti, kot temu pravijo demografi.⁵

⁵ M. Šircelj, *op. cit.*

Za popisovanje družbenih procesov pa sem v analizo vključila naslednje spremenljivke:

- delež zunajzakonskih rojstev, ki naj bi bil dokaj dober kazalec zunajzakonske skupnosti in spremenjenega pomena družine;
- število razvez na 100 porok kot kazalec spremenjenega pomena zakonske zveze in spremenjenega pomena družine;⁶
- delež žensk v skupnem številu zaposlenih kot kazalec spreminjanja družbene vloge in aktivnosti žensk;
- delež študentk med vsemi študenti, ki je kazalec spreminjanja družbene vloge in aktivnosti žensk;
- migracijski saldo kot kazalec spremembe obsega potencialnih staršev v celotnem prebivalstvu;
- indeks realnih osebnih dohodkov⁷, ki je kazalec spremembe ravni materialne blaginje prebivalstva;
- število dograjenih stanovanj v posameznem letu (tako v družbenem kot zasebnem sektorju) kot kazalec možnosti reševanja stanovanjskega problema.

Poleg omenjenih spremenljivk, s katerimi testiram zgornjo predpostavko, vključujem v analizo kot dodaten vir informacij še te spremenljivke:

- starost matere ob rojstvu prvega otroka kot kazalec odlaganja rojevanja v ženina poznejša leta;
- število dovoljenih splavov na 100 porodov kot kazalec omejevanja rodnosti;
- število otrok v VVZ na 100 zaposlenih žensk, ki je kazalec spremenjenega socialnega konteksta varstva otrok;

⁶ Delež zunajzakonskih rojstev in število razvez na 100 porok sta kazalca, ki kažeta (na makro nivoju, ne pa nujno tudi na mikro nivoju) manjšo odvisnost posameznikov od družinske skupnosti pri zadovoljevanju vsakdanjih potreb, kot je to veljalo v preteklosti. V skladu s tem kažeta tudi večjo tolerantnost družbe do različnih oblik partnerskega življenja.

⁷ Indeks realnih osebnih dohodkov je razmerje med indeksom nominalnih osebnih dohodkov in indeksom cen življenjskih potrebščin (*Statistični letopis RS*, 1992 str. 167).

- delež upravičencev do otroškega dodatka kot kazalec ukrepov socialne politike;
- število TV naročnin kot kazalec spremenjenih virov informacij in v določenem obdobju tudi naraščanja življenjskega standarda;
- delež nezaposlenih med vsemi zaposlenimi kot kazalec socialne varnosti.

Pri testiranju gornje predpostavke sem uporabila koeficient ranga korelacije (Spearmanov korelacijski koeficient)⁸. Vrednosti korelacijskih koeficientov (razpredelnica 2) nam povedo, da so bile spremembe v rodnosti od leta 1965 pa do leta 1978 (v tem obdobju je bil trend upadanja rodnost že navzoč, vendar se je rodnost še vedno vseskozi zadrževala nad nivojem enostavnega obnavljanja prebivalstva) visoko negativno povezane z zaposlovanjem žensk, rastjo osebnih dohodkov in gradnjo stanovanj, nekoliko manj, a še vedno visoko negativno pa z izobraževanjem žensk in razpadom zakonskih zvez. To pomeni, da je rodnost šibko, a enakomerno upadala, medtem ko so naraščali zaposlenost žensk, realni osebni dohodki, stanovanjska gradnja, izobraževanje žensk ter razveze. V tem obdobju pa rodnost ni bila statistično značilno povezana z migracijami in številom zunajzakonskih rojstev.

Po letu 1979 je bilo upadanje rodnosti, kot kažejo rezultati, izredno tesno povezano z naraščanjem zunajzakonskih rojstev in

⁸ Spearmanov korelacijski koeficient uporabljamo pri ugotavljanju povezanosti med dvema pojmomoma neodvisnima spremenljivkama z nesimetrično porazdelitvijo in nenumerično izraženimi vrednostmi. Pri postopku izračunavanja tega koeficienta najprej absolutne vrednosti vsake od spremenljivk zamenjamo z rangi. V nadaljnjem koraku ugotovimo razlike med rangi prve in druge spremenljivke. S tem ko delimo vsoto kvadratov razlik med rangi vseh enot obeh spremenljivk s številom enot v spremenljivkah, dobimo vrednost povezanosti med spremenljivkama. Ta se giblje v intervalu od 0 do 1. Čim bližje je koeficient vrednosti 1, večja je povezanost med spremenljivkama. Če je povezanost med spremenljivkama premosorazmerna, ima koeficient pozitiven predznak, če pa je povezanost med spremenljivkama obratnosorazmerna, potem ima koeficient negativni predznak: N. Nie in sod., *SPSS*, Mc Graw Hill, New York, 1975.

ŽENSKO SO LAHKO (SAMO) ŠTEVILKE – RODNOST V SLOVENIJI V OSEMDESETIH LETIH

deležem žensk med vsemi zaposlenimi ter tudi deležem študentk med vsemi študenti. Nekoliko manj, a še vedno zelo tesno je bilo upadanje rodnosti v tem obdobju povezano tudi z upadanjem stanovanjske gradnje in upadanjem priliva imigrantov, nepovezano pa je bilo z razvezami in gibanjem realnih osebnih dohodkov.

Razpredelnica 2: *Spearmanovi korelacijski koeficienti med povprečnim številom živorojenih otrok na eno žensko in kazalci tekočih družbenih ter ekonomskih sprememb.*

	1. obdobje 1965–1978		2. obdobje 1979–1990	
	signif.		signif.	
– delež zunajzak. roj. med vsemi rojstvi	–0,5756	0,016	–1,0000	0,000
– število razvez na 100 porok	–0,7111	0,002	–0,5275	0,032
– delež študentk med vsemi študenti	–0,7222	0,002	–0,7125	0,003
– delež žensk med vsemi zaposlenimi	–0,8930	0,000	–0,9986	0,000
– število dograjenih stanovanj	–0,8315	0,000	0,9505	0,000
– indeksi realnih osebnih dohodkov	–0,8603	0,000	0,0495	0,436
– migracijski saldo	–0,4622	0,048	0,8588	0,000

Signif.: * $P < 0,01$

** $P < 0,001$

Gledano z vidika celotnega obdobja (1965–1990) je bilo upadanje rodnosti v Sloveniji vseskozi tesno povezano z vse večjo participacijo žensk na trgu delovne sile in v izobraževanju. Intenzivnost in smer povezanosti upadanja rodnosti z drugimi družbenimi procesi pa sta se v tem obdobju spreminjali. To še posebno velja za zunaj-

zakonska rojstva, stanovanjsko gradnjo in migracijska gibanja.

Na podlagi teh rezultatov je mogoče trditi, da je bilo upadanje rodnosti v začetku osemdesetih let močnejše povezano s spremembami v načinu življenja ljudi, ki izhajajo iz že dalj trajajočega spreminjanja družbene organizacije življenja družine in vloge ženske, kot pa s spremembami v njihovem materialnem standardu. Ta se je v opazovanem obdobju prej zviševal kot pa zniževal. Toda po drugi strani rezultati pokažejo, da je bilo upadanje rodnosti poleg sprememb v načinu življenja močno povezano tudi z vse slabšimi možnostmi reševanja stanovanjskega problema, kar ni nastalo zaradi ekonomske krize, ampak zaradi nedomišljene in zgrešene stanovanjske politike (nesposobnosti spodbujanja investicijskih tokov, neracionalne porabe pridobljenih sredstev, zanemarjanja tržnih zakonitosti). Rezultati so nadalje pokazali, da je bilo upadanje rodnosti po letu 1980 močno povezano tudi z migracijskimi gibanji, in sicer z upadanjem priliva imigrantov iz drugih delov nekdanje Jugoslavije, ki je bil izredno močan v drugi polovici sedemdesetih let. Ob tej ugotovitvi se poraja vprašanje, ali ni ravno priliv imigrantov v drugi polovici sedemdesetih let onemogočil, da bi rodnost padla pod nivo enostavnega obnavljanja prebivalstva že pred letom 1980.

Razpredelnica 3: *Spearmanovi korelacijski koeficienti med povprečnim številom živorojenih otrok na eno žensko in kazalci odlaganja rojevanja, omejevanja rojstev, ukrepov socialne politike in spremenjenih virov informacij.*

	1. obdobje 1965–1978		2. obdobje 1979–1990	
		signif.		signif.
– starost matere ob rojstvu 1. otroka	0,8514	0,000	–0,9749	0,000
– število splavov na 100 rojstev	–0,2467	0,198	0,0495	0,436
– število otrok v VVZ na 100 zapos. žensk	–0,8803	0,000	–0,0604	0,422

ŽENSKES SO LAHKO (SAMO) ŠTEVILKE – RODNOST V SLOVENIJI V OSEMDESETIH LETIH

– delež upravičencev do otr. dodatka	0,4191	0,068	0,4044	0,085
– število TV naročnin	-0,9069	0,000	-0,7413	0,003
– delež nezaposlenih med vsemi zaposlenimi	0,6053	0,011	-0,8846	0,000

Signif.: * $P < 0,01$

** $P < 0,001$

Popolnejšo sliko o družbenih razmerah, v okviru katerih se je rodnost spustila pod nivo enostavnega obnavljanja prebivalstva, dobimo, če upoštevamo še nekatere druge statistične podatke. Njihova analiza je prikazana v razpredelnici 3. Pokažejo nam, da je bilo upadanje rodnosti med letoma 1965 in 1978 tesno povezano z naraščanjem števila TV naročnin (spremenjenimi viri informacij in posredovanje novih vzorcev vedenja), naraščanjem števila otrok v VVZ ter z zniževanjem starosti matere ob rojstvu prvega otroka. Precej manj je bilo upadanje rodnosti v tem obdobju povezano z zniževanjem deleža nezaposlenih, v nobeni zvezi pa ni bilo z deležem upravičencev do otroškega dodatka in številom dovoljenih splavov.

V drugem obdobju je bilo upadanje rodnosti tesno povezano z naraščanjem starosti matere ob rojstvu prvega otroka, še vedno tudi s številom TV naročnin, vendar manj kot v prvem obdobju, ter z rahlim naraščanjem deleža nezaposlenih med vsemi zaposlenimi, ki pa je močno narastel konec osemdesetih let. Upadanje rodnosti v tem obdobju tako kot v prvem obdobju ni bilo povezano z deležem upravičencev do otroškega dodatka in s številom umetnih splavov, prav tako pa tudi ne s številom otrok v VVZ glede na zaposlene ženske.

Med spremenljivko povprečne starosti matere ob rojstvu prvega otroka in izbranimi kazalci socialnih in ekonomskih sprememb, ki so bili že prej predstavljeni v razpredelnici 2, je bila narejena še dodatna korelacijska analiza. Ta je pokazala⁹, da je trend odlaganja

⁹ Podrobnejši opis analize glej v: M. Černič Istenič, *Vzorci rodnostnega*

rojevanja v poznejša leta, ki se je začel v Sloveniji v drugi polovici sedemdesetih let, močno povezan tako s spremembami v načinu življenja ljudi – deležem zunajzakonskih rojstev in deležem žensk med vsemi zaposlenimi (Spear. $r = 0,98$), kakor tudi z zmanjšanimi možnostmi reševanja stanovanjskega vprašanja (Spear. $r = -0,92$).

K drugačnemu načinu življenja in upadanju rodnosti pod nivo enostavnega obnavljanja prebivalstva je pri nas gotovo veliko prispevalo upadanje deleža kmečkega in naraščanje deleža mestnega prebivalstva (razpredelnica 4).

Razpredelnica 4: *Delež kmečkega in mestnega prebivalstva v celotnem prebivalstvu v Sloveniji po popisih (v %).*

Leta	1948	1953	1961	1971	1981	1991
kmečka pop.	44,1	41,1	31,1	20,4	9,2	7,6
urbana pop.		22,0	33,0	40,0	49,0	47,0

Vir: *Statistični letopis R Slovenije 1992*, letnik XXXI, 1992, razpredelnica 4–2, str. 57, razpredelnica 32–2, str. 384.

Z množičnim odlivom kmečkega prebivalstva na delo v tovarne in z življenjem v mestih so se spremenili viri eksistence, kar je nedvoumno vplivalo na slabenje ekonomskih motivov po večjem številu otrok. Zaradi podaljšanega otroštva, povezanega z razmeroma dolgo dobo šolanja, so se povečali stroški otrok. Po drugi strani pa je vir socialne varnosti na stara leta postalo pokojninsko zavarovanje. Dostop do tega vira ni odvisen od tega, koliko otrok ima ali je imel posameznik, ampak od opravljene delovne dobe.

Upadanje rodnosti in spremembe na področju zakonodaje

Spremembe v nivoju rodnosti so, kot menijo nekateri avtorji¹⁰,

obnašanja prebivalcev Slovenije – socialni, ekonomski in psihološki dejavniki rodnosti, doktorska disertacija, FDV, 1994.

¹⁰ R. Inglehart, *Kultureller Umbruch*, Campus Verlag, Frankfurt/New York, 1989, in L. H. Day, *Analysing Population trends: Differential Fertility in a Pluralistic Society*, Croom Helm, London, 1983.

pogosto pomembno povezane s spremembami v zakonodaji. V obdobju, ki sem ga analizirala, so bile v našo zakonodajo vpeljane nekatere novosti in spremembe. Med njimi velja najprej omeniti razširitev pravice posameznika o svobodnem odločanju o rojstvu svojih otrok, do česar je prišlo s sprejetjem zakona o zdravstvenem varstvu leta 1977. V delu javnosti, pa tudi v strokovnih krogih, prevladuje mnenje, da je pri nas na padec rodnosti pod nivo enostavne reprodukcije močno vpliva liberalizacija splava. Kot kažejo rezultati korelacijske analize v razpredelnici 2, pa to ne drži. Spremenljivki povprečno število živorojenih otrok na eno žensko in število splavov na 100 rojstev nista med seboj v nikakršni statistično značilni zvezi niti v prvem niti v drugem obdobju. Bolj verjetno se zdi, da je bilo upadanje rodnosti v tem obdobju povezano s spremembami v uporabi kontracepcije. Kot kažejo statistike (razpredelnica 5), so na koncu sedemdesetih let in v začetku osemdesetih ženske začele uporabljati bolj zanesljiva kontracepcijska sredstva, predvsem maternični vložek. Domnevamo lahko, da je potreba po tovrstnih sredstvih obstajala že prej, vendar so bila ta sredstva ženskam neznana in nedostopna. Precej verjetno je, da je bila sprememba zakona v korist večje liberalizacije splava odgovor na že spremenjen odnos ljudi do svojih reproduktivnih zmožnosti in ne šele spodbuda za njegovo spreminjanje¹¹.

Razpredelnica 5: *Uporaba hormonske in intrauterine kontracepcije v Sloveniji 1970–1991.*

Leto	hormonska kontracepcija % fertlnih žensk	intrauterina kontracepcija % fertlnih žensk
1970	7,7	1,9
1973	11,7	3,4
1975	14,4	6,5
1977	15,6	9,3

¹¹ Generacija žensk, rojenih leta 1930, je bila zadnja generacija v Sloveniji, ki je s svojo rodnostjo še dosegla nivo enostavnega obnavljanja prebivalstva (Šircelj, 1990).

SPOL: Ž

1978	14,4	10,9
1979	14,2	13,0
1980	12,5	15,4
1981	10,3	17,5
1982	12,5	18,7
1983	11,5	19,9
1984	11,7	20,6
1987	11,3	21,6
1989	12,1	21,0
1991	12,7	16,8

Vir: Interni podatki avtomatske obdelave receptov Inštituta za varovanja zdravja, Ljubljana, 1993.

Precej večja povezanost med rodnostjo in spremembami v zakonodaji se kaže v zvezi z izenačitvijo zakonske skupnosti z zunajzakonsko, se pravi z izenačitvijo otrok, rojenih v zakonski zvezi, z otroki, rojenimi v zunajzakonski zvezi. Do teh zakonskih sprememb je prišlo leta 1976. Pred tem letom je bil delež zunajzakonskih rojstev med vsemi rojstvi 8,8 %, leta 1980 13,1 %, leta 1990 pa že 24,5 %. Poleg tega je bila vpeljava tega zakona močno povezana tudi z odlaganjem rojstev prvih otrok v starejša leta. Na podlagi tega sklepamo, da je povezanost med upadanjem rodnosti in spremembami v starosti žensk ob rojstvu prvih otrok v osemdesetih letih posredovala večja družbena tolerantnost do zunajzakonske skupnosti in drugih alternativnih oblik skupnega življenja¹²

Naslednji ukrep, ki ga velja omeniti, zadeva varstvo materinstva ali starševstva. Leta 1974 se je porodniški dopust podaljšal na 246 dni oz. 1 leto, leta 1986 pa spet na 1 leto ali 15 mesecev. Tem spremembam so v naslednjih letih (1975 oz. 1987–1988) sledile umiritve ali celo ustavitve padanja rodnosti. Iz tega je mogoče sklepati, da posamični pozitivni ukrepi socialne politike, ki so na-

¹² Ob tem velja poudariti, da je zveza med rodnostjo in zunajzakonskimi rojstvi lahko le pogojna; ta zveza je le eden izmed znakov ali sindromov modernizacije, ki jo je dosegla tudi naša družba. Podobno je mogoče trditi tudi za zvezo med rodnostjo in razpadom zakonske zveze.

menjeni materinstvu oz. starševstvu, zavirajo upadanje rodnosti, vendar pa ga ne zaustavijo.

Morda bi bili učinki takih ukrepov večji in dolgoročnejši, če bi jih kombinirali še z nekaterimi drugimi ukrepi, npr. z večjim številom alternativnih oblik varstva za majhne otroke. Iz rezultatov korelacijske analize (razpredelnica 3) je razvidno, da organizacija otroškega varstva, kakršna je veljala v osemdesetih letih, ni bila statistično značilno povezana z upadanjem rodnosti. Na osnovi tega bi bilo sklepati, da je bilo to področje družbenih storitev ustrezno urejeno. Toda nekatere analize otroškega varstva v osemdesetih letih¹³ tega niso potrdile. Pokazale so, da populacijo otrok, vključeno v VVZ, sestavljajo predvsem otroci, starejši od treh let¹⁴. Najmlajši otroci pa so najpogosteje v neformalnih oblikah varstva. To pomeni, da jih varujejo sorodniki ali nesorodniki, kar pa za mnoge starše in otroke ni najboljša rešitev. Pri prvih se nemalokrat ustvarjajo napetosti v odnosih, npr. med starši otroka in sorodnikom/sorodnico zaradi različnih pojmovanj o pravilnosti vzgoje otroka. Varstvo z nesorodniki pa je marsikdaj povezano z večjimi finančnimi stroški, pogostimi menjavami in nezanesljivostjo. Takšne izkušnje lahko seveda destimulativno vplivajo na želje staršev po nadaljnjem, večjem številu otrok. Družba bi morala zato omogočiti razvoj pestrejših formalnih oblik varstva za najmlajše otroke (za klasične vrtce se starši najbolj ne navdušujejo), saj se pri nas velika večina žensk po preteku porodniškega dopusta ponovno aktivira v svojem poklicu, in sicer za polni delovni čas.

Upadanje rodnosti in socialno-psihološki procesi

Doslej je bilo govora le o povezanosti upadanja rodnosti s socialnimi in ekonomskimi procesi. Raziskovalci rodnosti v zad-

¹³ K. Boh in N. Černigoj Sadar, *Otroško varstvo*, Raziskovalno poročilo ISU, Ljubljana, 1988.

¹⁴ O tem poročajo tudi podatki *Letopisa o zdravstvenem in socialnem varstvu v Sloveniji za leto 1990* (1991, str. 72). V tem letu je bilo v VVZ zajetih 30% otrok iz populacije otrok do treh let starosti in 65% otrok iz populacije otrok od treh let do vstopa v šolo.

njih letih ugotavljajo, da imajo pri spremembah v nivoju rodnosti čedalje pomembnejšo vlogo tudi socio-psihološki procesi. Med njimi so še posebno pomembni sekularizacijski procesi, med katere sodi tudi zaton moči religiozne ideologije o družini in tradicionalne družinske morale.

Iz razpredelnice 6 je videti, da se je skozi vsa sedemdeseta leta in še v začetku osemdesetih delež verujočih¹⁵ vseskozi zmanjševal. Leta 1984 pa se je trend obrnil, tako da je bil delež verujočih v letu 1990 (61,1 %) zelo podoben deležu verujočih v letu 1969 (60,2 %). Na osnovi podatkov do leta 1983 lahko ugotovimo jasno izraženo pozitivno povezanost med upadanjem rodnosti in sekularizacijskimi procesi. Deleži verujočih po letu 1983 pa kažejo na pojav ponovnega oživljanja religioznosti v slovenski družbi. Vendar pa kljub revitalizaciji religije rodnost še vedno upada z nič manjšo intenziteto. Kako je to mogoče pojasniti?

Razpredelnica 6: *Deleži vernih v % in povprečno število živorojenih otrok na eno žensko 1968–1990.*

Leta	1968	1969	1973	1976	1978	1980	1982	1983	1984	1986	1987	1988	1989	1990
Verni	67,8	60,2	59,4	52,0	45,3	48,1	49,5	47,7	50,5	52,2	50,7	56,3	58,1	61,8
Povpr. št. živor. otrok na eno žensko	2,30	2,20	2,16	2,21	2,12	2,02	1,96	1,82	1,75	1,70	1,69	1,66	1,55	1,48

Vir: Toš in drugi, *Slovenski utrip*, FSPN, Ljubljana, 1989, str. 281, in *Slovensko javno mnenje 1990/2*, Interna publikacija FSPN (sumarnik), 1990.

¹⁵ Med verne so vključeni tisti posamezniki, ki

- so verni in vsako nedeljo obiskujejo verske obrede;
- so verni in pogosto, vsaj enkrat mesečno obiskujejo verske obrede;
- so verni in le včasih, ob velikih praznikih in posebnih priložnostih obiskujejo verske obrede;
- so verni in ne obiskujejo verskih obredov.

Poznavalci sekularizacijskih procesov pri nas¹⁶ menijo, da pri naraščanju deleža verujočih ne gre za ponovno neposredno oživljanje krščanske ideologije, ampak le za neko vrsto povratka h krščanski obredni tradiciji: božič, velika noč, poroke, pogrebi, krsti. Povečalo se je namreč predvsem število tistih vernikov, ki obiskujejo verske obrede samo ob velikih praznikih. Poleg njih je narastlo tudi število verujočih, ki so do same cerkve ravnodušni. Ne nazadnje pa je treba upoštevati tudi podatek, da so nosilci revitalizacije religije v Sloveniji predvsem mladi ljudje, rojeni med letoma 1963–1970, ki so živeli v precej drugačnih družbeno-kulturnih in duhovnih časih kot generacije, ki so največ prispevale k deležu verujočih ob koncu šestdesetih let. Kot ugotavlja M. Jogan¹⁷, postaja izbira moralnih norm in vrednot *à la carte* iz religiozne in sekularne sfere prevladujoč način življenja ljudi. Zato lahko predpostavimo, da izrekanje za religioznost pri mladih ne pomeni tudi vračanja k prepuščanju reproduktivnih potencialov golemu naključju. Razlike v načinu življenja med vernimi in nevernimi, kot ugotavljajo nekateri tuji avtorji (Westoff in Jones, 1979), namreč slabijo. Tako neverni kot verni se ločujejo, živijo v zunajzakonski skupnosti in uporabljajo različne kontracepcijske metode pri načrtovanju družine.

Sklep

Na podlagi predstavljenih statističnih kazalcev je mogoče trditi, da so na proces upadanja rodnosti v osemdesetih letih v Sloveniji vplivale podobne družbene spremembe kot v drugih državah s prevladujočo nizko rodnostjo in da so na njegov potek močneje vplivali socialni in socialno-psihološki kot pa ekonomski dejavniki rodnosti. Poleg tega je mogoče s precejšnjo gotovostjo trditi, da bi rodnost padla pod nivo enostavnega obnavljanja prebivalstva v vsakem

¹⁶ Z. Roter, »Revitalizacija religije v Sloveniji koncem osemdesetih let«, v: Niko Toš (ur.), *Slovenski utrip*, FSPN, Ljubljana, 1989.

¹⁷ M. Jogan, »Catholic Church, Recatholisation and Gender Hierarchy«, v: Laura Barrous, Ann Grunberg (ur.), *Gain and Losses: Women and Transition in Eastern and Central Europe*, Unesco ENWC, Bukarešta, 1994, str. 82–94.

primeru, ne glede na obstoječo ekonomsko situacijo. Gotovo pa tudi drži, da je slabšanje življenjskega standarda prebivalstva v zadnjih letih proces upadanja rodnosti še dodatno intenziviralo.

Glede na omenjene ugotovitve torej ni upravičeno pričakovati, da bi se samo z izboljšanjem življenjskega standarda rodnost pri nas sama od sebe spet povzpela na ustrežno raven in tako omogočila vzpostavitev stabilnih razmerij med generacijami. Da bi to dosegli, bi morali storiti še kaj več. Strukturne in kulturne spremembe, ki jih je v zadnjih desetletjih doživela Slovenija, so namreč ostale delno nepopolne, nedorečene. Na nekaterih področjih se je življenje v naši družbi posodobilo (ekonomska emancipacija žensk, tolerantnost do različnih oblik skupnega bivanja, prenos bremen socialne varnosti starejših starostnih skupin z družine na družbo in podobno), toda v mnogih je ostalo še dokaj nespremenjeno. Pri tem velja še zlasti izpostaviti nezadostno prilagojenost družbe na spremenjen položaj žensk. V polju družine se ta neprilagojenost kaže v vztrajanju moških pri tradicionalnih vzorcih delitve vlog med spoloma, npr. v (ne)delitvi gospodinjskega dela in obveznosti do otrok. Z vidika širše družbe pa se ta neprilagojenost kaže v gledanju na materinstvo oz. starševstvo kot na izključno zasebno zadevo posameznika (npr. indiferentni odnos delovnega okolja do težav, ki jih imajo zaposlene matere oz. starši pri medsebojnem usklajevanju starševske in poklicne vloge). Kot kažejo izkušnje nekaterih držav (predvsem skandinavskih), je ustvarjanje možnosti za lažje usklajevanje družinskega in poklicnega dela zanesljiv izhod iz neugodnih demografskih razmer: pripravljenost ljudi imeti otroke je namreč odvisna predvsem od tega, kako dobro sta usklajeni njihova potreba po poklicnem delu in potreba po družinskem življenju. To optiko bi veljalo čimprej sprejeti in udejaniti tudi pri nas.

LITERATURA:

- Katja Boh in Nevenka Černigoj Sadar, *Otroško varstvo*, Raziskovalno poročilo ISU, Ljubljana, 1988.
- Majda Černič Istenič, *Vzorci rodnostnega obnašanja prebivalcev Slovenije – socialni, ekonomski in psihološki dejavniki rodnosti*, doktorska disertacija, FDV, 1994.

ŽENSKES SO LAHKO (SAMO) ŠTEVILKE – RODNOST V SLOVENIJI V OSEMDESETIH LETIH

Lincoln H. Day, *Analysing Population trends: Differential Fertility in a Pluralistic Society*, Croom Helm, London, 1983.

Ronald Inglehart, *Kultureller Umbruch*, Campus Verlag, Frankfurt/New York, 1989.

Maca Jogan, »Catholic Church, Recatholisation and Gender Hierarhy«, v: Laura Barrous, Ann Grunberg (ur.), *Gain and Losses: Women and Transition in Eastern and Central Europe*, Unesco ENWC, Bukarešta, 1994.

Norman Nie in sod., *SPSS*, Mc Graw Hill, New York, 1975.

Zdenko Roter, »Revitalizacija religije v Sloveniji koncem osemdesetih let«, v: Niko Toš (ur.), *Slovenski utrip*, FSPN, Ljubljana, 1989.

Milivoja Šircelj in sod., *Projekcije prebivalstva R Slovenije 1986–2006*, Zavod republike Slovenije za statistiko, Ljubljana, 1990.

Milivoja Šircelj, *Determinante rodnosti v Sloveniji*, doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1991.

Charles F. Westoff in Elise F. Jones, »The end of 'Catholic' Fertility«, *Demography*, 1979/16, št. 2, str. 209–217.

Sabina Ž. Žnidaršič

»BIOLOŠKI SAMOMOR NARODA«

Gibanje rojstev v prostorih in časih ni le eno najzapletenejših vprašanj v raziskavah o gibanju prebivalstva, ampak je tudi najtrši oreh demografskih projekcij. Usmerjanje gibanja rojstev se vedno znova izkaže kot najnehvaležnejši smoter najrazličnejših (v najširšem pomenu) političnih akcij. In seveda so zagate, zmote in utvare, ki se navezujejo na kompleksno in komplicirano temo o gibanju rojstev, nepreklicno bile, so in bodo povezane z ženskami. Pri njih, z njihovo voljo ali brez nje, se vse prične in nadaljuje ali pa tudi konča. Koliko in kakšne otroke bo mati rodila, v okviru razprav in politik gibanja prebivalstva nikakor ni zasebna in intimna zadeva para, ampak je eno najvitalnejših vprašanj nacionalnih politik, kajti: »Sveta in najvzvišenejša naloga ženske je materinstvo. Blagor ženski, ki ga je deležna in svojo nalogo izpolnjuje požrtvovalno, kot ji velevata vest in znanost. Njen delež bo neizmerna ljubezen otrok in hvaležnost naroda.«¹

Odnos do gibanja števila rojstev in s tem povezane rasti ali upada celotnega prebivalstva se je v času in v posameznih kulturah spreminjal. V zgodovini tako poznamo obdobja, ko so poskušali rojstva in s tem število prebivalstva v prihodnosti omejiti, kot tudi druga, ko so si prizadevali za povečanje števila rojstev. Posamezne kulture so v skladu s ciljem sprejemale najrazličnejše ukrepe, za

¹ Anton, Brecej. »Materinstvo – jedro ženskega in družabnega vprašanja«, Slovenec, št. 291/1927, letnik LV, str. 13.

katere so si domišljale, da lahko pomembneje vplivajo na sicer tako samosvoje gibanje rojstev. Iz preteklosti lahko navedemo pravzaprav le dva uspešna poskusa bistvenega povečanja števila rojstev. Oba sta povezana s kar se da drastičnimi sredstvi in nasilnimi ideologijami. Ampak kot pravijo zaskrbljeni za obstoj naroda v 30. letih našega stoletja: »Pri izbiri sredstev [za dvig rojstev, o. p.] je treba biti radikalen!«² Prvi tak primer je preganjanje čarovnic ali, če smo povsem natančni, modrih žensk v 15., 16. in 17. stoletju. Drugi poskus, ki je dal v zelo kratkem času zelo presenetljive rezultate in ki je zbujal pri sodobnikih mešanico začudenja in občudovanja, sodi v obdobje tretjega nemškega rajha.

Seveda lahko vključimo preganjanje čarovnic v kontekst demografskih politik le, če se strinjamo, da je šlo pri tem tudi(!) za povečevanje števila rojstev na račun prepovedi in izbrisa raznih kontracepcijskih in abortivnih vednosti in praks.³ Temeljitost gonje proti t. i. modrim ženskam je vsaj eden od razlogov za porast rojstev v novoveški Evropi. Populacijski *boom* prebivalstva v predindustrijski Evropi ima svojo predzgodbo v času med 13. in 15. stoletjem. V tem obdobju je prišlo do skoraj neverjetnega upada prebivalstva. Razlogi za to so vsekakor različni in mnogovrstni, saj segajo od epidemij, klimatskih sprememb, do sprememb v mentaliteti in življenjskih navadah ljudi, povezanih z uveljavljanjem novega gospodarskega in socialnega sistema.

Eden prvih razlogov za zmanjšanje števila evropskega prebivalstva v omenjenem času je vsekakor pandemija kuge v 14. stoletju⁴,

² Dr. Bojan Pirc, »Padanje rojstev«, Zdravje, št. 6/1931, letnik 7, str. 37–40.

³ Treba pa je poudariti, da je bilo preganjanje modrih žensk bržkone stranski, a zato morda nič manj zaželen produkt iztrebljanja vseh heretičnih ter drugače s hudičem povezanih praks in razmišljanj. Razglasitev čarovnic in modrih žensk za izvajalke malefici= a ali za heretičarke in njihovo posledično preganjanje in iztrebljanje so bolj značilni za ekscesne primere v zgodovini pregona heretikov, povezane s t. i. pooblaščenimi raziskovalci, kot za samo satanistično teorijo. Geografsko so bili najintenzivnejši pregoni (tudi in predvsem) modrih žensk v nemških deželah, kjer sta delovala npr. papeževa pooblaščenca Jakob Sprenger in Heinrich Kramer, bistveno manj v italijanskih mestnih državicah ali v španskem kraljestvu.

⁴ Svoj pohod je začela črna smrt v letih 1347–9 in ob tej priložnosti pokosila

ki so se ji pridružile še druge nalezljive bolezni: koze, malarija, dizenterija in trebušni tifus. Število evropskega prebivalstva je bilo tako v letu 1430 za kar 50 do 75 odstotkov nižje kot leta 1290. Drugi razlog, ki je bistveno vplival na demografsko katastrofo, je bila dramatična sprememba klime na celini. Enajsto in dvanajsto stoletje, ki ju označujeta tako ponoven razcvet mest in trgovine kot tudi porast števila prebivalstva, sta bili v znamenju blagih zim, suhih poletij in presežka hrane. Toda v letih 1250–1300⁵ je prišlo v Evropi do t. i. male ledene dobe, ki je drastično omejila samopreskrbovalne zmožnosti celine. Zaradi mrzle in mokre klime, skoraj popolnega upada pridelka, bolezni živine in za tovrstne razmere prevelikega števila ljudi je nenehno primanjkovalo hrane. Prebivalstva je bilo kratko malo preveč za obstoječe možnosti. In lakota je postala neizogiben del življenja. Še zlasti huda leta so bila 1315–1317, ko je vsesplošna lakota pustošila po Angliji, Franciji in Nemčiji. Vse omenjene naloge so oživille nikoli povsem zamrla pričakovanja konca sveta. Zadnja stoletja srednjega veka so bolehalo za življenjskim pesimizmom, potrtojstjo in obupom. Ravnanje ljudi je bilo zelo različno in je segalo od pravega hedonizma do popolne askeze; oboji so pričakovali isto, le da so eni hoteli s tega sveta manj trezni in bolj veseli, drugi povsem pripravljeni in že na tej strani osvobojeni vezi vsakdanjega življenja.⁶ Bolj kot hedonizem, kriminal in nemoralna je v tem času naraščala religiozna aktivnost. Prišlo je npr. do pravega izbruha tarantizma, fanatičnega in obsesivnega plesa, »plesa smrti«, do razcveta pridigarских dejavnosti in ustoličenja novih svetnikov. Šlo je za močan impulz k osebni asketizmu in neizbežno vrnitev

okoli tretjino prebivalstva. Sienski kronist Agnolo di Tura de Grasso je celo zapisal (po: Richards Jeffrey, London 1994, str. 14): »Toliko jih je umrlo, da so vsi verjeli, da prihaja konec sveta.« Drugi del pandemije je bil v letih 1361–2 in je zahteval 10 do 20 odstotkov prebivalstva. Posebnost te epidemije kuge je bila, da so bili večina umrlih mladi dečki. Zato se je je oprijelo ime »fantovska kuga« (*pestis puerorum*). Naslednja epidemija v letu 1369 je pokončala naslednjih 10 do 15 odstotkov prebivalstva.

⁵ Obdobje mokrih poletij, propadlih žetev, živalskih kug in epidemij tifusa ter dizenterije se je nadaljevalo še vse v štirideseta leta 14. stoletja.

⁶ Izvrsten pripomoček za razumevanje tedanjega trenutka in ravnanja ljudi v njem je Boccacciov *Decameron*.

heretičnih gibanj. Tovrstni odmik od vsakdana in zagledanost v pomrtnost pa seveda nista bila spodbudna za razmnoževanje. K upadanju števila porok in števila rojstev je močno prispevala tudi spremenjena mentaliteta Evropejcev 14. in 15. stoletja, povezana z uveljavljanjem denarnega gospodarstva. Na eni strani se je tako premaknila povprečna starost mladoporočencev (najprej predvsem moških) navzgor, na drugi strani pa se je začelo povečevati število samcev.

Padanje števila rojstev, s katerim so se spopadali nemški evgenični znanstveniki v desetletju pred drugo svetovno vojno, ima svoje začetke konec 18. stoletja in v 19. Po vsej verjetnosti moramo zgodbi pripisati vsaj dva vira: vznik paranoičnega občutka skorajšnje prenaseljenosti Evrope, ki ima najbolj gorečega preroka v Malthusu, in obuditev starih vednosti o preprečevanju ter prekinitvi nosečnosti ter odkritja novih tovrstnih tehnik. Naj dodamo še en, nikakor ne nepomemben, vsekakor pa teže ujemljiv razlog: spremenjen odnos do življenja, osebnih ambicij posameznika, njegovih možnosti, z vsem tem pa je tesno povezan drugačen in nov odnos do potomcev. Prvi novodobni razmah in celo vladno podporo so doživela kontracepcijska sredstva v času francoske revolucije. Tedaj so pričeli predvsem žirondisti (npr. Condors leta 1795) s propagando, da starši otrokom niso dolžni le življenja, ampak jim dolgujejo tudi srečo. Francija je bila tudi tista država, v kateri je novodobna evropska primerjalna statistika najprej zaznala padce umrljivosti vsega njenega prebivalstva, umrljivosti novorojenčkov še posebej, in posledično seveda skupne poraste prebivalstva. Zdi se, da kot odgovor na izboljšane možnosti preživetja vseh starostnih skupin prebivalstva v prvi polovici 19. stoletja že tudi upada število rojenih otrok. Trend zmanjševanja števila rojenih otrok se je med stoletjem še stopnjeval, tako da je štela okoli leta 1880 povprečna francoska družina le tri otroke. To pa je številka, ki se ji je ostala Evropa približala nekako v začetku 20. stoletja.

Vsekakor je res, da je bila Evropa 19. stoletja prenaseljena celina. Njene gospodarske zmožnosti niso dovoljevale aktivne vključitve prebivalstva, ki je, predvsem zaradi pomembnega upada umrljivosti, številčno skokovito naraščalo.⁷ Nujna posledica preve-

likega števila prebivalstva in omejenih možnosti preživljanja je bilo izseljevanje. Ob tem, da se je prebivalstvo Evrope v 19. stoletju več kot podvojilo (porast 1800–1900 za 123,8 odstotkov ali od 177.820.000 na 397.970.000 ljudi), pa statistiki predvidevajo, da se je v istem času iz nje izselilo okoli 19 milijonov ljudi.⁸

V stoletju rasti skupnega evropskega prebivalstva pa niso številčno napredovali vsi narodi enako; svoje najvišje vzpone so imeli ob različnih časih ali, če poenostavimo: porast števila celotnega nacionalnega prebivalstva in porast števila novorojenčkov, čemur je nekoliko pozneje sledil upad rojstev, so najprej doživeli narodi na zahodu celine, začenši s Francozi, v drugem valu prevladujejo Germani, tem pa slede slovanski narodi, ki poznajo največje številčne vzpone prav v 20. stoletju.

Razpredelnica 1: % razmerje med posameznimi narodi v Evropi v 19. stol.⁹

	1800	1850	1900
Francija	15,7%	13,9%	10,2%
Velika Britanija z Irsko	9,2%	10,6%	10,5%
Italija	9,4%	9,1%	8,1%
Nemčija	12,5%	12,9%	13,7%
Avstro-Ogrska	12,5%	11,7%	11,4%
Rusija	21,4%	22,6%	27,7%

⁷ K upadanju umrljivosti vseh skupin prebivalstva so pomembno prispevale tako novosti v kmetijstvu (prav neprecenljivo vlogo ima pri tem krompir, nova kultura, ki se je npr. v Avstriji uveljavila šele z ostrim dekretom cesarice Marije Terezije, je pa dokončno pometla z obdobji lakot na celini), splošni higieni (še posebej so pomembne izboljšave v večjih in velikih mestih) in medicini še posebej. Pomembna elementa, ki prispevata k povečanju števila evropskega prebivalstva v tem času, sta: korenit upad umrljivosti pri ženskah v rodni dobi in upad umrljivosti novorojenčkov in majhnih otrok. Upad umrljivosti žensk v rodni dobi je povezan tako z razvojem same ginekologije kot z vse večjo (čeprav za naše predstave še vedno skromno) vednostjo o zdravstveni preventivi in osebni higieni. S porastom standarda in ne nazadnje s samim upadom števila otrok, ki jih rodi povprečna ženska, pa so se povečevale tudi možnosti za preživetje živorojenih otrok.

⁸ Vinko Šarabon, »Prebivalstvo Evrope v XIX. stoletju«, Dom in svet, št. 8/1907, letnik XX, str. 348–352.

⁹ *Ibid.*

Če si zdaj natančneje pogledamo deželo Kranjsko v 19. stoletju, bomo opazili, da se je v prvih treh desetletjih tega stoletja njeno prebivalstvo številčno močno okrepilo (za 24,5 odstotkov), da pa se je ta rast proti sredini stoletja zaustavila; posamezni predeli dežele oz. njeni politični okraji so doživljali v drugi polovici stoletja celo padce absolutnega števila prebivalstva. Povprečna številčna rast prebivalstva Kranjske npr. v desetletjih 1880–1910 ne presega niti 3 odstotkov na desetletje, ob tem, da je naraščalo število celotnega državnega prebivalstva za povprečnih 7,9 odstotkov na desetletje. Upad števila deželnega prebivalstva moramo pripisati predvsem izredno intenzivnemu izseljevanju, ki je zajelo deželo že takoj po dokončanju železnice Dunaj–Trst. Glede gibanja števila prebivalstva bomo našli na Kranjskem le tri politične okraje, kjer prebivalstvo po številu strmo narašča. Politični okraji Ljubljana-mesto, Ljubljana-okolica in Radovljica¹⁰ so tisti redki okraji na Kranjskem, ki so zanimivi za priseljevanje. Izseljevanje je bilo seveda največje iz izrazito kmetijskih političnih okrajev, kakršen je bil npr. Črnomelj. Prometna odmaknjenost od središča dežele in splošna arhaičnost okraja sta verjetno glavna razloga za tako množično odhajanje. Podatek, da se je večina kranjskih izseljencev in izseljenk naseljevala, in to tako v domovini kot v tujini, predvsem v mestnih in industrijskih središčih, kaže, da so jih, bolj kot sam boj za preživetje, od doma vabile možnosti drugačnega načina življenja. Po podatkih statistikov naj bi se na račun izseljevanja prebivalstvo Kranjske v letih 1870–1910 zmanjšalo za 101.050 oseb.¹¹

Število prebivalstva na Kranjskem pa ni naraščalo pod pričakovanji le zaradi izseljevanja. Na stagnacijo in predvsem upočasnitev rasti deželnega prebivalstva je dolgoročno vplivalo to, da se je proti koncu 19. stoletja tudi Kranjska vključila v evropske demografske tokove. Ti so se, kot sem omenila že zgoraj, širili nekako v smeri

¹⁰ Prebivalstvo političnega okraja Radovljica se je povečevalo zaradi priseljevanja nove (predvsem moške) delovne sile. V politični okraj so namreč sodile tudi Jesenice, ki so prav tedaj začele preraščati v pomemben industrijski center dežele.

¹¹ Ob tem velja pripomniti, da so omenjene številke lahko le bolj ali manj točne, kajti država je v tem obdobju vodila zelo površno statistiko izseljencev.

od zahoda, natančneje od Francije na začetku stoletja, kjer se sodobna zgodba o gibanju rojstev začne, prek srednje Evrope, kjer sredi stoletja zajame Italijo in Nemčijo, proti vzhodu.¹² Približno osemdeset let za Francijo je v novi evropski demografski vzorec stopila tudi avstrijska monarhija in z njo Kranjska. Še desetletja pozneje je prevladal tudi v vzhodni Evropi.

Tako kot za večino Evrope¹³ je tudi za Kranjsko veljal t. i. *european marriage pattern*, evropski vzorec poročanja, ki je vključeval:

1. Relativno visoko starost mladoporočencev vseh stanov – razen plemstva. Povprečna starost nevest in ženinov v Evropi, vsaj zadnjih dvesto let, je bila nekje med 23. in 27. letom. Na Kranjskem se je tako večina žensk poročila v starosti med 24. in 30. letom.¹⁴ Namen navade poznih porok in predvsem višje strosti nevest je bilo nedvomno tudi omejevanje števila v družini rojenih otrok. Kajti, »ob tem, da je bila povprečna starost žensk ob poroki med triindvajset in sedemindvajset let, in da je nastopila menopavza okoli štiridesetega leta starosti, je bilo obdobje rodnosti povprečne ženske precej omejeno.«¹⁵

¹² Naj mi bo oproščeno, da tlačim Kranjsko na vzhod, vendar je pojem »proti vzhodu« rabljen strogo geografsko, v smislu: vzhodnejše od npr. Nemčije, in nima nobenih političnih konotacij.

¹³ Izjem je le malo, so pa toliko bolj zanimive, saj pripadajo kaj različnim tradicijam in geografskim prostorom: Irska, J. Italija in Balkan (tako pravoslavni kot muslimanski del).

¹⁴ Konec 19. stoletja in v začetku 20. so se ženske na Kranjskem najpogosteje možile stare od 24 do 30 let (34,3%), nekoliko manj pogoste so poroke mlajših deklet, starih od 20 do 24 let (31%), na tretjem mestu so stare med 30 in 40 let (17,6%), na zadnjem pa so neveste, bodisi mlajše od 20 let (11,1%) ali starejše od 40 let (6%). Za Kranjce hkrati velja, da so se najpogosteje poročali stari med 24 in 30 let (43,6%), redkeje stari med 30 in 40 let (30,3%), še redkeje pa bodisi starejši od 40 let (14,7%) ali pa mlajši od 24 let (11,4%). Stereotip o rosno mladih nevestah v preteklosti in med širokimi sloji prebivalstva se ob statističnih podatkih pokaže kot fantazija. Obenem je veliko bolj uporaben za naš čas, natančneje čas po drugi svetovni vojni, kot pa za obdobja pred njo.

¹⁵ Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800*, Penguin Books, 1984, str. 52.

2. Dolgo obdobje spolne zrelosti pred zakonom.
3. Navada, da se mladi par po poroki naseli ločeno od staršev, je predpostavljala njegovo ekonomsko neodvisnost, kar je ponovno vplivalo na relativno visoko povprečno starost mladoporočencev.
4. Naraščanje števila samskih oseb – še zlasti med višjimi sloji. Na Kranjskem je bilo med samskimi odraslimi osebami več žensk kot moških. Najpomembnejši razlog za prevlado žensk med samskimi je preprosto statistično dejstvo, da je med odraslim, za zakon godnim prebivalstvom, odstotek moških občutno nižji kot odstotek žensk.¹⁶ Po vsej verjetnosti je treba večje število samskih žensk pripisati tudi sočasni »profesionalizaciji« žensk, se pravi njihovemu stopanju v svet dotedaj izključno moških poklicev. Zaposlovanje žensk v (predvsem) intelektualnih poklicih pa je od njih zahtevalo samstvo.¹⁷

Tako kot po vsej Evropi, opazimo v drugi polovici 19. stoletja tudi na Kranjskem upad smrtnosti celotnega prebivalstva. Kranjska je med avstrijskimi deželami tudi tista, kjer se proti koncu stoletja zmanjšuje tako število mrtvorojenih otrok¹⁸, kot tudi število do-

¹⁶ Odstotkovna prevlada žensk med prebivalstvom, starim nad 20 let, nikakor ni niti kranjska posebnost niti specifika npr. 19. stoletja. Iz povsem nepojasnjenih razlogov se med prebivalstvom rodi več dečkov kot deklic (približno 102 dečka na 100 deklic), pozneje pa se število moških nenehno zmanjšuje. In to predvsem na račun zgodnejše in pogostejše umrljivosti. Posledice tega, tudi medicinsko nepojasnjena dejstva pa postanejo prav v 19. stoletju, ko začne upadati umrljivost žensk v rodni rodi, še toliko bolj očitne. V starostnih skupinah prebivalstva nad 30 let je tako npr. na Kranjskem v letih 1888–1911 moških za kar 10% manj kot žensk. Poleg večje umrljivosti je na Kranjskem vplivalo na manjše število moških tudi izseljevanje. Približno razmerje glede spola izseljencev govori o tem, da sta na eno izseljenko prišla dva izseljenca (1 : 1,7).

¹⁷ Pred prvo svetovno vojno bomo našli najmočnejšo skupino žensk, ki se zaradi poklica ne smejo poročiti, med raznoraznimi hišnimi pomočnicami. Drugi dve skupini žensk, ki se zaradi poklica ne smejo poročiti, sestavljajo učiteljice in razne (pred prvo vojno še redke) javne uradnice.

¹⁸ Leta 1896 je tako na Kranjskem med vsetni rojenimi 2% mrtvorojenih, hkratno avstrijsko povprečje je 2,8%.

jenčkov, umrlih do starosti devetih mesecev.¹⁹ Višje odstotke, tako mrtvorojenih otrok kot umrljivosti otrok nasploh, bomo našli po vsej tedanji Evropi v mestnih središčih. Ljubljana-mesto in še zlasti njeno zaledje, Ljubljana-okolica, sta politična okraja Kranjske, kjer imajo otroci po statistiki najmanjše možnosti za preživetje.²⁰ Ob prelomu stoletja se kažejo na Kranjskem kot otrokom najprijaznejša prav ruralna okolja.²¹ Šele po prvi svetovni vojni postanejo tudi za kranjska mesta odstotki ugodnejši.

Na prelomu 19. v 20. stoletje je začela konstantno upadati nataliteta²² tudi na Kranjskem.

Razpredelnica 2:

1887–1890	1891–1900	1901–1910
36	35	34

Seveda obstajajo med posameznimi predeli dežele bistvene razlike. Najnižje število živorojenih otrok najdemo na Kranjskem prav v tistih političnih okrajih, kjer so tudi odstotki mrtvorojenih otrok ter umrljivosti dojenčkov najvišji in kjer je starost mladoporočencev (še zlasti nevest) višja od povprečja. Hkrati so to politični okraji visoke pridobitne aktivnosti žensk, in to v tistih poklicih, ki so vezani na delo zunaj doma, z delovnim urnikom. Med političnimi okraji dežele, ki imajo najnižjo nataliteto, izstopa ponovno Ljubljana-mesto.²³

Najmanjše hipotetično²⁴ število otrok na zakonski par bomo po

¹⁹ Leta 1896 umre do starosti devetih mesecev 16,9% vseh dojenčkov, hkratno avstrijsko povprečje je z 20,6% opazno višje.

²⁰ Leta 1896 je v Ljubljani-mestu med rojenimi 3% mrtvorojenih, istega leta ne dočaka starosti devetih mesecev kar 20% vseh ljubljanskih otrok.

²¹ Tako je npr. v političnem okraju Črnomelj leta 1896 med vsemi rojenimi 1,9% mrtvorojenih, do starosti devetih mesecev pa umre 12,5% dojenčkov.

²² Število rojenih otrok na 1000 prebivalcev.

²³ Leta 1896 je nataliteta v Ljubljani-mestu 24, ob kranjskem povprečju 35; leta 1910 pa 27, ob kranjskem povprečju 34.

²⁴ S tem razumem razmerje med številom mladoporočencev in hkratnim številom rojenih otrok.

pričakovanju našli v Ljubljani-mestu. Povprečna ljubljanska družina je štela konec 19. stoletja in v začetku 20. manj kot tri (3) živorojene otroke. Mestni politični okraj Ljubljana-mesto je izjemen primer, kajti Kranjska kot celota ostaja znotraj avstrijskih okvirov še vedno dežela relativno visokega povprečnega števila otrok na družino.

Razpredelnica 3: povprečno število živorojenih otrok na zakonski par.

	Kranjska	Štajerska	Koroška ²⁵	Avstrija
1887–1890	5,4 otroka	4,4 otroka	5,8 otroka	
1891–1900	5,2 otroka	4,3 otroka	5,5 otroka	
1901–1910	5,3 otroka	4,3 otroka	5,2 otroka	4,5 otroka

Posledica vojne, razpada stare države in nastanka nove državne zveze slovanskih narodov je bil po vsej verjetnosti tudi spremenjen in hkrati sodobnejši odnos Slovencev do naroda. Obdobje prve Jugoslavije je zanje očitno tisti čas, ko so se ovedli vseh nevarnosti, drugačnih od tistih v germansko-slovanski monarhiji, za svojo prihodnost. Narodove prihodnosti ne ogroža le njegova gospodarska šibkost in raba nacionalnega jezika ni edino vitalno vprašanje narodovega preživetja – skrb za narod se začne pri potomstvu. Šele nekako v tem obdobju so se slovenski razumniki vseh poklicev in interesov ovedli tako posledic izseljevanja kot počasnega, a vztrajnega padanja rojstev. Nevarnosti padanja števila rojstev so mnogoštevilne in vodijo, po besedah dr. Bojana Pirca, v »biološki samomor naroda«. Ta ima po Pircu vsaj tri tragične posledice: »doseljevanje tujega elementa..., zmanjšanje sedanje ekspanzivnosti ljudst-

²⁵ Število otrok na povprečen štajerski in še zlasti koroški zakonski par pa je treba ustrezno zmanjšati za število nezakonskih otrok. Povprečno število živorojenih otrok na Koroškem za nekaj manj kot polovico: torej je na začetku stoletja imel povprečen koroški zakonski par nekaj več kot tri otroke. Na Štajerskem pa za približno tretjino: torej je imel povprečen štajerski zakonski par prav tako okoli tri otroke. Na Kranjskem ostane ob tej korekciji število živorojenih otrok na zakonski par še vedno približno pet. Opaznejše manjše število otrok na zakonski par pa bomo našli v Ljubljani-mestu (1896 2,1 otroka. 1898 3. 1910 2,4 otroka). Ljubljana-mesto je bil namreč edini politični okraj Kranjske, kjer so bila nezakonska rojstva resnejši problem.

va, ki bi skoro ne moglo obdržati sedanje narodne meje..., pomanjkanje delovne sile bi imelo težke posledice za narodno gospodarstvo«. ²⁶

Intenzivnost razprav na temo padanja rojstev nikakor ni slovenska posebnost, kajti v desetletjih pred drugo svetovno vojno se je večina evropskih narodov ubadala s podobnimi problemi. Najdlje so v teh razmišljanjih in dejanjih segli nemški evgenični strokovnjaki, ki so imeli nemalo občudovalcev in celo posnemovalcev pri drugih evropskih narodih. ²⁷ In Slovenci pri tem niso zaostajali. ²⁸ V primerjavi z nekaterimi predeli, predvsem na Hrvaškem ²⁹, padanje števila rojstev na Slovenskem v času prve Jugoslavije nikakor ni bilo pereč problem. Kljub temu pa sta se nataliteta ³⁰ in smrtnost v Dravski banovini kot celoti nepretrgoma zmanjševali. Najnižjo nataliteto pa najdemo ponovno v mestu Ljubljana. ³¹

Po tedanjem časopisju in revijah lahko sledimo pravim polemikam na temo padanja rojstev. Vprašanja so se lotevali tako zdravniki, statistiki, sindikalisti, politiki, evgeniki... Naj za konec strnem nekaj glavnih razlogov, ki so po mnenju naših prednikov pripeljali do upada rojstev, in navedem nekaj skromnih rešitev, ki so jih poskušali poiskati za izboljšanje položaja.

²⁶ Glej opombo 2.

²⁷ O uvedbi evgeničnega zakona obvezne sterilizacije za »ploditveno neprimerne« so razmišljali okoli leta 1935 na Poljskem, v Švici, Angliji, Madžarski in na Japonskem, na Češkem pa so tehtali, ali ne bi raje takih ljudi internirali v posebne zavode. Sterilizacijski zakoni so bili uvedeni v Skandinaviji (Danska, Švedska, Finska, Norveška) in Estoniji.

²⁸ Vprašanjem kvalitete potomstva se je na Slovenskem najintenzivneje posvečal tedaj privatni docent dr. Božo Škerelj. Bil je tudi eden od glavnih motorjev posebne priloge Zdravniškega vestnika, Evgenike, ki je izhajala od leta 1935 naprej.

²⁹ Po nizkem številu rojstev so še zlasti izstopali kraji okoli Vinkovcev v Slavoniji. »Tu se rodi letno približno 14 otrok na 1.000 prebivalcev... Vsak peti zakonski par sploh nima otrok... V tej vasi je vsaka poročena žena rodila povprečno dva otoka...«, dr. Bojan Pirc, »Padanje rojstev«, Zdravje, 1931, letnik 7, str. 38.

³⁰ Leta 1922 je bila tako nataliteta v Sloveniji 29,8, 1928. leta 29,1 in leta 1931 še 27,2.

³¹ Leta 1931 je znašala nataliteta v Ljubljani 13 in 1935. leta 12.

»V prvi vrsti je treba karakterizirati današnjo dobo kot dobo pomanjkanja volje do otroka in dobo brezobzirnosti onih, ki sploh nimajo otrok ali pa samo enega do dva, do onih, ki se ne bojijo žrtev, vzgojiti zadosten naraščaj,« trdi dr. Karel Petrič v tretjem delu članka o življenjski moči naroda.³²

Poleg pomanjkanja volje do otrok in do žrtvovanja zanje in za narod je ena zanimivejših ugotovitev dr. Petriča, zakaj število rojstev upada, tudi, recimo ji, »razvojno-biološka«: »Še en vzrok naj navedem za padanje rojstev. Ta je v naravi. V zadnjih letih se je začelo opazovati, da so žene sedaj po naravi manj rodovitne kot popreje. Izgleda, da hoče narava sama racionalizirati rojstva. Naravna regulacija bi bila najbolj pravična.«³³ Dr. Bojan Pirc se mu v članku v Slovenecu pridružuje s slikovito primerjavo: »Misli se, da kultura in blagostanje manjšata biološko rodovitnost naroda... Rojstva pač padajo bolj med narodi z večjo kulturo in večjim blagostanjem, toda zakaj, se ne ve. Vemo pač iz rastlinstva, da je težje oploditi visoko kulturno rastlino kot pa primitivno in isto je znano iz živalstva.«³⁴ Med »naravne zakone« padanja števila rojstev šteje dr. Pirc tudi tiste, ki »delujejo v tem smislu, da se rodi več otrok v rasi, ki ima svojo zemljo dovolj prostorno, da more preskrbovati večje število prebivalstva.«³⁵

Ker pa »obstoj naravnih zakonov ni dokazan... se z večjo pravico odločimo za sklep, da je padeč rojstev povzročen umetno.«³⁶ V začetku 20. stoletja začneta tako medicinska kot pravna znanost javno debato o kontracepciji in abortusu. Kontracepcijske tehnike v tridesetih letih našega stoletja sledijo splošnemu razvoju znanosti in uporabljajo tako iz gume izdelane pasarje kot razna nova kemična sredstva. Stališče zdravnikov do teh pripomočkov in tehnik je tedaj še povsem ambivalentno: ob tem, da priporočajo ženskam npr. rabo gumastih pasarjev, dodajajo: »Vsi gumasti pasarji imajo,

³² Dr. Karel Petrič, »Življenjska moč naroda«, Zdravje, 1934, letnik X, str. 35.

³³ *Ibid.*, str. 49.

³⁴ Dr. Bojan Pirc, »Usodno vprašanje«, Slovenec, št. 25/1930, letnik LVIII, str. 1.

³⁵ Glej opombo 2.

³⁶ *Ibid.*

poleg drugih pomanjkljivosti, tudi to, da izzivajo cel niz subjektivnih občutkov psihične depresije pri ženi, nato tudi izgubo, ali vsaj upad spolnega vzbujenja, neprijeten vonj po gumi, pomešan z vonjem po razpadlem fluoru itd.«³⁷ Podobno nelagodje občutijo zdravniki tudi pri kemičnih sredstvih, ki so po njihovem mnenju tudi manj zanesljiva kot npr. mehanska sredstva. Kljub vsemu pa so za predpisovanje omenjenih pripomočkov, in to predvsem v imenu boja proti nekaterim nekoristnim, škodljivim metodam zaščite pred nosečnostjo. Tehnike, ki jih želijo pregnati in za katere menijo, da so še zlasti škodljive, so: »a) zelo razširjena 'prekinjena obljudba', t. i. *coitus reservatus* ali *onanizmus conjugalis*, b) vzbrižgavanje joda, alkohola, alumnolâ in drugih medikamentov v maternično votlino... Tako pri moškem kot pri ženski povzroča prekinjen odnos zelo močan pretres celotnega živčnega sistema, ker deluje kot zelo ostra in groba psihično-seksualna travma.«³⁸

Pri nas je v revijalnem tisku pojasneval stališča prava do vprašanj abortusa dr. Avgust Munda. Izhodišče pravnikov je jasno, in sicer: »Pravna dobrina, ki jo ščiti kazenski zakon o odpravi telesnega plodu (paragrafi 171–174), ni dobrina posameznika (matere), marveč dobrina občestva. Občestvo ima interes na tem, da se njegovo prebivalstvo množi in ne zaostaja za porastom prebivalstva v drugih, zlasti v sosednjih državah.«³⁹ Pravo varuje nerojenega otroka zaradi »pravnega čuta ljudstva«, ki »je ta, da je dolžnost noseče ženske, da iznosi plod«.⁴⁰ Obstajajo pa izjeme, in to po načelu, da je »treba ščititi važnejši interes, manjvredno dobro no pa žrtvovati v korist večvredni«⁴¹. Zakon pozna v obdobju prve Jugoslavije le eno izjemo, ko odprave plodu ne kaznuje: »Naš

³⁷ Dr. M. Zelić, »Sredstva protiv začeca u cilju regulacije radanja«, Naučni rad XVI. godišnjeg skupa jugoslovenskih lekarskih društva, 8. do 10. novembra 1935 na Bledu, Beograd, 1935, str. 282–326.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Dr. Avgust Munda, »Indicirana odprava telesnega plodu in naš kazenski zakon«, Zdravniški vestnik, 1935, letnik VII. priloga Evgenika. št. 2. str. 17–32.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*

kazenski zakonik dovoljuje perforacijo iz medicinskih razlogov... Brez pomena je, ali privoli noseča ženska v to perforacijo. Razlog, da se zdravnik v primeru medicinske indikacije ne kaznuje, ni v privolitvi, marveč v smotru operacije.«⁴² Ob tem, da je bilo vsakršno hoteno odpravo plodu po zakonu mogoče preganjati, pa je predvideval ta isti kazenski zakon zanimivo olajševalno okoliščino: »... naš novi kazenski zakonik v para. 171., ki določa kazen za umetni splav [predvideva, op. p.], za nezakonsko mater olajševalne okolnosti, kajti po tej odredbi more sodišče nezakonsko mater, 'ako je sama izvršila splav, oprostiti vsake kazni'«⁴³.

Naj so bila stališča strokovnjakov do kontracepcije in abortusa odklonilna ali pritrdilna, vsi so se morali strinjati, da ju ljudje uporabljajo. Za ozemlje prve Jugoslavije je »glavni sanitetni svet cenil l. 1928 število splavov na 60–70% vseh porodov, kar bi znašalo letno okroglo 300.000 primerov, od njih spontanih in legalnih manj kot 50.000«⁴⁴. Predvsem zdravniki so imeli do abortusa značilno dvojen odnos: po eni strani so ga odklanjali, saj »v rasno-higienskem in rasno-biološkem pogledu načenja abortus zdravje matere, ogroža njeno in življenje njenih potomcev, in vodi v svoji najskrajnejši obliki k degeneraciji rase in spremlja ali predhaja vse simptome padanja in propadanja nekega naroda ali celotne rase«⁴⁵, po drugi strani pa so se, zaradi razširjenosti ilegalnih in tudi smrtno nevarnih abortusov, zavzemali za postopno legalizacijo tudi v primerih socialnih indikacij, in to v bolnišnicah.

Ob malodušnosti prebivalstva, naravnih zakonih in kontracepciji ter abortusu so kot razlog upadanja števila rojstev med obema vojnama navajali tudi slab gmotni položaj prebivalstva. Mnenja glede vprašanja, ali je padanje standarda prebivalstva tisti glavni in

⁴² *Ibid.*

⁴³ Angela Vode, »Nezakonska mati in njen otrok«, *Ženski svet*, 1936. letnik XIV, str. 119–124.

⁴⁴ Dr. Jože Potrč, »Socialne indikacije splava«, *Zdravniški vestnik*, 1935. letnik VII, priloga Evgenika, št. 5, str. 70–73.

⁴⁵ Dr. Svetozar Štefanović, »Rasna higijena, abortus i zaštita matere«, *Zdravniški vestnik*, 1935, letnik VII, priloga Evgenika, št. 4, str. 49–64.

odločilni razlog za padec števila otrok, si niso bila enotna. Veliko bolj aktivni pri pisanju so bili tisti, ki so argument o prevladujočem vplivu življenjskega standarda na razmnoževanje ne le zanikali, ampak mu poskušali odvzeti tudi vso veljavo: »Da je padanju rojstev krivo v glavnem slabo gmotno stanje prebivalstva, ne drži. Dejstvo je, da imajo gmotno in socialno najslabši največ otrok... Zakaj? Ne radi tega, ker si ne znajo pomagati, temveč radi tega, ker razen žrtve v življenju ničesar ne poznajo. Njihova notranjost je ostala nepokvarjena.«⁴⁶ Zaradi najmanjšega števila otrok je bil še zlasti na udaru t. i. srednji sloj, kajti »dočim pri bogatih ta faktor [gmotni, op. p.] ne igra vloge in zakonci, ki pripadajo manj inteligentnim slojem, pri spolnem občevarjanju ne mislijo na bodočnost teh otrok..., se to dogaja gotovo ravno pri srednjih slojih, ki so toliko preudarni, da mislijo na bodočnost... Zato se v tem slučaju ali sploh odpovedo potomstvu, ali pa se omeje samo na enega ali dva otroka.«⁴⁷

Sodobniki so, ozirajoč se po svetu, natresli nekaj možnih (in vedno znova ponujanih) ukrepov državi, s katerimi naj bi ustavila nezadržno padajoč trend števila rojstev. Pravega zaupanja v morebitni uspeh teh ukrepov pa ne kažejo. S svojimi evropskimi sotrudniki resignirano ugotavljajo, da nobeni državi (razen Nemčiji) ni uspelo zaustaviti padanja števila rojstev, ko je do njega že prišlo. »Novi zakon proti prekinitvi nosečnosti je sicer strog... Tudi druga sredstva: davek na samce, davek na zakon brez otrok, ali s premalim številom, nagrade družinam z več otroki, niso tako uspešne... Ostane samo odgovornost pred samim sabo in pred Cerkvijo... Zato je verska vzgoja tudi v tem oziru iz državnega stališča potrebna in se v padanju rojstev izkaže koristnejša kot druga, mnogo bolj komplicirana in draga sredstva... Padanje rojstev je problem države in Cerkve in dvomiti je, da bi ga država sama mogla uspešno rešiti.«⁴⁸

⁴⁶ Dr. Karel Petrič, »Življenjska moč naroda«, Zdravje, št. 3/1934, letnik X. str. 35.

⁴⁷ Glej opombo 2.

⁴⁸ Glej opombo 33.

Iz pripovedi o zapovedovanju števila rojstev ali »pravega« števila otrok v družini torej ne moremo izvedeti ničesar, česar nas ne bi poučila že lastna sodobna izkušnja. Vedno so se našli in se še najdejo razni »narodobrižniki«, ki v strahu za prihodnost nacionalne države bijejo plat zvona in pozivajo na boj. Pri tem naj nas nikakor ne zavede navidezna absurdnost razprav o padanju rojstev ob realnem vseplanetarnem problemu prenaseljenosti. Zaskrbljenih kukalcev v zakonske spalnice ne skrbi izumrtje človeštva kar počez, saj tudi oni vedo, da nas je (vseh skupaj in ne nas posebej) preveč, skrbi jih samo in zgolj za Narod. Besede poročevalca iz tridesetih let si lahko še danes priredi vsak »narodobrižnik«: »... Za Francijo je to [padanje rojstev, op. p.] tem neprijetneje, ker se število rojstev polagoma dviga i v Nemčiji i v Italiji. Razen tega so v francoskih številkah všteta rojstva tujih državljanov, ki tam stanujejo, in tudi takih, ki so bili pravkar naturalizirani, zlasti takih iz raznih kolonij. Torej ne gre za same belce!«⁴⁹

LITERATURA:

- Anton Breclj, »Materinstvo – jedro ženskega in družabnega vprašanja«, Slovenec, št. 291/1927, letnik LV, str. 13.
- Brian P., Levack, *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, Longman, 1987.
- Avgust Munda, »Indicirana odprava telesnega plodu in naš kazenski zakon«, Zdravniški vestnik, 1935, letnik VII, priloga Evgenika, št. 2, str. 17–32.
- Karel Petrič, »Življenjska moč naroda«, Zdravje, št. 1, 2, 3, 4, in 5/1934, letnik X, str. 9–12, 24–26, 34–36, 49–50 in 62–63.
- Bojan Pirc, »Usodno vprašanje«, Slovenec, št. 25/1930, letnik LVIII, str. 1.
- Bojan Pirc, »Padanje rojstev«, Zdravje, št. 6/1931, letnik 7, str. 37–40.
- Jeffrey Richards, *Sex, Dissidence and Damnation, Minority Groups in the Middle Ages*, Routledge, 1991.
- Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800*, Penguin Books, 1984.

⁴⁹ »Število rojstev v Franciji pada nevzdržno«, Drobne vesti, Zdravniški vestnik, 1935, letnik VII, priloga Evgenika, št. 1, letnik 1, str. 13. Avtor nepodpisan.

- Vinko Šarabon, »Prebivalstvo Evrope v XIX. stoletju«, Dom in svet, št. 8/1907, letnik XX, str. 348–352.
- Svetozar Štefanović, »Socialne indikacije splava«, Zdravniški vestnik, 1935, letnik VII, priloga Evgenika, št. 5, str. 70–73.
- Angela Vode, »Nezakonska mati in njen otrok«, Ženski svet, 1936, letnik XIV, str. 119–124.
- M. Zelić, »Sredstva protiv začeća u cilju regulacije rađanja«, Naučni rad XVI. godišnjeg skupa jugoslovenskih lekarskih društva, 8. do 10. novembra na Bledu, Beograd, 1935, str. 282–326.
- Sabina Žnidaršič-Žagar, *Socialni položaji in statusi žensk na Kranjskem 1880–1910*, magistrska naloga, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana, 1994, neobjavljeno.

9. večer
18. april

Igor Ž. Žagar in Mirjam Milharčič Hladnik

NEKAJ IZHODIŠČNIH PRIZADEVANJ ZA ODPRAVO SEKSISTIČNE RABE JEZIKA

0. Predgovor (ali namesto njega)

Ljudje se rodimo kot moški ali ženske oz. deklince ali dečki, vsi imamo torej svoj biološki spol. Potem pa sčasoma začnemo spoznavati, da biološki spol ne pomeni le drugačne konfiguracije med nogami, ampak ima tudi svoje družbene razsežnosti: opazati začnemo, na primer, da od deklic ne pričakujemo istega kot od dečkov in narobe. Lahko bi torej rekli, da poleg biološkega obstaja tudi družbeni spol ali vsaj družbena konstitucija spola. In ko počasi stopamo v javno življenje, začnemo hoditi v šolo, v gimnazijo ali na univerzo, se zgodi nekaj nenavadnega: biološkost našega spola postaja čedalje močnejša in izrazitejša, na družbeni ravni pa jo vedno bolj zamenjuje nekaj, čemur bi lahko rekli jezikovni ali slovnični spol. Slišimo lahko, na primer, da so »dijaki odšli na končni izlet v Pariz«, ali da so »študenti izvolili svoje predstavnike v študentski parlament«.

Nič nenavadnega, boste rekli. Natanko tako. Toda kaj se je zgodilo z dijakinjami in študentkami? So ostale doma in niso volile svojih predstavnic in predstavnikov v študentski parlament?

Gre za problem, ki za sloveniste in slovenistke – ljudi, ki se na Slovenskem največ ukvarjajo s slovnico (in s slovničnim spolom) – tako rekoč ne obstaja: moška oblika, pravijo, je nevtralna in skupna in ne pomeni nikakršne prednosti moških oseb, saj da tako govorimo tudi o stvareh. Preprosto in udobno, toda o stvareh le govo-

rimo, z ljudmi pa se moramo tudi pogovarjati in jih nagovarjati. In če se po naključju pogovarjamo z ženskami, ali jih moramo res nagovarjati kot moške?

I. Uvod¹

Prizadevanja za odpravo seksistične rabe jezika so za Slovenijo kot enakopravno članico Sveta Evrope obveznost in dolžnost. Z akcijo postopnega odpravljanja seksistične jezikovne prakse se pridružujemo uresničevanju stalne naloge Sveta Evrope, namreč zagotavljanju človekovih pravic in svoboščin ter spoštovanju človekovega dostojanstva in identitete.

V okviru te naloge se Svet Evrope že več let ukvarja z uveljavljanjem enakopravnosti med spoloma, pri tem pa posebno pozornost posveča odpravljanju seksistične rabe jezika v državah članicah. Seksistično rabo jezika (iz pragmatičnih razlogov sva se namerno odločila za malce ostrejšo izrazoslovje) bova na kratko opredelila kot sistematično rabo moške (slovnične) oblike namesto in na mestu ženske, zapostavljanje, zamolčevanje ali neomenjanje žensk v korist moških in uporabo žaljivih stereotipov ter prisposodob. Taka seksistična jezikovna praksa ženske postavlja na rob družbe, poudarja prevlado moških in je v neskladju z deklariranimi cilji Sveta Evrope o odpravljanju diskriminacije med spoloma.

Na prvi Evropski ministrski konferenci o enakopravnosti med ženskami in moškimi (leta 1986) so sprejeli *Resolucijo o politiki in strategijah za doseganje enakopravnosti v političnem življenju in v postopku odločanja*, na naslednji konferenci (leta 1989) pa *Resolucijo o politiki za pospeševanje doseganja resnične enakopravnosti med ženskami in moškimi*. Svet Evrope je leta 1988 sprejel *Deklaracijo o enakopravnosti med ženskami in moškimi*, na podla-

¹ Besedilo je nastalo na prošnjo Urada za žensko politiko. Dobronamernemu bralcu bo zato brez dvoma jasno, da ni (pa tudi zakaj ni) zasnovano kot strokovno besedilo, temveč kot besedilo, ki naj strokovno razpravo šele spodbudi.

Besedilo je (v malce spremenjeni različici) že bilo objavljeno v brošuri *Neseksistična raba jezika*, ki jo je v skromni nakladi 100 izvodov založil Urad za žensko politiko.

gi teh dokumentov pa je leta 1990 pripravil *Priporočilo Odbora ministrov članicam Sveta Evrope za odpravo seksizma v jeziku*.²

Priporočilo Odbora ministrov državam članicam Sveta Evrope za odpravo seksizma v jeziku ugotavlja, da seksistična raba jezika, torej posplošena uporaba moškega spola za označevanje ljudi obeh spolov, ovira vzpostavitev enakopravnosti med ženskami in moškimi, ker zamolčuje obstoj polovice človeštva in formalno enakopravnost med spoloma.

Z jezikom izražamo občutke, čustva in misli, se sporazumevamo in razvijamo medsebojne odnose, zato tisti, ki jih jezikovna praksa ne upošteva, ne morejo biti enakopraven in enakovreden del družbe.

Z odpravljanjem seksistične rabe jezika odstranjujemo socialno-kulturne vzorce, v katerih je enemu spolu tradicionalno priznana večja vrednost kot drugemu in ki so, poleg formalnih oblik diskriminacije žensk, najhujša ovira za uresničitev dejanske enakopravnosti med spoloma. Gre namreč za odpravljanje najbolj samoumevne in neopazne diskriminacije, ki ženski spol podreja moškemu. Tako se vzpostavlja vzorec razumevanja razmerja med spoloma, ki ne prispeva k vzpostavljanju enakopravnosti in spoštovanja človekovega dostojanstva in identitete.

Prizadevanja za odpravo seksistične rabe jezika seveda ne temeljijo na natančnih priporočilih, saj so v vsaki državi, članici Sveta Evrope, prilagojena posebnostim jezika, ki ga v tej državi govorijo. Skupna naloga članic je le, da vpeljejo enakopravnost pri slovnično normiranem³ obravnavanju moških in ženskih oblik v

² Dokumenti Sveta Evrope uporabljajo izraz »seksizem v jeziku«. Ker sva trdno prepričana, da jezik sam po sebi ni seksističen, lahko pa je taka njegova (upo)raba, bova v tem dokumentu uporabljala formulacijo »seksistična raba jezika«.

³ Da ne bo nesporazumov, kaj misli s »slovnično normiranostjo«, navajava le tole definicijo iz *Slovenske slovnice* prof. Jožeta Toporišiča (Obzorja, 1976, str. 202): *Moški spol je slovnično nezaznamovan nasproti ženskemu, zato se v primerih, ko je jasno, za kateri spol gre, samostalniške besede in oblike moškega spola lahko rabi-jo namesto ženskih ... Besedilo, ki sledi, poskuša pokazati, da v nekaterih primerih, »ko je jasno, za kateri spol gre« (npr. pri nagovarjanju in naslavljanju), lahko rabi-mo tudi ženske oblike.*

nacionalnem jeziku in uporabo paralelnih oblik, ko gre za oba spola.

Vodilni odbor za enakopravnost žensk in moških je leta 1992 pregledal, kako države članice Sveta Evrope upoštevajo *Priporočilo za odpravo seksistične rabe jezika*. V Belgiji, na primer, je pri razpisih delovnih mest ali postopkih za napredovanje, pri oglaševanju strokovnih izpopolnjevanj ali vajeništva prepovedana vsaka jezikovna oblika, ki bi jo lahko razumeli kot dajanje prednosti enemu spolu pred drugim.

Enako pravilo velja tudi v Italiji in na Irskem, kjer je leta 1991 Delovna skupina za odpravo seksizma iz učbenikov in učnih materialov izdelala poročilo in priporočila za najširši krog vpletenih v proces izobraževanja – od založnikov in prevajalcev do učiteljic in šolske inšpekcijske službe.

V Nemčiji je Delovna skupina za jezik v zakonodaji izdelala obsežno študijo z navodili za neseksistično jezikovno rabo, ki je bila sprejeta kot parlamentarni dokument leta 1987 in je vodilo pri sestavljanju nove zakonodaje. V Španiji vodi prizadevanja za odpravo seksistične rabe jezika v državni administraciji in šolskem sistemu Inštitut za ženske. Priročnik za uporabo neseksističnega jezika, kot tudi Priročnik o neseksističnem izobraževanju, ki ga je Inštitut izdal skupaj z Ministrstvom za izobraževanje, temeljita na prepričanju, da jezik odločilno vpliva na socialno vedenje in mentaliteto ljudi.

Na Portugalskem je Zavod za zaposlovanje in usposabljanje izdal seznam vseh poklicev v ženski in moški obliki, Komisija za enakopravnost in pravice žensk pa je pripravila številne brošure, ki opozarjajo na seksistično jezikovno rabo.

II. Možnosti odpravljanja seksistične rabe slovenščine

Če malce poenostavimo, lahko rečemo, da spremembe naših jezikovnih navad odsevajo spremembe v našem družbenem življenju, in prav kakor jezik odseva in preoblikuje družbo, tudi družba preoblikuje jezik. Tradicionalni odnos do žensk in vlog, ki so jim pripadale ali bile pripisovane, se je do danes bistveno spremenil. Nove vrednote so posledica razvoja družbenega položaja žensk in njihovega enakopravne(jše)ga položaja v družbi. Želja in odločnost,

da bi spremenili jezikovno prakso tako, da bi ženskam pomagali doseči enakopravno obravnavo v družbi, enakopravnost pri zaposlovanju in odpravo seksističnih predsodkov in stereotipov, je zato povsem legitimna. Ne pozabimo, da so polovica slovenske populacije ženske, in nas zato pravičnost in vljudnost obvezujeta, da sleherno sporočilo⁴ oblikujemo na način, ki enakopravno obravnava oba spola ali je v svoji formulaciji vsaj nevtralen⁵.

Četudi vse več slovenskih pravnih aktov že poskuša enakopravno obravnavati oba spola, je pričujoči dokument prvi, ki poskuša definirati problem razlikovanja spolov v jezikovni rabi in predlagati nekatere smernice za njegovo odpravo. S skupnimi naporami (ne le vladnih, temveč tudi – in morda predvsem – nevladnih služb in organizacij) moramo ozavestiti in opredeliti izrazoslovje, dejanja in predstave, ki omejujejo ženske na nekatere vloge izključno na podlagi spola, ne da bi pri tem upoštevali tiste zmožnosti in sposobnosti, ki so značilne za vso človeško vrsto. Najina želja je, da bi s tem dokumentom prispevala k odpravljanju seksistične rabe jezika in s tem k dejanski enakopravni obravnavi žensk in moških, pač v skladu z njihovimi sposobnostimi in izkušnjami, ne pa s pripadnostjo spolu.

Izrazoslovje

Izrazoslovje se spreminja oz. ga spreminjamo zato, da bi pravilneje in natančneje izrazili nove družbene odnose in novo družbeno realnost v celoti. Posamezni izrazi tako postajajo zastareli in neuporabni – s tem pa sčasoma tudi žaljivi, saj ne odsevajo več pravilne slike na novo nastalih družbenih odnosov. V nadaljevanju bova poskušala nakazati nekatere probleme (včasih nezavednega) seksističnega izrazoslovja, ki ženske še vedno prikazuje nenaklonjeno,

⁴ V mislih imava seveda predvsem uradna in javna sporočila ter sporočila v sredstvih javnega obveščanja. Kako se kdo vede v zasebnem življenju, je seveda stvar njegove ali njene osveščenosti, namer in pa seveda sporočila, ki ga želi prenesti.

⁵ Kaj pomeni enakopravna ali nevtralna obravnavo obeh spolov, bo podrobneje pojasnjeno v nadaljevanju.

nepravilno ali izkrivljeno, in jih s tem (vsaj implicitno, če že ne eksplicitno) izključuje iz družbenih dogajanj.

Ponovno poudarjava, da gre za *prvi dokument te vrste na Slovenskem*, zato njegov namen *ni in ne more biti popolna in izčrpna obdelava vseh problemov seksistične rabe jezika na različnih področjih družbenega življenja*. Dolžnost ustreznih vladnih služb je, da raziščejo seksistične rabe jezika na posameznih področjih (npr. v zakonodaji, šolstvu, medijih) in ustrezno ukrepajo (ustanovijo ustrezne ekspertne skupine, podprejo raziskave, ipd.). Ker so jezikovne spremembe, predvsem pa spremembe jezikovnih navad, dolgotrajen proces, sva prepričana, da so take akcije nujne.

Moška/ženska oblika

Temeljni problem, ki ga ne srečujemo le v slovenščini, temveč tudi v večini drugih jezikov (npr. angleščina, nemščina, francoščina), je dejstvo, da so (večinoma) vsi pravni in administrativni akti (npr. zakoni in razpisi za delovna mesta) napisani le v moški obliki (npr. *Dijak ima med izobraževanjem pravico prestopiti v drugo šolo* ali *Razpis za delovno mesto direktorja*).

Morebitni ugovor, da je v Republiki Sloveniji v veljavi enakost pred zakonom in enakost pri zaposlovanju ne glede na spol, torej da gre pri rabi samo moških oblik za t. i. generično (oz. nezaznamovano) uporabo terminov »direktor« in »dijak«, uporabo torej, ki vključuje tako moške kot ženske, je prekratek iz vsaj dveh razlogov:

1. Nekatera delovna mesta veljajo za tako »tipično moška«, da si na njih težko zamišljamo ženske (npr. vodovodar, mehanik, električar). Tisti, ki piše zakon ali razpis, ima resda lahko v mislih oba spola, kaj pa tisti, ki ga bere? In če je sestavljalec zakona ali razpisa brez predsodkov, ali je brez predsodkov tudi tisti, ki ga bere?

2. In če moški (slovnični) spol res obsega tudi ženskega, potem nikakor ne velja tudi narobe. V razpisu za delovno mesto sobarice, čistilke ali blagajničarke se bo prepoznal le redkokateri moški.

Taka raba izključujočih (ponavadi moških, le redko tudi ženskih) oblik je psihološko dvojno obremenjujoča: po eni (prak-

tični) strani jemlje pogum osebam, ki bi rade delale v poklicu, ki »tradicionalno« velja za poklic nasprotnega spola, saj bi se s »kršenjem« tradicije preveč izpostavile, po drugi (bolj abstraktni, ideološko pa veliko bolj perfidni) strani pa z vztrajno rabo le ene (ponavadi moške) oblike tiho negira in zamolčuje obstoj polovice populacije. In če žensk v jeziku ni, jih je pač toliko težje opaziti in se jim uveljaviti v javnem življenju.

Rešitev tega problema (v slovenščini je veliko bolj neproblematična kot, na primer, v angleščini in nemščini, saj je slovenščina morfološko veliko bolj razčlenjena in omogoča razmeroma neproblematično tvorbo ženskih oblik iz moških) je lahko trojna⁶:

1. Uporaba obeh oblik

V vseh pravno-administrativnih dokumentih⁷ bi bilo treba, če je to mogoče, uporabiti *obe obliki, moško in žensko* (npr. *Dijak oz. dijakinja ima med šolanjem pravico prestopiti v drugo šolo* ali *Dijak/dijakinja ima med šolanjem ...* ali *Dijak/inja ima med šolanjem ...*). Glede na jezikovno rabo je seveda najprimernejša prva različica, saj jo lahko uporabljamo tako pisno kot ustno, medtem ko lahko obe skrajšani različici rabimo le pisno.⁸

Tako rešitev je mogoče brez težav uporabiti tudi pri razpisih delovnih mest, ki tradicionalno veljajo za moška (vodovodar/vodovodarka, električar/električarka, mehanik/mehaničarka).

2. Uporaba nevtralne oblike

Namesto uporabe obeh oblik, ženske in moške, lahko (če nara-va besedila to dopušča) uporabimo *nevtralno obliko* (npr. namesto nosilec oz. *nosilka pravice ...* lahko rečemo (ali zapišemo) *oseba, ki je nosilka pravice ...*, namesto *tisti oz. tista, ki ...* pa *oseba, ki ...*).

⁶ Rešitve, ki jih predlagava, so opisane karseda shematično. Iz praktičnih razlogov (berljivost in razumljivost, pa tudi uporabljivost v praksi) sva namenoma izpustila obsežno jezikoslovno argumentacijo, ki je - in brez dvoma še bo - stvar znanstvene obravnave.

⁷ Podrobnejši seznam področij, kjer bi si bilo treba za izkoreninjanje seksistične rabe jezika še posebej prizadevati, navajava v tretjem delu dokumenta.

⁸ Tretjo različico (*dijak/inja*) ustrezni organi držav, ki so se doslej največ ukvarjale z bojem proti seksistični rabi jezika (Kanada, Švica, Nemčija), tudi sicer odsvetujejo, saj ovira berljivost in razumljivost besedila.

3. Uporaba kreativne metode

Kjer narava besedila to omogoča, lahko uporabimo tudi t. i. *kreativno metodo*, kar z drugimi besedami povedano pomeni, da v besedilu – da bi se izognili preobloženosti, monotonosti, neberljivosti in (morebitni) nerazumljivosti – izmenično uporabljamo tako dvojno, moško/žensko, kot tudi nevtralno obliko (npr. *Kdor lahko dokaže, da je njegov oz. njegova ...*).

Obstaja tudi četrta različica rešitve problema, s stališča enakopravne zastopanosti žensk in moških v jeziku sicer nezadovoljljiva, ki pa so jo v začetnem obdobju (obdobju, v katerem je trenutno Slovenija) boja proti seksistični rabi jezika uporabljale vse države, ki imajo na tem področju danes kaj pokazati: gre za t. i. *pravne definicije*, ki na začetku ali na koncu besedila eksplicitno zagotavljajo, da se dano besedilo, kljub formulaciji, ki obeh spolov eksplicitno ne omenja, obrača tako na moške kot na ženske (npr.: *Ko govorimo o »uslužbencu«, mislimo pri tem na vse sodelavke in sodelavce ministrstva ...*).

Nekaj primerov

V državah, ki so se najbolj intenzivno lotile boja proti seksistični rabi jezika, so največ naredili prav na področju prava oz. preoblikovanja pravno-administrativnih aktov (kjer je izrazoslovje tudi sicer mogoče najlažje poenotiti). Pravni strokovnjaki so opozorili predvsem na tri probleme, ki bi se utegnili kazati pri vpeljevanju neseksističnega izrazoslovja v pravno-administrativne akte:

a) *nedvoumnost zakona* (npr. če so novi zakoni napisani neseksistično, to je z rabo dvojne, žensko/moške oblike ali celo z rabo kreativne metode, utegne priti do nejasnosti, kadar se na novo napisani zakon sklicuje na že obstoječi zakon, ki je napisan le v moški obliki);

b) *skladnost s pravnim jezikom* (pravni jezik mora kljub svoji formalni rigidnosti obdržati nekatere retorične kvalitete ali z drugimi besedami, nujno je, da je pravno besedilo mogoče tudi ustno in ne le pisno citirati; s kopičenjem, zlasti skrajšanih, moško/ženskih oblik (državljan/ka, učenec/ka), bi bilo to praktično nemogoče);

c) *razumljivost* (vpeljevanje dvojnih, žensko/moških oblik pri-

naša tudi probleme na nivoju skladnje (ujemanja), ki v ničemer ne prispevajo k razumljivosti besedila). Prav zaradi že omenjene morfološke razčlenjenosti (ta sicer olajšuje vpeljevanje neseksističnega izrazoslovja) je problem razumljivosti v slovenščini toliko očitnejši; pogledjmo, na primer, tale primer, ki bi ga z rabo (skrajšanih) moško/ženskih oblik zapisali takole⁹:

Učna pogodba obsega:

– *priimek in ime, dan, mesec in leto rojstva, stalno bivališče učenca/učenke in staršev oziroma drugega/druge zakonitega/zakonite zastopnika/zastopnice učenca/učenke, če je učenec/učenka mladoleten/mladoletna.*

Besedilo postane tako skorajda neberljivo in verjetno bo treba kar nekaj skupnih naporov pravnikov in jezikoslovcev (tako so vsaj podobne probleme reševali drugod), da bomo prišli do sprejemljive in zadovoljive rešitve.

O nepristranskem opisovanju spolov

Neseksistična raba jezika ali raba neseksističnih formulacij v pravno-administrativnih besedilih, ki zadevajo vse državljanke in državljane in jo je mogoče uveljaviti s slovničnimi sredstvi, je seveda le ena stran boja proti seksistični rabi jezika. Če je pomembno, da so naša sporočila namenjena tako moškim kot ženskam, pa ni seveda nič manj pomembno, *kako* so oblikovana. Četudi se zaveda tveganosti takega početja in pasti, ki jih prinaša, v nadaljevanju podajava nekaj najbolj značilnih (včasih že kar karikiranih) primerov seksistične rabe jezika oz. seksističnih formulacij, kakor tudi nekaj praktičnih napotkov, kako se jim ogniti.

Večino človeških zmožnosti in sposobnosti je mogoče najti tako pri ženskah kot pri moških, in to je treba tudi jasno povedati in pokazati.¹⁰ Zakaj je treba ženske opisovati glede na njihovo zunanost in t. i. »ženske« kvalitete, moške pa glede na njihove intelek-

⁹ Izposodila sva si ga iz 30. člena predloga *Zakona o poklicnem in strokovnem izobraževanju*, ki ga je pripravilo Ministrstvo za šolstvo in šport, Šolski razgledi, 14, 30. september 1994.

¹⁰ Da ne bo pomote, govoriva o načelni ravni. Oblikovanje sporočila je pač

tualne sposobnosti in njihov profesionalni položaj? Tak odnos je ponavadi (če ne gre za zelo specifičen položaj, kjer je, tako ali drugače, pomembna npr. ženska zunanost) ne le nepotreben, temveč tudi žaljiv, saj stereotipizira podobo in družbeni položaj žensk. Podton takega sporočila je seveda, da so način, kvaliteta in teža razmišljanja ženske ali moškega drugačni, in da ima mnenje moškega – ker je pač opisan po svojih intelektualnih sposobnostih – večjo težo kot mnenje ženske. *Prizadevati*¹¹ *bi si torej morali, da ženske in moške obravnavamo z enakim spoštovanjem, in da obema spoloma priznavamo enake človeške lastnosti*, npr. moč, odločnost in občutek odgovornosti (ki »tradicionalno« sicer veljajo za moške lastnosti). Izogibati bi se morali takimle opisom:

– *Janez Marolt je izvrsten manager, njegova žena pa je tista blondinka iz računovodstva.*

Namesto tega pa uporabiti bodisi opis, ki oba opisuje glede na njune telesne značilnosti:

– *Janez je visoki črnolasec iz direkcije, Maja pa postavna blondinka iz računovodstva,*

ali pa opis, ki govori o njunih profesionalnih sposobnostih:

– *Janez je izvrsten manager, Maja pa sposobna računovodkinja.*

Prav tako bi morali *tako ženske kot moške opisovati z isto stopnjo familiarnosti, ne glede na njihov položaj, starost ali znanstvo z avtorjem besedila*. Navada, da se nekateri na ženske obračajo le z njihovimi imeni, je pokroviteljska in lahko (četudi nehote) daje vtis

odvisno tudi od predmeta sporočila, in če, na primer, kakšen novinar piše o ravnanju in odločitvah ministrice za kmetijstvo, ki se mu zdi nekompetentno, je seveda povsem razumljivo, da ne bo pisal dolgih tirad o enakih možnostih in sposobnostih žensk in moških, temveč se bo, preprosto, omejil na delo ministrice za kmetijstvo.

¹¹ »Prizadevati« praviva zato, ker je seksistična raba jezika najpogosteje povsem nezavedna, saj je globoko ukoreninjena v prevladujoči jezikovni praksi. Da bi stvari prikazali drugače, kot jih prikazuje prevladujoča jezikovna praksa, je zato pogosto potrebnega veliko »zavestnega« (jezikovnega) truda.

lažne intimnosti. Kadar opisujemo par, moramo obravnavati oba, tako žensko kot moškega, enako. In ne nazadnje, *izogibati bi se morali rabi izrazov, ki so odkrito razlikovalni in podcenjevalni*, tudi zato, ker gre za stereotipe in klišeje. Namesto izrazov kot:

- a) *lepi spol/šibki spol,*
- b) *lepša polovica/boljša polovica,*
- c) *direktor in njegova šarmantna tajnica,*

bi bilo primerneje uporabiti izraze in formulacije kot

- a) *ženske,*
- b) *soproga, žena,*
- c) *direktor in njegova tajnica.*

Poimenovanje in naslavljanje

Familiarnosti in pokroviteljskemu tonu se moramo izogibati tudi pri poimenovanju in naslavljanju, kjer ženske in moške (v uradnih besedilih, ob uradnih priložnostih in v javnih občilih) obravnavamo enako. Izogibati se moramo torej rabam kot:

- a) *Janez Marolt in gospodična Horvat,*
- b) *G. Marolt in Sonja,*
Gpd. Horvat in Janez,
- c) *Janez Marolt, manager, in Sonja Horvat,*
- č) *G. Marolt je v podjetju od l. 1985, Sonja pa od l. 1990.*

Namesto njih raje uporabljajmo oblike kot:

- a) *Janez Marolt in Sonja Horvat,*
- b) *Gpd. Horvat in g. Marolt,*
- c) *Janez Marolt, manager, in Sonja Horvat, knjigovodkinja,*
- č) *G. Marolt je v podjetju od l. 1985, gpd. Horvat pa od l. 1990.*

V zvezi s poimenovanjem in naslavljanjem velja poudariti, da *žensk ne smemo kratko malo identificirati z njihovimi družbenimi vlogami* žena, mater, sestra ali hčera, razen če te družbene vloge niso predmet razprave (dokumenta, članka, oddaje). Izogibali naj bi

se torej rabam kot:

- a) *Janez Marolt, manager, in njegova sestra Jožica,*
- b) *Janez Marolt in njegova žena Martina.*

Namesto njih raje uporabljajmo oblike kot:

- a) *Janez Marolt, manager, in Jožica Marolt, gledališka igralka,*
- b) *Janez Marolt in Martina Marolt.*

Oba spola moramo obravnavati kot samostojna in samoiniciativna, ne le kot privesek enega drugemu (razen če (ne)samostojnost in (ne)samoiniciativnost ni stvar pogovora, članka ... Seveda pa je načenjanje take teme stvar vljudnosti in ocene primernosti trenutka). Izogibati se moramo torej tudi rabam kot:

– *Janez Marolt se je z ženo in otroki preselil v Ameriko,*

in namesto tega raje rabiti oblike kot:

– *Maroltovi so se preselili v Ameriko.*

Prav tako moramo obojim enako priznati zasluge za rezultate, ki so jih dosegli, in ne zaradi rezultatov, ki so jih, na primer, dosegle njihove partnerke ali partnerji. Izogibati bi se torej morali formulacijam kot:

– *Jana Klemenčič, katere mož je redni profesor za srednjeveško zgodovino in dekan Filozofske fakultete, je bila izvoljena v naziv docentke za primerjalno književnost.*

Sporočilo raje oblikujmo takole:

– *Jana Klemenčič je bila izvoljena v naziv docentke za primerjalno književnost.*¹²

Izogibati bi se morali tudi formulacijam, ki vzdržujejo in vsiljujejo preživele stereotipe, da je mesto poročene ženske lahko le

¹² Naj na tem mestu mimogrede omeniva, da ni prav nikakršnega razloga, da bi bile ženske magistri, doktorji ali asistenti, saj so povsem brez problemov (jezikovnih ali kakršnih drugih) lahko magistre, doktorice ali asistentke.

doma, za štedilnikom. Namesto:

– *Po tej dieti vam bo žena lahko pripravila primerne obroke, recite ali napišite raje:*

– *Po tej dieti bosta z ženo lahko načrtovala primerne obroke.*

Seveda pa moramo *paziti tudi na način, kako prikazujemo moške*, še zlasti v domačem, t.j. družinskem ali zasebnem življenju. Če se hočemo izogniti stereotipiziranju (tako moških kot žensk), moških ne bi smeli prikazovati kot povsem nemočnih in odvisnih od svojih žena ali partneric pri kuhanju, gospodinjenju nasploh ali skrbi za otroke.

Kaj je »žensko« in kaj »moško« je v mnogočem odvisno od kulturnih obrazcev in se torej (lahko) spreminja od kulture do kulture. Le nekaj bioloških aktivnosti je, ki so izključno ženske ali moške (vsaj zaenkrat, na primer, le ženska lahko zanosi in rodi otroka in le moški lahko, na primer, daruje spermo). Opisati žensko kot nežensko ali moškega kot nemoškega zaradi nečesa, kar počne, je pravzaprav *contradictio in adjecto*: *če nekaj dela, misli ali govori ženska, potem to pač mora biti žensko! In če nekaj dela, misli ali govori moški, potem to pač mora biti moško!*

III. Predlogi

V zadnjem delu II. dela sva nanizala nekaj nasvetov in priporočil, katerih spoštovanje ali upoštevanje je bolj ali manj stvar ozaveščenosti (in pogosto tudi dobre volje) posameznikov. Na nekaterih področjih (zlasti pravno-administrativnem) pa bi bilo mogoče neseksistično rabo jezika uveljaviti veliko bolj načrtno in enotno.

Slovenija kot članica Sveta Evrope namreč mora spodbujati neseksistično rabo nacionalnega jezika, ki upošteva dejansko navzočnost, status in vlogo obeh spolov v družbi. *Z načeli enakopravnosti med spoloma in Priporočilom o odpravi seksizma v jeziku morajo zato biti usklajena strokovna, pravna, upravno-administrativna, vzgojno-izobraževalna in politična besedila, prav tako pa tudi jezikovna praksa v javnih medijih ter vzgoji in izobraževanju.*

Temeljna izhodišča so korak, ki zaznamuje začetek odkrivanja in odpravljanja seksistične rabe slovenskega jezika.

1. Predlog

Prizadevanja za odpravo seksistične rabe jezika morajo temeljiti na *strokovni analizi seksistične rabe slovenskega jezika* in jasnih smernicah, kako jo odpraviti. Zato je nujna ustanovitev ekspertne skupine (področje jezikoslovja, slavistike, prava, sociologije, filozofije jezika ...), *ki bo oblikovala strokovna navodila in priporočila za odpravljanje seksistične rabe jezika na raznih področjih javnega življenja*, predvsem pa pri:

- zakonodajnih in upravno-administrativnih zadevah,
- strokovno prevajalskem in lektorskem delu,
- vseh oblikah vzgojno-izobraževalnih aktivnosti ter v medijih.

2. Predlog

Vlada in vladni organi ter službe lahko na nekaterih področjih odpravijo seksistično rabo jezika zelo hitro. *Na obrazcih, vprašalnikih in potrdilih*, ki jih vsak dan izpolnjuje veliko ljudi na najrazličnejših uradnih mestih, *ter na številnih žigih in drugih uradnih pripomočkih, pa tudi na vladnih dopisih, vabilih, sporočilih, komuniquejih in pri izjavah lahko* (kakor je razvidno iz II. dela dokumenta) odpravijo uveljavljeno seksistično jezikovno prakso brez posebnih težav.

3. Predlog

Prizadevanje za odpravo seksistične rabe jezika ni preprost in enosmiseln proces, saj je povezano s trdovratnostjo vsakdanjih navad, ustaljenih norm in tradicionalnih kulturnih vzorcev razumevanja vlog spolov v družbi. Zato je nujno *organiziranje predavanj, posvetov, okroglih miz in razprav o potrebnosti in načinih odpravljanja seksistične rabe jezika*, namenjenih tako različnim strokovnim področjem kot tudi širši javnosti.

4. Predlog

Za seznanjanje s problemom seksistične rabe jezika in z načini za njegovo odpravo je treba *pripraviti pisni material*, ki bo dostopen najširšemu krogu ljudi. To so najrazličnejše *zloženske, brošure in druga gradiva, ki opozarjajo na posledice uporabe seksističnega jezika, navodila in priporočila ekspertnih skupin ter prevedeni in prilagojeni slovarji neseksistične rabe jezika*, kot so jih izdelali v drugih evropskih državah.

Smiselno bi bilo ustanoviti tudi zbirko strokovnih in poljudnih publikacij o neseksistični rabi jezika.

5. Predlog

Posebno pozornost zahteva vzgojno-izobraževalni proces. Nujna je *analiza seksistične rabe jezika v učbenikih in učnih pripomočkih*, ki so v rabi na vseh stopnjah šolskega sistema, in *izdelava priporočil za njegovo postopno odpravljanje*.

Ministrstvo za šolstvo mora poskrbeti za sistemsko rešitev tega vprašanja: *avtorje in avtorice učbenikov in učnih pripomočkov naj seznanjajo z zahtevo po neseksistični rabi jezika, pri odobritvi pa naj ustrezna komisija preveri, ali rokopis ustreza temu kriteriju*. Prav tako bi morale Ministrstvo učiteljice in učitelje kontinuirano seznanjati s problemom seksistične rabe jezika in z rešitvami, ki jih lahko uporabijo, da se jim ognejo.

10. večer

19. april

Dunja Obersnel Kveder

KONTRACENCIJSKO VEDENJE V RAZNIH KULTURAH

»Ljudje, ki uporabljajo kontracepcijo, posebno ženske, si izmišljajo šale o njej, jokajo zaradi nje, so razočarane in ogorčene, se jim zdi fantastična ali povzročča bolečine v križu, enkrat jo obžujejo in drugič spet sovražijo. Za večino je kontracepcija »dobra stvar« in strah pred neželjeno zanositvijo je močna spodbuda za njeno uporabo. Vendar to ne pomeni, da ljudje radi uporabljajo kontracepcijo ali da vedno ravnajo racionalno – često jo samo in komaj še tolerirajo, včasih je ne morejo več prenašati in pogosto je to zadnja stvar v njihovih mislih«.

SUNDARI RAVINDRAN IN BERER, 1994

Načrtovanje družine, odgovorno odločanje o številu otrok in razmikih med njimi z zanesljivimi kontracepcijskimi pripomočki je postalo odgovorno vedenje in splošno sprejeta modrost vsake sodobne družbe¹. Odgovorno kontracepcijsko vedenje je integralni del tega koncepta in bistveno za njegovo uspešno uresničevanje. Pot do tega, da celotna generacija ljudi v rodni dobi sprejme načrtovanje družine kot način življenja, pa je dolga, težavna in marsikje še nedokončana.

Pogosto koncept načrtovanja družine razumemo zelo ozko, kot da bi bil omejen le na preprečevanje neželene nosečnosti. Pojavili

¹ R. Snowden, *Consumer choices in family planning*, Family Planning Association, London, 1985, str. 1–51.

so se dvomi, ali je načrtovanje družine koristno za ljudi, in trditve, da deluje predvsem v demografskem smislu, da s prepričevanjem ljudi, naj imajo manj otrok, zavira naraščanje prebivalstva. V nekaterih državah v razvoju so temu konceptu res vzeli ugled, ker so ga uporabili za nasilno omejevanje rasti prebivalstva (na primer v Indiji). Nasilno vmešavanje države v odločanje o rojevanju je poseglo v osnovne človekove pravice, zato je popolnoma zasenčilo pozitivne učinke, ki so se pokazali v manjši umrljivosti žensk in otrok zaradi manj pogostega rojevanja.

Zgledi iz razvitih držav pa so pomagali do spoznanja, da je mogoče veliko bolj učinkovito izboljšati reproduktivno zdravje po drugi poti: ženske osvestimo in usposobimo, da same odgovorno odločajo o varovanju lastnega zdravja in zdravja svojih družin. Vedno več držav je zato sprejelo življenjsko filozofijo, ki temelji na prepričanju, da se bodo ljudje vedli odgovorno, če bodo imeli znanje, sposobnosti in sredstva.

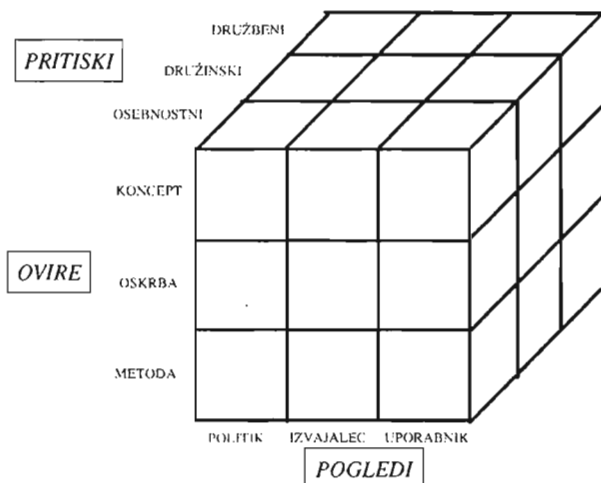
Koncept načrtovanja družine in odgovornega kontracepcijskega vedenja pa je še vedno ogrožen, zlasti v Evropi in drugih državah z nizko rodnostjo. Vedno znova se srečujemo z ideologijo, ki trdi, da odgovorno kontracepcijsko vedenje ogroža narod, ker zmanjšuje prebivalstvo. V družbi nastaja ozračje, da bi bilo treba ljudem omejiti pravico do načrtovanja družine. Zato je treba tudi v Evropi še naprej vzdrževati močno gibanje za načrtovanje družine, ki bo varovalo to veliko civilizacijsko pridobitev in *osnovno človekovo pravico do načrtovanja družine in odgovornega kontracepcijskega vedenja*. Ljudje morajo imeti pravico, da izberejo svojega partnerja, zadovoljivo in varno spolnost, število otrok, načine uravnavanja rodnosti in varovanja reproduktivnega zdravja ter vse druge odločitve v svojem življenju.²

Dejavnik odgovornega kontracepcijskega vedenja

Uspešno načrtovanje družine je zelo zahtevna naloga, saj je od-

² E. Ketting, »Infertility is our concern«, Planned Parenthood in Europe, 24, 1995, str. 1.

Slika 1. Vedenjski model uravnavanja rodnosti.

Vir: R. Snowden, *Customer choices in FP*, Family Planning Association, London, 1985, str. 1–51.

govorno kontracepcijsko vedenje odvisno od več dejavnikov³:

– *ovir v zvezi s* konceptom načrtovanja družine, preskrbo s kontracepcijskimi pripomočki in z značilnostmi posameznih kontracepcijskih metod;

– *stališč treh različnih skupin ljudi* (politik, strokovnjaki, uporabniki kontracepcije) na koncept, dostopnost kontracepcijskih metod in svetovanja, na njihovo varnost in učinkovitost ter na kvaliteto storitev;

– *pritiskov* (družbenih, kulturnih, osebnih), ki vplivajo na premagovanje ovir, na stališča in vedenje ljudi, ki so v ta proces vpleteni.

Medsebojno delovanje teh treh skupin dejavnikov je bistvena pomena za uspešno in odgovorno kontracepcijsko vedenje. Premagovanje ovir je odvisno od usmeritve politikov, strokovnjakov

³ R. Snowden, *op. cit.*

in uporabnikov kontracepcije, okoliščin v družbi in družinskem okolju in pa od psihosocialnih značilnosti posameznika. Pri tem so zelo pomembni tudi reproduktivni nameni, kot so odložitev prve zanositve, preložitev naslednje zanositve in preprečitev zanositve ob koncu rojevanja (slika 1).

Ovire pri osvojitvi koncepta načrtovanja družine

Vsak par, ki pričinja spolno živeti, se mora najprej soočiti s konceptom načrtovanja družine in odgovornega kontracepcijskega vedenja ne glede na kulturno okolje, iz katerega izvira. Za nekatere je že ideja o uravnavanju rodnosti z »umetnimi« metodami ali pripomočki odbijajoča in nesprejemljiva. Tudi odločitev, ali začeti s spolnim življenjem, ki lahko povzroči nenačrtovano zanositev, ali ne, je bolj zapletena, kot si pogosto mislimo. Prav tako se ni lahko odločiti, katera rešitev je boljša: »nič narediti« ali preprečitev zanositev.

To oviro lažje in hitreje premagamo, če je na družbeni ravni sprejeto, da je načrtovanje družine odgovorno vedenje.

Ovire pri dostopnosti kontracepcijskih pripomočkov in svetovanja

Naslednji korak je odločitev za uporabo najprimernejše kontracepcije; pri tej odločitvi so potrebne informacije in strokovno svetovanje. Izbira je odvisna od dostopnosti zdravstvenih storitev in organizacije drugih dejavnosti, ki oskrbujejo ljudi s temi pripomočki (lekarne, trgovine, kondomati). Izkušnje kažejo, da ni dovolj, da dobre informacije dosežejo vsakega posameznika in da so organizirane svetovalne službe. Zaplet pri odločitvi nastane na individualni ravni. Posameznik ali par ni vedno prepričan, da hoče komu zaupati, da je spolno aktiven. Obisk v posvetovalnici je lahko povezan s številnimi neprijetnostmi (čas za obisk, čakanje v čakalnici, strah pred ginekološko preiskavo, postopek kot pri bolezni, itn.). Te neprijetnosti so bolj izražene še zlasti zato, ker od obiska ni neposredne in takojšnje koristi. Par dojema preprečitev

morebitne zanositve ne samo kot zelo dolgoročno, ampak tudi kot hipotetično korist; razlog za tako dožemanje je, da ženska še ni noseča, ampak je zanositev za par le verjetna. Iskanje nasveta ali samega pripomočka iz katerega koli vira ostaja za večino ljudi neprijetno početje, in če bi lahko izbirali, ne bi izbrali nobene od obstoječih možnosti. Izbirati moramo torej med manj in bolj neprijetnimi možnostmi, zato ker so posledice, če ne izberemo, še najbolj neprijetne.

Nedvomno so pogledi strokovnjakov in pritiski, ki izvirajo iz ožjega družinskega okolja in osebnosti posameznika, pri tej oviri najbolj odločilni.

Ovire pri izbiri kontracepcije

Končno se mora par odločiti, katero kontracepcijsko metodo ali pripomoček bo izbral. Pri tem mora dobro poznati bistvene značilnosti posamezne metode ali pripomočka. Najpomembnejše so vedenjske značilnosti metode (kdo, kdaj in kako jih uporablja). Za par često ni vseeno, ali lahko izbrano oziroma želeno metodo uporablja ženska ali moški, ali je njena uporaba vezana na spolni odnos in ali jo je treba uporabljati stalno, ne glede na pogostnost spolnih odnosov.

Tehtanje koristnosti in pomanjkljivosti posameznih metod ali iskanje ravnotežja med učinkovitostjo in varnostjo metode in med neželeni učinki je zelo zahtevno. Vsakdo se strinja, da mora biti kontracepcija varna, vendar je vprašanje, kako varno je varno (za življenje in zdravje ali za normalno funkcioniranje), varno pred čim (nenačrtovano zanositvijo ali okužbo) in varno za koga (uporabnika ali strokovnjaka). To torej pomeni, da posamezna metoda ne more biti absolutno varna in varna za vsakogar. A ker želimo doseči čim širšo uporabo, je pomembno predvsem, da je določena metoda varna za večino ljudi. Na oceno, ali je določena metoda varna, vpliva tudi oddaljenost zdravstvene službe, dostopnost preskrbe s kontracepcijskimi pripomočki, značilnosti metode, osebne in zdravstvene danosti posameznika. Par dojemata varnost določene metode drugače kot strokovnjak. Za strokovnjaka je metoda varna,

če ne ogroža življenja in zdravja. Za par, ki metodo uporablja, pa so pomembni že nenevarni, neprijetni učinki (menstruacijske motnje, slabost in večji tek), ki vplivajo na njuno normalno spolno življenje in funkcioniranje v družini in službi. Popolnoma zdrav posameznik zato često težko dojame, da se odloča za metodo, ki mu lahko povzroči neprijetne stranske učinke ali celo bolezenske zaplete.

Integralni del varnosti določene kontracepcije je tudi njena učinkovitost pri preprečevanju zanositve. Skoraj stodontna učinkovitost kontracepcije je bistvenega pomena za nekatere, ki jo uporabljajo, medtem ko ni enako pomembna za vsakogar. V okoljih z visoko maternalno umrljivostjo in obolevnostjo je učinkovitost posebno pomembna, ker varuje življenje. Iz nekaterih neželenih zanositev pa se rodijo le nekoliko prezgodaj načrtovani otroci. Tudi v primeru, ko par ne želi zanositi, lahko oceni določeno zelo učinkovito kontracepcijsko metodo kot neprimerno, ker ima preveč drugih pomanjkljivosti, ki za par niso sprejemljive.

Podobno kot za varnost je tudi za učinkovitost kontracepcije treba ugotoviti, kateri dejavniki bistveno vplivajo nanjo. Najpogosteje navajamo dva razloga – kontracepcija lahko zataji kljub pravilni in nepretrgani uporabi in odpove ne glede, kako jo uporabljamo. Na učinkovitost pa bolj kot katerikoli drug dejavnik vplivajo spolne navade in medsebojni odnosi para.

Pri premagovanju te ovire je zelo pomembna usposobljenost zdravnika ali drugega svetovalca, da zna dosledno upoštevati pravico para do izbire kontracepcije in da mu čim bolj olajša prevzem odgovornosti za tako odločitev. Pogosto poskuša svetovalec uveljaviti odločitev po lastni presoji, kar zmanjšuje sprejemljivost kontracepcije in pelje v pogosto menjavanje kontracepcijskih metod in pripomočkov.

Odločitev za določeno metodo ali pripomoček je odvisna tudi od trenutnih reproduktivnih namenov. Ko par želi odložiti prvo zanositev, dojema te ovire bistveno drugače kot pozneje, ko želi preložiti naslednjo nosečnost ali preprečiti zanositev, ker že ima zeleno število otrok.

Stališča politikov, strokovnjakov in uporabnikov kontracepcije

Na odločitev za načrtovanje družine in za kontracepcijo pomembno vplivajo pogledi politikov, strokovnjakov in uporabnikov kontracepcijskih metod. Ti pogledi so različni in često zelo subjektivni.

Politiki, ki so odgovorni za preskrbo kontracepcijskih pripomočkov in dostopnost strokovnih služb, navadno dojemajo koncept načrtovanja družine predvsem iz političnega, administrativnega in ekonomskega vidika na nacionalni ravni. Zanimajo jih predvsem vprašanja, kot so politična sprejemljivost ali omejitev dostopnosti kontracepcije za mladostnike, njeno reklamiranje, usklajenost z moralnimi vrednotami družbe, višina sredstev in zakonska ureditev tega področja. Odgovori na ta in druga politična vprašanja zelo močno vplivajo na stališča do kontracepcije in vedenje prebivalcev, ki želijo uporabljati kontracepcijo.

Pogledi strokovnjakov so usmerjeni predvsem v zagotavljanje boljše kvalitete življenja in zdravja ljudi, v odločanje, katere od značilnosti posameznih kontracepcijskih metod so pomembnejše, objektivne (učinkovitost, varnost, nadzorovanost) ali subjektivne (enostavnost, zadovoljstvo). Odločajo tudi o primernosti posameznih oblik svetovanja in o načinih posredovanja med politiki in potrebami prebivalcev, ki uporabljajo kontracepcijo. Njihov pogled je odvisen od njihovega znanja, usposobljenosti, osebnih izkušenj in svetovnega nazora.

Par pa oblikuje kontracepcijsko vedenje tako, da je sprejemljivo za oba partnerja, pri čemer usklajuje lastne želje in nasvete strokovnjaka. Pri odločitvah par upošteva koristi in pomanjkljivosti kontracepcijskih metod, prilagojene lastnim potrebam, in ocenjuje sprejemljivost ovir pri iskanju nasveta (pogovor o intimnih zadevah, neprijetna ginekološka preiskava in druge nevšečnosti v nosečnosti).

Dokončno pa določijo kontracepcijsko vedenje družbeni in kulturni pritiski, ki vplivajo tako na premagovanje ovir kot tudi na stališča politikov, strokovnjakov in morebitnih uporabnikov.

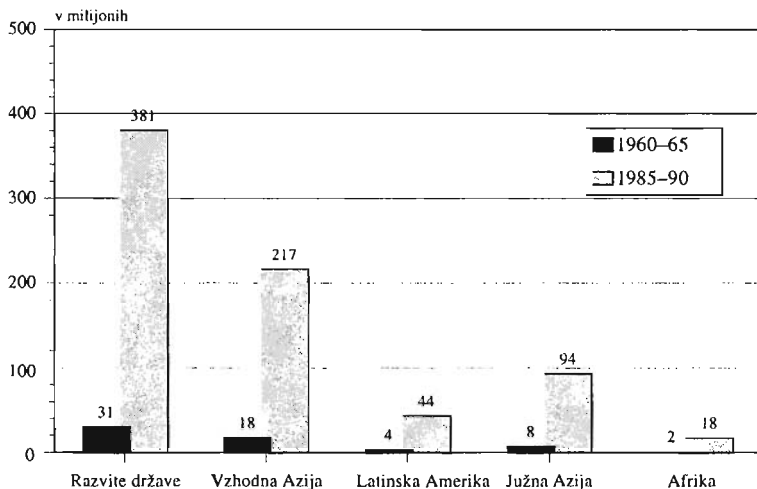
Raznoličnost ovir, stališč in pritiskov je nedvomno zelo velika,

zato so razlike v obsegu in kvaliteti odgovornega kontracepcijskega vedenja v različnih kulturah tako velike.

Kontracepcijsko vedenje v različnih državah

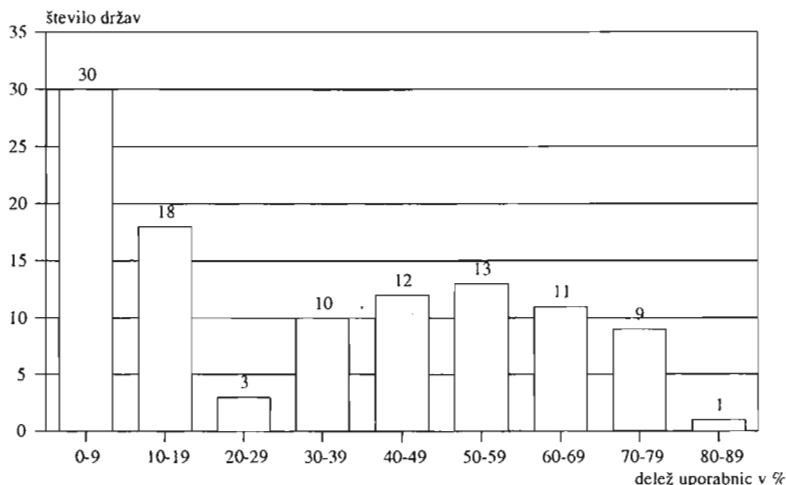
V državah v razvoju se je absolutno število prebivalcev, ki uporabljajo kontracepcijo, povečalo v zadnjih dvajsetih letih za 12-krat, od 31 milijonov na 381 milijonov. Več kot polovica vseh uporabnikov (57%) živi v vzhodni Aziji, sledi ji južna Azija (25%), Latinska Amerika (11,5%) in Afrika (2,4%). V Afriki uveljavljanje načrtovanja družine najbolj ovirajo močni kulturni pritiski in počasno izobraževanje in osveščanje žensk. Največji štiri do petkratni porast v številu uporabnikov sta doživeli Latinska Amerika (od 11% na 60% prebivalcev rodne dobe) in vzhodna Azija (od 17% na 74%). Najmanj, le dvainpolkrat, pa se je pove-

Slika 2. Število uporabnic kontracepcije v svetu.

Vir: M. F. Fathalla. »Reproductive health in the world«, v: J. Khanna, P. F. A. Van Look, P. D. Griffin (ur.). *Reproductive health: a key to a brighter future*. WHO, Geneva, 1992.

Slika 3. Število držav v razvoju po deležu uporabnic kontracepcije (%).

Vir: J. A. Ross, E. Frankenberg, *Findings from two decades of FPR*, The Population Council, New York, 1993.

čala uporaba kontracepcije v podsaharski Afriki, od 5% na 12% prebivalstva rodne dobe⁴ (slika 2). Kljub tolikšnemu povečanju rabe kontracepcije še vedno ostaja polovica prebivalstva nezavarovanega in v veliki nevarnosti, da zboli ali umre za posledicami rojevanja. V začetku 90. let je v skoraj tretjini držav v razvoju uporabljalo kontracepcijo manj kot 10% prebivalcev v rodni dobi in le v eni državi je bila prevalenca uporabe nad 80%, torej približno taka, kot je v razvitem svetu, kjer jo uporabljajo praktično vsi, ki ne načrtujejo otroka⁵ (slika 3).

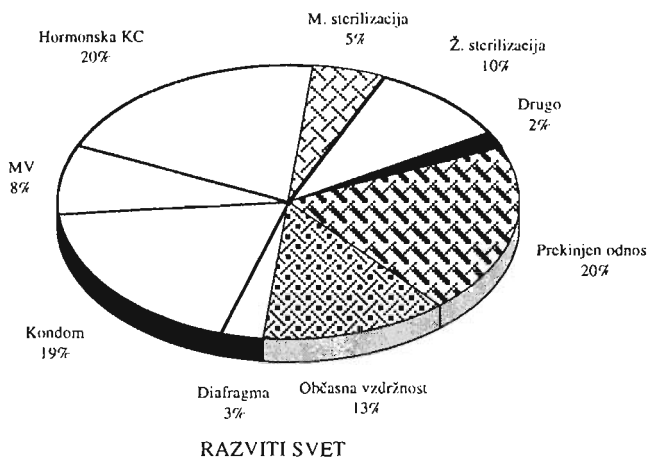
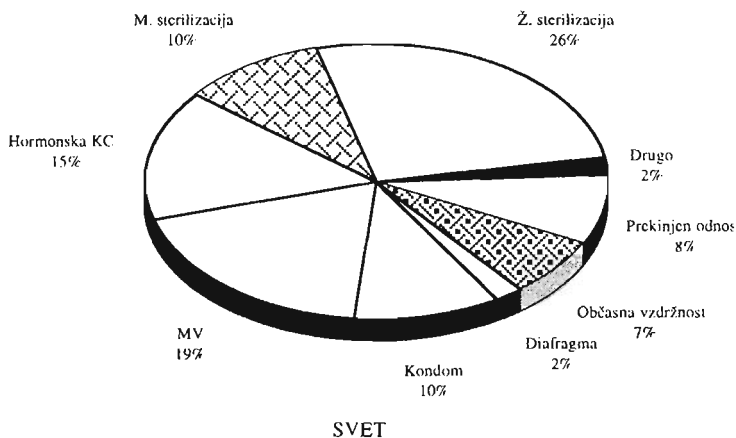
Pregled uporabe posameznih pripomočkov je nekoliko bolj

⁴ M. F. Fathalla, »Reproductive health in the world: two decades of progress and the challenge ahead«, v: J. Khanna, P.F.A. Van Look, P.D. Griffin (ur.), *Reproductive health: a key to the brighter future*, WHO, Geneva, 1992, str. 3–39.

⁵ J. A. Ross, E. Frankenberg, *Findings from two decades of family planning research*, The population council, New York, 1993, str. 1–12.

KONTRACEPCIJSKO VEDENJE V RAZNIH KULTURAH

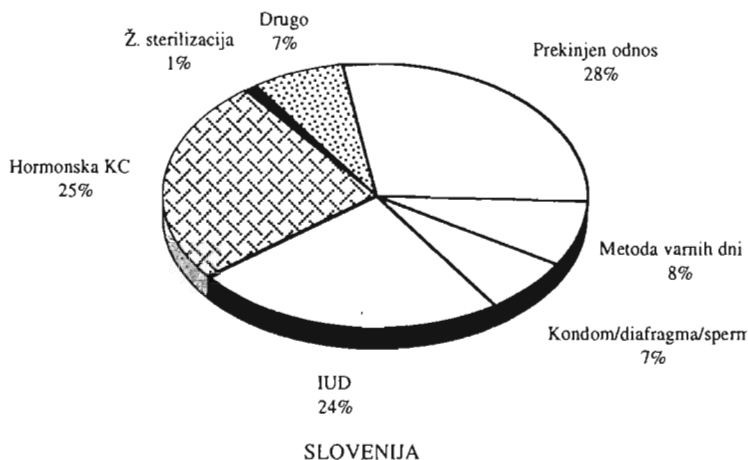
Slika 4. Uporaba kontracepcije (%) v svetu in razvitejših regijah sveta.

Vir: M. F. Fathalla, »Reproductive health in the world«, v: J. Khanna, P. F. A. Van Look, P. D. Griffin (ur.), *Reproductive health: a key to the brighter future*, WHO, Geneve, 1992.

SPOL: Ž

Slika 5. Uporaba kontracepcije (%) v Sloveniji

Vir: L. Andolšek, M. Kožuh Novak, D. Obersnel Kveder, B. Pinter, »Fertility Survey in Slovenia«, Adv. Contra Deliv Syst, 9, 1993.

ugoden, saj se je v začetku 90. let v svetovnem merilu večina prebivalcev (82%), ki je uporabljala kontracepcijo, odločala za sodobno, najzanesljivejšo kontracepcijo. Več kot ena tretjina (36%) je bila sterilizirana, eni petini (19%) je bil vstavljen maternični vložek, več kot ena šestina (15%) je jemala hormonsko kontracepcijo in ena desetina (12%) je uporabljala kondom in diafragma. V razvitih državah je uporabljalo te najzanesljivejše oblike kontracepcije le 65% uporabnikov⁶ (slika 4).

Kontracepcijsko vedenje v Sloveniji

V Sloveniji smo že pred več kot 30 leti začeli uveljavljati načrtovanje družine in sodobne kontracepcijske pripomočke. V 60. letih smo razvili mrežo dispanzerjev za ženske na primarni ravni, ki so

⁶ M. F. Fathalla, *op. cit.*

delovali v vsakem občinskem zdravstvenem domu, na okoli 8000 žensk v rodni dobi. Ženske so imele tudi zagotovljene storitve ginekologov, ki so delali v bolnišničnih ordinacijah. V dispanzerjih so sprva delali splošni zdravniki, dodatno usposobljeni za delo na tem področju. Proti koncu 70. let so jih skoraj v celoti nadomestili ginekologi. V začetku smo kontracepcijske pripomočke uvažali, pozneje pa smo izdelovali tudi svoje, od hormonskih tablet, materničnih vložkov, diafragm do kondomov. Leta 1977 smo v ustavi in v posebnem zakonu v celoti uredili vse vidike načrtovanja družine, od uravnavanja rodnosti do ugotavljanja zmanjšane plodnosti ter njenega zdravljenja.

Leta 1989, deset let zatem, ko so bili izpolnjeni vsi pogoji za učinkovito načrtovanje družine, smo se v Sloveniji odločili, da preverimo uspešnost uveljavljanja načrtovanja družine in izvedli prvo rodnostno raziskavo. Podatki te ankete so pokazali, da je le 59% od vseh uporabnic kontracepcije uporabljalo zanesljive kontracepcijske pripomočke, kar je manj kot v drugih državah z dolgoletno tradicijo načrtovanja družine⁷ (slika 5). Pri nas je bil delež nosilk materničnega vložka nekoliko večji, medtem ko je bil delež jemalk hormonskih tablet enak kot v drugih razvitih državah. Precej manjši pa je bil delež moških, ki so uporabljali kondom, še bistveno manj pa je bilo moških, ki so se odločili za sterilizacijo. Steriliziranih žensk je bilo nekoliko več kot moških (1% od vseh uporabnic kontracepcije), pa vendar še vedno precej manj kot v drugih razvitih državah. Preostali del spolno aktivnih parov v rodni dobi, ki niso načrtovali zanositve, je uporabljalo tradicionalni prekinjeni odnos (33%) in občasno vzdržnost (8%).

Analiza gibanja rabe hormonske kontracepcije in materničnega vložka v zadnjih dveh desetletjih je pokazala, da se je delež nosilk materničnega vložka sprva povečeval (na 20% žensk rodne dobe), zadnjih nekaj let pa se zmanjšuje. V zadnjih desetih letih se je delež jemalk hormonskih tablet povečal le od 15% na sedanjih 25% žensk v rodni dobi. Tudi sterilizacija, ki smo jo legalizirali pred

⁷ L. Andolšek, M. Kožuh Novak, D. Obersnel Kveder, B. Pinter, »Fertility Survey in Slovenia, 1989«, Adv. Contra Deliv Syst. 9. 1993, str. 79–91.

15. leti, se še ni uveljavila; število moških, ki se odloča za sterilizacijo, ostaja na isti ravni, okoli 100 na leto; število žensk, ki se na leto sterilizira, je sicer desetkrat večje od števila moških, vendar se zelo počasi povečuje.

Kontracepcijsko vedenje žensk v Sloveniji ob koncu 80. let se globalno ni bistveno razlikovalo od povprečnega vedenjskega vzorca v razvitem svetu, saj so tudi pri nas praktično vsi prebivalci uporabljali kontracepcijo za onemogočanje nenačrtovane zanositve. Razlika je bila le v 15% manjšem deležu žensk, ki so uporabljale najzanesljivejšo kontracepcijo. Primerjava z državami z najvišjo ravno uporabe kontracepcije, kot so Nizozemska in skandinavske države, pa je pokazala precej drugačno stanje, saj je bil delež žensk, ki so uporabljale najzanesljivejšo kontracepcijo, pri nas kar za polovico manjši.

Opisano stanje bi marsikoga zadovoljilo. Sama z doseženim nisem zadovoljna, saj smo po mojem prepričanju dosegli precej manj, kot smo pričakovali. Svoja razmišljanja želim ponuditi v premislek vsem, ki jih ta problematika zanima.

Ocena razlogov za sedanje stanje kontracepcijskega vedenja v Sloveniji

Ali lahko na osnovi navedenih podatkov sklepamo, da je kontracepcijsko vedenje parov pri nas odgovorno ali ne? Odgovor na to vprašanje ni preprost. Nanj ni mogoče odgovoriti zgolj z da ali ne.

Z veliko zanesljivostjo lahko trdim, da so odgovorno kontracepcijsko vedenje sprejeli le tisti pari, ki uporabljajo najzanesljivejšo kontracepcijo. Vendar to velja le za tiste, ki jo uporabljajo pravilno in zelo vztrajno, medtem ko to težje rečem za pare, ki najzanesljivejšo kontracepcijo pogosto menjavajo in s tem tvegajo nenačrtovano zanositev.

Tudi tistim parom, ki se odločajo za manj zanesljive kontracepcijske metode, bi težko očitali, da se vedejo neodgovorno, če se ne bi pretežni del teh parov odločal za prekinitve nenačrtovane zanositve, če uporabljena metoda zataji. Visoka splavnost v Sloveniji, ki je v prvi polovici 90. let še enkrat večja (25 na 1000 žensk

rodne dobe) kot v drugih evropskih državah s podobno dostopnostjo in izborom kontracepcijskih metod (10 na 1000), zanesljivo ne kaže na odgovorno kontracepcijsko vedenje večine spolno aktivnih parov.

Kako pojasniti razloge za počasnejši razvoj odgovornega kontracepcijskega vedenja pri nas? Če za iskanje razlogov in njihovo pojasnjevanje uporabim opisani model dejavnikov odgovornega kontracepcijskega vedenja, lahko ugotovim, da morajo spolno aktivni pari tudi pri nas premagovati številne ovire: od koncepta in dostopnosti kontracepcije do stališč politikov in strokovnjakov do odgovornega načrtovanja družine.

Tradicionalni odnos do spolnosti močno ovira sprejetje koncepta odgovornega kontracepcijskega vedenja. Ta odnos se kaže v tem, da se partnerja o spolnosti še vedno zelo malo pogovarjata med seboj; o tej temi so se še manj pripravljene pogovarjati starši s svojimi otroki ali učitelji z učenci. Tudi mediji se zelo uspešno izogibajo tej temi. Prav tako se tudi pri svetovanju kontracepcije nismo pripravljene pogovarjati o spolnosti, čeprav je povezava med kontracepcijskim in spolnim vedenjem očitna. Če pa se že pogovarjamo o kontracepciji in spolnosti, zelo pazimo, da se pogovarjamo z ženskami in moškimi ločeno. Zato ni presenetljivo, da ima večina moških odklonilen odnos do vse kontracepcije, ki je v rokah žensk.

Precejšna ovira je verjetno še vedno dostopnost, ki je le na prvi pogled idealna. Trdim lahko, da je dostopnost skoraj v celoti medicalizirana. Vse najzanesljivejše kontracepcijske pripomočke (razen kondoma) predpisujemo zdravniki, ki s svojimi specifičnimi stališči krojimo odločitve prihodnjih uporabnikov kontracepcije in izbiro kontracepcijskih metod.

Tudi izbira kontracepcijskih pripomočkov je bila do pred nekaj leti zelo omejena. V nasprotju z bogatejšimi, razvitimi državami, kjer imajo ženske na voljo številne oblike kontracepcijskih tabletk z različnimi odmerki hormonov, in razne oblike materničnih vložkov, so imele ženske v Sloveniji na voljo le eno vrsto tabletk in le eno vrsto materničnega vložka.

Najpogostejši razlogi za opustitev ali zamenjavo hormonskih tablet ali materničnega vložka so bile zdravstvene težave. Ženske

so navajale predvsem neškodljive, neprijetne učinke uporabe kontracepcijskih tabletk, kot je porast telesne teže, slabosti ter menstruacijske motnje pri uporabi materničnega vložka. Med njimi je bilo izredno malo resnih zapletov, ki bi jih povzročila izbrana kontracepcija, zelo vejetno zaradi skrbnega zdravniškega nadzora nad njeno izbiro in uporabo.

Na prepočasno širjenje uporabe kontracepcije so nedvomno vplivale tudi ugotovitve o srčno-žilnih zapletih zaradi hormonskih tablet z visokimi odmerki hormonov in poročila o vnetjih rodil zaradi materničnega vložka, ki so jih ugotavljali v ZDA in Angliji v 70. letih. Ta poročila so naši mediji prikazovali zelo senzacionalno, pridružili so se jim tudi strokovnjaki, ki so bili nenaklonjeni uporabi teh pripomočkov, pogosto iz osebnih in svetovnonazorskih razlogov. Čeprav se je to dogajalo pred dvajsetimi leti in zaradi uporabe hormonskih tablet z nizkimi odmerki hormonov in izpopolnjenih oblik materničnega vložka teh zapletov ni več, so učinki takratnih informacij pri nas še vedno navzoči. Večina žensk se še vedno boji teh zapletov. Žal si strokovnjaki, iz meni ne povsem razumljivih razlogov, premalo prizadevajo, da bi pomirili neutemeljene strahove. Prav tako premalo seznanjajo ženske z novimi spoznanji o koristnosti hormonske kontracepcije pri onemogočanju nastanka raka telesa maternice in jajčnikov ter vnetij rodil. Tudi naši mediji še zdaleč niso tako zainteresirani, kot so bili pred leti, ko so na široko pisali o nevarnih zapletih. Morda so zanje pozitivna spoznanja o kontracepcijskih tabletah premalo senzacionalna, da bi jim namenili dovolj pozornosti. Ali lahko tudi za pravkar opisanimi ovirami zaslutimo vpliv tradicionalnega odnosa do spolnosti?

Od vseh najzanesljivejših metod se najpočasneje uveljavlja sterilizacija. Na to nedvomno vpliva zakonsko določena starostna omejitev (35 let) in relativno dolg razmik med odločitvijo in izvedbo sterilizacije (6 mesecev). Še pomembnejši pa so kulturni pritiski, ki so še vedno navzoči tako pri moških in ženskah kot tudi pri strokovnjakih. Podobni pritiski zelo verjetno ovirajo tudi večjo uporabo kondomov, kljub nedvornim prednostim, ki jih imajo pri

onemogočanju okužb rodil in neželenih zanositev.

Žal je bilo pri nas feministično gibanje zelo okrnjeno, zato se zagovornišтво reproduktivnih pravic, telesne avtonomnosti in pravice do izbire ni razvilo kot v drugih evropskih državah. Zaradi tega ženske niso dobile prave podpore, da bi lahko prevzele pobudo in oblikovale dostopnost do kontracepcije po svojih potrebah. Ne morem tudi mimo možnosti, da so nekatere ženske sprejele splav kot izhod v sili, kadar zataji kontracepcija, in niso iskale poti za odgovornejše in zanesljivejše kontracepcijsko vedenje.

V sklepu lahko rečem, da v Sloveniji nismo izkoristili možnosti za hitrejši razvoj odgovornega kontracepcijskega vedenja. Čeprav smo zelo zgodaj organizirali dostopno mrežo zdravstvene službe in zakonsko uredili vse vidike načrtovanja družine, celo prej kot v marsikateri razviti evropski državi, so nas v teh državah prehiteli. V Sloveniji smo se zadovoljili s široko in formalno dostopnostjo kontracepcije, pri tem pa smo, drugače od drugih držav, zanemarili pomembnejše dejavnike za uspešen in hiter razvoj odgovornega kontracepcijskega vedenja. Podcenjeni vpliv tradicionalnega odnosa do spolnosti, zgrešeni pogledi nekaterih strokovnjakov in neinicijativnost žensk pri prikazovanju in uveljavljanju svojih potreb na tem področju so pomembno vplivali na to, da odgovorno kontracepcijsko vedenje še ni uveljavljen način življenja večine naših ljudi.

LITERATURA:

- L. Andolšek, M. Kožuh Novak, D. Obersnel Kveder, B. Pinter, »Fertility Survey in Slovenia, 1989«, *Adv. Contra Deliv Syst*, 9, 1993.
- M. F. Fathalla, »Reproductive health in the world: two decades of progress and the challenge ahead2, v: J. Khanna, P. F. A. Van Look, P. D. Griffin (ur.), *Reproductive health: a key to the brighter future*, WHO, Ženeva, 1992.
- E. Ketting, »Infertility is our concern«, *Planned Parenthood in Europe*, 24, 1995.
- J. A. Ross, E. Frankenberg, *Findings from two decades of family planning research*, The population council, New York, 1993.
- T. K. Sundari Ravindran, M. Berer, »Contraceptive Safety and Effectiveness: Re-evaluating Women's Needs and Professional Criteria«,

SPOL: Ž

Reproductive Health Matters, 3, 1994, str. 6–11.

R. Snowden, *Consumer choices in family planning*, Family Planning Association, London, 1985.

11. večer

10. maj

Zoja Skušek

MLEKO NI VODA

Večkrat slišimo ali beremo, da v sodobni zahodni družbi tabuji padajo, da jih praktično ni več; da je bila včasih, denimo, spolnost tabu, zdaj pa, nekako od 60. let naprej, spolnost ni več tabu.

V seriji predavanj, ki tečejo v KUDu, v t. i. »ženskem bloku«, je, kot kaže, glavna tema menstruacija; največ predavanj je bilo o tej temi. Javno se torej pogovarjamo o temi, ki je dve – ali celo ena generacija – pred nami ne bi načenjali v širšem krogu. Morebiti v kakšni zaprti ženski družbi, med sorodnicami in prijateljicami, ne pa javno. Zdi se, da je tudi ta tabu »padel«.

Danes bomo govorili o tabuju skoz materino mleko, ki je zelo investiran objekt; poskusili bomo delno odgovorili, kako tabuji funkcionirajo v sodobni družbi in kako v tradicionalni.

Hipoteza, ki vam bi jo rada predstavila, se vam bo zdela na videz mogoče nenavadna, in, bojim se, da se vsi ne boste strinjali z mano; namreč:

Tabuji ne »padajo«, samo njihove mreže se predstavljajo. Tam, kjer jih ne vidimo, smo toliko trdneje ujeti vanje.

Lévi-Strauss je zapisal, da ta ali ptič ni totem zato, ker bi bil dober za jesti, ampak ker je dober za misliti. V tem istem duhu bi rada govorila o dojenju: materinsko mleko ni pomembno zaradi morebitne hranilne vrednosti – temveč zaradi svoje intelektualne vrednosti. V samonikli zavesti domorodcev naše civilizacije je dojenje povezano s kultom materinstva, hkrati pa je tako dojenje kakor njegova snov, materinsko mleko, predmet številnih prepove-

SPOL: Ž

DR. BOGDAN DERČ

SLOVENSKA MATI, DÔJI!

Dr. Bogdan Derč, *Slovenska mati, dôji!*, Ljubljana, 1943.

di. Materinsko mleko je ena redkih priložnosti, ob katerih lahko v sedanjih scientističnih časih zaslutimo, kako deluje divja misel: čež vsako mero dragoceno, hkrati pa predmet sramu in nelagodja – je za nas pristen tabu. V časih, ko nas prepričujejo, da naj bi tabuji padali, torej odlična priložnost, da se soočimo s svojimi domačinskimi nrvami. Na ozadju prepričanja, da se skoz tabuje proizvaja kultura, si bomo ogledali, kako materinsko mleko pomaga pri omiki sodobnosti.

Naj vam povem anekdoto, ki je blizu današnji temi, materine-mu mleku¹:

(Najprej socialnozgodovinski okvir): Francoski umetnostni zgodovinar (Problemi so pred kratkim ponatisnili njegov esej o Mojzesu in Freudu, sicer pa je znan po svojih knjigah o oblakih, o gubi in zrcalu. Kombiniral je semiologijo in psihoanalizo v francoski varianti s svojo stroko, kot sicer vsi v šestdesetih in sedemdesetih letih v Parizu. Tudi pri nas je imel občudovalce.) se je konec šestdesetih let poročil z zelo premožno Američanko. Kupila je hišo zadaj za cerkvijo Saint-Sulpice. Cerkev je gotska, vsa ulica je gotska, tudi hiša je gotska, neznansko neudobna, a s stališča zbirateljske estetike prelepa. Po hiši so visele tudi slike, take prave, 17., 18. stoletje, beneški avtorji, vendar vse skupaj ni dajalo videza muzeja, pač pa nekakšne svetovljanske nonšalance.²

In v tistem času, ko se dogaja ta zgodba, sta imela dojenčka, ki je zdaj že odrasel človek. Prav tedaj ju je tudi obiskal neki drugi umetnostni zgodovinar in teoretik in tudi avtor esejev, ki so izhajali v tedaj sloviti reviji *Tel Quel*, in avtor pomebnih knjig o melanholiji in o svetem Avguštinu, ki je pozneje o obisku zgroženo pripovedoval – mislim, da ne samo meni.

Na obisku so kajpada ponudili kavo. Ponudili so espresso, pravi, črni, močan italijanski espresso. Ker pa moj prijatelj rad pije espresso »z«, je prosil, če lahko dobi malo mleka. Gospa umetnostnozgodovinarjeva se je spustila nadstropje niže v kuhinjo in se, hihitajoč, vrnila z otroško stekleničko. »Sorry,« je rekla, »zmanjkalo nam je mleka, lahko pa dobiš moje-

¹ Ker so vsi, ki nastopajo v tej anekdoti, še živi, sem izpustila njihova imena. Tisti bralci, ki jim je umetnostna zgodovina blizu, bodo akterje nedvomno prepoznali, za druge pa imena niso pomembna.

² Ta del zgodbe je iz prve roke. Leta 1970 sem se po nekem naključju našla tam na obisku.

ga, če hočeš.«

Težko je popisati zadrego, ki je še zmerom obličala prijatelja, ko je pripovedoval, kaj se mu je zgodilo. Zardeval je in imel celo šovinistično teorijo o tem, da tako ponudbo lahko da samo Američanka, za Američane pa je znano, da »nimajo nezavednega«, da lahko izrečejo vse.³

Pomembno pri tej anekdoti je tole: ne samo da ni ona zares ponudila svojega mleka obiskovalcu, četudi je bil hišni »prijatelj«, ampak ga tudi on ni bil nikakor pripravljen popiti. Še več, njena ponudba je pri njem zbudila zadrego, ogorčenost, gnus, grozo.

Prehajamo torej na področje tabuja. Na začetku se že vnaprej negativno omejujemo: vprašanje, »ali so najmočnejši tabuji tisti, ki zavirajo naše najbolj strastne vzgibe⁴, prepuščamo kompetentnejšim na tem področju⁵.

Tabuje potemtakem poznajo vse družbe, naša, ki rada pravi o sebi, da je laična, znanstvena, in take, ki jim iz naše perspektive pravimo »primitivne« ali »tradicionalne« družbe ali »družbe, ki ne poznajo pisave« ali pa kakšen drug evfemizem, s katerim hočemo

³ Mislim sicer, da ji je delal krivico. Po njegovih lastnih besedah se je ob ponudbi sama hihitala (kar z nekaj benevolentnosti lahko razlagamo kot zadrego) in torej se je tudi njej zdela nenavadna. Zelo verjetno pa je bil to le izgovor, da se mu je lahko pohvalila, da doji. Znano je namreč, da le redke Francozinje dojijo svoje otroke in še to kratek čas.

V delu Eveline Sullerot (ur.), *Le fait féminin*. Fayard, Pariz, 1978, Pierre Royer v diskusiji na str. 172 navaja te podatke: dojenje je v porastu, 18% Francozinj doji do konca tretjega meseca. V industrijsko razvitih deželah, kamor prištevava Francijo, ZDA in Kanado, je najnižji odstotek doječnic prav v nerazvitih, ruralnih regijah, medtem ko prednjačijo velika mesta (Lyon in zlasti Pariz) z 22%. Enaka shema se ponovi na socioekonomskem področju: na prvem mestu so ženske intelektualnih poklicev (svobodni poklici, višje uslužbenke). Najvišji odstotek doječnic je med ženami zdravnikov: več kot 50% jih doji.

Zanimivo bi bilo primerjati število doječnic pri drugih narodih in ugotoviti, kateri dejavniki (tudi zgodovinski) vplivajo na to.

⁴ E. Gellner, *The Concept of Kinship and Other Essays*. Basil Blackwell, 1987, str. VIII.

⁵ Gl. tudi: Sigmund Freud, *Totem und tabu, Gesammelte Werke*, 1X, Fisher Verlag, Frankfurt/Main. Ti bi tudi bržkone znali odgovoriti na vprašanje, zakaj ljudje zvečine ne marajo mlačnega mleka.

navadno pokazati na razdaljo, ki nas loči od njih.

Tabu ima velikansko antropološko in sociološko literaturo⁶ in sodi med tiste teme⁷, ki več povedo o zgodovini antropološke misli kot pa o temi sami. Seveda se je antropologija v skladu s svojim predmetom ukvarjala s tabuji v tradicionalnih družbah, ne pa v modernih.

Radcliffe-Brown je leta 1939 zapisal⁸, da je pri tabuju problematično že ime. Angleška beseda *taboo*, ki jo je za zelo široko rabo posvojila tudi slovenščina⁹, izhaja iz polinezijske besede *tabu* (poudarek je na prvem zlogu), ki v polinezijskih jezikih pomeni sleherno prepoved. Zgodnji popotniki po Polineziji pa so jo prevzeli za označevanje posebne vrste prepovedi: nekateri ljudje ali stvari, kot so novorojenec, truplo ali poglavar, so tabu in zato se je treba izogibati temu, da bi se jih dotaknili. Tisti, ki se jih dotakne, postane tudi sam tabu; je v nevarnem stanju, zbolel bo ali celo umrl; ni pa nevaren samo zase, ampak tudi za druge, postal je tabu tako kot stvar, ki se je je dotaknil. V normalno stanje se lahko vrne z obredom očiščenja. Ker je v antropološki literaturi o Polineziji zaradi te dvojne uporabe besede *tabu* in sploh zaradi zelo široke rabe te besede nastala velika zmeda, Radcliffe-Brown predlaga izraz »ritualno izogibanje« ali »ritualna prepoved«. ¹⁰ Ritualna prepoved je po Radcliffe-Brownu¹¹ »pravilo vedenja, povezano z verovanjem, da

⁶ V slovenščini sta izšli zlasti knjigi J. Cazeneuvea *Sociologija obreda*, Studia humanitatis, Ljubljana, 1986, in A. R. Redcliffe-Browna. *Struktura in funkcija v primitivni družbi*, Studia humanitatis, Ljubljana, 1994; gl. zlasti članek »Tabu«, str. 150-171.

⁷ Take teme so še totemizem, »virgin birth«, odnos religija-magija in druge teme, s katerimi je antropologija poudarjala različnost med našo kulturo in »drugimi«, »primitivnejšimi«, »nerazvitimi« itn.

⁸ A. R. Radcliffe-Brown, »Predavanje v spomin Jamesa Frazerja«, 1939, ponatisnjeno v: *Structure and Function in Primitive Society*. Routledge & Kegan Paul, London, 1952; slov. prev: *Struktura in funkcija v primitivni družbi*, Studia humanitatis, Ljubljana, 1994.

⁹ V 80. letih so pri nas, denimo, govorili, da je vojska tabu, kar je pomenilo, da lahko kritično pišeš o vsem, le o vojski ne.

¹⁰ Zanimivo je, da je Marcel Mauss že leta 1906 zagovarjal enako stališče: »Pazljivi moramo biti tudi z besedo tabu. Koliko bolje bi bilo uporabljati izraz rit-

bo kršitev povzročila nezaželeno spremembo ritualnega statusa človeka, ki se ne drži pravila«. Ta sprememba ritualnega statusa je v različnih družbah različna, povsod pa »mislijo, da vključuje verjetnost manjše ali večje nesreče, ki bo doletela tistega človeka«.

Radcliffe-Brown potem navede dva primera iz njegove Anglije: v prvem gre za prepoved raztresenja soli; ljudje namreč verjamejo, da ne smejo raztresti soli, ker jim bo to prineslo nesrečo. Če pa se jim to že zgodi, potem morajo ščepec raztresene soli vreči čez ramo. V terminologiji Radcliffe-Browna to pomeni: če človek raztrese sol, se zaradi tega spremeni njegov ritualni status; pozitivni obred, namreč to, da jo potem vrže čez ramo, pa mu povrne njegov normalni ritualni status.¹² Drug primer: pripadnik rimskokatoliške cerkve ob petkih in postu ne sme jesti mesa. Če tega ne spoštuje, zagreši greh, ki se ga mora spovedati in dobiti odvezo in delati pokoro. Uživanje mesa ob teh terminih torej povzroči spremembo ritualnega statusa, svoj »normalni« status je mogoče dobiti nazaj s posebnimi ukrepi, s tistimi desetimi očenaši, ki vam jih naloži duhovnik pri spovedi.

Tukaj zdaj Radcliffe-Brown vpelje razliko med kršitvami religioznih pravil, ki so *grehi*, in kršitvami nereligioznih pravil, ki prinašajo srečo ali nesrečo. Za nas je ta razlika, pravi Radcliffe-Brown, tako očitna, da bi jo pričakovali tudi v drugih družbah, vendar pa Radcliffe-Browna izkušnje prepričujejo o nasprotnem. Res je, da je več antropologov (Durkheim, Frazer, Malinowski) poskušalo te obrede klasificirati v dve kategoriji, in sicer kot religiozne in kot

ualna prepoved!« Razlogi, ki so k tej terminološki zahtevi napeljali Maussa, pa so prav nasprotni Radcliffe-Brownovim: Mauss bi rad »tabu«, vezan na sveto, razložil od »prepovedovalnega vražjeverja«.

¹¹ *Ibid.*, slov. prev. str. 152.

¹² Pri nas imajo podobno vlogo nune in črne mačke, oboje prinaša neopredeljeno nesrečo – spremembo ritualnega statusa, obojim je mogoče odpomoči s tem, da trikrat pljunemo čez levo ramo (zakaj ravno levo?). Zanimivo bi bilo videti povezavo med »pozitivnim« tabujem ali anti-tabujem – dimnikarjem, ki je sorazmerno nov poklic, in gumbom, ki je tudi sorazmerno nova naprava in ki se ga je za srečo treba prijeti, ko vidimo dimnikarja. Morda gumb zato, ker drži skupaj dve stvari? V času zadrg to včasih povzroča velike zadrege.

magične obrede; vendar pa Radcliffe-Brown sklene, da dihotomija med magijo in religijo ni plodna.

Naslednja razlika, ki jo delamo na področju ritualnega izogibanja v naši lastni družbi, pravi Radcliffe-Brown, je razlika med svetim in nečistim. »Nekatere stvari je treba obravnavati spoštljivo, ker so svete, druge pa zato, ker so nečiste.« Vendar pa Polinezijec, pravi Radcliffe-Brown, ne misli, da je poglavar svet, truplo pa nečisto, pač pa, da gre v obeh primerih »za nevarne stvari«. ¹³

Durkheim se je hotel tej težavi izogniti z izrazom »sacré«, sakralen, ki pokriva oba pomena, svet in nevaren. Lat. beseda *sacer*, iz katere izvira franc. *sacré*, res pomeni svete stvari (bogove) in preklete (zločince). ¹⁴ Da bi se Radcliffe-Brown izognil netočnostim, predlaga izraz »ritualna vrednost«. Vse, kar je predmet ritualnega izogibanja (tabuja – človek, stvar, beseda, ime, dogodek, dan itn.), ima *ritualno vrednost*.

Radcliffe-Brown uporablja vrednost v pomenu razmerja med subjektom in objektom. Objekt ima lahko neko vrednost za subjekt ali pa ima subjekt interes v objektu. Vrednost in interes strnjeno opisujeta realnost, ki jo sestavljajo vedenja in dejanska razmerja med subjekti in objekti, ki se v teh vedenjih kažejo.

Družbeni sistem je za Radcliffe-Browna sistem vrednosti. Družba so namreč posamezniki, povezani med seboj v mrežo družbenih razmerij. Družbeno razmerje med dvema ali več osebami imamo, ko se njihovi »osebni interesi uskladijo s konvergenco interesov in z omejevanjem ali prilagajanjem razhajajočih se

¹³ Radcliffe-Brown navaja primer s Havajev, kjer je človek, ki je zakrivil incest s sestro, postal *kapu*, bil je zelo nevaren za svojo skupnost, in ker ga niso mogli drugače očistiti, so ga ubili. Če pa se je s sestro poročil poglavar, ki je bil zaradi svojega poglavarškega statusa svet, je s to poroko postal še svetejši. Izjemno svet in nedotakljiv je bil tudi poglavar, otrok brata in sestre, ki sta bila tudi sama otroka brata in sestre. Oba, »navaden« nečisti brat in sveti poglavar, sta *kapu* in njuna nečistost oz. svetost imata isti vir.

¹⁴ Slovenščina ne pozna te rabe besede »svet«, ima pa nekaj drugih besed, ki pomenijo sebe in svoje nasprotje, recimo kletvice kot »krščen duš« itn., ki so bile izvorno verjetno zaklinjevalni obrazci. Lahko bi rekli, da kletvice, sestavljene iz »jebemti« in poljubnega (po možnosti svetega) objekta, črpajo svoj naboj iz dihotomije med svetim in nečistim.

interesov«. Prevedeno v pojme vrednosti to pomeni: »prvi nujni pogoj za obstoj družbe je, da se posamezni člani delno strinjajo glede vrednosti, ki jih priznavajo«. ¹⁵ Vendar pa so družbena razmerja več kot to: zahtevajo »obstoj skupnih interesov in družbenih vrednosti«¹⁶. In ne kakršen koli obstoj, ampak zavesten obstoj skupnih interesov; kadar imata dve (ali več) osebi skupen interes in se tega interesa zavedata, se vzpostavi družbeno razmerje.

Predmet, ki je v igri, pa ima družbeno vrednost. Ritualne vrednosti, *values* (totemi, obredi, miti), pravi Radcliffe-Brown, so družbene vrednosti, kakor so definirane zgoraj. Skupen interes za te stvari veže posameznike v trdno in obstojno zvezo.

Radcliffe-Browna seveda zanima, kakšno je razmerje rituala in ritualnih vrednosti do temeljne strukture človeške družbe. Lahko se lotimo rituala tako, da se sprašujemo po njegovih *smotrih* ali *razlogih*, kar je v antropologiji zelo pogosto.¹⁷

Drugi pristop k ritualu je ugotavljanje njegovega pomena. Ker pa pomeni niso na površini, socialna antropologija pa hoče biti znana, o pomenih obredov in drugih simbolov ne smemo ugibati, ampak jih moramo skrbno izluščiti iz celotne družbene strukture.

¹⁵ *Ibid.*, slov. prev. str. 158.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Radcliffe-Brown navaja primer Kitajca, ki je nesel na bratov grob riž. Pri tem ga je srečal Avstralec in se ponorčeval iz njega, češ, ali misli, da bo brat riž pojedel. Kitajec mu je odvrnil, da riž daruje kot izraz naklonjenosti, da pa glede na vprašanje domneva, da Avstralcji prinašajo na grobove rože zato, da bodo pokojniki vdihovali njihov vonj in se veselili pogleda nanje.

Nekaj podobnega se je dogajala pred kakšnimi desetimi leti, ko so mediji obširno poročali o srbskih pogrebnih in popogrebnih običajih. Svojci na grobove ne prinašajo samo izdatnih obrokov, ampak na njih sezidajo prave počitniške hiše in jih tudi opremijo, denimo s televizorji. Ker je bila funkcija tedanjih poročil predvsem v krepitvi razlike med nami in njimi-Drugimi, bi seveda Kitajčevo vprašanje zdraviho vplivalo tudi na nas. Sicer pa gl. npr. meščanske grobnice na ljubljanskih Žalah.

Tretji pristop k preučevanju ritualov je preučevanje učinkov obreda, vendar ne neposrednih učinkov na ljudi (psihološki učinki)¹⁸, ki obred izvajajo, ampak »dejanskih« učinkov, učinkov na družbeno strukturo, na mrežo družbenih razmerij (sociološki učinki). Ko po Radcliffe-Brownu raziščemo družbene učinke rituala, pridemo do njegove družbene funkcije.

Za primer vzame Radcliffe-Brown obred klicanja dežja pri avstralskih ljudstvih. Nihče, ne mi ne avstralski domačini, ne verjamemo, da bo ta obred prinesel dež, da je to njegov *smoter* ali *namen*. Nima torej realne vrednosti, ima pa simbolno: lahko torej spoznamo njegov *pomen*. Pomen najbolje spoznamo, če obred vpnemo v neko širšo mrežo, recimo v mit ali v serijo mitov (»miti zmerom nastopajo v različicah«, Cl. Lévi-Strauss), in potem se nam »pomen vsakega posameznega obreda razjasni v luči kozmogonije«, se pravi v celoti predstav in verovanj o naravi in družbi, in če gre za obred dežja, v celoti predstav, kakršno najdemo pri Avstralcih.

Še preskus s *funkcijo*: Do *družbene funkcije* obredov pridemo tako, da raziščemo celoten korpus kozmoloških predstav, katerega delni izraz je vsak obred. Radcliffe-Brown meni, da je družbena struktura »na zelo poseben način« povezana s kozmologijo in da je kontinuiteta družbene strukture odvisna od vzdrževanja kozmoloških predstav, te predstave pa se ohranjajo pri življenju skozi mit in ritual. Če torej hočemo ritualu do dna, se ne smemo ukvarjati zgolj z njegovim smotrom ali psihološko funkcijo in motivi posameznikov, ki ta ritual izvajajo, pač pa moramo odkrivati njihov pomen in njihovo družbeno funkcijo.¹⁹

Po Radcliffe-Brownovi teoriji tabuja so andamanski tabuji v

¹⁸ Psihološka funkcija obreda je v tem, da daje zadovoljstvo tistemu, ki obred izvaja, namreč: človek daje »tisti majhen prispevek, ki ga ima tako pravico kot tudi dolžnost dati za ohranitev take ureditve veselja, v kateri sta človek in narava medsebojno odvisna dela« (*ibid.*, slov. prev. str. 162.) Zadovoljstvo potemtakem izvira iz participacije pri ureditvi veselja.

¹⁹ Radcliffe-Brown omenja Adamance; nihče med njimi ne sme uporabljati osebnih imen očeta in noseče matere, od trenutka, ko otrok dobi ime v materinem trebuhu, pa do nekaj tednov po rojstvu. Starši se morajo tudi izogibati nekaterim jedem. Avtor meni, da pri Andamancih velja ta prepoved za vse, ki v nekem času

zvezi z rojstvom »standardizirana simbolna oblika obveznega priznavanja pomena in pomembnosti, ki jo ima ta dogodek za starše in skupnost nasploh. Utrjujejo torej družbeno vrednost takih dogodkov«. ²⁰

Radcliffe-Brown gre še dlje in trdi, da je to temeljna podlaga vseh ritualov, torej tudi religije in magije. Temeljna podlaga rituala je »pripisovanje ritualne vrednosti predmetom in dogodkom, ki so bodisi sami objekti pomembnih skupnih interesov, ki povezujejo ljudi neke skupnosti, ali pa simbolno predstavljajo take objekte«. ²¹

Rituali po Radcliffe-Brown obstajajo in se ohranjajo zato, ker so del mehanizma, s katerim se družba ohranja pri življenju, saj vzpostavljajo nekatere temeljne družbene vrednosti.

Pustimo to nekoliko naivno družbeno teorijo, ki jo je Radcliffe-Brown drugje ²² precej razvil, in pogledjmo, kaj od njegove teorije lahko koristno uporabimo.

Tabu, pravi, ni vsaka prepoved, pač pa ritualna prepoved, ki – če je ne spoštujemo – prinaša neko nejasno nesrečo ali smrt. Če se kakšen Polinezijec dotakne svojega poglavarja, četudi nevede, mu to prinese nekaj slabega, ne ve se še, kaj, vendar bo slabo. Če vam

nimajo normalnega ritualnega statusa, zlasti pri ritualih prehoda (inicijacija, poroka, smrt, rojstvo). To izražajo tako, da se izogibajo njihovim imenom. Velja, da bodo doživeli nesrečo, bolezen ali celo smrt, če teh varnostnih ukrepov ne bodo upoštevali. Ti tabuji (izogibanje jedem in imenom) kažejo skrb v zvezi z dogodkom, kakršen je rojstvo. In ta skrb za dogodke povezuje ljudi v začasne ali stalne združbe.

²⁰ Podobno trdi Radcliffe-Brown, da so andamanski tabuji glede živali in rastlin, ki jih uporabljajo za hrano, sredstvo za utrjevanje določene družbene vrednosti hrane, ki temelji na njenem družbenem pomenu. Družbena pomembnost hrane namreč ni v tem, da ljudem poteši lakoto, pač pa v tem, da je v taki skupnosti zelo velik del vseh dejavnosti posvečen pridobivanju in uživanju hrane, »in da v teh dejavnostih z vsakodnevnimi primeri sodelovanja in vzajemne pomoči nenehno nastajajo tista medsebojna interesna razmerja, ki posamezne moške, ženske in otroke povezujejo v družbo«.

²¹ *Ibid.*, slov. prev. str. 169.

²² *The Social Organisation of Australian Tribes*, The Free Press, Glencoe, Illinois, 1950.

bo pot prečkala črna mačka, vam bo neprijetno.²³

Če kakšen Novozelanec zbolí, se vpraša, kakšen tabu je prekršil, da mu je to prineslo bolezen.²⁴

Pomembno pri tem je, da je tabu ritualna prepoved, kar z drugimi besedami pomeni, da *ni motiviran*, nima konkretnih smotrov.²⁵ Tabu ni prepoved tipa: »Ne jej teh gob; strupene so«, čeprav tudi ta prepoved implicira spremembo statusa, vendar zdravstvenega. Ali prepoved: »Ne piši o vojski, ker je to nevarno«, ki implicira spremembo civilnega statusa (zapor). Radcliffe-Brown bi rekel, da tabuji nimajo smotra ali razloga, in tudi ne evidentnega pomena. To je prvo.

Drugo: Spremembe ritualnega statusa v sodobnih družbah ne implicirajo več nevarnosti in nesreče, pač pa nelagodje, zadrego, sram, gnus.

Tretje: Ritualne vrednosti imajo močno investirani objekti, zvečine povezani s spolnostjo, kjer se reproduktivna funkcija križa z užitkom ali, v drugi terminologiji, sveto z nečistim, ali – denimo – s smrtjo.²⁶

Četrto: Čeprav nekateri tabuji sodijo v sorodna polja, je vsak tabu po svoje vpet v simbolno mrežo, zato se je treba lotiti vsakega

²³ Vsak normalen nevrotik – in ti smo v večini – ve, kako zoprno je hoditi po tlakovanem pločniku, če ni mogoče spoštovati pravila (ki je čisto interiorizirano), da ne smemo stopiti na črto med dvema ploščama. Več o nevrotikih, ki zatajijo pri izvajanju obsesivnih razmerij, gl. Sigmund Freud, ****Totem und tabu*, Gesammelte Werke, IX, Fisher Verlag, Frankfurt/Main, 1973.

²⁴ Pri nas, ki živimo v scientistični, medikalizirani družbi, se vprašamo drugače, če zbolimo: od koga sem se nalezel (vednost o bakterijah, virusih), zakaj mi je padla odpornost (vednost o imunološkem sistemu) ali, zadnje čase, z *boomom* psihologizacije, se sprašujemo: v kakšni stiski sem, da sem se »zatekel« v bolezen.

²⁵ To definicijo je dal že na začetku stoletja Salomon Reinach: *Cultes, mythes et religions*, Leroux, Pariz, 1. zv. 1905; 2. zv. 1906; 4. zv. 1912.

²⁶ Philippe Ariès, ki se je veliko ukvarjal z odnosom do smrti (gl. literaturo na koncu članka), je celo zapisal, da je smrt v naši kulturi zdaj prvi tabu. S tem v zvezi bi bilo zanimivo ugotoviti, kaj je vplivalo na skokovito spremembo v odnosu do smrti na slovenskem podeželju, ko so v določenem trenutku na velikem številu vaških pokopališč sezidali mrliške vežice in tako pregnali mrliča z doma.

posebej in najti zanj ustrezen aparat.

Peto: Dihotomija sveto/nečisto mora ostati, ker je teoretsko produktivna.

Šesto: Resnica tabuja ni v verovanju, temveč v praksah, ki jih tabu ureja, uravnava, določa, generira. Z drugimi besedami ali kot bi rekel Althusser: ideologija ima materialno eksistenco in ta je za teorijo odločilna.

*
* *

Najbrž se strinjamo, da ni nobenega *realnega* vzroka, da bi bilo materinsko mleko tabu. Ni strupeno, v glavnem je »produkcija enaka konsumpciji«, redkokdaj ga nekaj ostane. In vendar, kot je razvidno tudi iz uvodne anekdote, tega ostanka, navadno spravljenega v hladilniku (za vsak primer), ne ponujamo obiskom, ko se oglasijo »na kavi«. Še več, zdi se nam, da to mleko zunaj otroškega konteksta spremlja zadrega, nelagodje ali celo gnus.²⁷

Materinskega mleka kot tabuja, ki nekako še zmerom velja, se bomo lotili tako, da si bomo pogledali temo, pri katero se nam bodo skoz paradoks pokazala družbena razmerja, spolna, razredna, nacionalna (torej vsa tista, o katerih govori tudi Radcliffe- Brown), ki so bržkone del kompleksne problematike mleka kot tabuja.²⁸

Ta tema so dojitelje. Ko namreč od klasičnih časov²⁹ naprej

²⁷ *Caritas romana*, antični ikonografski motiv: Pero je dojila svojega starega očeta Kimona, Miltiadovega sina, ki so ga Atenci obsodili na smrt od lakote. Tavčar, *Ljubezen nam je vsem v pogubo*, film *Amandus*: ženska se ponudi, da bi pogrela moškega – verskega nasrotnika – na svojih prsih, in to velja za hudo transgresijo, ki jo ta človek, čeprav mu gre za življenje, odkloni.

²⁸ Druga tema, ki se pojavlja v evropskih in neevropskih kulturah in ki bi si jo bilo treba ogledati v zvezi s tabujem mleka, je prepoved občevanja v času dojenja. Na zelo različnih krajih sveta velja, da sperma suši mleko ali povzroča drisko pri dojenčku. Sperma in mleko sta nekompatibilni tekočini. Da je prepoved simbolna, ne pa realna (nova nosečnost ogroža dojenca), govori dejstvo, da dojenje prvih nekaj mesecev po porodu deluje kontracepcijsko, saj hormoni, ki pospešujejo izločanje mleka, zavirajo ovulacijo. To vednost, čeprav ne znanstveno utemeljeno, imajo tako neevropske kot evropske kulture. Gl. tudi: Janes Maroshek, *Babishtvo ali Porodničarski Vuk sa Babize*, Ljubljana, 1818, str. 389: »Saj vsaka ve po ptuji

največja imena moralističnih, religioznih, pedagoških in zdravstvenih diskurzov bljuvajo ogenj in žveplo na ženske, ki nočejo same dojiti³⁰ in najemajo dojilje, poudarjajo »materino mleko je najboljše« in ne žensko mleko je najboljše. Kaj ima materino mleko, česar mleko druge ženske nima?

Zakaj smo si izbrali dojilje? Ker se v zahtevah, kakšna naj bo dobra dojilja, in v »skrbi«, kaj vse lahko slaba dojilja povzroči otroku, skriva del odgovora na naše vprašanje o tabuiziranju ženskega mleka. Kot sem že omenila, je materinsko mleko zelo investirana pijača, zato je tudi zelo kompleksno.

Z Radcliffe-Brownom bi lahko rekli, da ima mleko visoko ritualno vrednost, ker je »objekt pomembnih skupnih interesov, ki povezujejo ljudi neke skupnosti«³¹ – kar je navsezadnje tautologija: vrednost ima objekt, ki je pomemben za ljudi, vrednost ima vreden objekt. In čeprav sam pri analizi prehranjevalnih tabujev reče, da družbena pomembnost hrane ni v tem, da poteši lakoto, »temveč v tem, da je v taki skupnosti... izjemno velik del dejavnosti posvečen pridobivanju in uživanju hrane, in da v teh dejavnostih z vsakodnevnimi primeri sodelovanja in vzajemne pomoči nastajajo tista medsebojna interesna razmerja, ki posamezne moške, ženske in otroke povezujejo vdružbo«³², je vendarle res, da je to veliko presplošna formulacija, saj velja za vso hrano, surovo, kuhano,

skušnji, de zlo malokrat se prime nova spočetev, dokler dojenček še cuza materno nedro.«

²⁹ Zagovarjanje maternega dojenja ni nič novega. Že klasični avtorji so svarili pred institucijo dojilje, ki je bila v Rimu očitno zelo razširjena. Že Plutarh (*De libei educandis*5), Kvintilijan, Tacit, Makrobij, Soran, Avlus Gellij nasprotujejo dojiljam, ker ovirajo čustveno vez med materjo in otrokom; poleg tega pa so ti avtorji trdno prepričani, da ima dojilja slab vpliv na otroka, še zlasti, če je tuja sužna. Otrok se namreč z mlekom »naleze« tudi praviloma dvomljivega moralnega značaja dojilje. Gl.: Keith R. Bradley, »Wet nursing in Rome...«

Yvonne Knibielher in Catherine Fouquet sta našli dosti podobnih besedil v francoskem srednjem veku in pozneje.

³⁰ Ko prebiramo to spisje, res dobimo vtis, kot da ni nobena ženska hotela dojit.

³¹ *Ibid.*, slov. prev. str. 169.

³² *Ibidem.*

divjačino, ki jo je treba uloviti, pridelke, ki jih je treba vzgojiti, žensko mleko, spermo³³ itn. Mi bomo šli po drugi poti in bomo veliko skromnejši. Ogledali si bomo nekaj priročnikov za najširšo rabo, napisanih v slovenščini³⁴ v 19. in v začetku 20. stoletju, ki ponujajo nasvete za družino in dom.

Moto, ki se ponavlja v njih, je: dojenje je vpisano v žensko naravo; z mlekom prehajajo na dojenca lastnosti doječnice; lastnosti, ki se prelivajo od matere, so lahko samo dobre, lastnosti, ki se jih dojenec lahko »naleze« od dojlje, so slabe in za dojenca nevarne. Sklep: otroka mora dojiti mati.

Ko se v 20. letih 20. stoletja ta diskurz že bolj medikalizira, pod vplivom naprednih političnih gibanj pa tudi liberalizira, avtorji nehajo strašiti z nevarnostmi, ki otroku grozijo z dojljami, nasveti postanejo bolj tehnični, medicinski, znanstveni, in se s psihološkimi prednostmi dojenja ne ukvarjajo. Ta trend se radikalizira po vojni³⁵, ko je govor le o nutritivnih in imunoloških prednostih, in šele kultni Benjamin Spock³⁶ med prednosti dojenja spet vpelje »vez, ki se tke med materjo in dojencem«. Zadnja izvirna slovenska uspešnica s področja nege in vzgoje otroka spet propagira dojenje proti umetni prehrani, med drugim tudi v imenu »duševne koristi«.³⁷

Edina knjiga, ki je zadnje čase dostopna širšemu slovensko

³³ V nekaterih domačinskih skupinah imajo ženske med nosečnostjo kar največ spolnih odnosov z enim ali več partnerji, ker velja, da sperma hrani otroka, in več, ko je je, krepkejši je otrok. Cf.: P. Menget, »Tems de naitre, tems d'etre: la couvade«, v: *La Fonction symbolique*, Gallimard, Pariz, 1979, str. 245-264.

³⁴ To so bili eni prvih priročnikov, napisani v slovenščini. Tako kot protestantski prevod svetega pisma je bil tudi tukaj namen, da bi bila te vrste literatura kar najširše dostopna, še zlasti babicam, ki so pomagale pri rojstvu.

³⁵ *Mati in otrok*, sestavili zdravniki Klinike za ženske bolezni in porodništvo, Klinike za otroške bolezni in Zavoda za zdravstveno zaščito mater in dece v Ljubljani, Naša žena, Ljubljana, 1952, tretja izdaja. Dr. Draga Černelč, dr. Franc Rostaher, *Zdrav in bolan otrok*, Obzorja, Maribor 1961.

³⁶ Dr. Benjamin Spock, *Nega in vzgoja otroka*. Ljubljana, 1967; več ponatisov.

³⁷ Dr. Borut Banič, *Zdrav otrok*, Amalietti, Ljubljana, 1992, str. 72: »Dojenje daje pomembne duševne koristi. Dojenčku zagotavlja tesen telesni stik z materjo,

beročemu občinstvu in ki pravi, da dojenje zbližuje mater in otroka, vendar pa je mogoče vzpostaviti »tesen, topel stik z dojenčkom tudi, če ga hranite po steklenički«, je tudi že kulturna knjiga Penelope Leach³⁸, ki je hkrati tudi prva knjiga na Slovenskem, ki matere razbremenjuje moralne krivde, če iz tega ali onega razloga ne dojijo³⁹.

*
* *
*

Če si zdaj ogledamo priročnike iz 19. stoletja, ki so bili v rabi pri nas, najprej ugotovimo, da je prva zapoved v njih:

1. pravilo:

Mati mora otroka dojit, ker je to njena narava, ker jo je tako ustvaril stvarnik, sicer je slabša kot žival (žival seveda tudi sodi k naravi).

– »Mati, koja hoče svoji *ustvaritvi* zvesta biti, naj sama svoje dete doji... Al v tem je človek nespametnejši od vsake živali, ker žival po svoji stvarbi ravna.«⁴⁰

– »/Dojenje/ je po modrih postavah *nature*⁴¹ njeni /materni/ namen.«⁴²

– »Otrok ima pri materi živež... zato je *Stvarnik* skrbel.«⁴³

– »Pervih 7–8 mesecev se otrok sme rediti le z materinim mlekom.

ki jo pozna še iz časov v njeni maternici. Prepoznavna bitje njenega sreča, njeno toplino in glas. Pomembna zaznava je tudi materin vonj, ki si ga je zapomnil od prvih trenutkov po rojstvu, ko so ga položili na njene prsi. Vse to mu pomeni povezavo z življenjem pred rojstvom in pomaga utrjevati občutek varnosti in zaupanja v novi svet, v katerega se je rodil. Med dojenjem mati otroka boža, ko ta sesa, in se z njim pogovarja v presledkih, ko ne vleče. *Mati, ki hrani otroka po steklenički, ga prav tako boža in govori, vendar ne upošteva ritma hranjenja* (podčrt. av.).«

³⁸ Penelope Leach, *Otrok od rojstva do šole*, Domus, Ljubljana, 1991, str. 51.

³⁹ »O tem, ali boste otroka dojili ali pa hranili po steklenički, odločate sami. Gre za vaše telo in vašega otroka« (*ibid.*, str. 51). Vpliv feminizma je očiten.

⁴⁰ Janes Matoshek, *Babishstvo ali Porodnizharski Vuk sa Babize*, Ljubljana, 1818, str. 387.

⁴¹ Vsa podčrtovanja v besedilih priročnikov so moja.

⁴² Bernard Pachner od Eggenstorfa, *Bukve sa uzhenke porodnizharstva*, Ljubljana, 1848, str. 129.

⁴³ Dr. Alojzij Valenta, *Porodostovje za babice*, Ljubljana, 1860, str. 127.

Narava to tirja – in slaba mati, ki zanemarja to svojo dolžnost.«⁴⁴

– »Ali ne oznanja že sama *narava* nje volje, ko poda materi precej po rojstvu mleko.«⁴⁵

Ženske pa naj bi se dojenja močno branile, in pri tem avtorji navajajo tele razloge:

– »... [take ženske] mamijo s svojo *smišljeno slabostjo*, ktera po njih besedah jim ne puša dopolniti tega lepiga opravila.«⁴⁶

– »Žena, ki bi mogla lahko dojiti, pa iz *nagnjenja k razveseljevanju* in *k zložnosti* ali iz *poželenja dopasti* i. t. d. svojim otrokom prsi odreče, ne zasluži imena matere.«⁴⁷

– »... one se izgovarjajo, da je dojenje jako *težavna reč* že sama na sebi, in potem jih tudi stara.«⁴⁸

– »... take matere mislijo, da bi izgubile svojo *lepoto obraza* ter *obliko in moč telesa*; menijo, da bi jim sploh škodilo na zdravju in preveč kratkio *uživanje veselice*, če bi lastnega otroka same dojile.«⁴⁹

Poskusimo narediti shemo. Na eni strani se je znašlo dojenje, na drugi vse ženske pregrehe:

dojenje

zamišljena slabost,
skrb za zdravje,
nagnjenje k razveseljevanju,
uživanju veselice
složnost, izgovarjanje
na težavnost
poželenje dopasti
strah pred staranjem, izgubo lepote

Ženska je razpeta med:

⁴⁴ Dr. Janko Serbec, *Nauk o gospodinjstvu*, Ljubljana, 1871, str. 22.

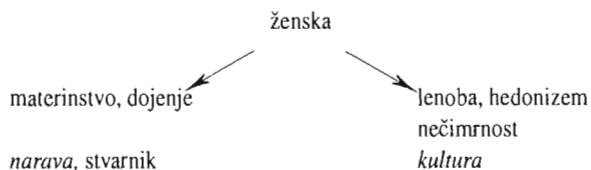
⁴⁵ Alojzij Pader, *Zakon in žena*, Novo mesto, 1880, str. 77.

⁴⁶ Matosek, *op. cit.*, str. 387.

⁴⁷ Pachner, *op. cit.*, str. 128.

⁴⁸ Pader, *op. cit.*, str. 77.

⁴⁹ Valenčič, *op. cit.*, str. 13.

Problem te sheme, ki ga čutijo tudi avtorji teh vzgojnih priročnikov (zdravniški, pedagoški diskurz in diskurz cerkve), je, da je ženska v resnici na desni strani sheme, da jo je na levo stran, v njeno (dobro) naravo treba šele prisiliti. In to tudi počnejo. Ženska je namreč kontradiktorno bitje, tisto, kar je v nji najbolj sveto – moč, da dá življenje –, se zlahka sprevrže v greh mesa. Lenoba, nagnjenje k veseljačenju in nečimrnost vsekakor govorijo o tem. To je raven spolnega razmerja.

2. Drugo pravilo:

Lastnosti se z mlekom prenašajo na dojenca. Vendar pa so lastnosti, ki se pretakajo po materinem mleku, drugačne od tistih, ki se pretakajo po dojiljinem.

Mati namreč »vlije... z lastnim mlekom svojo *materinsko ljubezen* otroku v kri in prevzame s svojim ljubeznipolnim ravnanjem njegovo nenačeto srce.«⁵⁰

– »Obličje matere more biti prvo biti, katero se otrok ljubiti navadi, in potem preidejo vse njene *čednosti* z mlekom vred na njega.«⁵¹

– »... se s takim dojenjem vloži prava kal *ljubezni* matere do otroka in ljubezni otroka do matere.«⁵²

Ne samo materine, z mlekom so nalezljive tudi dojiljine lastnosti: »... kajti *slabe* dojčine lastnosti se dojenca primejo kakor kuga.«⁵³ In ko medicinska znanost v 20. letih zavrne teorijo o

⁵⁰ Valenčič, *op. cit.*, str. 13.

⁵¹ Pader, *op. cit.*, str. 78.

⁵² Valenta, *op. cit.*, str. 127.

⁵³ Dr. Kočevar, *Slovenska mati*, Ljubljana, 1882, str. 33.

»mlečni nalezljivosti«, se distanca do dojilje vztrajno ohranja kljub očitni tautologiji: »Dasi ne prihajajo duševne lastnosti dojtkine po mleku na otroka, vendar dojtkino mleko ni nikdar tako dobro kakor materino.«⁵⁴

Kakor je bilo pri materinem mleku jasno, da ne more prenašati nič slabega, da lahko prevaja samo ljubezen in čednosti (kreposti), in tisto vzvišeno vrsto ljubezni, ki ji pravimo materinska ljubezen, je pri dojiljah potrebna velika previdnost. Zato si je treba zagotoviti, da je dojilja...

– »Pa tudi po srcu in duhu dobra naj je, ne strastna, ne jezavna, ne *skernobna* [umazana, hinavska, op. av.], ne *zgonjenka*.«⁵⁵

– »[Dojnica mora biti] brez *strasti*, dobrega, lepega zadržanja, iz kmetov.«⁵⁶

– »Poizvedoval bode [zdravnik], je li *strastna* in *hudobna*, ali blagodušna, *potuhnjena* ali odkritosrčna, *kradljivka* ali poštena, *prepirljiva* ali spravljiva, *pijanka* ali zmerna, živi li *razuzdano* ali pametno, kajti slabe dojičine lastnosti se dojenca primejo kakor kuga.«⁵⁷

– »[Dojnica mora biti]... mora pohlevnega, dovoljnega srca, lepega obnašanja, *nestrastna* in dobrovoljna...«⁵⁸

Poskusimo spet shemo. Ženske se spet razdelijo:

na naše, matere	na druge, dojilje
v mleku je materinska	v mleku je strast, zgonjenost, razuzdanost,
ljubezen, čednosti (kreposti)	jezavnost, skernobnost, hudobija,
	potuhnjenost, kradljivost,
	prepirljivost, pijanstvo

Ne smemo pozabiti, s katere pozicije so napisani ti priročniki. Pišejo jih zdravniki in šolniki, se pravi, predstavniki takratnega slo-

⁵⁴ Dr. Bogdan Derč. *Dojenček, njega negovanje in prehrana*, Ljubljana, 1921, 2. ponatis, str. 33.

⁵⁵ Matoshek, *op. cit.*, str. 392.

⁵⁶ Pachner, *op. cit.*

⁵⁷ Dr. Kočever, *op. cit.*, str. 33.

⁵⁸ Valenta, *op. cit.*

venskega zgornjega meščanstva, in duhovniki, predstavniki rimsko-katoliške vere. Zato so dojilje, ki so seveda ženske iz nižjih razredov, kmečkega in delavskega (dekle, služkinje, nezakonske matere) sumljive in nevarne.⁵⁹

Tukaj vidimo, da se nezaupanje in strah pred žensko, pred njeno ambivalentno naravo, pred tem, da ni nikoli jasno, kdaj bo prevladal njen »nižji« del in privrela na dan njena slaba narava in se razkrila Eva v njej, preneseta na nižji razred, na posle, in seveda v še močnejši, eksplicitnejši obliki.⁶⁰ Ko pogledamo obe shemi, vidimo, da sta pravzaprav identični.

To je raven *razrednih razmerij*.

Če je materinstvo najbolj naravna zadeva in če mati lahko izžareva samo dobroto in ljubezen in oboje s svojim mlekom tudi pretaka v otroka, potem gre tukaj za očitni paradoks. Tudi dojilje so namreč matere, ker brez tega pogoja pač ne morejo biti dojilje.⁶¹ Ali to potem pomeni, da je mleko, ki ga dajejo svojim otrokom, polno ljubezni, tisto pa, ki ga dajejo tujim, nevarno? Ali ima vsaka ženska dve vrsti mleka? Ne, vendar pa je dojilja tista mati, ki svoje mleko/ljubezen prodaja za denar. Tukaj se torej pokrivata *spolni in razredni konflikt*.

mati	dojilja
čustveni odnos	najemniški odnos
ljubezen	denar

Dojilje so sicer imele v družinah najvišji položaj med posli, ven-

⁵⁹ »Bolje je dojnice s kmetov kakor iz večjih mest jemati...«, Valenta, *op. cit.*

⁶⁰ Posli so veljali za npravstveno nižje ljudi, zato jim je bilo treba onemogočiti stik z otroki. »Starši so dostikrat prepozno objokovali, ki so svoje otroke pri poslih ležati pustili. Saj se še les vname, kaj bi se meso ne?« (Janez Volčič, *Domači zdravnik*, Ljubljana, 1874). »Surovi hlapci in dekile imajo v navzočnosti nežne mladine čestokrat najnesramniše in najsuroviše pogovore in djanja in tako s slabim izgledom prerano okužijo nedolžna mlada srca« (Fr. Šorn, *O surovosti naše mladine*, Maribor, 1887).

⁶¹ Nekateri priročniki svetujejo, naj matere poleg dojilje vzamejo na svoj dom tudi njenega otroka, pa ne iz kakšnih filantropičnih namenov, ampak med drugim tudi zato, da bo do konca izpraznil prsi, ki potem dajejo več mleka.

dar pa je bil njihov položaj – še zlasti v okoljih, iz katerih so prihajale⁶² – na neki način podoben položaju prostitutk, drži se jih nekaj umazanega, saj prodajajo nekaj, česar a priori ni mogoče prodajati, namreč tista absolutno privilegirana vrsta ljubezni, materinska ljubezen.⁶³ V odnosu med materjo in otrokom denar nima mesta.⁶⁴

*
* *
*

Starosta slovenske pediatrije dr. Bogdan Derč je leta 1943 v knjižici, ki propagira dojenje, zapisal, da sta »mati in dete brez-pogojno enota, ki se nikakor ne sme deliti. Oba ustvarjata enoto v fizičnem, psihičnem, gospodarskem, vzgojnem, političnem ali javnem, narodnostnem (sic!), zlasti pa v družabnem ali socialnem smislu«, svojo knjigo je naslovil z imperativom *Slovenska mati, dôji!*, kar vsekakor zveni kakor nacionalni program. Zanimivo je seveda to, da jo je napisal v vojnem času, ko je hrane in mleka primanjkovalo in je bilo dojenje tako in tako edina alternativa, pa vendar ni o tem v knjigi niti besede. S tem prehajamo na raven *nacionalnih razmerij*, ki pa jo bomo pustili za kdaj pozneje.

⁶² O stigmatizaciji žensk, ki so hodile za dojljice v Egipt. gl.: Dorica Makuc, *Aleksandrinke*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 1993; Franica Grmek, »Lepa Vida včasih in danes«, seminarska naloga na VŠSD, neobjavljeno.

⁶³ »... je boljše pervesnice [prvorodke, op. avt.] pred vsemi drugimi za dojljice vzeti, ker so večdel le nesrečne zapeljane ženske, *take pa, ki so že večkrat rodile, navadno s tem zaslužka iščejo, da grejo za dojnice*. Valenta, op. cit., str. 137–39.

⁶⁴ Podobne polemike so se pred kratkim razvile v zahodni Evropi in Ameriki, ko so sodobne reproduktivne tehnologije omogočile najrazličnejše reproduktivne možnosti, med drugim tudi t. i. »najemanje trebušov«, tehniko, ki sta jo velik del javnosti in cerkev najostreje zavrnila. Argumenti so bili podobni tistim v zvezi z dojenjem izpred 100 let. Gl.: Zoja Skušek, »Zadrega s starši – biološko in socialno starševstvo v luči novih reproduktivnih tehnologij«, *Socialno delo*. XXXV, 2/1996, str. 131–136.

LITERATURA:

- Philippe Ariès, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours*, Seuil, Pariz, 1975.
– *L'Homme devant la mort*, Seuil, Pariz, 1977.
- Keith R. Bradley, »Wet nursing in Rome: a Study in Social Relations«, v: Beryl Rawson (ur.), *The Family in Ancient Rome*, Routledge, London, 1986.
- Jean Cazeneuve, *Sociologija obreda*, Studia humanitatis, Ljubljana, 1986.
- Sigmund Freud, *Totem und tabu, Gesammelte Werke*, IX, Fisher Verlag, Frankfurt/Main, 1973.
- Ernest Gellner, *The Concept of Kinship and Other Essays*, Basil Blackwell, Oxford, 1987.
- Franica Grmek, »Lepa Vida včasih in danes«, seminarska naloga na VŠSD, neobjavljeno.
- Yvonne Kniibelher, Catherine Fouquet, *Histoire des mères*, Montalba, Pariz, 1977.
– *La femme et les medecins*, Hachette, Pariz, 1983.
- Pierre Menget, »Temps de naître, temps d'être: la couvade«, v: *La Fonction symbolique*, Gallimard, Pariz, 1979.
- Dorica Makuc, *Aleksandrinke*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 1993.
- Alfred R. Redcliffe-Brown, *Struktura in funkcija v primitivni družbi*, Studia humanitatis, Ljubljana, 1994.
– *The Social Organisation of Australian Tribes*, The Free Press, Glencoe, Illinois, 1950.
- Salomon Reinach, *Cultes, mythes et religions*, Leroux, Pariz, 1. zv. 1905; 2. zv. 1906; 4. zv. 1912.
- Zoja Skušek, »Zadrega s starši. Biološko in socialno starševstvo v luči novih reproduktivnih tehnologij«, *Socialno delo*, XXXV, 2/1996, str. 131–136.
- Evelyne Sullerot (ur.), *Le fait féminin*, Fayard, Pariz, 1978.
- VIRI:
- Matija Ambrožič, *Materinska pomoč zdravemu in bolnemu dojenčku*, Ljubljana, 1925;
- Marij Avčin, *Naš najmlajši*, Ljubljana, 1950.

- Dr. Borut Banič, *Zdrav otrok*, Amalietti, Ljubljana, 1992.
- Dr. Draga Černelč, dr. Franc Rostaher, *Zdrav in bolan otrok*, Obzorja, Maribor, 1961.
- Dr. Bogdan Derč, *Dojenček, njega negovanje in prehrana*, Ljubljana, 1921, 2. ponatis.
– *Slovenska mati, dôji!*, Ljubljana, 1943.
- Lojzka Hočevvar–Meglič, *Moj novorojenček*, Ljubljana, 1935.
- Dr. Kočevar, *Slovenska mati*, Ljubljana, 1882.
- Penelope Leach, *Otrok od rojstva do šole*, Domus, Ljubljana, 1991.
- Janes Matoshek, *Babishstvo ali Porodnizharski Vuk sa Babize*, Ljubljana, 1818;
- Mati in otrok*, sestavili zdravniki Klinike za ženske bolezni in porodništvo, Klinike za otroške bolezni in Zavoda za zdravstveno zaščito mater in dece v Ljubljani, Naša žena, Ljubljana, 1952, 3. izdaja.
- Bernard Pachner od Eggenstorfa, *Bukve sa uzhenke porodnizharstva*, Ljubljana, 1848.
- Sabina Praprotnik, *Zdrav in bolan otrok*, Ljubljana, 1939.
- Dr. Janko Sernec, *Nauk o gospodinjstvu*, Ljubljana, 1871.
- Dr. Benjamin Spock, *Nega in vzgoja otroka*, Ljubljana, 1967, več ponatisov.
- Fr. Šorn, *O surovosti naše mladine*, Maribor, 1887.
- Dr. Alojzij Valenta, *Porodoslovje za babice*, Ljubljana, 1860.
- Janez Volčič, *Domači zdravnik*, Ljubljana, 1874.
- Franc Žibrik, *Dojenček. Preprosta vsakdanja navodila materi v pomoč pri sodobni vzreji zdravega in laže obolelega dojenčka na domu*, Murska Sobota, 1965.

12. večer

17. maj

Eva D. Bahovec

ŽENSKO TELO – MOŠKA OBLAST?

V feminističnih razpravah današnjega časa je žensko telo tista »enota analize«, ki obeta avtentično opredelitev ženske, žensk in ženskosti. Zato ga je mogoče postaviti v presečišče akademskega in političnega, teorije in aktivizma – dveh polov, ki se feministični misli vedno znova zastavljata kot problem, njuna ločenost, celo razcep, pa velja za znamenje njej lastne samoodtujitve. Seveda pa je žensko telo tudi privilegirano mesto, kamor je mogoče umestiti zahtevo po razgrajevanju oblastnih razmerij.

Ko govorimo o ženskem telesu, moramo najprej izpostaviti ambivalentnost feministične pozicije: na eni strani je telo nekaj, o čemer je treba spregovoriti in ga po tisoč – in večletni odsotnosti narediti vidno, izpostaviti pogledu. Na drugi strani pa je treba žensko telo zakriti: izmakniti ga je treba pogledu, ki ga podjarmlja, naj gre pri tem za pornografijo, reklame ali široko polje umetnosti.

Feministična zahteva »narediti vidno«, kar je bilo »skrito pred zgodovino« (kot se glasi naslov ene najslavnejših feminističnih knjig), umešča razprave o ženskem telesu v širši sklop zahtev po ponovnem premisleku o vsem, kar je bilo zamolčano: od tega, kako nastopa v občni zgodovini »več konj kot žensk«, do tega, da je bilo v zgodovini znanosti, zgodovini filozofije in zgodovini idej nasploh niz ženskih imen (po katerih je zdaj modno poimenovati feministične revije in publikacije), ki niso mogla postati sestavni del uradne znanosti in šolskih kurikulov.

Treba je torej pokazati vse, kar je bilo nevidno. Treba pa je tudi

na primeren način pokazati vse, kar je bilo predmet neustrezne reprezentacije ali tabujev. Odtod – med drugim – verjetno potreba po včasih že kar vsiljivi vizualni predstavitvi lastnega telesa, ne nazadnje na naslovnica knjig nekaterih najvidnejših predstavnic feministične teorije.¹

To temeljno ambivalentnost feministične pozicije, ki ji je mogoče slediti od razsvetljenskih začetkov naprej, bom ponazorila s tremi paradigmatškimi primeri, ki so aktualni tudi za naš kulturni prostor. Ob njih bom poskusila izpostaviti in »narediti vidno« tisto, kar je po mojem mnenju glavna nevarnost feministične argumentacije in kar jo lahko – iz neujemljivega ravnotežja »prave mere« zavzemanja za pravice ženske – kaj hitro postavi na stran omejevanja človekovih pravic, na stran predpisovanja, zapovedovanja in novega normativizma.

Zakriti, kar je preveč izpostavljeno pogledu

V feministični teoriji se razprave o ženskem telesu in oblasti sučejo okrog dveh večjih tematskih sklopov.

Na ravni neposredno danega, na ravni vsakdanjega življenja in njegove demokratizacije, je to predvsem vprašanje oblasti nad lastnim telesom, ki sega od razprav o abortusu, naravnem in nadomestnem materinstvu, nasilju v družini itn. do spolnega nadlegovanja na delovnem mestu in posilstva kot skrajne oblike moškega triumfa nad žensko seksualnostjo.

Na ravni fantazije, na ravni fantazmatškega scenarija in njegovega uprizarjanja pa je to vprašanje oblasti, ki izhaja iz postavitve ženskega telesa na mesto objekta, natančneje, na mesto objekta (moškega) pogleda, kar ni brez zveze z oblikovanjem same ženske identitete. Pri tem lahko gre za kritiko umetnosti, denimo, slik golega ženskega telesa v dolgi zgodovini likovnih umetnosti, ali za konstituiranost, nastalost, proizvedenost objekta pogleda v sodobnih kulturoloških študijah, ki raziskujejo reprezentacijo ženskega telesa v filmu, medijih, reklamah. Tu problem dodatno

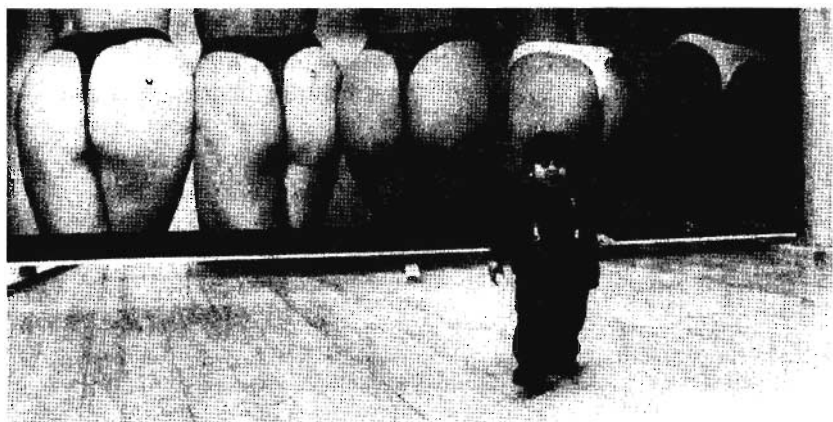
¹ Npr.: Jane Gallop, *Thinking Through the Body*, Columbia University Press, New York, 1988.

zaplete erotizacija in komodifikacija telesa – predstavitev telesa kot stvari, blaga na svobodnem trgu.

To se je pokazalo tudi ob lanskoletnih razpravah okrog Krkine reklame za kremo za sončenje »Sunmix«, ki jo je izzvala objava stališča *Urada za žensko politiko*. Reklama je res moteča in vsiljiva, tako zaradi velikosti kot zaradi vsebine. Moteča je zato, ker briše mejo med blažjo mero reklamne komodifikacije golote in pornografijo. In moteča je zato, ker se vključuje v dolgi niz normativnih podob ženskega telesa, ki mora biti vselej vitko telo in ki se mu poskušajo feministke postaviti po robu z geslom: »Debelost je feministična tema« (*»Fat is a Feminist Issue«*).

Lahko bi torej rekli, da sporna reklama krepi privilegirano normo, na podlagi katere se v današnjem času oblikuje ženska identiteta. V skladu s takim sklepanjem naj bi bila ženska identiteta nekaj, kar empiričnim ženskam vsiljujejo pravila določene družbene, androcentrične konstelacije.

Vendar je treba tem pozitivnim podtonom intervencije proti Krkini reklamni dodati nekaj bolj ambivalentnih pomislov. Vprašanje je namreč, ali je bilo z vidika demokratizacije smiselno

Reklamni plakat za kremo za sončenje »Sunmix«.

začeti polemiko z izpostavitvijo prav te in zgolj te reklame. Reklama ne bije v oči zaradi samega razkazovanja golote, kot običajna podoba golega ženskega telesa in njegovih oblin, temveč je poudarek prej na tem, čemur bi lahko s Freudom rekli analna seksualna organizacija. Slika je torej povezana tudi s tistim, kar ni norma, kar ni sintetizirano v običajno podobo zdrave, normalne seksualnosti, ne heteroseksualne ne lezbične.

Izpostavljanje »seksističnih« reklam lahko pomeni tudi koketiranje s cenzuro in je zato v koliziji s svobodo govora kot temeljno svoboščino. Verjetno bi se bilo z vidika taktike feminističnega aktivizma smotrnejše lotiti zadeve manj neposredno: z ironizacijo, obračanjem stereotipov, alternativno reklamo. To bi bilo v skladu z idejami tistega dela anglo-ameriškega feminizma, ki ne sodi v glavni tok bojev proti pornografiji in ki se poskuša bolj ali manj uspešno postavljati po robu normativizmu samega feminizma.²

Če namreč obeh ravni, ki sem ju namerno ločila, raven demokratizacije vsakdanjega življenja in raven uprizarjanja fantazme (ki ju v feminističnih krogih nekoliko poenostavljeno označujejo kot realno in simbolno nasilje), ne znamo držati vsaksebi, pride v feminističnem rezoniranju do kratkega stika, ki ga dobro poznamo prav iz t. i. antipornografskega gibanja. Povzema ga formula, v skladu s katero je pornografija neposredni vzrok za spolno nasilje: »Pornografija je teorija, posilstvo je praksa« (*»Pornography is Theory, Rape is Practice«*), kar je tudi osnovna smer argumentacije ameriškega gibanja proti pornografiji (in, kot je videti, tudi nedavnih televizijskih okroglih miz in reportaž o pornografiji pri nas).³

Podoben problem odpira tema spolnega nadlegovanja pri delu in izobraževanju, ki pri nas seveda še zdaleč ni tako aktualna kot v anglo-ameriškem prostoru, predvsem v Združenih državah, kjer dobesedno preplavlja medije in posega v skorajda nepregledna

² Taka prizadevanja pa tudi niso brez zveze z boji proti samim feminističnim klišejem (kar sta danes postali tudi osnovni ideji o družbeni konstituiranosti spolov in obravnavanju ženskega telesa kot objekta).

³ Več o feminizmu in pornografiji gl. v »m/f številki« Problemov: Beverly Brown, »Feministični interes za pornografijo«. Problemi, 3, 1988, str. 22–28.

polja politične teorije, socialnega dela in pravnih precedensov. Pojem spolnega nadlegovanja vključuje širok spekter fizičnega nadlegovanja (od otipavanja spolnih organov do posilstva) ter nič manj širok spekter besednega in vizualnega »nasilja«: nagovarjanja, ogledovanja, pripovedovanja šal itn.

Lahko bi rekli, da je spolno nadlegovanje pojav, ki je tesno povezan z razvojem ameriškega feminizma zadnjih desetletij; obdobju prvotnega razcveta feminističnega gibanja je namreč sledil uničujoč protiudar – z morda kar edino izjemo oblikovanja nove generacije vplivnih pravnih.⁴ In povezan je z imenom nemara (poleg Andree Dworkin in Drucille Cornell) najslavnejše predstavnice te generacije, pravne teoretičarke Catharine MacKinnon, znane po izjemno ostrih in brezkompromisnih stališčih.⁵ Predvsem pa so to stališča, ki tako ali drugače brišejo razmik med »pogledom« in »dejanjem« ali »besedo« in »dejanjem«, ki omogočajo prav podoben kratek stik kot v feminističnih spopadih s pornografijo.

Težava takega pristopa je seveda spet v tem, da neposredno posega v temeljne pridobitve zahodnih demokracij in se vključuje v tradicijo nadzorovanja individuov in njihovih teles, predpisovanja sprejemljivih načinov vedenja, zavzemanja za tradicionalne moralne vrednote itn. Prav tako pa se vključuje v dolgo tradicijo poenostavljenih dihotomij, ki jih feminizem (oziroma del feminizma) izpostavlja včasih prav nepremišljeno, ko postavlja moške na mesto želečega subjekta, ženske pa na mesto dehumaniziranega objekta.

Čeprav je torej na eni strani zasluga feminističnega gibanja, da je opozorilo na vse te realne probleme, pa je na drugi strani narobe, če te pojave povežemo preveč neposredno. Narobe je, če odmislimo dvom, ki upravičeno najeda feministično misel od njenih

⁴ Gl.: »Intervju z Ann B. Snitow«, *Delta*. Revija za ženske študije in feministično teorijo, 3–4, 1995, str. 161–2.

⁵ Gl.: Catharine A. MacKinnon, *Sexual Harassment of Working Women: A Case of Sex Discrimination*, Yale University Press, New Haven, 1979; *Feminism Unmodified: Discourses on Life and the Law*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1987.

začetkov naprej, in če na mesto očitne ambivalentnosti postavimo gotovost govora v imenu (nevidnih) žensk.

Prizor iz uprizoritve Mametove igre *Oleanna* v ljubljanski Drami.

Če poskusimo slediti »feminističnemu obratu h kulturi«, lahko tu vzamemo za primer igro *Oleanna* Davida Mameta, ki so jo v letošnjem letu uvrstili v program ljubljanske Drame. Prav v duhu takega načina sklepanja in dokazovanja bere študentka obtoženemu

profesorju svoje bremenilne zapiske: »Dvanajstega: 'Lep dan vam želim, ljubica.' Petnajstega: 'U, kako smo danes luškani.' Sedemnajstega aprila: »'Dekleta, če bi se stisnila malo bliže ...' Gledala sem vas ... kako ste stali pred nami in izkoriščali svojo, kot ste mislili, 'očetovsko pravico', in kaj je to drugega kot posilstvo«⁶

Čeprav je torej pozicija študentke iz Mametove igre ena od mogočih in – ironično rečeno – politično najbolj korektnih feminističnih pozicij, čeprav navezuje na nekatera najbolj znana mesta iz današnjega feminizma (med drugim na razširjeno idejo o povezanosti spolne razlike z razredno in rasno), *Oleanna* seveda ni programsko feministično besedilo. Prej ga je mogoče razumeti kot gnev nad možnostjo zlorabe kazenskih ovadb in pravnega sistema, ki je tesno povezana z nekaterimi radikalnimi feminističnimi zahtevami. Študentka, ki osveščeno govori »za svoj spol« (potem ko je bila deležna feminističnega *consciousness-raising*), se ne zaveda samega temeljenega dejstva, da je feminizem dvorezni meč in da lahko kaj hitro zdrсне na stran, ki se spogleduje s totalitarizmom, problem oblasti pa kratko malo razreši v dominacijo moških nad ženskami kot eno glavnih značilnosti naše civilizacije.

Ali je oblast res moška?

John Berger, ki danes sodi v obvezno čtivo feministične teorije, pravi v knjigi *Načini gledanja (Ways of Seeing, 1972)* o oblasti in razliki med spoloma takole: moški in njegova navzočnost – tako v realnosti kot v podobi – sta zaznamovana z zagotovilom oblasti ali nadvlade (moralne, fizične, značajske, ekonomske, socialne, spolne dominacije), ki jo uteleša, in ta oblast je nekaj zunanjega, ekstrinzičnega, »oblast, ki jo izvaja nad drugimi«. Navzočnost ženske pa je predvsem navzočnost njenih gibov, glasu, mnenj, izrazov, obleke, izbranega okolja in okusa. Prav vse, kar stori, je del take, le njej lastne prisotnosti, del njenega videza ali, če nekoliko

⁶ David Mamet, *Oleanna*, prev. Zdravko Duša, SNG Drama, Ljubljana, 1995, str. 26. In to je kratek stik, ki je povezan prav s pravnim sankcioniranjem: »Skušali ste me posiliti ... Zakon to tako tolmači ...«. (Igro je režiral Matjaž Zupančič, dramaturgijo je opravila Darja Dominkuš, igrata pa Maja Sever in Ivo Ban.)

interpretiram, del videza, ki iz nje naredi žensko, jo konstituira kot žensko, oblikuje njeno žensko identiteto.

Žensko že od malih nog učijo in prepričujejo, naj bo vedno pozorna, kakšno je videti njeno telo, nenehno naj se opazuje in pregleduje: »Paziti mora na vse, kar je, in na vse, kar počne, ker je ključnega pomena ... kakšna je videti drugim in, končno, kakšna je videti moškimi.«⁷ Če nekoliko poenostavimo, pravi Berger, lahko rečemo:

»moški *delujejo* in ženske *se kažejo*. Moški gledajo ženske. Ženske opazujejo same sebe, ko so gledane. To ne določa le večine odnosov med moškimi in ženskami, ampak tudi odnose žensk do samih sebe. Nadzornik ženske v njej sami je moški, nadzorovana ženska. S tem se spremeni v objekt – natančneje, v objekt pogleda ...«⁸

Podobno argumentacijo razvija svojčas znana knjiga *Ženska želja*, ki je bila prevedena tudi pri nas in ki pomeni korak naprej v smeri teorizacije samega pojma oblasti. Njena avtorica, Rosalind Coward, pravi v uvodu takole: »Biti ženska pomeni biti nenehno nagovorjena, nenehno skrbno preiskovana; našim željam nenehno dvorijo – v kuhinji, na ulici, v svetu mode, v filmih in knjigah ... Naša želja je nenehno definirana in stimulirana.«⁹

Izhodišče je torej družbena konstituiranost ženskosti, pri čemer je besedilo napisano v duhu barthesovske semiološke razgradnje celotnega polja ženske telesnosti kot znakov, ki proizvajajo spolno razliko. Toda v zadnji instanci vendarle pristane pri razlagi s preveč masivnim in nerazdelanim pojmom ideologije in njene razredne določenosti; če torej niso tisti, ki ženske zasužnjujejo, moški, je to meščanski razred s svojimi normami. In če je ženska entiteta nekaj, kar šele nastane v vseh teh praksah »nagovarjanja« in »upodabljanja«, medtem ko se je prvotno in »po bistvu«, torej esenciali-

⁷ John Berger, *Ways of Seeing*, British Broadcasting Corporation in Penguin Books, London in Harmondsworth. 1972, str. 46.

⁸ *Ibid.*, str. 47. Berger nadaljuje z analizo ene glavnih kategorij evropskega oljnega slikarstva, kategorije golic, kjer lahko spoznamo kriterije in konvencije, kako so bile ženske gledane in ocenjevane kot tisto, kar je gledano.

⁹ Rosalind Coward, *Ženska želja*, Krt, Ljubljana, 1989, str. 1.

stično, ne drži nikakršna fiksna in trdna značilnost, je buržoazija nekaj monolitnega in enoznačnega, z njo povezani pomeni pa, kot je videti, niso odvisni od vsakokratne konstelacije označevalne mreže.

Tu bi lahko nadaljevali z opisom drugih feminističnih kritik kulture, ki ženske transformira v gole objekte (moškega pogleda), v nekaj, »kar se gleda« (»*to-be-looked-at*«), kot pravi v razvpitem besedilu »Vizualni užitki in narativni film« Laura Mulvey.¹⁰ Ker imajo skorajda brez izjeme prav podobno nit izpeljave, se bom zadovoljila z njenim povzetkom: kar je raznim in različnim feminističnim prizadevanjem skupno, je ideja, da se reprezentacija ženskega telesa, reprezentacija telesa kot ženskega, prelamlja skoz medij oblasti. Vendar je prav ta osrednji pojem, pojem oblasti, povečini slabo tematiziran in zveden na glomazne predstave o patriarhalnosti zahodne civilizacije ali pa, kot pri Rosalind Coward, na preveč masivno idejo o *cameri obscuri* ideologije.

Pojmu oblasti se lahko torej približamo z idejo o neposredni prisili ali s pojmom represivnih aparatov države in lahko se mu približamo skoz ideologijo, ki je opredeljena kot zavest, natančneje, kot sprevrnjena zavest, ki pravilno odslikava sprevrnjena razmerja v družbeni dejanskosti (ali – kar je v feministični teoriji redkost – kot nekaj, kar nastaja v ideoloških aparatih države in njihovih vsakdanjih praksah). Lahko pa se mu približamo tudi s čisto drugega konca: ob vprašanju, kako misliti kategorijo oblasti kot medij, v katerem se telo kot entiteta šele oblikuje (prav tako kot je sama osnovna kategorija ženskosti nekaj družbeno in kulturno konstituiranega). Tu ni prostora ne za represijo ne za ideologijo.

Zdaj bom torej problem telesa umestila v kontekst teoretskih razprav o razmerju med telesom in oblastjo, pri čemer se bom, kot nakazuje sama sintagma »telo-oblast«, oprla na Foucaulta in feminističnime poskuse »discipliniranja Foucaulta«, nazadnje pa bom povedala nekaj o slepi pegi enega in drugega.

To je seveda obsežen korpus vednosti in tu lahko opozorim zgolj na nekaj najnujnejših poudarkov.

¹⁰ Gl.: Laura Mulvey, »Visual Pleasure and Narrative Cinema«, ponatisnjeno v njeni knjigi *Visual and Other Pleasures*, Macmillan, London, 1989.

Oblast za Foucaulta:

- ni ne substanca ne nekaj, kar bi bilo neposredno vezano na institucije (tudi ne na institucije, ki jih sam obravnava, na bolnice, norišnice, zapore, šole itn.) ali na državne aparate,
- ni ne v posesti vladarja ne razreda in njegovega partikularnega družbenega interesa ali pa skupine, denimo, moških (Foucaultov pojem oblasti preči dihotomijo gospostvo-vladani, ki jo poznamo iz marksističnih analiz *camere obscure* ideologije),
- nima središča, temveč jo moramo misliti lokalno, regionalno, disperzno, kot polje sil, dispozitiv itn.,
- ne moremo je zapopasti na ravni zavesti ali sprevrnjene zavesti, temveč na ravni investicije v telo (pri čemer lahko gre za molarno telo populacije ali mikrotesla individuov). Realnosti telesa, pravi Foucault, »ne smemo zanikati v imenu duše, zavesti, idealitete«¹¹.

Foucaulta torej zanima predvsem, kako oblast deluje, kakšni so njeni učinki. Zanima ga »disciplinarna oblast« in njena »mikrofizika«, učinkovanje oblasti na tistem koncu, kjer seže do individuov – kot »kapilarna oblast« z vsemi svojimi različnimi načini izkazovanja, kvadriljiranja in razvrščanja v prostoru, časovnega nadzorovanja dejavnosti itn.¹² To je oblast, ki proizvaja »krotka telesa«.

Hkrati pa je to tudi oblast pogleda in »oko oblasti« – oblast kot panoptizem.¹³ Sloviti Foucaultov panoptikon je arhitekturna realizacija prostora, ki je zaprt, razrezan in na vseh točkah nadzorovan,

¹¹ Gl.: Michel Foucault, »Body/Power«, v Colin Gordon (ur.): *Michel Foucault: Power/Knowledge*. The Harvester Press, Brighton, 1980, str. 57. In dalje: »Dejansko ni nič bolj materialno, fizično, telesno, kot je izvajanje oblasti ... Od osemnajstega do začetka dvajsetega stoletja je po mojem mnenju vladalo prepričanje, da mora biti investicija oblasti v telo *heavy, ponderous, meticulous and constant*.«

¹² Gl.: Michel Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje*, Delavska enotnost, Ljubljana, 1984, razdelek »Disciplina«, str. 135–195.

¹³ Načelo panoptičnega dispozitiva »ne tiči toliko v osebi.« pravi Foucault, »kakor v določeni usklajeni razvrstitvi teles, površin, svetlobe, pogledov.« *Ibid.*, str. 201.

in pogleda, ki nadzoruje zgolj tako, da vse vidi in s tem »povzroči pri zaporniku zavestno in nenehno stanje vidnosti, ki zagotavlja samodejno delovanje oblasti«¹⁴. V nasprotju s panoptikonom pa je panoptizem širši dispozitiv, ki ni uporaben le zaboljšanje zapornikov (in tudi ne le za negovanje bolnikov, poučevanje šolarjev, nadzorovanje delavcev itn., skratka, za institucije moderne dobe), temveč je namenjen temu, da se kot »načrt subtilnih prisil za prihodnjo družbo«¹⁵ razširi v družbenem telesu. Tako postane panoptizem »figura politične ekonomije ... ki jo moramo ločiti od sleherne posebne rabe«¹⁶, pravi Foucault; to je odkritje, ki ga je sam označil kar kot »Kolumbovo jajce v politiki«.

Brati vitko telo: spregledati normo?

Foucault ni veliko govoril o ženskah, čeprav lahko imamo Foucaultovo delo za eno najtemeljitejših zgodovin in teorij telesa. Oblikoval pa je splošen konceptualni aparat, ki omogoča umestitev celotne razprave v kontekst feministične teorije. Tako imamo danes niz feminističnih interpretacij Foucaulta, povezanih z imeni Susan Bordo, Jane Sawicki in Judith Butler, če naštejemo le najslavnejše med njimi. Eden najpomembnejših problemov (morda bi lahko rekli kar glavni), okrog katerih se spleta njihove razprave, je normativna podoba ženskega telesa, ženskost kot norma, na podlagi katere se oblikuje ženska identiteta in identiteta žensk.

Susan Bordo, ki je za naš kontekst nemara najbolj zanimiva, raziskuje proces, v katerem so se v obdobju od viktorijanstva naprej kazale nove podobe zdravega, privlačnega in discipliniranega indi-

¹⁴ *Ibid.*, str. 200.

¹⁵ *Ibid.*, str. 207. V tem smislu postavlja moderna doba naproten problem kot antika, ki je bila civilizacija spektakla, in temelji na vprašanju, kako omogočiti množici ljudi, da si ogleda majhno število predmetov, npr. v templjih, gledališčih, cirkusih. »Naša družba ni družba spektakla, ampak nadzorovanja ... ne krni, zatira, ne spreminja lepe celote telesa, pač pa je v njem posameznik skrbno izdelan v skladu s celo taktiko sil in teles. Nismo ne na amfiteaterskih sedežih ne na odru, temveč v panoptičnem stroju ...« *Ibid.*, str. 214.

¹⁶ *Ibid.*, str. 204.

vidua. Med prakse, ki ženske prilagajajo takim podobam, so dieta, telesne vaje in v novejšem času kemična sredstva ter lepotna kirurgija, vse pa se razširjajo prav v imenu ideje, da je treba imeti oblast nad lastnim telesom (medtem ko velja prevelika teža, prav narobe, za pomanjkanje volje). Vizualizacija vitkega telesa je postala »ena najmočnejših strategij 'normaliziranja' v našem stoletju, ki zagotavlja produkcijo samonadzorovanih in samodiscipliniranih

Ilustracija iz besedila Susan Bordo »Brati vitko telo«.

Ilustracija iz besedila Susan Bordo »Brati vitko telo«: krhka vitka ženska ob zdravem, zagorelem moškem.

'krotkih teles', dovzetnih za vsak odklon od socialnih norm ...«. ¹⁷

Susan Bordo razčlenjuje vizualne, estetske reprezentacije ženskega telesa, norme lepote, zdravja, ves kulturni imaginarij ideala vitkosti, ki rabi upravičevanju niza patriarhalnih pravil, ki silijo telo

¹⁷ Susan Bordo, »Reading the Slender Body«, v: Mary Jacobus, Evelyn Fox Keller in Susan Shuttleworth (ur.), *Body/Politics. Women and the Discourses of Science*, Routledge, New York in London, 1990.

k urjenju in podrejanju.¹⁸ Velika prednost njene analize je v tem, da sledi vsakokratnemu oblikovanju pomena, da torej interpretacije niso enoznačne in nespremenljive. Ideal vitkega, deškega telesa iz dvajsetih let tega stoletja je, na primer, lahko za ženske osvobajajoč, če ga postavimo nasproti idealu družinske, reproduktivne ženskosti. Kadar pa je vitko žensko telo npr. postavljeno ob bok mišičastemu moškemu, se pojavijo še drugi, manj osvobajajoči pomeni. Tudi sam poziv k obvladovanju lastnega telesa, v imenu katerega ženske hujšajo, je mogoče razumeti kot prisvajanje »moškega« obvladovanja želje na podlagi duha in volje; problematična je torej že sama kulturna povezanost vitkosti z manjšo močjo in »skrčenim socialnim prostorom«.¹⁹

Sodobne pojave anoreksije, pravi Susan Bordo v naslednji stopnji izpeljave, lahko pojmujejo kot skrajno obliko sprejemanja in hkrati upora proti takim normam: »tiranija vitkosti« proizvaja patološke oblike subjektivitete, ki jih lahko razumemo kot skrajne oziroma dovršene oblike »normalne« ženskosti. Na drugi strani kontinua pa jih dopolnjujejo podobe požrešnih, »hotnih« žensk, ki jim ni nikoli dovolj – ne hrane ne seksa. Tako anoreksija kot debelost in bulimija veljata torej za odpor proti normam, toda vsaka na specifičen način.

Vitko telo je torej poglobitni telesni kriterij in standard današnje kulture. Verjetno ne more biti nobenega dvoma o tem, da velja to tudi za našo kulturo. V empirični raziskavi na sorazmerno velikem vzorcu slovenskih osnovnošolcev smo učencem in učenkam ob koncu šolskega leta postavili več vprašanj, ki zadevajo debelost, dieto, željo po večji vitkosti, mišičnost in podobno.²⁰ Razlike med spoloma so izredno velike, morda še nekoliko večje, kot je bilo pričakovati. Kar 43% deklet je na vprašanje, ali mislijo, da so predebele, odgovorilo pozitivno; med fanti je takih le 20%.²¹ Podobne

¹⁸ *Ibid.*, str. 85–86.

¹⁹ *Ibid.*, str. 105.

²⁰ Raziskovalni projekt »Učene ženske: 'ženske' v šoli, 'ženske' v filozofiji,« Center za ženske študije, Pedagoški inštitut, Ljubljana 1995.

²¹ Pri teh odgovorih se giblje število v vsaki skupini med 350 in 400.

razlike kot glede ocene debelosti se kažeji tudi v želji po vitkosti, ki jo je izrazilo 64% deklet in približno pol manj (31%) fantov, medtem ko glede diete razlik skorajda ni. V primerjavi z Združenimi državami so prav tu razlike najočitnejše. Susan Bordo npr. navaja empirično študijo, v kateri so ugotovili, da je kar 80% deklic, starih deset let, že kdaj poskusilo z dieto.²²

Nadvse zanimiva je tudi ugotovitev, kako dekleta in fantje sprejemajo telesno vzgojo v šoli: fantje jo imajo veliko rajši kot dekleta. Te podatke nekoliko osvetljujejo odgovori o razlogih za priljubljenost tega šolskega predmeta (ker se zabavamo, sprostim, je pomembno za zdravje, imamo dobrega učitelja itn.) oziroma za njegovo odklanjanje (ker imamo strogo učiteljico, so preveč pomembni rezultati, nas preveč »matrajo«, nismo vsi enako zmožni itn.), vendar bi bilo za natančnejšo razlago potrebna poglobljena študija.²³

Če bi hoteli te podatke vključiti v kontekst foucaultovskih analiz discipliniranja telesa, bi se morali seveda posvetiti temeljitemu opazovanju vsakdanjih šolskih in tudi medijskih praks²⁴; seveda tudi pri nas ne manjka ne reklam za shujševalne čaje ne težav z anoreksijo, ki ji ženske podlegajo približno desetkrat pogosteje kot moški. Dokaj verjetno pa je, da naši podatki govorijo v prid domnevi o vitkosti kot dominantni normativni podobi ženskosti v zahodni civilizaciji današnjega časa.

In dokaj verjetno je tudi, da k temu tako ali drugače pripomorejo utečene prakse mnogovrstnih meritev telesne in fizične zmog-

²² Kar zadeva vprašanja o mišičnosti, je razumljivo, da so odgovori diametralno nasprotni. Med fanti bi jih bilo kar 46% radih bolj mišičnatih, medtem ko znaša med dekleti ta delež 25%. Želja po mišičnosti prinaša še večje razlike: izrazilo jo je kar 72% fantov in le 25% deklet.

²³ Na vprašanje o priljubljenosti telovadbe v primerjavi z drugimi šolskimi predmeti so razlike največje pri odgovoru »bolj kot druge predmete« (dekleta 47%, fantje 73%), nekoliko manjše pri odgovoru »manj kot druge predmete« (21% in 6% fantov) in najmanjše pri srednjem odgovoru (32 in 21 %).

²⁴ Kar zadeva empirične podatke o discipliniranju telesa otrok v vrtcih gl.: Eva D. Bahovec in Zdenko Kodelja, *Vrtci za današnji čas*, Pedagoški inštitut in Društvo za kulturološke raziskave, Ljubljana, 1991 (sodelavki Lidija Tavčar in Janja Barši).

ljivosti, ki jih nenehno opravljajo pri urah telesnega pouka. V novi šolski zakonodaji, ki ni glede zbiranja takih osebnih podatkov prav nič bolj demokratična kot v časih realsocialistične pedagogike, je hipertrofiranost (vsiljene) skrbi za telo razvidna že na prvi pogled. V novem zakonu o osnovni šoli piše v ustreznem členu takole:

»Zbirka podatkov ... obsega ... še podatke o gibalnih sposobnostih in morfoloških značilnostih učenca, ki se nanašajo na: telesno višino, voluminoznost telesa, hitrost alternativnih gibov, eksplozivno moč, koordinacijo gibanja telesa, fizično vzdržljivost trupa, gibljivost, mišično vzdržljivost ramenskega obroča in rok, sprintersko hitrost in vzdržljivost v submaksimalnem kontinuiranem naprežanju.«²⁵

Ko člen preberemo, nam je seveda takoj jasno, da taka zbirka podatkov ne sodi v zakon o osnovni šoli. Tudi v zakonodaji dežel zahodnih demokracij ne najdemo nič podobnega. Poleg tega ni zadoščeno osnovni zahtevi po jasni opredelitvi namena zbiranja podatkov (Ali gre za detekcijo nadarjenih? Poceni raziskovanje? Razvoj kurikula? Mednarodne komparacije?). Kakor koli – način zbiranja podatkov o telesnih in morfoloških značilnostih bi moral biti zakonsko sankcioniran na prav tak način kot druge (podobne) zbirke podatkov.

Tu ne gre za prav nič obrobne pojave. Omejevanje zbiranja podatkov in vodenja evidenc je namreč nadvse pomemben pokazatelj demokratičnosti družbe, zaščite individuov, njihove avtonomije, svobode in zasebnosti. Poleg tega pa je kaj malo verjetno, da zbiranje takih podatkov ne bi prispevalo prav k favoriziranju normativnih podob telesa, krepitvi nezaželenih stereotipov in negativnih razvojnih teženj, ki jih poznamo iz nekaterih drugih dežel.

Kako »naprej«?

V polju feminizma in Foucaulta, ki se spopada s takimi in podobnimi praksami discipliniranja (ženskega) telesa, sicer nimamo več opraviti s poenostavljeno idejo, da so moški – in njihovi poželjivi pogledi – vir zatiranja žensk, vir njihove pasivizacije, po-

²⁵ *Šolska zakonodaja*, 1, Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana, 1996, str. 137.

stavitve na mesto objekta. Kulturne prakse, v katerih se konstituira normativna ženska identiteta, niso ne stvar zavestnega hotenja »vladajočih« ne ideologije kot sprevrnjene zavesti ali pa skupka vsakdanjih praks (ali ideoloških aparatov države, denimo, cerkve, družine, šole). Dominantne podobe telesa tudi niso znamenje gole odsotnosti oblasti, odvzema oblasti ženskam, ampak – tako kot pri Foucaultu – družbene norme dobesedno proizvajajo, ustvarjajo individue.

Foucaultovske razprave imajo to šibko točko, da se kljub vztrajanju pri dešifriranju vsakokratnega pomena vitkosti in »dominantnih telesnih podob« v zadnji instanci zadovoljijo z masivno in nerazdelano idejo o tem, kako so ženske takim oblikam nadzovanja podrejene bolj (in zgodovinsko bolj enoznačno) kot moški. Namesto da bi si postavila vprašanje, kako je to strukturno mogoče, kako oblast eksploatira, če lahko tako rečem, samo konstrukcijo spolne razlike, se nekako zadovolji z zgodovinskim relativiranjem in z upanjem, da je tisto, kar je nastalo zgodovinsko, tudi nekaj, kar je mogoče spremeniti (čeprav ima ta ideja v »feminizmu in Foucaultu« manj utopično konotacijo kot v socialističnem feminizmu in je tudi vprašanje rešitve oziroma osvoboditve zapisano dvoumju).²⁶

Kar tak pristop – teoretsko gledano – zgreši, pa je povezanost med oblastjo in pogledom, ki jo je Foucault v svojem »zemljepisu oblasti«²⁷ razdelal skorajda do potankosti. Kot je pokazal njegov interpret Martin Jay v razpravi o degradaciji pogleda v sodobni francoski filozofiji, je pojem pogleda navzoč v vseh njegovih de-

²⁶ Glavna strategija, ki se tu ponuja, je zavračanje normativnih podob, na primer z gesli, »*fat is a feminist issue*«, »*no more Miss America*«, itn., ali pa iskanje nenormativnih podob ženskosti na podlagi neposrednega obračanja stereotipov, s podobami mišičnatih, macho žensk, lezbijk poudarjeno ženskega videza itn. Problem je seveda prav podoben kot pri pornografiji in seksističnih reklamah, spolnem nadlegovanju in še kje: novo predpisovanje, nov normativizem, nova verzija enoumja v smislu »za vse enako«.

²⁷ O tem in o pomenu prostorskih izrazov in metafor gl.: Michel Foucault, »The Question of Geography« v: Colin Gordon (ur.), *Michel Foucault: Power/Knowledge*, The Harvester Press, Brighton 1980, str. 128 in nastl.

lih, od *Zgodovine norosti* naprej.²⁸ Foucaulta kratko malo ne moremo in ne smemo zvesti na problem norme in konstitucije individua na tej podlagi.

Razsvetljenski projekt sodobnega feminizma ima torej to pomanjkljivost, da mora v svoji splošnji težnji po vnašanju transparentnosti (prinesti na dan, spregovoriti, narediti vidno) spregledati oviro, ki si jo s tem sam nastavlja. Temu notranjemu robu feminističnega podjetja je na sledi povsem drug del feministične misli kot tisti, ki poskuša bodisi vse predpisati in pravno sankcionirati ter cenzurirati bodisi z zavestnim angažmajem odpravljati, denimo, družbeno nastale normativne podobe ženskosti.

To je tradicija, ki se začenja pred dvesto leti z *Zagovorom pravic ženske* Mary Wollstonecraft in se v dvajsetem stoletju nadaljuje z *Lastno sobo* Virginije Woolf, v sedanjem času pa je povezana predvsem s poljem feminizma in psihoanalize²⁹ (in pri nas s kritičnim soočanjem s predpisanim, »državnim« feminizmom). Govori »za svoj spol«, vendar pa se hkrati jasno zaveda dejstva, da je feminizem dvorezni meč, neulovljivo ravnotežje med »premalo« in »preveč« – prava mera, ki je nikjer ni.

Kar pa seveda ne pomeni, da bi se morali »aktivizmu« poslej kratko malo opovedati.

²⁸ Martin Jay, »In the Empire of the Gaze: Foucault and the Denigration of Vision in Twentieth-century French Thought«, v: David Couzens Hoy (ur.), *Foucault. A Critical Reader*, Blackwell, Oxford, 1986, str. 175–204.

²⁹ O tem gl.: Jacqueline Rose, »Ženskost in njeno nelagodje«, v: *Ženska seksualnost: Freud in Lacan*, Analecta, Ljubljana, 1991.

12. večer
24 maj

Darja Zaviršek

MED FEMINISTIČNO SOCIALNO AKCIJO IN TRANZICIJSKIM *BACKLASHOM*

Uvod

V Sloveniji so nekatere socialne delavke v 90. letih začele upoštevati razlike med spoloma kot enega izmed dejavnikov, ki lahko pripomore h kopičenju socialnih deprivacij. Čeprav so številne domače¹ in tuje raziskave² pokazale, da prihajajo ženske po pomoč pogosteje kot moški zaradi posledic zatiranja in neenakosti med spoloma, je le malo socialnih delavk, ki to dejstvo upoštevajo pri delu s strankami. To ugotavlja tudi Shulamit Ramon³, ki poudarja, da navkljub prevladujoči ženski klienteli v socialnem delu strokovnjaki in strokovnjakinje še vedno niso razširile omejenega obravnavanja klientk kot mater z otroki. Nekatere socialne delavke so koncept objektivnosti do stranke zamenjale s konceptom zavestne pristranosti, predvsem ko gre za vprašanja nasilja in spolnih

¹ D. Zaviršek, *Ženske in duševno zdravje. O novih kulturah skrbi*, VŠSD, Ljubljana, VSŠD, Ljubljana, 1994, V. Leskošek, »Socialno delo ni politično (ali pač?)«, *Socialno delo* 1995/34, 3, str. 195–203.

² B. Rommelspacher, *Mitmenschlichkeit und Unterwerfung*, Campus, Frankfurt, New York, 1992; L. Dominelli, E. McLeod, *Feminist Social Work*, MacMillan, London, 1990; M. Walker, *Surviving Secrets*, Open Universities Press, Buckingham, 1992; H. L. Moore, »Understanding sex and gender«, v: Tim Ingold (ur.), *Companion Encyclopaedia of Anthropology: Humanity, culture and social life*, Routledge, London, 1995, str. 813–831.

³ Sh. Ramon, »Recent Trends in European Social Work«, *Perspectives in Social Work* 1995/1, 1, str. 43–53.

zlorab, ki vplivajo na življenje žensk. Tudi na tem področju smo priča številnim socialnim inovacijam.

Shulamit Ramon je v enem od svojih predavanj na Visoki šoli za socialno delo definirala inovacijo kot preračunano tveganje, katerega namen je povzročiti spremembo dela realnosti, razmerij moči in premik resursov. Inovacije lahko prihajajo iz akademskih raziskav, socialnih akcij in socialnih reform. Zanimivo je, da je bila prav stroka socialnega dela prva in je še vedno edina, ki zahteva pravice za uporabnike in uporabnice na področju duševnega zdravlja. Enako ugotavlja tudi Ramonova⁴, ko opozarja, da so se socialni delavci in delavke, če jih primerjamo z drugimi skrbstvenimi in zdravstvenimi strokami, najhitreje pripravljene zavzeti za perspektivo klientov in njihovih skrbnikov. Za to je več razlogov. Eden je ta, da socialno delo zaradi svojega marginaliziranega položaja in zaradi očitkov o kvaziznanstvenosti glede na druge stroke lažje prestopi na stran uporabnikov, ki jih konec koncev tudi potrebuje za povečanje lastne moči. Prav tu pa se srečajo socialno delo in socialne inovacije.

Feministična socialna akcija v Sloveniji

Vse več avtoric in avtorjev poudarja, da je bilo gibanje, ki je izmed vseh družbenih gibanj najbolj vplivalo na socialno delo, žensko gibanje.⁵ Žensko gibanje je v 70. letih kritiziralo princip »vrednotne nevtralnosti« v praksi socialnega dela in namesto nje poudarjalo zavestno pristranost. Hkrati s to kritiko pa je problematiziralo žensko tradicionalno skrbstveno vlogo, ki se je prenašala tudi v nove koncepte skupnostne skrbi v 80. in 90. letih. Ljudje, ki se vračajo v skupnost, se vračajo v klasična skrbstvena razmerja, v katerih so ženske tiste, ki s svojim skrbstvenim delom nadomeščajo klasične institucije. Slovensko žensko gibanje pa navkljub aktivnemu feminističnemu gibanju v Italiji in Avstriji ni seglo na socialno

⁴ Sh. Ramon, *op. cit.*

⁵ L. Dominelli, *Women and Community Action*, Venture Press, Birmingham, 1990; W. Lorenz, *Social work in a Changing Europe*, Routledge, London, 1994.

področje. Šele leta 1989 so feministične aktivistke začele razgrinjati dotlej tabuizirane teme, kakršne so nasilje nad ženskami v sferi zasebnosti, spolne zlorabe in posilstva. Tako je začel leta 1989 delovati prvi SOS telefon za ženske in otroke, žrtve nasilja, ki je organiziral tudi skupine za samopomoč in ženske taborne. Vse pa je imelo naravo sporadičnosti: skupine za samopomoč so vzniknile in čez nekaj mesecev tudi zamrle.

Šele v letu 1993 je zaslediti nov val ženskega gibanja na psihosocialnem področju, ki ima značilnosti socialnih inovacij. Od takrat so druga za drugo nastale tri ženske avtonomne skupine: Ženska svetovalnica, Društvo za raziskovanje in uresničevanje psihosocialnih potreb žensk-MODRA in Združenje proti spolnemu zlorabljanju otrok.

Vse tri skupine se ukvarjajo z negativnimi učinki socializacije, fizičnega in spolnega nasilja na življenje odrasle ženske in z novimi oblikami pomoči preživelim. V njih delajo strokovnjakinje in prostovoljke, ki so same izkusile spolno in fizično nasilje, tiste, ki še vedno živijo v nasilnih odnosih, in tiste, ki takih izkušenj nimajo. Večina je socialnih delavk, nekatere so študentke socialnega dela, druge so psihologinje, sociologinje in pravnice. Vse tri službe uporabljajo feministično perspektivo pri pomoči prizadetim, ki temelji na zavedanju strukturne neenakosti med spoloma, ki mnogim ženskam le zaradi njihovega spola odvzema temeljne človekove pravice. Strukturna neenakost med spoloma pa se kaže tako, da nekatere posameznice družbeni govor o inferiornosti žensk tudi ponotranjijo in svoje zatiranje osmislijo z ideologijo o nujnosti ženske podrejenosti. Ženska svetovalnica in MODRA temeljita na principih feminističnega svetovanja in feminističnega socialnega dela, kot je koncipirano v delih L. Dominelli, E. McLeod⁶ in M. Walker⁷. V letaku Ženske svetovalnice je zapisano: »Zavedamo se, da je podoba ženske v naši družbi še vedno zelo idealizirana in marsikatero ženske ne vzdržimo pritiska različnih vlog, ki nam jih predpisujejo« (Ženska svetovalnica, 1994). Večina žensk, ki pride po

⁶ L. Dominelli, E. Mc. Leod, *op. cit.*

⁷ M. Walker, *op. cit.*

pomoč v Žensko svetovalnico ali v MODRO, je iskala pomoč v številnih službah, pa je niso dobile, zato vsi trije projekti opozarjajo na spolno slepoto klasičnih psihosocialnih služb, ki ostajajo ujete v diskurz »družinske problematike«, pogosto ne znajo brati znakov nasilja in ne upoštevajo perspektive prizadetih. Čeprav je uporaba psihofarmakov med ženskami 3–5-krat večja kot med moškimi in čeprav ženske pogosteje poskušajo narediti samomor kot moški, psihosocialne službe ne upoštevajo vplivov fizičnega in spolnega nasilja na duševno zdravje žensk⁸. Čeprav se vse pogosteje govori o potrebah po nastajanju varnih hiš, imamo do zdaj le eno tovrstno namestitev, ki je nastala iz zavedanja strokovnjakinj, da je na področju nasilja nad ženskami in otroki treba nekaj storiti (Zaveetišče za pretepeane žene in matere z otroki v Pobočju).

Backlash po slovensko

Država in cerkev sta v 90. letih začeli z ustanavljanjem materinskih domov, kamor naj bi se za leto dni naselile matere z novorojenim otrokom (Materinski dom Karitas na Škofljici, Materinski dom Ljubljana, Materinski dom Straža, Materinski dom Postojna). Materinski domovi so dejansko najpogosteje rabili kot zatočišča za ženske z novorojenimi in tudi starejšimi otroki, ki so se morale umakniti pred nasiljem, ali za tiste, ki so zaradi nosečnosti izgubile prejšnje začasno bivališče. V javnosti pa je terminološka maskarada, na primer »materinski dom« in slogan »pomagam mladim mamicam«, zameglila realnost. Številno povpraševanje mladih žensk z novorojenimi in starejšimi otroci v državnih in cerkvenih psihosocialnih službah ni sprožilo diskusije o nasilju, skritem brezdomstvu, materialni odvisnosti žensk in skriti revščini. Razloge za to gre iskati v samem konceptu materinskih domov, ki ne temelji toliko na principu zaščite žensk, temveč družine in otrok. Tak koncept diskriminira tiste ženske z otroki, ki se morajo umakniti pred nasiljem, pa ne izpolnjujejo glavnega pogoja za sprejem: niso noseče ali nimajo novorojenega otroka.

Če so pretekle feministične analize utemeljevale spolno neena-

⁸ D. Zaviršek. *op. cit.*

kost v biologiji, je danes jasno, da tudi biološke razlike med spoloma ne morejo pojasniti neenakega položaja žensk in moških. Še več, tudi biološke razlike so družbeno konstruirane, kar se najlepše kaže v današnjih posocialističnih državah.⁹ Naraščajoča brezposelnost, ekonomski kolaps in iskanje »izgubljene preteklosti« so dober temelj za ponovno poudarjanje biološke »narave ženske«. Srednja Evropa slavi v 90. žensko zaradi njenih prokreativnih zmožnosti in ji ponuja »varen prostor« v hišnem gopodinjstvu, ki naj bi ji bil v komunistični preteklosti nasilno vzet.

Tudi poskuse konservativnih političnih struktur, ki se zavzemajo za podaljšanje porodniških dopustov od enega na tri leta, moramo razumeti kot nevidno izrinjanje žensk iz plačanih zaposlitev. Uresničitev te ideje bi pomenila dejansko odstranitev žensk iz sfere plačanega dela in sfere odločanja. Država bi tako pridobila neplačano delovno silo, ki bi delala za otroke, prizadete in stare, sama pa bi se vsaj deloma rešila neučinkovitih, pogosto kritiziranih in dragih državnih ustanov (vrtcev, domov za stare, socialnih zavodov).

Ženske same ostajajo ob teh zahtevah razcepljene. V prvi skupini so tiste, ki računajo na to, da se bodo s podaljšanjem porodniškega dopusta izognile slabo plačanemu, izčrpujočemu in repetitivnemu delu. Zanje je delo praviloma le nujno sredstvo za povečanje količine denarja, s katerim razpolaga družina, njim samim pa plačana zaposlitev ne prinaša niti ekonomske samostojnosti niti osebnega zadovoljstva.

V drugi skupini najdemo tiste posameznice, ki so prepričane, da prav ta ideja prinaša pravico do izbire, ki je ženske v socializmu niso imele. Nekatere so pripravljene sprejeti tradicionalno vlogo gospodinje in skrbnice, saj verjamejo, da bodo v tem našle svojo

⁹ Biološke razlike med spoloma nimajo pomena, če jih ne umestimo v točno določen družbeni kontekst, ki te iste biološke razlike enkrat abstrahira, drugič pa poudarja. Socialistična ženska in moški sta si v ikonografiji fizično neverjetno podobna. Tudi v totalnih ustanovah je pomembno telo, na katerega se usmerjajo nadzorovalne tehnike in ne spol. Na posocialistično žensko pa so se nenadoma z vso močjo zgrnile zahodne ideologije o telesu, njegovih merah in oblikah. Ženska je spet dobila ne le »spol«, ampak tudi »značaj«.

biološko in socialno izpolnitev. Druge pa računajo na udoben položaj tistih, ki navkljub nesodelovanju v sferi plačanega dela prek svojih partnerjev pridobijo številne družbene privilegije. Te posameznice se ne želijo posvetiti tradicionalni vlogi gospodinje v neplačani sferi dela, temveč prevzeti tradicionalno žensko vlogo vzdrževane osebe s prestižnim družbenim položajem.

V tretji skupini pa so tiste posameznice, ki poudarjajo nevarne negativne učinke, ki jih take odločitve že imajo v drugih srednje-evropskih posocialističnih državah, ter opozarjajo na pasti, ki jih konservativna politika s takimi zahtevami nastavlja tako ženskam kot moškim. To so predvsem tiste, katerih aktivnost v sferi plačanega dela ni toliko posledica nujnosti kot posledica potrebe po samoizpolnitvi, ki jo prinaša prav določeno delo. Med to skupino žensk najdemo posameznice, katerim sodelovanje v sferi plačane zaposlitve omogoča občutek večje avtonomije, možnost za sodelovanje v družbenih procesih in sodelovanje z drugimi ljudmi. Za mnoge pomeni zaposlitev premagovanje izolacije in nevidnosti. Te ženske navkljub slabemu plačilu niso pripravljene zapustiti sfere plačanega dela.

Poleg različnih naravnosti do plačane zaposlitve žensk imamo v tem hipu v socialnem polju vsaj tri različne spolne ideologije. Po eni spolni ideologiji sta moški in ženska enakovredna, vendar biološko tako različna, da morajo zanj obstajati tudi različna področja družbenega življenja. Moški se mora posvetiti karieri in materialni skrbi za družino, ženska pa se mora posvetiti vzgoji otrok, gospodinjstvu in iskati delo v feminiziranih poklicih.

Druga spolna ideologija poudarja pomen plačane zaposlitve za oba spola in možnost enakovredne vključenosti v skrbstvena in gospodinjstva opravila za moške in ženske. Ta spolna ideologija zahteva sistem kvot v politiki in na drugih področjih življenja, ki imajo v družbi privilegiran položaj, enake možnosti do plačane zaposlitve, odpravo množičnega pojava nove pornografije, seksizma v jeziku in reklamah ter spremembo zakonodaje, ki naj ženske zares zavaruje pred nasiljem.

Tretja spolna ideologija temelji na ideji o naravni neenakosti moških in žensk, ki izhaja tako iz biološke narave kot iz družbene

organiziranosti v vsej človeški zgodovini. V njej je ideja o »naravni« predestiniranosti žensk za način življenja, ki izhaja iz njenih prokreativnih sposobnosti in obenem manjših intelektualnih potencialov. V tej spolni ideologiji najdemo šovinizem in familializem, ki naj bi se razširil iz družine v socialne službe, institucije in nato na vso družbo.¹⁰

Vse to dokazuje, da v socialnem polju obstajajo druga ob drugi razne spolne ideologije, ki se med seboj prepletajo. Ponekod ustvarjajo dobre okvire za inovacije in spremembe, drugje pa ohranjajo rigidne strukture, ki spodbujajo zahteve po revitalizaciji hierarhičnih patriarhalnih spolnih razmerij.

Nove institucije za ženske med pomočjo in nadzorovanjem

Razlogi za vstop žensk v materinske domove in zatočišča v Sloveniji so enaki, kot so razlogi drugod po svetu: nimajo stanovanja, so revne, brezposelne, doživljajo nasilje, bile so spolno zlorabljene v otroštvu, kar močno zmanjša njihove življenjske možnosti, pripadajo manjšinskim etničnim kulturam. Razlogi za vstop imajo torej opraviti z omejenimi možnostmi za samostojno življenje: ženske redkeje dedujejo kot moški, to pomeni, da bodo pogosteje brez stanovanja; zasedajo manj plačana delovna mesta, kar pomeni, da so revnejše; v krizah imajo manjše možnosti za zaposlitev, saj se delodajalci izogibajo žensk; v vseh družbenih slojih in v vseh starostnih skupinah doživljajo nekatere posameznice partnersko fizično in psihično maltretiranje; vsaka četrta ženska je bila v

¹⁰ Ta spolna ideologija se na prikrit način pogosto pojavlja v idejah o nujnosti uvedbe »družinskega pristopa« v institucijah. V njih se nato na čelu ustanove pojavi moški direktor, drugo osebje pa ostanejo ženske (pogosto so tudi uporabnice ženske). Argument za takšno odločitev je, da majhni otroci, implicitno pa tudi ženske, »potrebujejo očeta«. Očetovsko figuro bo odigral direktor ustanove, s tem pa bo celotna organizacija postala družina. Na to familialistično tendenco v skrbstvenih službah je opozorila že Christine Perring (1992), ki je v raziskavi angleških stanovanjskih skupin za nekdanje uporabnike psihiatrije ugotovila, da osebje vztrajno poudarja, da je stanovanjska skupina »družina«, čeprav uporabniki/uporabnice, nasprotno, stanovanjske skupine nikoli niso občutili kot družine.

otročtvu žrtev spolnih zlorab; ženski socializacijski vzorec ženske uči skrbi za druge, to pa pomeni, da same pogosto ostanejo ekonomsko odvisne, saj skrbstveno delo ni ne vrednoteno ne plačano. Skupna značilnost žensk pa je, da je njihova socializacija usmerjena na to, da jih uči osredotočanja na druge ljudi in ne nase in da jih uči odvisnosti od drugih, predvsem od moških. Tako se znajdemo pred paradoksom, da ženske sicer skrbijo za druge, prav to pa jih dela vse bolj odvisne.

V takih razmerah pomeni pomoč za izboljšanje položaja žensk na področju socialnega varstva dve temeljni stvari: prvič, zagotovitev služb, ki bi nudile potrebno podporo posameznici, in drugič, povečanje možnosti, da živijo ženske manj odvisna življenja, v katerih bodo redkeje kot doslej potrebovale pomoč socialnih služb. Za tako spremembo se morajo spremeniti številni miselni vzorci, ki vidijo ženske le kot matere z otroki in tiste, ki so odgovorne za zakon in za gospodinjstvo. Kar koli ženska v tej shemi naredi, je vsaj deloma narobe: če je preveč skrbna, ji očitajo, da vzgaja v Sloveniji sinove, ki bodo vedno odvisni od matere, če je premalo skrbna, ji očitajo, da povečuje stopnjo delinkvence, če prepogosto hrani otroka, je kriva, da bo imel otrok motnje hranjenja, če doživi njen otrok spolne zlorabe, je mati kriva, ker ni že vnaprej videla, in vedela, kaj se bo zgodilo, če je njen mož v službi neuspešen, je to znak, da ima slabo ženo. Dokler torej gledamo na žensko kot zgolj na mater in ženo, ki skrbi za druge, in ji ponujamo zaposlitve, s katerimi bo ostala v položaju odvisnosti, je malo možnosti, da ženska ne bo vsaj enkrat v življenju odvisna od socialne službe.

Če pogledamo v zgodovino, lahko vidimo, da so institucije, ki so v zadnjih 30 letih nastale po Evropi kot odgovor na realne probleme žensk, nastale iz mnogo starejših cerkvenih in laičnih institucij, ki so od 16. stoletja začele nastajati po evropskih krajih. Od takrat naprej najdemo v Evropi ženske v institucijah za moralno »popravljanje«, varovanje in prevzgojo iz dveh temeljnih razlogov: ker so jih razglasili za »nemoralne« in zato so potrebovale »zaščito«. ¹¹ To so

¹¹ Sh. Cohen, *The Evolution of Women's Asylums Since 1500*. Oxford University Press, New York, 1992.

bile institucije za t. i. »uboge device«, hiše za nesrečno poročene ženske, hiše za spreobrnjene ženske. Njihov cilj je bil dvojen. Po eni strani so želele zaščititi posameznice, ki se jim ni posrečilo svojega življenja prilagoditi majhni paleti izbir, ki bi jim zagotavljale preživetje, ali pa tega niso hotele. Omenjene ustanove so torej reševale ženske pred revščino, vagabundstvom, brezdomstvom in boleznijo. Po drugi strani pa je bil njihov namen moralno reševanje posameznic pred nevarnostmi, ki prežijo na »bolehni spol«. Cilj teh institucij je bil prevzgoja »padlih žensk«, nadzorovanje in moralno popravljanje.

Dolgo tradicijo institucionalizacije žensk lahko torej spremljamo od ženskih samostanov, domov za neporočene ženske, azilov, zatočišč za nekdanje prostitutke pa do materinskih domov in zatočišč za pretepane ženske in otroke. Tudi v novoveški zgodovini nastajajo namreč institucije, ki sprejemajo ženske zaradi pomoči in jih obenem skrbno nadzorujejo.

V 19. stoletju so znani materinski domovi, katerih glavni cilj je bil pomoč revnim materam z otroki. Ta filantropska pomoč je ohranjala hierahično razmerje med filantropom in sprejemalcem ali sprejemalko pomoči. Značilnost prvega naj bi bila v tem neenakem razmerju dobrot, značilnost druge pa hvaležnost, podreitev, poslušnost. Tudi tu imamo torej isti paradoks: pomoč je vsebovala tudi zahteve po prilagoditvi moralnemu vzorcu, ki ga je zahtevala filantropska institucija.

Med obema vojnoma in v 50. ter 60. letih so se razvili materinski domovi in druge ustanove za ženske, ki so temeljili bodisi na terapevtskem bodisi na organizacijsko birokratskem modelu. Terapevtski model je temeljil na svetovanju in različnih terapijah, s katerimi naj ne bi le pomagali ženskam, ampak je bila ženska definirana kot problem, terapija pa naj bi rabila temu, da bi postal problem manjši. Tudi v organizacijsko birokratskem modelu, ki je postal del državne blaginje, najdemo hierahično strukturo v odnosu do uporabnic ustanov. Cilj tega modela je, da se v socialnem polju vzpostavijo resursi, ki bi naredili socialno varstvo učinkovitejše. Ustanove za ženske in otroke naj bi nevtralizirale posledice revščine.

Skupne značilnosti vseh treh modelov je bila njihova hierarhičnost, individualiziranje problema, institucionalizacija in dejstvo, da je bila v teh ustanovah ženska definirana kot oseba, ki se mora spremeniti. Prevladovalo je mnenje, da bo terapevtska dejavnost, ki je bila usmerjena nanjo, že rešila tudi probleme z zaposlovanjem in pridobitvijo stanovanja. Biografija prizadete ni bila postavljena v širši kontekst, ki ženske pogosto pripelje v omenjeno odvisnost. Institucionalizacija je bila vidna v tem, da so te ustanove temeljije na različnih delovnih terapijah, strogih urnikih, na dovoljenju prihodov in izhodov ipd.¹² Vse to lahko najdemo v podobnih institucijah za ženske tudi danes.

Zelo različne od teh ustanov pa so tiste, ki so začele nastajati v 70. letih in so bile posledica pritiskov strokovnjakinj in prizadetih, ki so bile same del ženskega gibanja in so poudarjale vpliv neenakih razmerij med spoloma na življenje žensk. V zahodni Evropi je v tem času nastala v vsakem večjem mestu vsaj ena hiša, kamor se lahko zatečejo posameznice, ki se hočejo izogniti nasilju. V novih varnih hišah je podpora ženski, ki je sama ali z otroki zbežala pred nasiljem, upoštevala individualne realnosti kot tudi položaj žensk v celotni družbi, ne da bi bile prizadete definirane kot problem. Nasilje nad ženskami ni bilo več razumljeno kot posledica osebne patologije, temveč kot posledica tradicije, zgodovinske delitve moči med moškimi in ženskami in kot posledica socializacijskega obrazca, ki tolerira moško nasilje. Nastale so tudi nove raziskave v zvezi z nasiljem, ki so ugotovile, da ostaja družina najbolj nasilna družbena institucija.¹³ Nevarna je predvsem za tiste člane in članice, ki imajo malo ekonomske samostojnosti in ki so v hierarhiji moči in spolnih struktur na najnižjem položaju: to so otroci, ženske, ostareli, ljudje s fizičnimi poškodbami, in ljudje s psihiatričnimi diagnozami. Tudi te raziskave so močno pripomogle k ustanavljanju novih prostorov za ženske.

Praviloma so razmerja v varnih hišah egalitarnejša in temeljijo na takem delu z ženskami in otroki, ki podpirajo njihovo iskanje

¹² D. Zaviršek, *op. cit.*, str. 23.

¹³ D. Zaviršek, *op. cit.*, str. 66.

samostojnosti. Ženskam se torej pomaga pri skrbi za otroke, pri pridobitvi boljše izobrazbe, zaposlitve in pridobitvi veččin, s katerimi si bo lahko zaslužila denar.

Nobena ženska si nikjer na svetu ne želi živeti niti v materinskem domu niti v zatočišču oziroma varni hiši. Raziskave so tudi pokazale, da si večina ljudi ne želi živeti v stanovanjskih skupinah. Te namestitve so zgolj zasilna možnost v sistemu, kjer je malo izbir. Večina ljudi si želi živeti v svojih stanovanjih.

Značilnost žensk, ki prihajajo v materinske domove in varne hiše po svetu, je, da niso nikoli imele občutka, da imajo nadzor nad svojim življenjem, da lahko odločajo med izbirami. Zato je naloga takih namestitev, da oblikujejo take odnose, v katerih pridobijo ženske več nadzora nad svojim življenjem, da postanejo samozavestnejše, da si pridobijo več samospoštovanja.

Prav v tem pa tiči past, saj je za strokovnjakinje in strokovnjake v Sloveniji pogosto značilno, da njihovo delo temelji na tradicionalnih konceptih ženskosti in moškosti. Tako se zdi nekaterim nastajanje takih institucij nujno zato, da so ženske in njihova skrb za otroke pod nadzorom. S tistimi, ki pridejo v tako ustanovo kot brezdomke, ravnaajo kot s problemom, npr., z njimi, po pričevanju nekaterih, ravnaajo v Sloveniji kot z mladoletnimi ljudmi. Zanje iščejo delo, ki je slabo plačano in nekvalificirano (šivanje, kvačkanje, čiščenje, spremljanje ostarelih), kot smo pač vajeni iz zgodovine, namesto da bi jih spodbujali pri dodatnem izobraževanju na tistih področjih, s katerimi bi se lahko preživljale same (računalništvo, trgovina).

Cilj novih namestitev naj bi bil, da ženska v njih dobi veliko spodbud in pomoči, da si uredi vsakdanje življenje. Sama mora vplivati, kakšne vrste pomoči bo dobila, saj le taka pomoč zares krepi njihovo avtonomijo in neodvisnost. Razlika med koncepti delovanja varnih hiš in drugih institucij za ženske je v tem, da v prvih posameznice ne bodo prisiljene v konfesionalno samokorekcijo.¹⁴ Nehierarhična struktura med ženskimi strokovnjakinjami in

¹⁴ Na letaku Ženske svetovalnice na primer piše: »Svetovalnica je varen prostor, kjer ženske lahko govorimo in razmišljamo o svojih izkušnjah« (Ženska svetovalnica, 1994).

klientkami, ki je značilna za vse tri opisane projekte, je model, ki ga Dominelli in McLeod¹⁵ definirata kot vizijo odnosov med ženskami samimi, med ženskami in moškimi in med ženskami, moškimi in otroki.

Ženske, ki delujejo na področju socialnih inovacij se srečujejo s pogostimi občutki nemoči, ki izhajajo iz negotovega finančnega položaja, ki zaznamuje omenjene projekte. Občutki nemoči tistih, ki delajo na področju socialnih inovacij, pa izhajajo pogosto tudi iz počasnega premikanja delcev stvarnosti, saj se mnoge strukture, ki te projekte obkrožajo, najpogosteje obnašajo tako, kot da se ni nič spremenilo. Delo na področju socialnih inovacij je, še zlasti, če gre za projekte, ki jih delajo ženske za ženske, pogosto namerno spregledano.

LITERATURA:

- Sherill Cohen, *The Evolution of Women's Asylums Since 1500*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1992.
- Lena Dominelli, *Women and Community Action*, Venture Press, Birmingham, 1990.
- Lena Dominelli, E. McLeod, *Feminist Social Work*, MacMillan, London, 1990.
- Vito Flaker, »Duševno zdravje in socialno delo«, *Socialno delo*, 1993/32, 1, str. 29–41.
- Tanja Lamovec, *Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup*, Lumi, Ljubljana, 1995.
- Vesna Leskošek, »Kontrola in pomoč v socialnem delu«, *Socialno delo*, 1994/33, 2, str. 83–91.
- Vesna Leskošek, »Socialno delo ni politično (ali pač?)«, *Socialno delo*, 1995/34, 3, str. 195–203.
- Walter Lorenz, *Social work in a Changing Europe*. Routledge, London, 1994.
- Henrietta L. Moore, »Understanding sex and gender«, v: Tim Ingold

¹⁵ L. Dominelli, E. McLeod, *op. cit.*

(ur.), *Companion Encyclopaedia of Anthropology: Humanity, culture and social life*, Routledge, London, 1995, str. 813–831.

Christine Perring, *The Experience of Psychiatric Hospital Closure*, Avebury, Aldershot, 1992.

Shulamit Ramon (ur.), *Beyond Community Care: Normalisation and Integration Work*, MIND, London, 1991.

Shulamit Ramon, »Recent Trends in European Social Work«, *Perspectives in Social Work*, 1995/1, 1, str. 43–53.

Birgit Rommelspacher, *Mitmenschlichkeit und Unterwerfung*, Campus, Frankfurt, New York, 1992.

Marjana Sečen, *Zavetišče za pretepane žene in matere z otroki v Pobočju*, neobj. dokument, Krško, 1996.

Maira Walker, *Surviving Secrets*, Open Universities Press, Buckingham, 1992.

Darja Zaviršek, *Ženske in duševno zdravje. O novih kulturah skrbi*, VŠSD, Ljubljana, 1994.

Darja Zaviršek, Vito Flaker, »Developing Culturally Sensitive Mental Health Services in Slovenia«, *Social Work in Europe*, 1995/2, 2, str. 30–36.

POVZETKI

Sabina Ž. Žnidaršič,

ZGODOVINA MENSTRUACIJE

ALI ZGODOVINA MOŠKEGA ČUDENJA?

Daleč so časi, ko je predpisoval očak Mojzes ženskam z menstruacijo štirinajstdnevno osamo, ko jo je imel Hipokrat za žensko seme, Plinij pa za nečisto. Mimo je tudi obdobje srednjeveških in renesančnih receptov za najrazličnejše zvarke, v katerih je bila menstrualna kri pomembna sestavina. In nič ni ostalo od sodnomoedicinske prakse 19. stoletja, ki je upoštevala menstruacijo storilke kot olajševalno okoliščino. Pa vendar ostaja menstruacija tudi v našem času posebne vrste uganka. Bežen pogled na reklamna sporočila v najelitnejših televizijskih oglaševalskih terminih nas prepriča, da je čas pred menstruacijo in mednjo za žensko in njeno okolico poseben čas. Razni preparati naj bi ženskam pomagali prebroditi težave t. i. predmenstrualnega sindroma, novega paradnega konja vednosti o ženskem telesu, »super diskretni tamponi«, »naj-tanjši in najvpojnejši vložki« pa bi ženskam omogočili svobodno gibanje brez neprijetnega vonja tudi »v tistih dneh«.

Diana Jerman,

SVETOVANJE

Osnovne značilnosti ženskega svetovanja in feministične perspektive so v zavedanju pomena patriarhalne kulture, v kateri

živimo že nekaj tisočletij. Razlike med spoloma, ki so v tem času nastale, pomenijo razlike v predpisanih ženskih in moških vlogah. Vse ženske smo na svoji koži doživele moško prevlado, ne glede na to, da so okoliščine, v katerih živimo, drugačne. Svetovalka je v celoti zagovornica uporabnice in jo brezpogojno sprejema.

Mojca Urek,

ŽENSKA SVETOVALNICA

Tekst opisuje delovanje nevladnega ženskega psiho-socialnega projekta »Ženske svetovalnice«, ki deluje v Ljubljani od leta 1993. Ženska svetovalnica je v prvi vrsti varen prostor, kjer ženske lahko spregovorijo o svojih izkušnjah in s podporo svetovalke najdejo rešitev. Ženske smo zadržane iskalke pomoči, ko gre za nas same, in narobe, zelo angažirane takrat, ko gre za druge. V Žensko svetovalnico pa ženska pride predvsem zaradi sebe, kar za marsikatero pomeni, da je morda prvič postavila sebe na prvo mesto. Osnovni principi: feministična perspektiva, samopomoč, prevrednotenje moči med svetovalko in uporabnico, antidiskriminatorna praksa, zaupnost podatkov, normalizacija, deinstitucionalizacija, skupnostna usmerjenost.

Andrejka Čufer,

ZAKAJ ŽENSKE HOČEMO SVOJ PROSTOR?

Ko govorimo o prostoru, imamo navadno v mislih fizičen prostor-stavbe, okolje, državne meje— vse kar je otipljivo, določeno z nam vidnimi mejami. Prostor sam po sebi ne more biti neodvisna dimenzija, temveč se vedno veže na attribute, ki mu določajo tudi druge vrednosti (moralne, etične, socialne, ekonomske, politične,...).

V tem kontekstu so prostori, ki pripadajo ženskam, velikokrat označeni kot protislovni. Na eni strani se jih ne upošteva dovolj, se jim zmanjšuje njihov pomen (npr. gospodinjstvo) po drugi strani pa se jih povečuje (materinska vloga).

Eden izmed odgovorov na to dvojnost so specifični ženski prostori, ki skušajo združevati različnosti in dati ženski možnost, da je to, kar je.

MODRA, DRUŠTVO ZA RAZISKAVO

IN URESNIČEVANJE PSIHOSOCIALNIH POTREB ŽENSK

Članek je kratka informacija o razlogih za nastanek društva MODRA, ki je nevladna in neprofitna ženska organizacija. Govori o glavnih ciljih društva in se končuje z listo pravic za ženske, ki doživljajo zlorabe.

Vera Kozmik

ZAKAJ URAD ZA ŽENSKO POLITIKO?

Spoznanje, da je treba sistematično spremljati položaj žensk in onemogočiti njihovo diskriminacijo in marginalizacijo, je pripeljalo do zahteve po ustanovitvi samostojnega vladnega telesa. Tako je bil 1. julija 1992 ustanovljen Urad za žensko politiko.

Zakonodaja v Sloveniji povzema skoraj vsa načela mednarodnih konvencij v zvezi s pravicami žensk, na nekaterih področjih pa ponuja tudi ugodnejše rešitve. Ustava Republike Slovenije govori o enakosti v pravicah, ne glede na spol. Tudi delovno pravo upošteva enake možnosti pri zaposlovanju (ne glede na spol) in predpisuje enako plačilo za enako delo. Toda enake pravice še ne pomenijo tudi enakih možnosti.

Ženska politika je politika enakih možnosti žensk in moških: prizadeva si za odpravo vsakršnega omejevanja ali izključevanja na podlagi spola. V tem smislu tudi oblikuje in sprejema ukrepe, ki vodijo k vzpostavljanju dejanske enakosti, k spreminjanju tistih socialnih in kulturnih vzorcev, ki ohranjajo diskriminacijo.

Marcela De Batistič,

VZGOJA IN VARSTVO PREDŠOLSКИH OTROK

Iz kratkega opisa zgodovine organizirane predšolske vzgoje je razvidno, da so vrtci nastali iz dveh različnih motivov: potrebe po varstvu in potrebe po vzgoji. Čeprav se različnost motivov in s tem povezanih prevladujočih funkcij vrtcev še vedno kaže v sistemskih ureditvah predšolske vzgoje v svetu, danes v strokovnih krogih prevladuje zavedanje, da ni mogoče ločevati funkcije varstva od funkcije vzgoje.

Eden od vzrokov za to, da je v vrtce v Sloveniji vključen relativno nizek delež starejših predšolskih otrok (od tretjega do petega leta), je tudi mnenje, da vrtec nadomešča družino pri varovanju otrok. V nasprotju s tem v razvitem svetu menijo, da je kvalitetna vzgoja v vrtcih potrebna dopolnitev družinski vzgoji in da interesi zaposlenih staršev niso v nasprotju z interesi otrok.

Tanja Rener,

**ODPIRANJE PROSTOROV? O SITUACIJI
UNIVERZITETNIH ŽENSKIH ŠTUDIJEV**

Avtorica govori o značilnostih procesov vstopanja ženskih študijev v univerzitetne programe v Sloveniji. Primerja okoliščine, ki vplivajo na položaj ženskih študijev na področju zahodne, vzhodne in srednje Evrope, ter ugotavlja podobnosti in razlike. Omenja teoretske in politične razsežnosti razmerja med ženskimi študiji in študiji spolov in dileme pri umeščanju ženskih študijev v družbene vede.

Blanka Tivadar,

MEDICINSKI GOVOR O ŽENSKI

Prispevek obravnava trialoški odnos med socialnim spolom, telesom kot družbenim fenomenom in medicino kot družbeno in politično prakso. Avtorica analizira družbene osnove in učinke medicinske vednosti v polju družbeno konstruktivistične teorije o medicini in z vidika feministične perspektive v sociologiji medicine. Analiza se osredotoči okrog medicinsko-psihološkega modela »predmenstrualnega sindroma«, ki deluje kot sodobni reproducent stoletnih (medicinskih) prepričanj o bolezni kot inherentni lastnosti ženske narave. PMS ženskam na eni strani omogoča izrazit protest proti družbenemu položaju, v katerem so, in nezadovoljstvo z vsiljenimi družbenimi vlogami, na drugi strani pa jih potiska v položaj domestikiranih in infantiliziranih subjektov, ki jih je treba neprenehoma nadzorovati in korigirati. Čas nastanka teorije o predmenstrualnem sindromu v 30. letih tega stoletja in popularizacija v sedemdesetih, multikavzalnost PMS, poljubnost telesnih in duševnih simptomov,

metodološke pomanjkljivosti študij, ki ugotavljajo njihovo razširjenost itn., navajajo na sklep, da je spoznavni potencial medicinske znanosti, vsaj kar zadeva procese, povezane z razmnoževalnimi sposobnostmi žensk, v temeljih zaznamovan z medicinskimi interesi ter ekonomskimi in političnimi interesi družbenega reda.

Mojca Dobnikar

SOS TELEFON ZA ŽENSKÉ IN OTROKE – ŽRTVE NASILJA

Avtorica pojasnjuje, v čem je prvi in edini namen SOS telefona in odgovarja na vprašanje, zakaj delajo na SOS telefonu samo ženske, zakaj je telefon namenjen samo ženskam in zakaj ženske in nasilje. Ko zavrne dihotoomijo med salonsko feministko in feministično aktivistko, spregovori o procesu prespraševanja tradicionalnih spolnih vlog kot nujnem pogoju za začetek reševanja iz nasilnega odnosa.

Milica G. Antić,

OD SUFRAŽETK DO MINISTRIC

Avtorica prikazuje in analizira gibanje za volilno pravico žensk v Angliji. Ugotavlja, da je imela volilna pravica za ženske tako simboli kot pravni in politični pomen. Besedilo poskuša povedati zgodbo o dveh (če ne treh) različnih kampanjah za volilno pravico. Obenem pa trdi, da je bila zmaga dosežena tudi zato, ker so volilno pravico žensk zagovarjali tudi nekateri prominentni moški politiki in politični teoretiki.

Toda za enakost moških in žensk v politiki pridobitev volilne pravice žensk še ni dovolj. To je šele prvi in nujni korak k politični enakosti. Za enak položaj moških in žensk v politiki so potrebni posebni ukrepi – navadno jih imenujejo ukrepi pozitivne diskriminacije.

Majda Černič Istenič,

ŽENSKÉ SO LAHKO SAMO ŠTEVILKE – RODNOST V SLOVENIJI V OSEMDESETIH LETIH

Namen prispevka je odgovoriti na vprašanje, zakaj se je rodnost

v Sloveniji spustila pod nivo enostavnega obnavljanja prebivalstva. Pri tem izhajamo iz predpostavke, da je bil upad rodnosti v Sloveniji pod nivo enostavne reprodukcije leta 1980 močnejše povezan s spremenjnim pomenom družine in spremenjeno družbeno vlogo ženske kot pa z realnim poslabšanjem materialnih življenjskih razmer prebivalstva. Analiza statističnih podatkov za obdobje 1965–1990 in nekaterih drugih sekundarnih virov potrjuje, da so na potek tega procesa bolj vplivali socialni in socialno-psihološki kot pa ekonomski dejavniki.

Sabina Ž. Žnidaršič,

»BIOLOŠKI SAMOMOR NARODA«

Odnos do gibanja števila rojstev in s tem povezane rasti ali upada celotnega prebivalstva se je v času in posameznih kulturah spreminjal. V zgodovini tako poznamo obdobja, ko so poskušali rojstva in s tem število prebivalstva v prihodnosti omejiti, kot tudi druga, ko so si prizadevali za povečanje števila rojstev. Za Slovence je značilno, da so se teh vprašanj resneje lotili šele v času nastanka prve Jugoslavije. Da je paranoičen strah pred izumrtjem naroda – povezan z zahodnjaskim trendom padanja števila rojstev v 19. in še posebej v 20. stoletju – tesno povezan prav z nastankom nacionalnih držav, nam dokazujejo tudi vroče teme domače vsakodnevne politike.

Igor Ž. Žagar, Mirjam Milharčič Hladnik,

NEKAJ IZHODIŠČNIH PRIZADEVANJ

ZA ODPRAVO SEKSISTIČNE RABE JEZIKA

Avtor in avtorica v uvodu definirata problem seksistične rabe jezika in podata kratek pregled, kako so se odpravljanja seksistične rabe jezika lotili v nekaterih evropskih državah in vseevropskih institucijah. V nadaljevanju opredelita, kako se problem kaže v slovenščini (izrazoslovje, uporaba moške namesto ženske oblike), nakažeta nekaj možnih rešitev (uporaba obeh oblik, uporaba nevtralne oblike, uporaba »kreativne metode«) in opozorita na nekatere probleme, do katerih bi te rešitve utegnile pripeljati (nedvoumnost

zakona, skladnost s pravnim jezikom, razumljivost). Članek sklene kratko poglavje o nepristranskem opisovanju spolov.

Dunja Obersnel Kveder,

KONTRACEPCIJSKO VEDENJE V RAZNIH KULTURAH

Načrtovanje družine je postalo splošno sprejeta modrost vsake sodobne družbe. Kljub temu je ta koncept še vedno ogrožen, zlasti v Evropi in drugih državah z nizko rodnostjo. Prispevek podrobneje razčleni ovire v zvezi s konceptom, dostopnostjo in značilnostmi kontracepcijskih metod ter vplive na odgovorno kontracepcijsko vedenje. Poudari poseben pomen usmeritve politikov in političark, strokovnjakov in strokovnjakinj ter uporabnikov in uporabnic kontracepcije, okoliščin v družbi in družini ter psihosocialnih značilnosti posameznikov in posameznic pri premagovanju teh ovir. Kritično obravnava uspešnost načrtovanja družine v svetu in v Sloveniji ter razloge za počasnejši razvoj odgovornega kontracepcijskega vedenja pri nas.

Zoja Skušek,

MLEKO NI VODA

Avtorica je pregledala starejše in sodobnejše priročnike za matere in otroke in skozi njihovo branje poskušala delno odgovoriti, kako tabuji funkcionirajo v sodobni družbi in kako v tradicionalni. Njena teza je, da tabuji v sodobni družbi ne »padajo«, samo njihove mreže se prestavljajo. V samonikli zavesti domorodcev naše civilizacije je dojenje povezano s kultom materinstva, hkrati pa je tako dojenje kakor njegova snov, materinsko mleko, predmet številnih zapovedi in prepovedi.

Eva D. Bahovec,

ŽENSKO TELO – MOŠKA OBLAST?

Razprave o ženskem telesu imajo v sodobnem feminizmu osrednje mesto; zajemajo širok diapazon, od problematike oblasti nad lastnim telesom (razprave o materinstvu, abortusu, nasilju v družini, spolnem nadlegovanju, posilstvu itn.) do vprašanja oblasti,

ki izhaja iz postavitve ženskega telesa na mesto objekta (moškega) pogleda. Prva pomanjkljivost večjega dela teh razprav je poenostavljen ali pa sploh odsoten pojem oblasti, pogosto zveden na idejo o oblasti konkretnih, danih, empiričnih moških nad zatiranimi ženskami. Prispevek je namenjen problematizaciji take zastavitve ob Foucaultu in njegovi konceptualizaciji »sprege« med oblastjo, discipliniranjem telesa in poljem vidnega. V tem kontekstu intepretira tri primere medijskih, kulturnih in šolskih praks pri nas.

Darja Zaviršek,

**MED FEMINISTIČNO SOCIALNO AKCIJO
IN TRANZICIJSKIM BACKLASHOM**

Za feministično socialno akcijo so pomembna 90. leta, ko nastanejo številne socialne inovacije na področju pomoči ženskam, ki doživljajo nasilje, spolne zlorabe in hude duševne stiske. Pomembni so predvsem tisti projekti, kjer delajo skupaj strokovnjakinje, aktivistke in prizadete posameznice. V istem obdobju so državne in cerkvene ustanove začele ustanavljati institucije z imenom materinski domovi, katerih besedna maškarada je zakrila dejstvo, da gre za posameznice, ki se morajo umakniti pred nasiljem in so revne. Te ustanove ponujajo ženskam pomoč, obenem pa v njih vidijo problem, ki zahteva moralno popraviljanje. Takšni procesi institucionalizacije žensk so znani vse od 16. stoletja naprej. Pod krinko pomoči se je vedno skrivalo tudi nadzorovanje. V obdobju tranzicijskega backlasha ustrezajo nove institucije restituciji familialistične ideologije.

SUMMARIES

Sabina Ž. Žnidaršič,

THE HISTORY OF MENSTRUATION

OR THE HISTORY OF MEN'S BEWILDERMENT

The times when the patriarch Moses ordered women with menstruation to stay in isolation for two weeks, when Hippocrates thought that menstruation was female semen, and Pliny that it was unclean, are long gone. As are the times of mediaeval and renaissance recipes for different potions that contained menstrual blood as an important ingredient. And there is nothing left from the 19th century forensic medicine practice that considered menstruation of the perpetrator as extenuating circumstances. Nevertheless, menstruation remains a kind of a riddle even in modern society. A fleeting glance at TV commercials during prime time can persuade us that the time before and after the menstruation is a very particular time for a woman and the people around her.

All kinds of special products are supposed to help women to overcome the »inconveniences« of so called PMS, the new show case of knowledge regarding the female body, from the »super discrete tampon« to the »thinnest and most absorptive sanitary napkin« which supposedly gives to women the freedom of movement, without an unpleasant smell, even during »those days«.

Diana Jerman,

WOMEN'S COUNSELLING

The main aspects of women's counselling and feminist perspectives are in the awareness of patriarchal culture, which we live in for past thousand years. Differences between genders, which exist now, means differences between expected female and male roles. All women have survived some kind of male dominance, even if our life situations are different. The female counsellor is completely on the side of the female client and she accepts her without doubts.

Mojca Urek,

WOMEN'S COUNSELLING SERVICE

The paper focuses on a non-governmental women's psychosocial project, »The women's counselling service«, which was opened in Ljubljana and run by women volunteers since 1993. The women who work there would like the first priority that their service presents a safe space for women who are in coming. It is well-known that women are more likely to seek for the help for others, their children, men, yet rarely for themselves. For the women who are visiting the Women's Counselling Service, it very often means that they have decided to place themselves in the first place. Some basic principles of the service: a practiced feminist perspective, self-help, re-evaluating the power relationship between counsellor and user, strict confidentiality, anti-discriminative practices, normalisation, deinstitutionalisation and community orientation.

Andrejka Čufer,

WHY WOMEN WANT »A ROOM OF THEIR OWN«

When we speak about place we usually have in our minds a physical place – buildings, environment, state borders and other locales. Everything which is palpable and determined with visible boundaries.

»A room of their own« can not be an independent dimension, always connected with attributes that give it other values (moral,

SUMMARIES

ethical, social, economic, political). In these contexts, there are places which belong to women, very often inconsistently. On one hand women are not valued enough (housekeeping), on the other hand we glorify them (maternity).

One of the answers to this duality is having specific spaces for women where we can try to unite around diversities and give woman the possibility to be what she is and can be.

MODRA, ASSOCIATION FOR THE RESEARCH AND REALISATION OF THE PSYCHOSOMATIC NEEDS OF THE WOMEN

This is a short informational article on the reasons for the constitution of the association MODRA which is a non-governmental and non-profit women's organisation. It develops the main purposes for the functioning of the MODRA and ends with The List of the Rights For Women – Victims of the Abuse.

Vera Kozmik,

WHY OFFICE FOR WOMEN'S POLICY?

The recognition that the position of women required systematic supervision in order to prevent discrimination and marginalisation resulted in the demand to form an independent government body and on July 1, 1992 the Office for Womens' Policy was founded.

Slovenian legislation adheres to nearly all of the principles stated in international conventions applying to women rights, while in some areas providing more favourable conditions. The Constitution of the Republic of Slovenia specifies that both sexes shall have equal rights. Labour legislation also provides for equal payment for equal work. However, equal rights does not necessarily mean equal opportunities.

Women's policy strives to achieve equal opportunities for men and women: it is committed to the elimination of any type of restriction or discrimination based on sex. For this purpose it is concerned with formulating and adopting measures that lead to the achieve-

ment of genuine equality, and to changes in the social and cultural patterns that maintain discrimination.

Marcela De Batistič,

EDUCATION AND CARE OF PRESCHOOL CHILDREN

A brief historical description of early childhood institutions shows us that there were two motives for their formation: the need for care and the need for education. Although the difference in the two motives and the connected division between day care and preschool education is still evident in the services for children, there is a growing awareness that care and education for children are inseparable.

One of the reasons that there is a relatively small proportion of preschool children (ages three to five) in Slovenian kindergartens, is the opinion that kindergartens are substitutes for family care. Contrary to that, in the developed countries the belief prevails that qualitative early childhood education is an obvious complement to family care and education and that the interests of the employed parents and the interests of their children are not in contradiction.

Tanja Renar,

OPENING THE SPACES: ON WOMEN'S STUDIES IN UNIVERSITY CURRICULA

The authoress outlines some characteristics of the process of women's studies entering in the university in Slovenia. The situation of women's studies in Slovenia is compared to the situation of women's studies in Western, Eastern and Central Europe. Historical, theoretical and political framework of women's studies and gender studies are discussed and current debates on the relationship between women's studies and social sciences are mentioned.

Blanka Tivadar

A MEDICAL DISCOURSE ON WOMEN

The article deals with the triologue relation between social gender, body as social phenomenon and medicine as a social and politi-

cal praxis. The authoress analyses from a feminist perspective in the sociology of the medicine the social fundamentals and the impacts of medical knowledge in the field of the socially constructed theory of medicine. Analysis concentrates on the medical-psychological model of PMS (Pre-Menstrual Syndrome), which works as a modern reproducer of the centenary medical belief about illness as a characteristic, inherent to a woman's nature.

Mojca Dobnikar

SOS TELEPHONE FOR WOMEN
AND CHILDREN – VICTIMS OF VIOLENCE

The authoress explains what is the first and only purpose of the SOS telephone for women and children - victims of violence, and answers the question, why there are only women working at SOS, why is SOS meant only for women, and why »women and violence«. When rejecting the dichotomy between »lounge« feminist and feminist activist, she speaks about the process of the requisitioning the traditional gender roles as a necessary condition for leaving a violent relationship.

Milica G. Antić,

FROM SUFFRAGETTES TO WOMEN MINISTERS

The authoress in this essay presents and analyses the women's suffrage movement in England. She asserts that giving women the right to vote had a symbolic as well as legal and political meaning. The text attempts to tell the story about two (if not three) different campaigns to win the vote, but it also maintains that the battle won was also due to the fact that some prominent male politicians and political theorists defended the women's right to vote. For equality between women and men in politics gaining the right to vote for women was not enough. This is only the first and necessary step towards political equality. For an equal position of women and men in politics special measures are needed – they are usually called »positive discrimination«.

Majda Černič Istenič,

WOMEN CAN (ONLY) BE NUMBERS TOO;
FERTILITY IN SLOVENIA IN 80'S

The article deals with the question why fertility dropped below replacement levels in Slovenia. In order to find out the main reason for this the following assumption is posed: the drop of fertility rate below the simple reproduction level in 1980 was connected with the changing meaning of the family and the changing social role of the woman rather than with hitherto economic crisis. The analysis of statistical data for the period 1965–1990 and some other secondary resources confirm that social and socio-psychological factors have had much stronger influences on this process than economic ones.

Sabina Ž. Žnidaršič,

»THE BIOLOGICAL SUICIDE OF A NATION«

The attitude towards the increase and decrease in number of births, and the connected increase or decrease of the whole population, has changed through time and different cultures. We know of certain periods in history that tried to restrict the number of births, and we know of other periods that tried to encourage them. It is characteristic of the Slovenians that they took up this questions only when the first Yugoslavia was formed. The paranoid fear of extinction of the nation – connected to the western trend of decreases in birth rates in the 19th and 20th century – is closely related to the formation of nation states and is demonstrated even by hot debates within everyday home politics.

Igor Ž. Žagar, Mirjam Milharčič Hladnik,

SOME GENERAL SUGGESTIONS FOR THE SUPPRESSION
OF THE SEXIST USE OF LANGUAGE

In the introduction the authors define the problem of the sexist use of language, and give a short overview of how the problem is dealt with in some European countries and within pan-European institutions. In the second part, they describe how the problem pre-

SUMMARIES

sents itself in the Slovenian language (terminology, use of masculine gender forms in place of feminine gender forms), suggest some possible solutions (use of both gender forms, use of neutral forms, use of creative method), and point out some problems that could arise in applying these solutions (unambiguity of the law, congruity with the language of the law, intelligibility). The article ends with a short chapter on an unbiased description of the sexes.

Dunja Obersnel Kveder,

CONTRACEPTIVE BEHAVIOUR IN DIFFERENT CULTURES

Family planning has become a universally accepted wisdom of every modern society. Nevertheless this concept is still in danger, especially in Europe and other countries with low fertility levels. The obstacles concerning concept, accessibility and attributes of contraceptive methods as well as the effects on responsible contraceptive behaviour are discussed in details. Respectively the effects of the perspectives of policymakers, providers and users of contraceptives as well as social, familial and personal pressures on these hurdles are stressed. At the end of the article the effectiveness of the family planning around the world and in Slovenia is critically examined and the reasons for slow development of responsible contraceptive behavior in our country are also considered.

Zoja Skušek,

MILK IS THICKER THAN WATER

The authoress went through older and modern handbooks for mothers and children and through their readings tried to give a partial answer regarding the functioning of the taboos in our and in the traditional societies. Her thesis is, that taboos in our society don't »disappear«, rather their nets are being transmitted. In the consciousness of the »aborigines« within our civilisation the nursing is connected with the cult of motherhood, while nursing and its product, milk, are the object of numerous directives and prohibitions.

Eva D. Bahovec

FEMALE BODY - MALE POWER?

The discussions dealing with the female body stand at the center of contemporary feminism, ranging from the issue of power over one's own body (discussions on motherhood, abortion, domestic violence, sexual harassment, rape etc.) to the issue of power related to the positioning of the female body as an object of the (male) gaze. The basic shortcoming of the considerable part of such discussions lies in a simplified or even absent notion of power, often reduced to the idea of power of concrete, given, empirical men over the oppressed women. The aim of the essay is to problematize such reductions through Foucault and his conceptualization of the nexus of power, discipline of the body, and the field of vision. In this context, it proposes an interpretation of three cases of the Slovene media, cultural, and educational practices.

Darja Zaviršek,

BETWEEN FEMINIST SOCIAL ACTION
AND THE TRANSITIONAL BACKLASH

Feminist social action in the 90's set up many social innovations in the field of women and violence, sexual abuse and women's mental health. The most important are projects which involve professionals, activists and survivors. In the same period of time the state and institutions of the church started to establish Mother-Child Homes. This terminology masquerade covers the fact, that the women who entered these new institutions had experienced violence and poverty. These services provided help for women, but at the same time they saw them as a problem that demanded a moral correction. Similar processes of institutionalisation of women are well known from the 16th century on. Under the pretense of help there was a hidden agenda of control. In the period of the transitional backlash those institutions serve for the restitution of the familial ideology.

PODATKI O AVTORICAH IN AVTORJU

Milica G. Antić je mlada raziskovalka na Filozofski fakulteti na Oddelku za sociologijo kulture, kjer tudi predava v okviru izbirnega predmeta Uvod v ženske študije. Področje, s katerim se ukvarja, so ženske študije, natančneje ženske in politika.

Dr. Eva D. Bahovec je raziskovalka na Pedagoškem inštitutu, kot predavateljica pa na podiplomskem študiju na *Institutum studiorum humanitatis* v Ljubljani, je glavna in odgovorna urednica revije za ženske študije in feministično teorijo Delta, je avtorica knjige *Kopernik, Darwin, Freud* in številnih razprav in člankov, objavljenih doma in v tujini.

Marcela De Batistič je višja predavateljica za razvojno psihologijo na Pedagoški fakulteti v Ljubljani. Sodelovala je pri pripravi visokega strokovnega programa za izobraževanje vzgojiteljev in vzgojiteljic, pri zasnovi javnih vrtcev in v različnih projektih ter raziskavah s področja predšolske vzgoje.

Majda Černič Istenič je raziskovalka na Inštitutu za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Poleg rodnosti so področja njenega dela še družina, kvaliteta življenja in zdravstvena politika.

Andrejka Čufer že več let dela v različnih nevladnih organizacijah, je soustanoviteljica in svetovalka v Ženski svetovalnici.

Mojca Dobnikar je ustanoviteljica SOS telefona za ženske, žrtve nasilja, prevajalka, urednica in avtorica številnih člankov s področja feminizma.

Diana Jerman je socialna delavka in absolventka Visoke šole za socialno delo, Študij duševnega zdravja v skupnosti. Dela kot svetovalka v Ženski svetovalnici v Ljubljani.

Vera Kozmik je bila zaposlena na Raziskovalnem inštitutu FSPN, Centru za javno mnenje in množične komunikacije. Leta 1989 je postala soustanoviteljica enega prvih zasebnih podjetij, ki se ukvarja z javnomnenjskimi raziskavami in političnim marketingom. Od leta 1993 je direktorica Urada za žensko politiko pri Vladi Republike Slovenije.

Mirjam Milharčič Hladnik je docentka na Pedagoški fakulteti v Ljubljani, kjer predava sociologijo vzgoje. Raziskovalno se ukvarja z oblastnimi razmerji na šolskem polju, reprodukcijo družbenih neenakosti in politiko izobraževanja. Je sourednica in avtorica številnih krajših in daljših del s tega področja.

Dunja Obersnel Kveder je ginekologinja in magistra populacijskega raziskovanja, vodja oddelka za raziskovanje zdravja žensk in otrok pri Inštitutu za varovanje zdravja Republike Slovenije. Ukvarja se s populacijskim raziskovanjem na področju reproduktivnega zdravja in koordinira mednarodno raziskavo Rodnostno vedenje Slovencev. Opravlja pedagoško delo na podiplomskih študijih javnega zdravstva.

Tanja Rener je sociologinja, docentka za sociologijo družine in sociologijo spolov na FDV v Ljubljani. Predava sociologijo družine, sociologijo vsakdanjega življenja in vodi seminarje s področja ženskih študijev. Je urednica in soavtorica več knjižnih izdaj in številnih člankov. Sodeluje z neodvisnimi ženskimi skupinami.

Zoja Skušek je urednica pri založbi Studia humanitatis. Razis-

kovalno se ukvarja z zgodovino in antropologijo spolnih vlog, še zlasti očetovstva. Je prevajalka, urednica in (so)avtorica več knjižnih izdaj in številnih člankov.

Blanka Tivadar je podiplomska študentka sociologije na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Njeni raziskovalni interesi so sociologija telesa in sociologija hrane.

Mojca Urek je zaposlena na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, kjer dela na področjih novosti v duševnem zdravju in ženske problematike v socialnem delu. Prostovoljno dela kot svetovalka v Ženski svetovalnici.

Darja Zaviršek je sociologinja, raziskovalka in docentka na Visoki šoli za socialno delo. Deluje v avtonomnih projektih na področju vprašanja žensk in duševnega zdravja. Je (so)avtorica številnih del s tega področja.

Igor Ž. Žagar je predstojnik Centra za diskurzivne študije in vodja podiplomskega programa iz Teorije komunikacije na ISH, Inštitutu za humanistične vede Ljubljana, ter docent za sociologijo kulture na Filozofski fakulteti. Ukvarja se predvsem z jezikovno pragmatiko, argumentacijo in retoriko. Je (so)avtor in urednik šestih knjig in več deset člankov.

Sabina Žnidaršič Žagar je zgodovinarica, ki se posveča t. i. ženski zgodovini. Trenutno je zaposlena na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, kjer pripravlja doktorsko disertacijo z naslovom *Pojavnost in podoba žensk na Kranjskem od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne*.

KAZALO

1. večer

Sabina Ž. Žnidaršič, ZGODOVINA MENSTRUACIJE ALI ZGODOVINA MOŠKEGA ČUDENJA	7
--	---

2. večer

Diana Jerman, SVETOVANJE	25
Mojca Urek, ŽENSKA SVETOVALNICA	29
Andrejka Čufer, ZAKAJ ŽENSKE HOČEMO SVOJ PROSTOR?	33
MODRA, DRUŠTVO ZA RAZISKOVANJE IN URESNIČEVANJE PSIHO SOCIALNIH POTREB ŽENSK	37

3. večer

Vera Kozmik, ZAKAJ URAD ZA ŽENSKO POLITIKO?	40
---	----

4. večer

Marcela De Batistič, VZGOJA IN VARSTVO PREDŠOLSКИH OTROK	49
---	----

5. večer

Tanja Rener, ODPIRANJE PROSTOROV. O SITUACIJI UNIVERZITETNIH ŽENSKIH ŠTUDIJEV	58
Blanka Tivadar, MEDICINSKI GOVOR O ŽENSKI	68

<i>6. večer</i>	
Mojca Dobnikar, SOS TELEFON ZA ŽENSKE IN OTROKE – ŽRTVE NASILJA	99
<i>7. večer</i>	
Milica G. Antić, OD SUFRAŽETK DO MINISTRIC	104
<i>8. večer</i>	
Majda Černič Istenič, ŽENSKE SO LAHKO (SAMO) ŠTEVILKE – RODNOST V SLOVENIJI V OSEMDESETIH LETIH	130
Sabina Ž. Žnidaršič, »BIOLOŠKI SAMOMOR NARODA«	146
<i>9. večer</i>	
Igor Žagar, Mirjam Milharčič Hladnik, NEKAJ IZHODIŠČNIH PRIZADEVANJ ZA ODPRAVO SEKSISTIČNE RABE JEZIKA	163
<i>10. večer</i>	
Dunja Obersnel Kveder, KONTRACEPCIJSKO VEDENJE V RAZNIH KULTURAH	178
<i>11. večer</i>	
Zoja Skušek, MLEKO NI VODA	195
<i>12. večer</i>	
Eva D. Bahovec, ŽENSKO TELO – MOŠKA OBLAST	217
<i>13. večer</i>	
Darja Zaviršek, MED FEMINISTIČNO SOCIALNO AKCIJO IN TRANZICIJSKIM BACKLASHOM	235
Povzetki	249
Summaries	257
Podatki o avtoricah in avtorju	265

Uredili

Lenca Bogovič, Zoja Skušek

Založnika

KUD France Prešeren

INSTITUTUM STUDIORUM HUMANITATIS – ISH

Zanju Brane Štrukelj, Neda Pagon

Oprema

Mateja Gale

DTP

TiM

Tisk

DAN, d.d.

Naklada

1000 izvodov

Finančna podpora

Mestna občina Ljubljana, Oddelek za kulturo in raziskovalno dejavnost

DELTA – REVILJA ZA ŽENSKÉ ŠTUDIJE IN FEMINISTIČNO TEORIJU

V letu 1995 smo začeli z izdajanjem nove teoretske feministične revije *Delta*. Namenjena je predstavitvi glavnih teoretskih tokov in raziskovalnih področij (ženske študije, feministična – literarna, filmska, pravna, politična itn. – teorija, zgodovina in antropologija spolov, feminizem in psihoanaliza), spodbujanju lastne teoretske produkcije in seznanjanju s širokim poljem feminističnega aktivizma pri nas.

Vsebinska dosedanjih števil:

Delta, 1995, 1, 1–2

JULIA KRISTEVA, Stabat mater; KSENIIJA BREGAR GOLOBIČ, Predojdipsko obdobje v luči teorije Melanie Klein: mati kot objekt; EVA D. BAHOVEC, Predavanje za uvod: feminizem in materinstvo; VESNA V. GODINA, Drugost ženskega pogleda, ali zakaj nisem feministka; KENNETH JAMES DOVER, Ženske in grška homoseksualnost: EVA D. BAHOVEC, Beg v androginijo ali divja želja zgodnjega feminizma?: DIANA KOLOINI, Mizoginija: primer Strindberg; VALERIJA VENDRAMIN, Sibilini lističi: Women. A Cultural Review; MILICA G. ANTIĆ, Harriet Taylor in njena vloga pri nastajanju »skupnih del« Harriet Taylor in Johna Stuarta Milla; POGOVOR Z JONI LOVENDUSKI; MATEJA GAJGAR, Heglova dialektika, mesto užitka in ženske; SIGMUND FREUD, Ženskost; MIRJAM MILHARČIČ HLADNIK, Gunnar Heinsohn in Otto Steiger: *Uničenje modrih žensk*; TANJA MASTNAK, Darja Završek: *Ženske in duševno zdravje*; KARMEN KLAJŽAR, Otto Weininger: *Spol in značaj*.

Delta, 1995, 1, 3–4

JOAN RIVIERE, Ženskost kot maškarada; EVA D. BAHOVEC, Žensko telo in oblast v mediju vizualnega; ZALKA DRGLIN, Roditi v medicino: ženske pravice in skazice; SAMOPOMOČNA SKUPINA ZA ŽENSKÉ Z MOTNJAMI PREHRANJEVANJA; INTERVJU Z OKROŽNO DRŽAVNO TOŽILKO SAVICO PUREBER O PORNOGRAFIJI; ROBIN BATES, Duhovna moč, poetika telesa in seksualnost temnopoltih Američank; MINKA GOVEKARJEVA, Naše žensko časnikarstvo; MARY ANN DOANE, Tehnofilija: tehnologija, reprezentacija in ženskost; SVETLANA SLAPŠAK, Iz česa so narejene ženske; URŠKA JURMAN, Ljubiti z maščevanjem Tanie Modleski;

MILICA G. ANTIĆ, Politična angažiranost Johna S. Milla za volilno pravico žensk: INTERVJU Z ANN SNITOW; SUZANA TRATNIK, Kaj je homofobija; PAULA ZUPANČ EČIMOVIČ, Pogled v Drugega/Drugo: Luce Irigaray; SIGMUND FREUD, Sanje o Irmini injekciji: SNEŽANA ŠUŠTERŠIČ, Uta Ranke Heinemann: *Katoliška cerkev in spolnost*; VESNA V. GODINA, Suzette Heald in Ariane Deluz: *Anthropology and Psychoanalysis*.

Delta, 1996, 2, 3–4

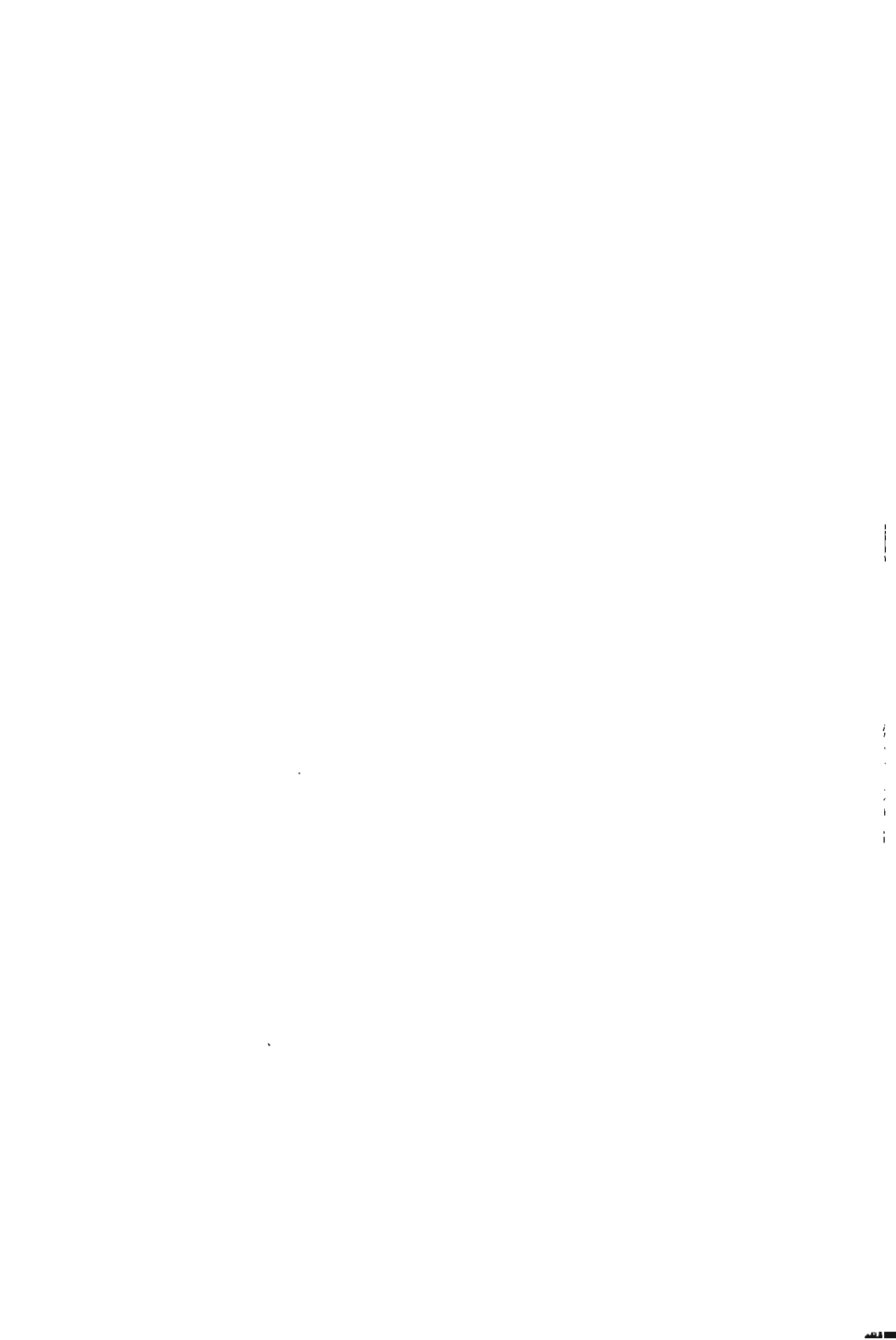
RADA IVEKOVIČ, Kako nacionalizem in vojna prizadeneta ženske; MAJA MILČINSKI, »Moški« in »ženski« delež v množičnih uničevalnih dogajanjih; EVA D. BAHOVEC, Vojna in spolna razlika: od Virginije Woolf do Igre solz; NATALIJA VREČER, Glasovi begunk; VALERIJA VENDRAMIN, O čudežnih kroglicah, Piki Noga-vički in knjigah za deklice; NEVA ŠLIBAR, Ženski (avto)biografski diskurz; MORNÝ JOY, Nič več pohlevne hčere ali dekle Gospoda; ALOJZIJA ŠTEBI, O pomenu ženskih stanovskih organizacij; RAZISKAVA »Učene ženske«: AKCIJSKI PROGRAM: deklice in šola; BRANKA EMERŠIČ, Šolstvo in učiteljice v navzkrižju med pravicami in pred-sodki; MATEJA GAJGAR, Balada o Thelmi in Louise; DONNA HARAWAY, Metafore v hardwareu: Harry Harlow in tehnologija ljubezni; SUSANNE RIESER, Koordiniranje ženskih študij: avstrijski primer: SIGMUND FREUD, Meduzina glava; MIRJAM MILHARČIČ-HLADNIK, Luce Irigaray: *Jaz, ti, me, mi*; BOJANA KUNST, Elizabeth Goodman: *Sodobna feministična gledališča*; SUZANA TRATNIK, Kate Bornstein: *Spolni izobčenci. O moških, ženskah in nas drugih*

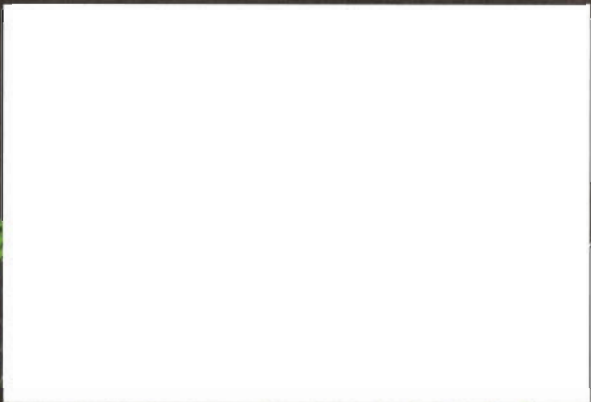
Naslov izdajatelja revije:

Društvo za kulturološke raziskave,
Igriška 2, Ljubljana

DELTA

*Revija za ženske študije
in feministično teorijo*

Σ : Logo

